STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-6

CZU: 94(498.3):902

THE ROMANIZATION PROCESS IN CRIȘANA IN THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES

Laura ARDELEAN

Universitatea din Oradea (România)

In this paper the 2nd to 4th century period for Crişana is highlighted, when this area was massively inhabited by the tribes of free Dacians, the ones not incorporated in the Roman Empire. They lived between the Iazyg Sarmatians and the Germanic people from the West and North-West and the Roman province Dacia. Their material culture lives on, changes in their structure are made by the appearance of black grainy pottery and the brick-red usual roman pottery. Gradually their culture is metamorphosed in a provincial Roman one. The settlements belonging to the free Dacians on the Crişul Repede, Crişul Alb, Crişul Negru, Barcău and Ier valleys were archaeologically researched. We mention the settlement from Medieşul Aurit where dozens of pottery kilns were discovered and where Roman style pottery was produced on a grand scale destined for trade. Researches showed that the free Dacians continued their lives even after the Roman conquest. They had contacts with Sarmatians and Germanic people but the strong Roman influence cannot be contested, especially through trade and social relations. After the Romans left the province one can observe movements of romanized Dacians towards West and North-West but also movements of free Dacians' territory towards the once Roman Dacia. The process of romanization continues here until the arrival of the Slavs and in the 9th-10th century the Romanians form here a separate political formation.

Keywords: *Crişana, free Dacians, Romanization, Roman Dacia, archaeological research, continuity of settlements, pottery.*

PROCESUL DE ROMANIZARE ÎN CRIȘANA ÎN LUMINA CERCETĂRILOR ARHEOLOGICE

În această lucrare este evidențiată perioada secolelor II-IV d.Hr. în Crișana, când această zonă a fost locuită masiv de triburile dacilor liberi, cei care nu au fost încorporați în Imperiul Roman. Ei au trăit între sarmații iazygi și populațiile germanice din vest și nord-vest și provincia romană Dacia. Cultura lor materială continuă, schimbările în structura ei constau în apariția ceramicii negre zgrunțuroase și a ceramicii cărămizii romane uzuale. Treptat, cultura lor se metamorfozează într-una romană provincială. Au fost cercetate arheologic așezările aparținând dacilor liberi de pe văile râurilor: Crișul Repede, Crișul Alb, Crișul Negru, Barcău și Ier. Menționăm așezarea de la Medieșul Aurit, în care au fost descoperite zeci de cuptoare de ars lutul, unde ceramica de factură romană a fost produsă pe o scară mare fiind destinată comerțului. Cercetările au arătat că dacii liberi și-au continuat viața aici chiar și după cucerirea romană. Ei au avut contacte cu sarmații și cu populațiile germanice, dar influența puternică romană nu poate fi contestată, mai ales prin relațiile comerciale și sociale. După ce romanii au părăsit provincia, se pot observa deplasări ale dacilor romanizați înspre vest și nord-vest, dar și ale celor din teritoriul dacilor liberi înspre fosta Dacie romană. Procesul romanizării continuă până la venirea slavilor, iar în secolele IX-X românii formează aici o formațiune politică separată.

Cuvinte-cheie: *Crișana, dacii liberi, romanizare, Dacia romană, cercetări arheologice, continuitate de locuire, ceramică.*

The process of Romanization and Romanian ethnogenesis in the Carpatho-Danubian area is a widely debated topic and why not, of continued actuality in our historiography, the more that archaeological researches generate perpetual evidence of this phenomena. The paths that led Romanization of the population in both provinces, Dacia and Moesia, are straightforward, the process is the undeniable result of events that occurred in their territory after the Roman conquest, but the question is what happened to those territories that were outside the borders of the Roman Empire, but right next to them?

Prestigious Romanian historians, like Ion Nestor and Constantin Daicoviciu drawn attention to this process, expressing their point of view in their works and highlighting the necessity of researching archaeologically the territories occupied by the free Dacians.

Ion Nestor stated that after the Roman administration and the army left Dacia, the Roman element continued not only in the provinces of Dacia and Moesia, but also in the territories inhabited by free Dacians. He considers that the time of Romanization, daco-romanization and passing to feudalism on the territory of our country is the same as the time of formation of the Romanian people, extending the continuity point of view not only in the Roman provinces on the territory of now Romania, but on its whole [1, p.1427-1428].

Constantin Daicoviciu in a writing about the origins of the Romanian people states that the process of ethnogenesis extended also to regions that were never romanized directly or from where the romanization disappeared. He says that: "A series of historical, linguistic and geographical facts lead us to this ascertainment." [2, p.98].

Romanization being primarily a linguistic and cultural phenomena, besides the testimonials offered by linguists, especially because ancient written sources are scarce, the archaeological researches come to help offering a rich and important material. Thus the archaeological researches in the 1960's and after became of impetuous necessity.

For Crișana which was a territory inhabited by Dacians as written sources making direct references to them (as megaloi dahai, corrupt form) we have the Greek *Sybilline Oracles* and the geographer Ptolemy in his work called *Geography*. Although archaeological findings from the classical period (1st BC-1st AD centuries) were reported before, the contribution of archaeologist Sever Dumitrașcu beginning with the 1960s through his assiduous archaeological researches in the above mentioned territory is one of a major importance. Thus were discovered settlements, strongholds, monetary treasures, silver Dacian ornaments and a rich ceramic material. The ties with the Hellenistic world are proven for example by the monetary treasures of type Dyrrhachium and Apollonia, and by some Hellenistic type pottery, but from the first century BC we also find here roman republican coins [3, p.700-701].

The first century AD marks the Dacian situation in general. Some of them are incorporated in the Empire, those in Pannonia and Moesia. The territories at East from the middle Danube will be dominated by Iazyg Sarmatians and the Quadi entered the Western part of Slovakia. The Dacians from Crișana will participate later, at the beginning of the 2nd century AD in the military conflicts between Decebalus and Trajan. These yielded the destruction of the earth fortifications with wooden palisades that were built from the 2nd century BC in the West of the Apuseni Mountains, having dire consequences upon the life of the later Dacians in that zone, this fact being demonstrated by archaeological researches from the Dacian fortifications from Clit (Arad County) and Marca (Sălaj County). Professor Sever Dumitrașcu, based on his field observations states that: "Crișana was not incorporated in the Roman Dacia and according to our present knowledge, nor were roman cities erected there, so there was no urban life. The rural life continues though, the history of free Dacians, besides which Sarmatian Iazyges enter the Western Plains" [4, p.22].

Together with the conquest of Dacians by the Romans and the administrative organization of the province of Dacia things change for the Dacians in the North-West. The relations between them and the Romans intensify and the ones with the Dacians from the province continue.

The Roman imports enter the area inhabited by free Dacians in the North-West of the country even before the Roman conquest of Dacia. Some monetary treasures were discovered in this region (Covăsinț, Vânători, Aștileu, Cherechiu, Diosig, Ghirișa, Teceu) [5, p.124-125], hoarding being a phenomenon which begins in the Ist century AD as a consequence of the intensification of commercial relations with the empire which began the previous century and were maintained even after the conquest of Dacia. In the following centuries we encounter it in a lesser degree probably due to the weakening of these relations and after that due to the instability of the situation at the beginning of the 3rd century AD.

We will not pass in review the numerous archaeological researches and materials, for example we will stop in detail on a zone from Crișana, Girișul de Criș (Bihor County) settlement and its surroundings.

Closest to our zone is a treasure of 171 dinars and one gold coin from Constantine found in Sântandrei [5, p.132; 6, p.112-113]. At Cheresig some isolated roman imperial coins were discovered [5, p.132]. Also here a Celtic style vessel was discovered in the right bank of the collecting canal [7, p.23].

Pottery from the 4th century was discovered in Girișul de Criș in the Alceu margin "Ivanis' Fountain" point [7, p.36-37], characterized only by pottery with polished score, made on wheel, some Sarmatian by shape [8, p.76].

The archaeologist Sever Dumitrașcu, in order to define the ethno-demographic situation in the North-West of Romania in the 2nd-4th centuries, divides the findings, for this period, in Crișana and Maramureș by the zone in which they were researched (close to the sources of water, between Mureș and Crișul Alb, on Crișul Negru, on Crișul Repede, on the Barcău valley, on the Ier valley, in the Someș plain and Oaș, in the Country of Maramureș). From the discovered material point of view, especially the black-grainy pottery and the usual

brick-red Roman provincial pottery, it is a rural culture, with Roman provincial aspect indicating the influence of the Roman Empire over the free Dacians. We cannot omit that Sarmatian Iazyges discoveries were recorded in this area also [9, p.76].

In this context it is mentioned the Oradea group (on Crișul Repede) with the settlement from Girișul de Criș [9, p.70,7; 10, p.239-257], but also the Oradea-Tărian group with Sarmatian Iazyges discoveries [11, p.55]. The Sarmatians together with other populations will influence Sântana de Mureș-Cerneahov culture, which manifests itself in the 3rd-4th centuries AD from Dnieper till Transylvania. Sarmatian graves of 3rd-4th centuries AD were also discovered in the margin of Tărian village [5, p.141]. In the place called *Dâmbul lui Ciordaș*, in the researched Sarmatian graves it was discovered a small vessel of brick-red color, appearing of Roman style, *terra sigillata*, in a shape of a small jar with an *umbo* at the base, with its rim drawn towards the exterior and adorned with two lines under the rim [5, p.128].

After researching a large area in Crișana, observing on the field the life of the free Dacians in the area, the archaeologist Sever Dumitrașcu states: "Crișana is inhabited in the in the 2nd-3rd centuries CE by free Dacians, which live their lives in continuation or in new places, in the villages sprinkled on the three Criș, Barcău, Crasna, Someș and Tur. The Iazyges-Sarmatians only occupy a narrow strip in the west of Crișana, the majority of Sarmatian discoveries, even in this area, are from the 4th century CE [...] the roman products continue to enter from Roman Dacia, with even greater intensity, in the world of the free Dacians from the West: coins, *terra sigillata*, glass, pieces of clothing (fibulae, buckles) and so on" [4, p.21].

A specific Dacian form of pottery is the dolium, a big vessel for provisions, generally used to keep grains, but also water and other liquids. In the collection of the Criș County Museum there is a fragment of a dolium rim dated in the 3rd-4th centuries from Girișul de Criș, "Peste Criș" point, of a grey-soapy color, made on wheel and being adorned with bands of lines in waves [12, p.11]. In the same point, also called "between bridges" there was discovered a small settlement, maybe temporary shelters, with huts from the 2nd-3rd centuries AD [7, p.36-37]. In two holes at 0.60-0.70 meter depth there were discovered traces of coal, ashes but also animal bones and pottery sherds. The pottery sherds coming from jar-vessels, possibly also a Dacian cup(?), dolia, bowl rims were made on wheels, from grey or brick-red paste or with hand from grey-black paste [5, p.101]. Some, in the Potoran collection, were molded by hand and adorned with alveolated girdles, with buttons, having jagged rims and others made on wheels were adorned with simple or waved lines [8, p.77].

We specifically mention the discoveries from the settlement called "Șuculeu" from the Medieșul Aurit on Someș, where it appears that there were dozens of ceramic kilns [13, p.447-448]. In this settlement there was discovered black grained pottery, adorned with bands or simple lines and with Roman rim specific profiles. Pottery of this type was also discovered in Dacian settlements on Cigher, tributary of Crișul Alb, on Crișul Negru and in the Holod Depression (2nd-3rd centuries AD). One can see that this was not imported, but produced locally by free Dacians, with analogies to the pottery discovered in other Dacian-Roman settlements or rural Roman settlements in Roman Dacia. Since this type of pottery was not found at the Sarmatians or Germanics in Crișana, the possibility of them having some type of influence can be excluded, free Dacians taking over this Roman elements from the Dacians in the province of Dacia [4, p.23-24; 9, p.70].

As Roman, prefeudal and feudal era archaeologically researched Dacian settlements we mention Moroda (Arad County) on Chiger [14], Râpa (Bihor County) on Crişul Negru [15], Biharea on Ceşmeu, tributary to Barcău [16], Unimăt between Ier and Crasna [4, p.26].

Regarding the romanization of the free Dacians from the North-West of Romania, we can state that it was not a primary but a secondary one, where the process of romanization extended from the Romanic people in the province through economic and social relations from the 2nd-3rd centuries AD. Thus, professor and archaeologist Sever Dumitrașcu, in order to differentiate these territories and the ways in which the Roman culture elements entered, suggests the term romanicization. The ethnogenesis process continues in the 4th-7th centuries AD until the arrival of the Slavs through the osmosis between the daco-romans from the intra-Carpathian Transylvania (called romanic people) and free Dacians influenced by Roman civilization. In the 8th century, according to decades of research, Sever Dumitrașcu considers that one can talk about Romanians, which later in the 9th-10th centuries organize themselves a political formation, profiting from the decline of the power of Avars and the Cazaro-Bulgars taking over temporarily the Slavs [4, p.28].

References:

1. NESTOR, I. Arheologia perioadei de trecere la feudalism pe teritoriul R.P.R. În: *Studii*. *Revistă de istorie*, XV, nr.6. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1962, p.1425-1438.
2. DAICOVICIU, C. Originea poporului român după cele mai noi cercetări. În: BERCIU, D. (red.). *Unitatea şi continuitatea în istoria poporului roman*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p.83-98.
3. DUMITRAŞCU, S. Descoperiri arheologice din valea Crişului Repede și semnificația lor istorică. În: *Crisia*, XVI, Oradea, 1986, p.687-715. ISSN 1016-2796
4. Idem. Romanizare, romanicizare, românizare. În: *Crisia*, XIV, Oradea, 1974, p.19-27.
5. Idem. *Dacia apuseană*. Oradea: Cogito, 1993. ISBN 973-9064-11-6
6. MINEA, I. Influența bizantină în regiunea carpato-danubiană până la sfârșitul secolului al XII-lea. În: *Buletinul Societății Numismatice Române,* XXVII-XXVIII, 1933-34, p.97-114.
7. *** *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*. Oradea, 1974, p.36-37.
8. DUMITRAŞCU, S. Colecţia arheologică „Eugen Potoran" (Notiţă asupra istoriei vechi a hotarului unui sat. În: *Lucrări științifice*, 2, Oradea, 1967, p.73-78.
9. Idem. Dacii liberi din vestul şi nord-vestul României (sec. II-IV e.n.). În: *Crisia*, VII, Oradea, 1977, p.5-76. ISSN 1016-2798
10. Idem. Aşezări şi descoperiri dacice din vestul şi nord-vestul României în sec. II-IV e.n. În: *Lucrări Ştiinţifice*, 2, Oradea, 1968, p.239-256.
11. Idem. Există cultura Sântana de Mureș-Cerneahov și tipul Prešov în Crișana? În: *Studii și comunicări științifice*, Bacău, 1974, p.43-60.
12. Idem. Chiupuri dacice (pithoi, dolia) descoperite în județul Bihor. În: *Crisia*, XVIII, Oradea, 1988, p.3-39. ISSN 1016-2798
13. *** *Istoria Românilor:* Bucureşti, Editura Enciclopedică, vol. II, 2001, p.439-448, ISBN 973-45-0389-8
14. DUMITRAŞCU, S., MĂLĂIESCU, D., DUDAŞ Fl. Aşezarea dacică de la Moroda din sec. II-IV e.n. În: *Lucrări Ştiinţifice*, 4, B, Oradea, 1970, p.161-167.
15. DUMITRAŞCU, S. Cercetări arheologice în Depresiunea Holodului (II). Săpăturile arheologice de la Tinca-Râpa (j. Bihor). În: *Lucrări Ştiinţifice*, 6, Istorie, Oradea, 1972, p.49-67.
16. DUMITRAȘCU, S. *Biharea*. *I. Săpăturile arheologice din anii 1973-1980*. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 1994.

Prezentat la 17.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.7-15*

CZU: 94(498.4)"15/19

IDEEA „DACO-ROMÂNISMULUI" LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA ÎN EPOCA MODERNĂ

Radu ROMÎNAŞU
Universitatea din Oradea (România)

Îndelungata stare de fragmentarism teritorial şi de separatism politic între români a generat o criză a conştiinţelor liderilor din spaţiul românesc, tensiune din care s-a cristalizat ideea „daco-românismului". Aceasta s-a concretizat prin iniţierea unei lupte naţionale, în special în spaţiul transilvănean, al cărei punct final a fost constituirea unei Românii întregite, rotunda şi adevărata patrie a tuturor românilor, care a reuşit să fixeze, în memoria urmaşilor, fireştile sale contururi geografice la 1 decembrie 1918.

Astfel, ideea „daco-românismului" a devenit coşmarul guvernelor maghiare din perioada dualistă, neamul românesc fiind proiectat, potrivit acestei „legi nescrise" de la nivelul mentalului colectiv al elitei româneşti, ca un tot unitar, graniţele artificiale reuşind să despartă persoane, dar nu şi simţămintele sufleteşti fireşti.

Esenţială şi necesară pentru transformarea vechii idei a „daco-românismului" în principiu politic-cultural a fost sinteza cultural-naţională a românilor din monarhia austro-ungară şi a celor din Vechiul Regat, care a pregătit conştiinţele pentru actul istoric de la 1 decembrie 1918.

„Daco-românismul" a avut marele merit de a fi chemat la reflexie angajată în jurul unor idei majore, precum: „istorie", „naţiune", „neam", „confesiune", „conştiinţă naţională", „limbă", „cultură", „politică", ce-şi resemnifică mereu, pentru fiecare dintre vremuri în parte, conţinuturile.

Cuvinte-cheie: *naţiune, mişcare naţională, drepturi politice, unitate, modernitate, idei politice, intelectualitate.*

THE IDEA OF "DACO-ROMANIANISM" AT THE ROMANIANS LIVING IN TRANSYLVANIA DURING THE MODERN AGE

The long state of territorial fragmentation and political separatism among the Romanians generated a crisis of the leaders' conscience on the Romanian territory, tension that crystallized the idea of "Daco-Romanianism". This resulted in the initiation of some national struggles, especially in the Transylvanian area, whose end point was the establishment of a unified Romania, the round and true homeland of all Romanians which managed to deeply embed, in the successors' memory, its geographical borders on December 1, 1918.

Thus, the idea of "Daco-Romanianism" became the nightmare of the Hungarian governments during the dualistic period, the Romanian people being designed, according to this "unwritten law" in the collective mind of the Romanian elite, as a whole, the artificial boundaries managing to divide only people, not natural feelings.

Essential and necessary to transform the old idea of "Daco-Romanianism" into a political-cultural principle was the cultural-national synthesis of Romanians in Austro-Hungarian monarchy and those in the Old Kingdom, which prepared the consciousness for the historic act of December 1, 1918.

The "Daco-Romanianism" had the great merit of being called for engaged reflection around some major idea, such as "history", "nation', "ancestry", "confession", "national consciousness", "language", "culture", "politics" which always bring new meanings for each period of time.

Keywords: *nation, national movement, political rights, unity, modernity, political ideas, intellectuality*.

Istoria are logica ei, astfel că, după un pas, urmează un altul, mai energic, pregătit de acumulările anterioare. Ca urmare, momentele-cheie din istoria noastră naţională, precum *Supplex*-ul lui Inochentie Micu Klein (1740), Răscoala lui Horea (1784), *Supplex Libellus Valachorum* (1791), Mişcarea cu caracter revoluţionar a lui Tudor Vladimirescu (1821), Revoluţia paşoptistă, Unirea Principatelor Române (1859), Independenţa de stat a României (1877-1878), Mişcarea memorandistă (1892-1895), Marea Unire din 1918 – reprezintă astfel de concentrări, care şi-au luat energie din aceeaşi idee măreaţă: daco-românismul.

Această idee, care s-a perpetuat ca o veritabilă lege nescrisă la nivelul mental al generaţiilor de luptători naţionali, a avut la temelia sa dorinţa de eliberare naţională a tuturor românilor şi de înfăptuire a unităţii naţionale. Nu a fost vorba despre o emoţie efemeră, ci de o dăruire de sine constantă pe tot parcursul devenirii noastre istorice, îmbrăţişată cu convingere şi cu speranţă într-un viitor mai bun.

Îndelungata stare de fragmentarism teritorial şi separatism politic între români a generat o criză a conştiinţelor liderilor din spaţiul românesc, în special în sânul intelectualităţii, tensiune din care s-a cristalizat ideea

„Daco-României", adică constituirea unei Românii întregite, rotunda şi adevărata patrie a tuturor românilor, care a reuşit să fixeze, în memoria urmaşilor, fireştile sale contururi geografice şi politice la 1 decembrie 1918.

Poporul român şi-a luat energie, în construcţia unei statalităţi moderne, din continuitatea şi unitatea lui antică şi medievală, concretizată sub forma unor solidarităţi locale, care au pregătit ulterior marea solidaritate naţională modernă. Mai apoi, sub impulsul ideilor umaniste (amintim doar pe Nicolaus Olahus, care tratează naţiunile în spirit etnic, modern, având ca şi criterii de definire a acestora originea, limba şi confesiunea) şi ale Reformei religioase, care pătrund şi în spaţiul Europei centrale şi de sud-est, trecând prin ideologia „Secolului Luminilor", s-a cristalizat ideologia daco-românismului, având ca punct de plecare secolul al XVII-lea [1, p.9, 116-122].

Pe tot parcursul epocii moderne, pentru niciun alt popor romanic, conştiinţa descendenţei latine, a romanităţii, nu a fost invocată atât de constant şi de pertinent ca de români, datorită contextului istoric şi numeroşilor detractori, care, din interese cu un pronunţat caracter revizionist, au încercat să ne tăgăduiască aceste nobile origini. Daco-românismul şi originile latine ale poporului român sunt „legendă", – susţineau aceştia, – iar continuitatea daco-romană reprezintă o „minciună istorică" [2, p.24]. Tocmai de aceea demonstrarea latinităţii, romanităţii şi continuităţii noastre a reprezentat „reazimul constant şi de nebiruit al unei lupte milenare pentru păstrarea fiinţei etnice" [3, p.27].

Din această perspectivă, ideea romanității românilor a fost folosită ca o veritabilă armă politică în vederea obţinerii revendicărilor naționale. Această etapă este sesizabilă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la moștenitorii și continuatorii lui Inochentie Micu, dar și în Țara Românească și Moldova, prin elaborarea unor memorii de factură iluministă. În secolul al XIX-lea, această idee va apărea sistematic în momentele-cheie ale luptei românilor pentru emancipare politică, unitate și independență națională.

Răscoala lui Horea a conturat în jurul său ideea solidarităţii generale româneşti, împărtăşită atât în spaţiul românesc, cât şi în cel european. Presa europeană a alimentat constant această idee. Mai mult, Horea este învestit cu intenţia de a uni cele trei ţări româneşti, adică de a reconstitui regatul vechii Dacii, al cărei rege urma să fie. O gravură a timpului cu inscripţia *Horea rex Daciae* a cunoscut o largă circulaţie [4, p.109].

Debutul secolului al XIX-lea aduce în prim-plan contribuția *Școlii Ardelene* la afirmarea ideii romanității românilor. Continuându-l pe Dimitrie Cantemir [5, p.2], istoricii acestui curent nu au acceptat decât obârșia pur romană a românilor. Această poziție se poate explica prin analiza situației politice și sociale a românilor din Transilvania. Militând pentru emanciparea românilor transilvăneni, ținuți într-o stare de netă inferioritate de elita conducătoare maghiară, corifeii *Școlii Ardelene* au folosit ideea romanității ca pe o armă. Urmași ai stăpânilor lumii, a căror limbă era încă limba oficială în Ungaria și Transilvania, românii nu puteau să mai accepte situația umilitoare de tolerați și excluși de la drepturi politice, sociale și culturale. De aceea, recursul la originea romană, fără cel mai mic amestec străin, era considerat esențial în acele vremuri în lupta pentru emanciparea națională a românilor, la care s-au angajat urmașii lui Inochentie Micu. Astfel, reprezentanții acestui curent invocau exterminarea și alungarea dacilor din noua provincie, inexistența căsătoriilor mixte etc. După aprecierea savantului istoric David Prodan, *Școala Ardeleană* a fost cea care ne-a dat conştiinţa națională în primul rând prin lucrările ei de istorie a românilor și de filologie, în cuprinsul cărora s-au fundamentat ideile privind vechimea românilor, latinitatea și continuitatea lor [6, p.17, 24-36, 245]. Amintim în această privinţă lucrarea lui Petru Maior *Începutul românilor din Dacia* (1812) – o veritabilă „imagine proiectată în viitor a noii Dacii" [7, p.348], care a influenţat decisiv epoca cuprinsă între mişcarea lui Tudor Vladimirescu şi generaţia paşoptistă. La rândul său, sub înrâurirea ideilor *Şcolii Ardelene*, Timotei Cipariu, eruditul filolog transilvănean, invoca „simţământul naţional", convins că se va dobândi în cele din urmă şi „eliberarea perfectă a patriei române" [8, p.125]. Toate aceste idei vor sta la baza eșafodajului argumentativ al celebrului *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, actul de naştere al naţiunii române moderne din Ardeal. Argumentul istoric şi cel demografic („cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei") i-a determinat pe români să se raporteze la trecut, unde găseau un statut demn, adică libertate naţională, cetăţeni ai Transilvaniei, egalitate cu celelalte naţiuni conlocuitoare. De aceea, ei au contemplat trecutul, care era luminos, plecând de la Dacia antică şi de la războaiele daco-romane, trecând prin etnogeneza românească şi continuitatea lor de vieţuire în spaţiul carpato-dunăreano-pontic. Pledoaria documentului transilvănean a fost, de fapt, în folosul întregii naţiuni, care trăieşte pe tot cuprinsul spaţiului românesc [7, p.329, 4, 8]. Spiritul acestuia va fi reactivat în mişcarea petiţionară de la începutul secolului al XIX-lea, dezvoltată în jurul unor instituţii publice româneşti. De altfel, Nicolae Bălcescu îi numea pe corifeii *Şcolii Ardelene* „cei dintâi apostoli ai românismului" [9, p.114], care „prin şcoli, prin cultivarea binelui şi a istoriei puseră stâlpii de temelie ai naţionalităţii române" [10, p.305].

De remarcat că în aceeași perioadă istoriografia din Principate, intrată, odată cu domniile fanariote, în faza influenței grecești, aborda ca pe un fenomen natural fuziunea daco-romană. Acest punct de vedere se găsește la istoricii greci stabiliți în Principate – Daniel Philippide, Dionisie Fotino, dar și la românii Ienăchiță Văcărescu și Naum Râmniceanu.

Istoriografia românească a secolului amintit a evoluat însă pe coordonatele naționale trasate de *Şcoala Ardeleană*. Școala latinistă s-a extins și în Principate, deoarece mulți ardeleni ocupau poziții importante în sistemul cultural de aici. Corifeul curentului latinist a fost August Treboniu Laurian, care considera că istoria românilor începe de la fundarea Romei și care urmărea să „purifice" limba română pentru a o apropia cât mai mult de latina originară. Între 1871 și 1876 a apărut *Dicţionarul limbii române*, care a constituit apogeul acestei tendințe. A.T. Laurian a scos din dicționar elementele nelatine și a adoptat un sistem ortografic etimologic, care nu mai semăna decât vag cu limba română autentică. Tentativa de a crea o limbă artificială a discreditat definitiv școala latinistă. Totuși, până la mijlocul secolului, a continuat să existe o unanimitate față de originea doar romană a românilor. Dincolo de aceste exagerări, după cum remarca şi istoricul Vasile Netea, nimeni n-a subliniat cu mai multă pasiune patriotică şi cu elocvenţă ideea originii noastre dacice decât marele latinist şi corifeu al *Şcolii Ardelene* A.T. Laurian, în a cărui operă se vorbeşte despre: *Dacia superioară, Dacia inferioară, Dacia transalpină, Dacia alpină, Dacia centrală, Dacia orientală ş.a.*[11, p.5, 118-135, 179, 98-100].

Mai apoi, reprezentanții romantismului, deşi nu au insistat asupra dacilor ca element fondator al poporului român, au contribuit totuşi la consolidarea temei dacice, prin evidențierea curajului și a spiritului de sacrificiu al acestora. Începutul l-a făcut Mihail Kogălniceanu, care, în celebrul său discurs din 1843, a făcut un elogiu regelui Decebal, pe care îl considera „cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată" [12, p.18]. La rândul său, Alexandru G. Golescu, binecunoscutul revoluţionar paşoptist, elaborase, încă din 1838, un proiect „daco-român", intitulat sugestiv „Dacia Mare", care, în contextul desfăşurării revoluției, şi-a schimbat denumirea în „Dacia Mică", adică planul de unire a Moldovei şi a Ţării Româneşti, văzut ca un prim pas decisiv spre unirea tuturor teritoriilor româneşti într-un singur corp politic neatârnat [8, p.128]. Vorbind despre soarta viitoare a românilor, Golescu era convins că „dacă românismul va renaşte în Austria, el nu mai poate pieri în Principate măcar dacă ar rămâne muscalii pentru totdeauna în ţară… Chestiunea românismului în Austria este o chestiune de viaţă şi de moarte pentru noi; de aceea şi îndemn pe toţi ca să nu se depărteze de Transilvania, Bucovina şi Banat. Trebuie să facem pasuri ca să dobândim favorul Austriei pentru românii din Transilvania şi din Banat. Trebuie să dobândim acest favor ca să asigurăm fiinţa naţională a Principatelor" [13, p.658-661].

Unitatea românilor s-a realizat şi prin intermediul dascălilor şi intelectualilor transilvăneni, pedagogi plini de „duh românesc" şi veritabili moderatori de conştiinţe, care trec munţii dinspre Ardeal spre Principate. În acest sens amintim doar câteva nume reprezentative: Ioan şi Vasile Maiorescu, Florian Aron, Eftimie Murgu, Damaschin Bojincă, August Treboniu Laurian, Constantin Romanul, Axente Sever etc. Mai mult, marele cărturar şi ziarist de talie europeană George Bariţ reuşeşte să concentreze în jurul *Gazetei de Transilvania* cele mai bune condeie de pe ambele versante ale Carpaţilor, contribuind astfel într-o manieră decisivă la procesul de promovare a gândirii unitare româneşti. În consecinţă, şi în perioada premergătoare revoluţiei paşoptiste derularea procesului complex de constituire a „Daco-României" continuă şi cunoaşte noi valenţe. Practic vorbim despre apariţia unei ideologii a originii comune şi a unităţii de neam conturată, într-o primă fază, dintr-o perspectivă cultural-spirituală. Adică, la acest nivel, naţiunea avea un caracter mai mult etno-cultural decât politic. De altfel, elita românească transilvăneană se întreba retoric dacă „se putea ca ideea romană să nu devină o dogmă, căreia trebuie să i se închine orice român, mai ales dincoace de Carpaţi, unde înainte de apariţia ei nici nu existau ca naţiune" [14, p.4]?

A urmat generaţia de la '48, care a consolidat ideea daco-românismului nu doar prin gândirea şi atitudinea politică, prin documentele revoluţionare elaborate, prin marile adunări organizate, ci şi pe tărâm cultural, prin combaterea imitaţiei şi a traducerilor mediocre, literatura fiind reprezentată predominant atunci de traduceri rebele şi lipsite de originalitate şi din opere anodine. Acelaşi Mihail Kogălniceanu, conştientizând pericolul care ameninţa literatura română, afirma că „darul imitaţiei e o manie primejdioasă la noi ... omoară duhul naţional". Un alt aspect urmărit de această mişcare este înlăturarea provincialismului, prin unirea în paginile revistelor a tuturor scriitorilor, indiferent de zonă. Scriitorii paşoptişti au fost inspiraţi din istoria poporului, trecutul de luptă, frumuseţile spaţiului românesc, folclorul românesc, tradiţiile şi obiceiurile poporului, remarcându-se astfel un puternic sentiment patriotic. În consecinţă, majoritatea scriitorilor paşoptişti au elaborat opere literare cu un pregnant conţinut patriotic şi militant, accentul fiind pus pe idealurile luptei de emancipare

şi pe unitatea naţională a tuturor românilor. De altfel, pe tot parcursul secolului al XIX-lea, atât pe tărâm politic, cât şi la nivel cultural, toate acţiunile s-au făcut în numele idealului naţional.

Deci, conducătorii revoluţiei paşoptiste au afirmat originile naţionale, latinitatea şi romanitatea, aspiraţiile şi idealurile românilor, sub influenţa spiritualităţii franceze şi italiene, naţiuni la rândul lor de origine şi cultură latină. Generaţia vârstnică formată în climatul paşoptist a pregătit din timp noua generaţie de cărturari şi luptători, care a intrat în arena politică şi naţional-culturală după1900. La sfârşitul revoluţiei, Nicolae Bălcescu avea convingerea fermă că unitatea tuturor românilor se va realiza, dincolo de toate impedimentele aşezate în calea acestui proces ireversibil: „România noastră va exista; este orb cine nu o vede" [15, p.34]. Dând expresie atmosferei europene postrevoluţionare, acelaşi mare revoluţionar şi istoric român era de părere că „este vremea ca şi naţia română să ridice stindardul unităţii sale… Ameninţată de panslavism şi de pangermanism, românii nu le pot opune decât panromânismul. Panromânismul, dar, trebuie să fie astăzi ţinta noastră comună de activitate" [16, p.111-112].

George Bariţ, după ce prezintă situaţia internă şi internaţională din jurul anului 1850, şi în urma unei analize pertinente despre stadiul în care se afla procesul de cristalizare a ideii naţionale în spaţiul românesc situat de o parte şi de alta a Carpaţilor, ajunge la următoarea concluzie: „adversarii pot să stea şi în cap şi o Dacoromanie tot există şi va exista întotdeauna, iar aceea este Dacoromania reprezentată şi oarecum încarnată în unitatea limbii şi literaturii române, care este unică pentru zece milioane de locuitori împărţiţi în câteva state. Precum este una limba franceză vorbită şi scrisă în Franţa, în Belgia, în Elveţia; precum e limba germană în Austria, Germania, Elveţia etc., limba spaniolă în Spania şi în câteva state sud-americane, întocmai este şi limba română comună tuturor românilor din toate statele în care locuiesc ei" [17, p.15-16].

Ulterior, neoclasicii şi simboliştii au urmărit, în genere, aceeaşi apropiere a poporului român de celelalte popoare şi culturi romanice, văzând în aceasta nu doar continuitatea unor tradiţii, dar şi rezolvarea aspiraţiilor noastre naţionale, îndeosebi emanciparea şi împlinirea idealului de unitate naţională, în graniţele fostei Dacii. Concomitent cu preocuparea pentru demonstrarea şi afirmarea romanităţii, în planul etnicităţii, numeroşi reprezentanţi ai vieţii spirituale româneşti au relevat, cu aceeaşi stăruinţă şi cu forţă argumentativă, *ideea dacică* şi originea *daco-romană* a poporului român [18, p.508-510].

Afirmarea pe multiple planuri a originii dacice a poporului român, mai ales prin articolul lui B.P. Haşdeu, intitulat *Perit-au dacii?*(1860), reprezintă o reacţie împotriva exceselor latiniste, îndeosebi în perioada *Şcolii Ardelene*.

Observăm astfel că imaginea şi orizontul *Daciei*, ca expresie geografică şi tradiţie istorică, nu a părăsit niciodată conştiinţa neamului românesc, fiind evocată în toate epocile evoluţiei noastre istorice de către cele mai strălucite personalităţi politice şi culturale. Dacia, latinizată prin limbă şi cultură, simboliza în conştiinţa militanţilor pentru unitate naţională temelia organică a viitoarei Românii, baza ei teritorială, naţională si spirituală. Orice spaţiu de pe o parte sau alta a Carpaţilor a fost pentru ei un spaţiu din vechea Dacie, o parte integrantă, organică din teritoriul stăpânit de armatele lui Burebista şi Decebal. De altfel, ilustrul istoric A.D. Xenopol, în capitolul „Daco-romanii în munţi" din lucrarea monumentală *Istoria românilor din Dacia traiană*, face o veritabilă pledoarie a continuităţii daco-romane în zonele muntoase, în special în momentele-limită ale existenţei poporului român. Este evidenţiat, de asemenea, rolul Carpaţilor în istoria noastră naţională: „în aceşti munţi s-a fixat şi închegat marea şi minunata unitate a poporului român" [19, p.46]. Aceeaşi idee se regăseşte şi în scrierile eminesciene: „România…este protejată în lungul ei pe de o parte de seria Munţilor Carpaţi, santinelă fidelă de veacuri a poporului român, pe de altă parte de fluviul Dunărea, barieră nestrămutată a naţionalităţii române" [20, p.19].

În acelaşi sens, trebuie subliniat faptul, de loc întâmplător, că numeroase reviste de prestigiu, tipărite de cărturarii cei mai reprezentativi ai naţiunii noastre, au purtat nume semnificative în ceea ce priveşte valenţele conştiinţei originii noastre daco-romane, precum: *Magazin istoric pentru Dacia, Dacia literară* şi multe altele. Titlul ultimei reviste nu este ales întâmplător, ci reflectă, pe de o parte, un criteriu în baza căruia vor fi selectate textele ce vor compune revista, respectiv cel literar-estetic, pe de altă parte – anunţă şi pregăteşte la nivel cultural şi spiritual Unirea Principatelor Române la 1859, şi ulterior, Marea Unire din memorabilul an 1918: „Aşadar, foaia noastră va fi un repertoriu general al literaturei româneşti, în carele, ca într-o oglindă, se vor vede scriitori moldoveni, munteni, ardeleni, bucovineni, fieştcare cu ideile sale, cu limba sa, cu chipul său" [21, p.1-2].

Este sugestiv, totodată, faptul că una dintre primele reviste ale mişcării socialiste din ţara noastră a optat pentru denumirea de *Dacia viitoare*. În numărul al doilea al organului de presă al socialiştilor români, din

ianuarie 1883, intitulat semnificativ „*Dacia viitoare",* se arăta că „astă unire e incompletă. Voim Dacia aşa cum ea fu, fiindcă şi dreptul, tradiţiunea şi plebiscitul, trecutul şi prezentul ne dau dreptul la o Dacie Romană, Transilvania şi celelalte părţi ale vechii Dacii unde românii sunt în majoritate, trebuie să fuzioneze mai curând sau mai târziu în statul român" [22, p.55-56].

Această mişcare a daco-românismului, aflată într-o permanentă creştere şi efervescenţă, nu a putut să scape din vizorul adversarilor unităţii româneşti, care s-au grăbit să ia o serie de măsuri concrete pentru zădărnicirea aspiraţiilor fireşti româneşti. Pentru imperiile vecine, numele „Dacia", ca entitate sociopolitică creată exclusiv din perspectivă românească, era considerat un atentat la ordinea stabilită prin tratatele pe care le-au semnat pentru a-şi proteja fiecare sferele de influenţă.

În primul rând, a fost înăsprită vigilenţa autorităţilor ţariste şi habsburgice în zona punctelor de frontieră ale Basarabiei şi Transilvaniei, printr-o monitorizare mult mai atentă a tuturor călătorilor care intrau în cele două provincii istorice româneşti. Poliţia secretă austriacă a fost angajată în ample operaţiuni de strângere de informaţii referitoare la „mişcările românilor". De altfel, Nesselrode informa autorităţile austriece şi turceşti că românii au de gând să întemeieze un regat Daco-Român, alcătuit din Valahia şi Moldova, Bucovina, Basarabia şi Transilvania [23, p.336]. Ca urmare, se poate desprinde concluzia că ideile Daco-României erau destul de răspândite în toate mediile sociale româneşti. Mai mult, Ştefan Ludwig Roth era convins că „ideea unui imperiu român a cuprins mii de inimi" [24, p.136], iar Ion Ionescu de la Brad, într-o scrisoare datată din iarna anului 1848/1849, avansa ideea că dorinţa de unitate a tuturor românilor este răspândită şi în poporul de rând [25, p.313]. La rândul lui, George Bariţiu constata plin de entuziasm faptul că idealul unirii devenise în Transilvania o stare de spirit generală: „Unirea naţională este frumoasa deviză ce răsună din toate părţile şi deşteaptă duhurile cu putere multă" [26, p.399].

Ajungând la „domnul unirii" din 1859 şi la epoca inaugurată de acesta, trebuie să precizăm că Transilvania a ocupat un loc central în sfera relaţiilor diplomatice gândite şi dezvoltate de Alexandru Ioan Cuza. Mai întâi observăm această apropiere Cuza-Transilvania din necesitatea dezvoltării unei diplomaţii obiective, întrucât Ardealul avea să constituie una dintre pârghiile principale ale politicii lui Cuza menite să exercite o influenţă în recunoaşterea dublei alegeri a domnitorului de către unele puteri europene. În al doilea rând, din motive subiective şi de continuitate istorică, ideea daco-românismului, care se afirmase cu vigoare la 1848, capătă contururi mai puternice în anii premergători unirii, şi cu atât mai evidente după momentul 24 ianuarie 1859. Cuza pretindea autonomia Transilvaniei, adunare naţională şi vot universal, cerinţe care puteau duce în chip necesar la autodeterminarea naţională a românilor [27, p.57].

Acestea erau de altfel şi cerinţele fruntaşilor politici români din Transilvania, teoretizate de istoricul şi juristul Al. Papiu Ilarian, colaborator apropiat al domnitorului şi sfetnicul său cel mai apropiat în problema Transilvaniei. Românii nutreau acum cu toţii visul Daco-României prin unirea Transilvaniei şi Bucovinei cu statul naţional creat în 1859. De altfel, Papiu Ilarian a înaintat, la 1860, un memoriu lui Cuza, în care făcea cunoscut cum a fost perceput actul de la 24 ianuarie de către românii transilvăneni: „Idealul român este unirea tuturor românilor într-un singur corp politic, adică Daco-România". Cunoscutul revoluţionar paşoptist aprecia, pe bună dreptate, că „unirea Transilvaniei cu Principatele ar completa sistema statului român şi ar pune fundamentul vieţii perpetue a României". „Transilvania priveşte spre Principate, de unde aşteaptă mântuirea" – se putea citi într-un alt document al timpului, iar Vincenţiu Babeş, în 1870, aştepta ca „România să devină un soare ale cărui raze să încălzească şi să lumineze pe toţi românii din ţările vecine" [14, p.37].

Numai Cuza era în măsură să revendice această dorinţă pe plan diplomatic, acţiune care se conjuga cu lupta întregului popor pentru unirea politică [28, p.171-172, 173-174].

În acest context, reorganizarea armatelor române şi aşezarea lor pe temeiuri moderne devenise o necesitate obiectivă. Noua armată urma să asigure apărarea fiinţei şi vetrei româneşti în faţa ameninţărilor externe, să susţină împlinirea aspiraţiilor de progres, unitate şi independenţă, obiective fundamentale ale programului naţional, alimentat de ideologia daco-românismului. Mişcarea revoluţionară a lui Tudor Vladimirescu şi revoluţia paşoptistă au dovedit că existau condiţii pentru configurarea unei armate care să aibă un pronunţat caracter românesc, în care spiritul de apartenenţă la un teritoriu şi la un neam să fie conştientizat în masa largă a oştenilor. „Românismul, – avea să sublinieze N.Bălcescu, – nu se va putea dezvolta şi scăpa de atâţia vrăşmaşi ce-l apasă, până când ambele principate (Moldova şi Ţara Românească) nu vor fi libere şi nu vor organiza puterea lor armată" [29, p.259-260].

Străbătut de ideea unei epopei dacice – cum observa G. Călinescu – cel care îşi riscase în studenţie statutul de om liber prin scrierea unor articole ce dezvăluiau îngrădirea de drepturi şi de libertăţi a românilor

din Transilvania, Mihai Eminescu va continua să gândească şi să creeze în spiritul ideii naţionale. Eminescu scria că românii trebuie să creeze o cultură naţională temeinică, care să se răsfrângă asupra tuturor. Daco-românismul poetului, care a vibrat puternic atât în poezie, cât și în publicistică, venea din străfunduri de veacuri cu o întreagă istorie, care va imprima eminescianităţii specificitatea unui geniu romantic. Dar Eminescu nu scria despre români în spiritul unei idei imperialiste, ci într-o înțelegere de profunzime organică, militând pentru drepturile istorice şi inalienabile ale naţiunii sale, fiind străin, aşadar, de ceea ce alţii înțelegeau prin noțiunile de panslavism, pangermanism ori paneuropenism. Nostalgiile sale poetice referitoare la „Dacia ideală", „anul 1400" sau la codrii „Ţării de Sus" nu reprezintă o formă de conservatorism arhaizant, ci expresia poetică a nevoii de rezistenţă naţională încadrată pe o linie a tradiţiei naţionale, care trebuie înţeleasă ca o formulă a echilibrului şi a vitalităţii etnice – temeiuri fireşti ale oricărei afirmări viitoare [30, p.15-24, 27, 551].

În Transilvania, după eşecul mişcării memorandiste, o conştiinţă nouă îşi face drum, generaţia tânără întoarce faţa de la Viena şi Budapesta şi se îndreaptă spre Bucureşti. De aici înainte soarele românismului răsărea de la Bucureşti, complet şi definitiv (după cum se preciza şi pe frontispiciul *Tribunei* lui Slavici de la Sibiu: „*Soarele pentru toţi românii la Bucureşti răsare*"). „Mitul bunului împărat" se spulberă din mentalul colectiv al românilor transilvăneni, iar acumulările anterioare şi cele mai noi au contribuit decisiv la redeşteptarea conştiinţei naţionale a românilor: Biserica Ortodoxă Română din Ardeal, prin Statutul şagunian, s-a despărţit de biserica sârbească; *Asociaţiunea Transilvană pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român* (ASTRA) dă un impuls puternic culturii naţionale româneşti [31, p.30-34]; Biserica, şcoala confesională, asociaţiile şi reuniunile culturale, presa reprezintă temelia noilor restructurări. Astfel, ideea daco-românismului devine coşmarul guvernelor maghiare. Neamul românesc este proiectat ca un tot unitar, iar graniţele artificiale pot despărţi trupurile, dar simţămintele sufleteşti niciodată. Cu alte cuvinte, vorbim despre formarea unei conştiinţe naţionale unitare: „daco-românismul". Este perioada în care „fiecare ţipăt al fraţilor de peste munţi pătrundea, ca un pumnal, în inima celor mai buni dintre românii liberi" [32, p.191].

Domeniul cultural a inclus şi circulaţia informaţiilor cultural-naţionale, relaţiile reciproce inseparabile dintre intelectualii comunităţilor româneşti şi membrii acestora – de cele mai multe ori, anonimii care au absorbit „ideile cele noi" potrivit cu mentalităţile locului şi ale epocii. Biserica a jucat în această perioadă rolul de catalizator şi de instituţie protectoare a limbii române, prin şcoala confesională, publicaţiile sale, tradiţii,viaţă moral-religioasă şi, mai ales, prin exemplul preoţilor şi ierarhilor săi.

Din perspectiva timpului, esenţială şi necesară pentru transformarea vechii idei a daco-românismului în principiu politic-cultural a fost sinteza cultural-naţională a românilor din monarhia austro-ungară şi de peste Carpaţi (1896-1910). Emulaţia fenomenului de masă în societatea transilvăneană s-a împletit cu eforturile intelectualilor români (mai ales, preoţi şi învăţători) de a ridica nivelul cultural şi civic românesc în comunele şi satele provinciei istorice. Aceeaşi misiune au îndeplinit-o Reuniunile învăţătorilor şi conferinţele organizate de acestea, destinate să ridice nivelul profesional al dascălilor şi totodată să păstreze caracterul românesc şi naţional al şcolii. Adunările şi conferinţele acestor asociaţii de profil constituiau adevărate sărbători cultural-naţionale pentru localităţile unde se desfăşurau – lecţiile deschise şi conferinţele erau audiate de un numeros public avizat (preoţi şi învăţători) şi totodată „culturalizau" pe ţăranii şi meşteşugarii români, deoarece urmăreau în primul rând apărarea limbii române, „înaintarea economică a ţărănimii şi răspândirea culturii în rândurile ei". În aceeaşi direcţie de întărire a coeziunii naţiunii, de patentare a valorilor culturale româneşti s-au manifestat şi Reuniunile de lectură, cânt şi muzică înfiinţate în Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, mai ales după 1890. Corurile şcolare, bisericeşti şi ţărăneşti, formaţiile de teatru ale „diletanţilor" (amatorilor) s-au în înscris pe aceleaşi coordonate [33, p.4, 87-90, 215-234, 225-232, 261-265].

După intrarea ASTREI pe tărâm cultural-naţional, ideea daco-românismului a beneficiat de o nouă revigorare. Anul 1906 a desăvârşit sinteza cultural-naţională prin Expoziţia Jubiliară de la Bucureşti, dedicată celor 40 de ani de domnie ai regelui Carol I al României şi celor 1800 de ani de la colonizarea romană a Daciei. Conştienţi de importanţa momentului, numeroşi români transilvăneni au participat la eveniment prin intermediul unor diverse asociaţii cultural-artistice [34, p.45-92, 156-202, 349-360].

Profesorii care funcţionau la diferitele preparandii din Transilvania, Crişana şi Maramureş au instituit în spaţiul lor un ethos puternic ancorat în valorile subsumate ideologiei sau doctrinei daco-românismului, definită, în zona la care ne raportăm, de către liderii mişcării naţionale a începutului de secol al XIX-lea sub conceptul de „lucrul românesc". Aceiaşi profesori, datorită şi orizontului lor cultural-pedagogic de largă respiraţie europeană, au manifestat reale disponibilităţi şi deschideri spre Europa modernă, civilizată. Rolul dascălilor

şi al profesorilor în această direcție a fost covârşitor. De exemplu, Dimitrie Țichindeal atrăgea atenția, cu previziunea cărturarului înțelept și receptiv, că națiunea română nu poate trăi izolată; că ea trebuie să intre în procesul de cunoaştere şi de dialog cu alte popoare, cu „Europa luminată”, pentru a se putea autocunoaşte şi în final a-şi pregăti drumul spre progres. Astfel, a rezultat un efort remarcabil depus de intelectualitatea românească regională şi locală de a menţine în sânul comunităţilor de români spiritul naţional autentic pe care, de altfel, îl resimţea acut întreaga lume românească din imperiu [35, p.47, 103-119, 231-246, 631-640]. Desigur, n-au lipsit impedimentele ridicate de autorităţi şi nici şicanele administrativ-politice menite a diminua efectul acţiunilor naţionale ale românilor transilvăneni, pe care le-au considerat, de multe ori, elemente „antistatale”. Putem vorbi despre reconstituirea unei întregi istorii a vieţii politice româneşti transilvănene, prin intermediul unor personalităţi polivalente a căror viaţă s-a împletit organic cu instituţiile culturale, politice şi administrative pe care le-au deservit cu abnegaţie şi preţuire.

La rândul ei, presa din Transilvania şi-a asumat responsabilitatea de a se aşeza în slujba idealului naţional. Redactorii și colaboratorii diverselor gazete românești (*Gazeta Transilvaniei, Telegraful român, Tribuna, Familia, Federaţiunea, Concordia, Trompeta Carpaţilor, Albina* etc.) erau în acelaşi timp şi militanţi politici pe frontul unității culturale a românilor. În condițiile în care se intensifica mișcarea de emancipare națională a românilor, aceste ziare şi reviste au propagat constant ideea daco-românismului, în urma căreia au intrat în conflict deschis cu autoritățile maghiare. De altfel, toate revendicările politice româneşti erau calificate drept „daco-românism” de către autorităţile imperiale, care au declanşat acţiuni furibunde în vederea suspendării organelor de presă româneşti, întrucât ele cunoşteau foarte bine importanța pe care presa o avea în coagularea opiniei publice româneşti în jurul deziderатelor naţionale.

Toate acţiunile s-au caracterizat printr-un profund democratism, reflectat în ideologia tuturor românilor – daco-românismul – şi în întreaga activitate revoluţionară. Modalităţile de conducere şi prevederile principalelor documente programatice au reflectat dorinţele românilor, în ansamblul lor, şi au exprimat noi cerinţe, în acord cu nivelul de dezvoltare istorică.

„Daco-românismul” a fost o manifestare a realităţii istorice româneşti, o credinţă vie care a reuşit să-i unească pe toţi românii. Ei au conştientizat că îi leagă o realitate istorică pe care au trăit-o ei şi înaintaşii lor, neamul românesc dezvoltând un instinct de conservare şi de apărare deosebit de pronunţat. Maturizarea acestei idei măreţe a venit prin parcurgerea unor momente de grea cumpănă, care au adus cu sine încrederea într-un viitor mai bun.

Această idee măreaţă a reuşit să inoculeze în societatea românească adevărul incontestabil potrivit căruia unei naţiuni nu i se poate impune la infinit o direcție care nu-i aparține. Mai devreme sau mai târziu ea va renaște și va porni, din nou, pe drumul său propriu.

Tocmai pe doctrina daco-românismului, adică pe naţionalismul generos al începuturilor, s-a clădit însăşi România întregită. Sub semnul naţionalismului s-au adunat cândva forţele creatoare de istorie şi de cultură ale acestui pământ, de la naţionalismul romantic al paşoptiştilor, trecând prin centrul de forţă al geniului eminescian, până la săvârşitorii României Mari. Şi „deşteptarea” noastră de azi, atâta câtă mai este posibilă, ar putea fi aşezată, cu grija cuvenită, sub semnul acestui cuvânt.

Concluzionând, apreciem că în spiritul daco-românismului s-au cristalizat toate acţiunile politice şi cultural-educative în acţiunea generală de afirmare a românilor din monarhia dualistă şi regatul român, pregătind conştiinţele pentru actul istoric de la 1 decembrie 1918.

Privind, *sine ira et studio*, în perspectiva istoriei naţionale, naţionalismul românesc, supus la atâtea abuzuri verbale, nu este decât un sentiment firesc, nepervertit de vreo ideologie politică; este apartenenţa obiectivă la o comunitate naţională, faţă de care orice om integru din punct de vedere moral şi intelectual îşi asumă anumite îndatoriri şi responsabilităţi. Aurel C. Popovici observa pe bună dreptate că „naţionalismul e politică normală, căci e o politică corespunzătoare cu natura poporului... Politica normală, naţională, e singura fecundă pentru un popor. Ea lasă statului ceea ce-i trebuie statului şi dă poporului ceea ce-i trebuie lui, după loc, timp şi împrejurări... Ea acordă cetăţenilor putinţa de progres, sub o administraţie pricepută, dreaptă şi cinstită, prin emulaţiune” [36, p.21, 113-116].

Daco-românismul a avut marele merit de a fi chemat la reflexie angajată, organizată în jurul unor idei majore precum „istorie”, „naţiune”, „neam” „conştiinţă naţională”, „limbă”, „cultură”, „politică” ce-şi resemnifică mereu, pentru fiecare vremuri în parte, conţinuturile. El a lăsat generaţiilor tinere un gând, o metodă şi o pildă vrednice de urmat.

Referinţe:

1. POP, A.I. *Naţiunea română medievală*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998. 180 p. ISBN 973-45-0264-6
2. PRODAN, D. *Transilvania şi iar Transilvania* / Ediţie nouă, îngrijită, cu o postaţă de Aurel Răduţiu. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2002. 234 p. ISBN 973-45-0497-X
3. THEODORESCU, B. *Nicolae Iorga şi educaţia maselor*. Bucureşti: Consiliul Aşezămintelor Culturale, 1967. 179 p.
4. PLATON, Gh. *Românii în veacul construcţiei naţionale*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2005. 494 p. ISBN 973-45-0526-2
5. FAUR,V. Câteva consideraţii cu privire la receptarea operelor lui D.Cantemir în Transilvania. În: *Cele trei Crişuri*, 1998, nr.102-103, p.2. ISSN 1221-5716
6. BERINDEI, D. *Cultura naţională română modernă*. Bucureşti: Eminescu, 1986. 502 p.; GRECU, V.V. *Şcoala Ardeleană şi unitatea limbii române literare*. Timişoara: Facla, 1973. 143 p; *Idem*. *Limbă şi naţiune*. Timişoara: Facla, 1988. 259 p.
7. PRODAN, D. *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1984. 519 p.
8. GEORGESCU, V. *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*. Ediţia a III-a. Bucureşti: Humanitas, 1992. 365 p. ISBN 973-28-0265-0
9. BĂLCESCU, N. *Opere. Corespondenţă.* Vol.II / Ediţie critică de Gheorghe Zane, Elena G. Zane, Bucureşti: Editura Academiei Române, 1982. 302 p.
10. DRAGOMIR, S. *Studii privind revoluţia românilor din Transilvania de la 1848* / Ediţie, introducere, note şi comentarii de Pompiliu Teodor. Cluj-Napoca: Dacia, 1989. 219 p.
11. NETEA, V. Permanenţa unor valori esenţiale de civilizaţie. Emblemele continuităţii. În: *Contemporanul*, 1980, nr.25(754), p.5. ISSN 12209864; PLĂMĂDEALĂ, A. *Romanitate, continuitate, unitate*: Sibiu: Tiparul Tipografiei Eparhiale Sibiu, 1988. 302 p.; PLOEŞTEANU, G. Receptarea operei şi a personalităţii lui Gheorghe Şincai (până în 1918). În: *Libraria*, *Studii şi cercetări de bibliologie*, 2004, Târgu-Mureş, p.179. ISSN 1583-4468; GRECU, V.V. *Preocupări privind unitatea limbii literare în Transilvania (secolul XIX)*. Cluj, 1972. 379 p.
12. KOGĂLNICEANU, M. *Cuvânt introductiv la cursul de Istorie Naţională*. Bucureşti: Editura Librăriei Socec, 1909. 63 p.
13. *** *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*. Vol.V. Bucureşti: Editura Academiei, 1964. 1276 p.
14. *Dacoromania*. Buletinul Muzeului Limbei Române. Cluj: Universitatea Regele Ferdinand I, 1934-1935, p.4.
15. BĂLCESCU, N. *Opere. Corespondenţă*, vol. IV. Ediţia a III-a / Editori G. Zane, Elena G. Zane. Bucureşti, 1990. 657 p.
16. *Ibidem*, vol.II.
17. BARIŢIU, G. *Ideea Dacoromâniei* / Ediţie îngrijită de Mircea Valer Stanciu. Braşov: Mica Bibliotecă Românească, 1993. 29 p.
18. MOTRU, Rădulescu C. *Scrieri politice*. Bucureşti: Nemira, 1998. 663 p. ISBN 973-569-275-6
19. XENOPOL, A.D. *Istoria românilor din Dacia traiană*. Vol.I. Ediţia a IV-a. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985. 517 p.
20. EMINESCU, M. *Publicistică. Referiri istorice şi istoriografice*. Chişinău: Cartea Moldovenească, 1990. 572 p.
21. KOGĂLNICEANU, M. Introducţie la „Dacia literară". În: *Dacia literară*, 1840, nr.1 p.1-2.
22. PETRESCU, C.T. Socialismul în România. În: *Dacia Viitoare*, ianuarie 1883, p.55-56.
23. *** *Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente*. Vol.V. Bucureşti: Editura Academiei, 1964. 1276 p.
24. BODEA, C. *Lupta românilor pentru unitatea naţională: 1834-1849*. Bucureşti: Editura Academiei, 1967. 390 p.
25. BERINDEI, D. *Revoluţia română din 1848*. Bucureşti: Editura Politică, 1974. 80 p.
26. BARIŢ, G. Naţionalitate. În: *Foaie pentru inimă, minte şi literatură*, 1844, nr.51, p.399.
27. *** *Cuza Vodă - in memoriam* / Coordonatori: L.Boicu, Gh.Platon, Al.Zub. Iaşi: Junimea, 1973. 645 p.
28. BOGDAN, D., ŞTIRBU, V. *Pe urmele lui Alexandru Ioan Cuza*. Bucureşti: Sport-Turism, 1985. 240 p.
29. STAN, A. *Renaşterea armatei naţionale*. Craiova: Scrisul Românesc, 1979. 265 p.
30. MURĂRAŞU, D. *Naţionalismul lui Eminescu*. Bucureşti: Pacifica, 1994. 290 p. ISBN 973-96569-0-0; BULGĂRE, Gh. *Momentul Eminescu în evoluţia limbii române literare*. Bucureşti: Minerva, 1971. 342 p; PIRU, A. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. Ediţia a II-a, revizuită şi adăugită. Bucureşti: Minerva, 1982. 1060 p.
31. GRECU, V.V. *Preocupări privind unitatea limbii literare în Transilvania (secolul XIX)*. Cluj, 1972. 379 p.
32. XENOPOL, A.D. *Naţiunea română*. Bucureşti: Albatros, 1999. 456 p. ISBN 973-24-0585-6
33. FAUR, A. Contribuţii la cunoaşterea activităţii reuniunii învăţătorilor români din Bihor. În: *Cele Trei Crişuri*, 1996, nr.1-2, p.4. ISSN 1221-5716; FAUR, V., FAUR, R. Reuniunea învăţătorilor români din Leta Mare (1875) – prima asociaţie profesională a învăţătorilor români din Bihor. În: *Muzeul Naţional*, 1982, p.261-265. ISSN 1015-0323; CĂLUŞER, I. Repere privind asociaţiile şi reuniunile profesionale ale cadrelor didactice greco-catolice din comitatul Bihor (1875-1923). În: *Crisia*, 1993, p.215-234. ISSN 1016-2798; ONIŢĂ, G. 100 de ani de la înfiinţarea reuniunii

învăţătorilor din Banat. În: *Revista de pedagogie*, 1969, nr.5, p.87-90. ISSN 0034-8678; ZABERCA, V.M. Reuniunea învăţătorilor români de la şcolile confesionale gr. or. din dieceza Caransebeşului: conferinţe învăţătoreşti şi adunări generale ale reuniunii în Banatul sârbesc. În: *Banatica*, 2003, p.225-232. ISSN 1222-0612

34. GOGA, O. Mijloacele de propagandă literară şi culturală ale „Asociaţiunii" şi dezvoltarea lor. În: *Transilvania*, 1911, nr.4, p.349-360; CURTICĂPEANU,V. *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1968. 288 p.; PAMFIL, M. *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român (Astra) şi rolul ei în cultura naţională (1861-1950)*. Cluj-Napoca: Dacia, 1986. 364 p.
35. BOLOVAN, I. *Asociaţia naţională arădeană pentru cultura poporului român 1863-1918. Contribuţii monografice*, Institutul de Istorie Cluj-Napoca, 1994, 166 p. ISBN 978-606-604-1188; *Idem*. Consideraţii privind geneza şi înfiinţarea Asociaţiei naţionale arădene pentru cultura poporului român. În: *Acta Musei Napocensis*, 1985-1986, p.631-640. ISSN 0578-5391; *Idem.* Cultură şi societate în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea: exemplul „Asociaţiei Naţionale Arădane pentru cultura poporului român". În: *Comunicări ale cercurilor ştiinţifice studenţeşti*, 1984, p.103-119; BOLOVAN S., BOLOVAN, I. Evoluţia cantitativă şi compoziţia socioprofesională a membrilor Asociaţiei Naţionale Arădane (1863-1910). În: *Crisia*, 1989, p.231-246. ISSN 1016-2798
36. POPOVICI, A.C. *Naţionalism sau democraţie? O critică a civilizaţiei moderne* / Studiu introductiv, ediţie şi note de Constantin Schifirneţ. Bucureşti: Albatros, 1997. 474 p. ISBN 973-24-0456-6; COMAN, I.L. *Imagine de sine la românii ardeleni în perioada dualistă*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2009. 380 p. ISBN 978-973-109-178-5

Prezentat la 27.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.16-22

CZU: 94(398)"18"

MORLACII/VLAHII DIN DALMAŢIA – ÎNTRE TRADIŢIE ŞI MODERNIZARE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Sorin ŞIPOŞ

Universitatea din Oradea (România)

În izvoarele medievale, populaţia *românească* de pe ţărmul Dalmaţiei şi din Peninsula Istria este cunoscută în istoriografia românească sub numele de *istroromâni*, iar în documentele vremii apare şi sub numele de *morlaci*. Arhivele din Franţa conţin încă surse documentare inedite despre românii de la nordul Dunării şi din Peninsula Balcanică. Rapoartele sunt redactate fie de ofiţeri francezi, fie de persoane din elita naţiunilor supuse de Napoleon. Din această categorie face parte şi memoriul elaborat în 1806 de colonelul Antoine Zulatti, referitor la reforma şi regulamentul morlacilor din Dalmaţia. Memoriul costituie o frescă a realităţilor societăţii morlace, aflată în stadiul pierderii identităţii lingvistice, dar foarte conservativă în ceea ce priveşte obiceiurile, tradiţiile şi sărbătorile.

Cuvinte-cheie: *morlaci, vlahi, colonelul Zulatti, Dalmaţia, tradiţie, modernizare.*

DALMATIAN MORLACHS/VLACHS – BETWEEN TRADITION AND MODERNIZATION AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY

In medieval sources, the *Romanian* population on the coast of Dalmatia and in the Istria Peninsula is known as *Istro-Romanians* in Romanian historiography, but documents of the time also record it as *Morlachs*. The archives in France still contain unpublished documentary sources about the Romanians in the north of the Danube and in the Balkan Peninsula. The reports are written either by French officers, or by people in the elite of the nations subjected by Napoleon. This is the case of the memoir drafted in 1806 by Colonel Antoine Zulatti on the reform and regulation of Dalmatian Morlachs. His memoir constitutes an epic on the realities of the Morlach society at the stage of losing its linguistic identity, but very conservative in terms of its customs, traditions and holidays.

Keywords: *Morlachs, Vlachs, Colonel Zulatti, Dalmatia, tradition, modernization*.

Arhivele din Franţa conţin încă surse documentare inedite despre românii de la nordul Dunării şi din Peninsula Balcanică. Rapoartele sunt redactate fie de ofiţeri francezi, fie de persoane din elita naţiunilor supuse de Napoleon. Din această categorie face parte şi memoriul elaborat în 1806 de colonelul Antoine Zulatti, intitulat: *Mémoire du Colonel des Dalmates Monsieur Zulatti sur la Réforme et Reglement des Morlaques dans la Province de Dalmatie* (*Memoriu al domnului Zulatti, colonel al Dalmaţilor, despre reforma şi regulamentul morlacilor din provincia Dalmaţiei*) [1]. Documentul are 39 de pagini, este redactat în limba franceză, într-o caligrafie frumoasă şi fără prescurtări. Pe ultima pagină din memoriu, în partea dreaptă, avem precizate locul şi data: Zara, 15 martie 1806, iar în partea stângă – numele autorului: Antoine Zulatti, colonel [2, p.39].

În izvoarele medievale, sub denumirea de *vlah* apare consemnată populaţia de origine romanică din Bulgaria, Serbia, Bosnia, Herţegovina, Croaţia, Albania, Grecia. Specialiştii români care numesc populaţia de origine romanică cu acest termen sunt consecvenţi modalităţii în care bizantinii şi slavii sudici au denumit populaţia autohtonă. Nu considerăm a fi o greşeală, atâta timp cât este recunoscută comuniunea de neam şi limbă cu populaţia românească de la nordul Dunării. Populaţia *românească* de pe ţărmul Dalmaţiei şi din Peninsula Istria este cunoscută în istoriografia românească sub numele de *istroromâni*, iar în documentele vremii apare şi sub numele de *morlaci*. Când Republica Veneţiană s-a instalat pe coasta dalmatină, s-a generalizat denumirea de morovlah, morlac sau murlac pentru vlahi [2, p.6]. Sub acest nume apare aici populaţia vlahă aşezată în apropierea oraşelor Spalato, Trau, Sebenico, Zara ori în vecinătatea insulelor Cruzola, Arbe, Pag. De-a lungul timpului istoricii şi lingviştii au încercat să explice sensul şi originea numelui de morovlah sau de vlah negru [3]. Fără îndoială, aveam de-a face cu o populaţie de origine romanică [4, p.275], iar morlacii şi istroromânii trebuie consideraţi drept punct extrem al mişcării care a plecat din regiunea Moravei, ţinând direcţia mai întâi spre apus, apoi spre nord [5, p.169]. Documentele emise de cancelaria Veneţiei, îndeosebi în secolele XV-XVII, surprind într-o primă etapă deplasarea morlacilor din Croaţia către aşezările de pe ţărmul dalmatin [6, p.14; 2, p.6; 7, p.103]. Analizând istoriografia consacrată istoriei morlacilor, observăm că adeseori apare un anumit moment când numele de morlac începe să definească o populaţie mixtă. Eveni-

mentele care au avut loc pe teritoriul dalmat al „imperiului" venețian în timpul secolului al XVI-lea au creat contextul potrivit pentru ca morlacii să devină un grup social distinct în cadrul lui *Stato da Mar*. Cele mai importante trei conflicte dintre Veneția și otomani (războiul din 1499-1503, războiul din 1537-1540 și războiul din Cipru, 1570-1573) au afectat în mod direct condițiile de viață de pe zona de frontieră a Dalmației.

Amestecul de populații din această regiune de graniță a fost o consecință naturală, deoarece administrația centrală era dincolo de (Marea) Adriatică, în vreme ce amenințarea otomană se afla în imediată vecinătate [8, p.63]. Astfel, vlahii au devenit morlaci mai ales pentru că „*il termine «morlacco» è la versione veneziana per definire una popolazione della penisola balcanica che ebbe un importante ruolo nelle vicende belliche e nella vita lungo la frontiera tra l'Impero Ottomano, la Repubblica di Venezia e l'Impero Asburgico*" („numele de *«morlacco»* este denumirea venețiană pentru populația Peninsulei Balcanice care a jucat un rol important în războaiele și viața de la granița dintre Imperiul Otoman, Republica Venețiană și Imperiul Habsburgic") [9, p.631; 8, p.63]. Pentru venețieni, morlacii reprezentau populația care trăia în afara orașului, care se ocupa cu activități pastorale specifice (creșterea oilor etc.), creșterea animalelor și practicarea comerțului cu Balcanii interiori [8, p.63]. Îndeosebi, în secolul al XVI-lea morlacii s-au stabilit în Dalmația datorită numeroaselor conflicte militare dintre turci, venețieni și habsburgi [8, p.63]. Principala lor ocupație era creșterea animalelor, asociată cu activități comerciale, iar prin poziția de popor de frontieră morlacii aveau și atribuții militare [8, p.63]. Morlacii participă într-un număr foarte mare la conflictele militare pe care Veneția le purta cu Imperiul Otoman. Se pare că în secolul al XVII-lea morlacii așezați în Dalmația își pierduseră deja limba și identitatea, fiind asimilați de populațiile majoritare cu care au conviețuit și fiind receptați de venețieni ca fiind vorbitori de limbă slavă, chiar dacă savanții identificau în limba vorbită de vlahi numeroase cuvinte de origine latină [6, p.14; 7, p.106].

Cine este autorul memoriului şi ce informaţii avem despre acesta? Ne punem această întrebare datorită relaţiei dintre formaţia intelectuală, funcţiile ocupate şi gradul de veridicitate al informaţiilor din memoriu. Aşa cum apare şi în titlul documentului, numele celui care a redactat memoriul este colonelul Antoine Zulatti. Până în momentul de faţă nu am reuşit să obţinem decât puţine date despre autorul memoriului. Informaţiile despre biografia lui Antoine Zulatti din memoriu sunt reduse şi disparate. Totuşi, analizate cu atenţie, cele câteva date biografice reuşesc să contureze o imagine relativ unitară despre autorul nostru. Antoine Zulatti este, potrivit propriilor informaţii, ofiţer superior de origine morlacă care a servit interesele Republicii Veneţiene, la Zara şi Obbrovazo, ale Imperiului Habsburgic şi, de curând, ale Franţei, timp de aproape două decenii. Prin tratatul de la Campoformio, din 17 octombrie 1797, împăratul Austriei a cedat Ţările de Jos, dar a primit în compensație Veneţia, insulele veneţiene din Adriatica, Istria şi Dalmaţia [10, p.259; 11, p.524]. Sigur, perioada lungă petrecută printre conaționalii săi, în serviciul ţărilor sus-amintite, ne obligă să privim cu maximă atenţie informaţiile despre morlaci.

O altă întrebare la care trebuie să răspundem este de a stabili raţiunile care l-au determinat pe colonelul Zulatti să elaboreze memoriul din anul 1806. Considerăm că pot fi identificate mai multe posibile motive. Trecerea Dalmaţiei, alături de Veneţia şi Istria, sub autoritatea Franţei, în urma păcii de la Presburg, din 26 decembrie 1805, este o realitate pe care trebuie să o avem în vedere [11, p.535]. În partea introductivă a memoriului autorul precizează că era interesat să semnaleze noilor stăpâni prezenţa morlacilor în Dalmaţia. Redactarea şi punerea la dispoziţia cuceritorilor a memoriului îi oferea ofiţerului şansa de a obţine o situaţie avantajoasă în noua realitate politică. Ofiţer de carieră, Zulatti îşi structurează discursul pe imaginea pozitivă de care ar fi beneficiat Napoleon printre morlaci. Fidelitatea şi credinţa morlacilor reprezentau beneficiul suprem pe care acest mic neam putea să-l ofere Franţei. Dincolo de acest discurs de tip romantic, există şi un interes sincer din partea lui Antoine Zulatti pentru îmbunătăţirea condiţiei sociale, economice, politice, culturale şi morale a morlacilor. Formaţia sa de militar, o anumită rigoare, spiritul de ordine, apartenenţa la o lojă masonică, care promova grija faţă de condiţia supuşilor, ca o garanţie a prosperităţii locuitorilor şi a statului, îl face să caute permanent soluţii pentru îmbunătăţirea statutului morlacilor. Faptul că Zulatti este morlac la origine poate să explice interesul și dorința sinceră pentru propășirea propriei naţiuni.

Avem de-a face cu un memoriu complex, Zulatti fiind bun cunoscător al realităţilor din Dalmaţia, îndeosebi al celor din districtul Obbrovazo. Colonelul este interesat de moravurile, de comportamentul, de sărbătorile, de obiceiurile, tradiţiile, de relaţia dintre comunitate şi stat. Dar, îndeosebi, Antoine Zulatti este interesat de schimbarea manierei în care statul îşi protejează cetăţenii, de schimbarea atitudinii morlacilor faţă de puterea politică şi de modernizarea societăţii – condiţie pentru îmbunătăţirea situaţiei economice şi culturale a acestei naţiuni.

Despre reforma și regulamentul morlacilor

Convins că această situaţie trebuie îmbunătăţită, Zulatti propune o serie de măsuri pentru ameliorarea condiţiei sociale, economice şi culturale a morlacilor. În acest sens, ofiţerul trece de la simpla constatare a atitudinilor, comportamentului şi a realităților la care este supus morlacul către găsirea și impunerea unor soluții rapide și eficiente. Tot ceea ce el considera că a fost impus și a avut consecințe benefice pentru morlaci în provincia Obbrovazo, pe care a condus-o, ar trebui extins pentru toate așezările locuite de morlaci din Dalmația. În consecință, ofițerul ia ca punct de plecare experiența personală în raport cu morlacii, dar ține cont și de atitudinea favorabilă și de compasiune pe care o parte a elitei politice și intelectuale a vremii o avea în privința populațiilor asuprite și considerate a fi barbare și sălbatice. Concluzia era că prin puterea exemplului și printr-o politică corectă a statului aceste comunități puteau să trăiască mai bine, iar statul avea și el de câştigat: „E sigur că dacă morlacii vor fi scutiţi de povara darurilor, de cea a violenţei şi de cheltuielile nedrepte pe care sunt obligaţi să le facă, am putea spune că i-am copleşit cu binefaceri şi bunăstare. Iubirea pe care o port morlacilor dragi inimii mele după ce am trăit printre ei mai mulţi ani m-a determinat să dezvălui greşelile lor şi, în acelaşi, timp nenorocirile de care suferă, pentru a rupe vălul menit să le ascundă pentru a mări dezordinea, datorată voinţei unor interese particulare: am încercat măcar să le arăt adevăratele posibilităţi. Această mare mulţime, asupra căreia cad toate nenorocirile, va fi distrusă. M-aş bucura foarte mult dacă ceea ce am pus, din fericire, în practică timp de cei şase ani, cât a durat conducerea mea în Obbrovazzo, ocupându-mă de afacerile politice de frontieră şi neavând timp să acţionez în interiorul departamentului, ar putea fi folositor şi ar face lumină asupra regulilor şi observaţiilor ce ar trebui aplicate şi răspândite în Dalmaţia" [1, p.12].

În acest sens, ofițerul propune noilor autorități o adevărată reformare a societății morlace, dar și a sistemului administrativ din provincie. Reformarea era dublată de impunerea unui regulament de organizare și de administrare eficientă a provinciei. Constatarea pornea de la faptul că sistemul actual de administrare nu mai era valabil și nici în acord cu realitățile unui stat modern: „Oricum ne-am gândi să-i organizăm pe morlaci, este sigur că sistemul actual nu numai că are cele mai mari defecte, dar este chiar contrar a tot ceea ce le-ar putea face bine, deoarece sistemul nu le este impus de către ofiţeri militari de care le place să fie comandaţi şi îndrumaţi" [1, p.13]. Cauza slabei funcționări a actualei administrații a Dalmației nu era organizarea în sine, ci corupția funcționarilor [1, p.14]. Ofițerul propune ca la baza noii organizări să stea câteva principii moderne pentru epocă și în acord cu interesele statului și ale cetățenilor, anume: ideea de stat suveran modern și de fericire a cetățenilor prin justiție, onestitate și educație [1, p.13].

Pornind de la aceste principii de tip iluminist, Zulatti recomanda reorganizarea administrativă a Dalmației și renunțarea la actualul sistem administrativ și juridic: „Ei sunt supuşi autorităţilor locale, judecătorilor de pace, coloneilor şi serdarilor teritoriali; însă această organizare nu e făcută pentru binele lor. Autorităţile apără metodele codului, care cere imperios un avocat şi o anumită cheltuială; judecătorii de pace sunt, de obicei, nişte persoane ignorante interesate, care se folosesc în mod prost de puterea lor, depind de Cancelarul lor şi nu au niciodată încrederea sau stima morlacilor. Coloneii şi serdarii sunt în mic număr, având în vedere extinderea departamentelor provinciei, ei nu sunt de ajuns, sarcinile lor nu sunt bine definite, sunt prost plătiţi, şi astfel pot fi supuşi capriciilor întotdeauna periculoase unei bune administraţii" [1, p.15]. Baza reformei provinciei urma să fie realizată prin intermediul militarilor, considerați ca fiind singurii care se bucurau de aprecierea morlacilor [1, p.15]. În consecință, Zulatti propune noilor stăpâni ca Dalmația să fie împărțită în două departamente, iar departamentele, la rândul lor, în districte. În fruntea Dalmației urma să fie numit un guvernator, la conducerea departamentelor un superintendent general cu rangul de general de brigadă, iar districtul să fie coordonat de un căpitan care urma să conducă și statul major al unui batalion sau regiment. În provincia Dalmația ar trebuit să fie prezenți între 3 000 și 4 000 de funcționari. În fruntea departamentelor trebuia să se creeze o structură nouă, un Stat major departamental alcătuit din cinci ofițeri. Statul major, împreună cu comisarii civili trebuiau să administreze „dreptatea în problemele civile şi penale, economia publică, problemele legate de sănătate şi poliţia internă şi celelalte ramuri de pe teritoriile sale..." [1, p.15-16]. Scopul administrației centrale era de a servi interesul regelui în provincie, de a administra și supraveghea instituțiile publice, drumurile, podurile, minele, apele, administrarea pășunilor regale, iar rolul soldaților era de a proteja și administra populația Dalmației [1, p.15].

Principiile după care trebuia organizată și administrată provincia trebuia să țină seama în mod expres de specificitatea și de tradițiile locuitorilor. În acest sens, Zulatti, bazat pe propria sa experiență, scria urmă-

toarele: „Aş putea zice cu sinceritate că nu este chiar atât de dificil să schimbi inerţia morlacilor atunci când se încred în dezinteresul şi imparţialitatea celui care se implică doar pentru a le oferi pacea. Trebuie să înţelegem că această naţiune e destinată să fie condusă cu onestitate, fără a-i da vreodată motive de suspiciune care s-o facă să se teamă sau să se întrebe dacă e ceva de ascuns. Pe de altă parte, morlacii sunt predispuşi să scuture frâiele şi să se revolte atunci când sunt provocaţi" [1, p.15-16]. În consecință, în administrație și în justiție funcționarii ar trebui să aibă în vedere sugestiile și recomandările lui Zulatti: „Morlacii sunt o naţiune săracă şi aproape barbară, aşadar, se ceartă mereu din nimic, de aceea ei pot fi convinşi uşor să se împace" [1, p.19]. Astfel, morlacii urmau să aibă ca obligație în muncă un număr fix de zile pe an (anume – 40) și posibilitatea de a contesta la centrele departamentale sau, prin viu grai, ofițerului din district.

În privința justiției, principiul care ar trebui să guverneze ar fi ca în primă instanță comandanții să poată lua decizii în funcție de obiceiurile și tradițiile națiunii morlace, iar pe măsură ce faptele sunt mai grave și instanțele de judecată trebuiau să fie altele. Astfel, „în cazul asasinatelor, în cazul omuciderilor şi al tuturor infracţiunilor considerate îngrozitoare şi atroce, consider că procesul şi judecata pot fi încredinţate Statului major al centrelor de departament, iar pedeapsa să fie dată de către guvernator, de către delegatul acestuia sau de către Tribunalul de la Zara care va fi numit în acest scop" [1, p.21]. Astfel, judecata trebuia să fie corectă, în acord cu obiceiurile și tradițiile morlacilor, iar cei nemulțumiți să aibă dreptul la recurs, infracțiunile minore să fie puse în practică prin pedepse coercitive, dar nu umilitoare, și în detrimentul aplicării unor amenzi care să afecteze viața de zi cu zi a familiei de morlaci. Alte propuneri ale ofițerului Zulatti sunt de ordin economic și vizează îmbunătățirea situației economice a morlacilor. În consecință, trebuiau întreprinși pași atât în privința profesionalizării corpului de ofițeri și de subofițeri, cât și a sporirii atenției pentru comunitățile de morlaci.

Cum una dintre problemele cu care se confruntau comunitățile era cea legată de asigurarea alimentației și evitarea perioadelor de foamete, se impunea o mai mare grijă a ofițerilor față de nevoile comunităților de morlaci, evaluarea periodică a situației economice a națiunii_morlace, îndeosebi la finalul lunilor de iarnă și începutul celor de primăvară. Tocmai cunoscând psihologia morlacilor ofițerul propune o implicare mult mai activă a administrației franceze pentru evitarea situațiilor excepționale cauzate de foamete. Măsurile propuse de Zulatti erau numeroase și vizau implicarea autorităților statului: „Trebuie să înţelegem că, prin natura lor, morlacii sunt foarte puţin economi, îşi risipesc produsele şi veniturile în mai puţin de o lună; de aceea nu trebuie să-i lăsăm la conducerea gospodăriei lor, obligând şefii de familie ca în fiecare an, după recoltă, să declare căpitanilor cantitatea de grâne şi alte tipuri de produse. Atunci când, prin mijloacele pe care le-am amintit, vom putea vedea cantitatea şi calitatea terenurilor în proprietatea familiilor şi, în conformitate cu vremea şi cu recolta de fructe, vom putea calcula întotdeauna dacă declaraţiile sunt adevărate, în cazul în care s-a minţit, vom face tot ceea ce ne vor permite prudenţa şi împrejurările. După acest inventar, vom putea observa dintr-o clipire dacă grânele şi celelalte produse le vor fi de ajuns morlacilor până la noua recoltă, având mereu în vedere numărul familiilor şi al populaţiei. Vom şti dacă vor exista mai multe produse sau dacă va mai fi nevoie de unele, pentru a aranja vânzarea lor, în primul caz, ori stabili, în cel de-al doilea, cantitatea necesară şi răsplata necesară. Atunci trebuie să interzicem tuturor capilor de familie să vândă grâu fără o permisiune scrisă şi semnată de către căpitanul lor. Aceştia vor primi acest bilet atunci când căpitanul îşi va putea da seama că în cursul anului familia respectivă va avea cele necesare, precum şi cantitatea de care are nevoie pentru semănat, deoarece atunci când îi lipsesc seminţele morlacul abandonează terenurile cauzând pierderi mari nu numai lui însuşi, ci şi dijmei regale şi circulaţiei grânelor, care este atât de necesară. După ce strâng declaraţiile şi evaluează situaţia economică a familiilor care le-au fost încredinţate, căpitanii sunt obligaţi să le transmită şefilor de departament care, în caz de nevoie, vor comunica urgent guvernatorului pentru a le aproviziona cu ceea ce este necesar. Trebuie să mărturisesc că bietul morlac se consideră suficient de bogat atunci când are pâine pentru tot anul, deoarece el nu caută decât să supravieţuiască. Pe de altă parte, cheltuitor cum e, morlacul riscă adesea să moară în lipsă de pâine şi îşi expune familia celor mai crâncene pericole. Pentru a-l feri de această extremă, cred că e uşor de observat cât este de necesară folosirea tuturor mijloacelor mai sigure pentru a aranja treburile gospodăriei sale şi, în acelaşi timp, cultivarea pământurilor sale. Este cert că dacă este abandonat dezordinii actuale care îl copleşeşte, morlacul se îndreaptă spre ruina sa totală" [1, p.23]. Situația dificilă pornea de la o anumită lipsă de prevedere a morlacilor, în special datorită unei atitudini de comportament care îl facea adesea pe morlac să cheltuie mai mult decât producea, față de eventualele probleme care puteau să apară și să genereze foamete. Această naivitate cu care este creditată populația morlacă este cel puțin suspectă. Credem că mai degrabă era vorba de o lipsă de pământ, o produc-

tivitate scăzută, de lipsa modernizării în lucrarea pământului și un anumit dezinteres al comunității pentru creșterea productivității și de introducerea de culturi și tehnici noi de lucru pentru a spori randamentul pământului. Prin comparație, studiile numeroase publicate despre lumea rurală românească din Transilvania, aflată sub autoritatea Curții Vieneze, putere care a procedat identic, ne sugerează că ultimii factori amintiți de noi ar fi mai plauzibili decât risipa adusă în discuție privind factorii principali.

Autorul este dispus chiar să-i oblige pe ofițeri să se instruiască pentru a-i învăța pe morlaci să-și cultive cu maximă eficiență pământurile. Chiar dacă ar fi existat și posibilitatea de alte mijloace, nu putem să nu salutăm grija și implicarea sa în bunăstarea morlacilor. Introducerea unor culturi noi (spre exemplu, cartofii), dezvoltarea unor ocupații existente, ca albinăritul, pescuitul și pomicultura, le-ar oferi morlacilor resurse suplimentare și o mai mare diversitate în alimentația zilnică etc. [1, p.22-27]. În condițiile în care păstoritul era totuși ocupația de bază a morlacilor, ofițerul acordă o atenție specială creșterii animalelor mari și mici, în special a oilor. El face o serie de recomandări practice: de la creșterea spațiului alocat pășunatului la găsirea unor soluții pentru siguranța păstorilor aflați în transhumanță în provinciile Imperiului Otoman și la posibilitatea de a-și putea comercializa mai ușor produsele din carne și lapte. De asemenea, îi îndeamnă să-şi protejeze animalele, în special oile, de iernile grele prin asigurarea furajelor uscate, de a asigura trecerea în mai bune condiții a morlacilor cu turmele în Imperiul Otoman, unde se plătea o sumă modică pentru pășunat [1, p.25-26].

Însă, o atenție specială o acordă educației comunității morlacilor: „Nimeni nu are nevoie de educație mai mult decât morlacul. Pot chiar să spun că, dacă reuşim în această privință, ceea ce nu este totuşi foarte dificil, morlacul ar fi cel mai bun dintre oameni fie ca şef de familie, fie ca bun patriot şi, în sfârşit, ca soldat curajos şi disciplinat" [1, p.27]. Era și firesc ca ofițerul să aibă în vedere creșterea nivelului de educație printre morlaci. Adepții curentului iluminist, promotorii politicilor reformiste din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea considerau educația, alături de situația economică, printre elementele fundamentale avute în vedere de politicile reformatoare. Un stat era puternic și suveranul era iubit atunci când cetățenii săi aveau prosperitate, își puteau plăti obligațiile și servi suveranul, erau instruiți și aveau șanse de promovare. Educația propusă de ofițer trebuia să vizeze două direcții, anume: în primul rând, eliminarea superstițiilor, a corupției și a libertinajului, iar, în al doilea rând, educarea copiilor și a tinerilor. În cazul primului palier, autorul îi identifică pe preoți ca fiind principalii promotori ai unei educații negative pentru morlaci: „Nu pot să nu vorbesc aici despre sistemul actual al preoţilor care este culmea prejudecăţilor şi a prostiilor. Experienţa domnului Kreglianovicz vorbeşte mult despre acest subiect în mai sus amintita disertaţie; iar eu adaug faptul că aceşti preoţi în loc să-i îndrume pe morlaci prin exemplul lor şi predicile lor pe drumul spre perfecţiune, din contră, prin viciile, desfrâul, libertinajul lor, în fine, prin felul în care fac binecuvântările şi alte lucruri sfinte care sunt foarte respectate de către morlaci, îi afundă în abisul păcatelor, nelegiuirilor şi ororilor; motivul e limpede, deoarece morlacii văd în persoana preotului pe omul lui Dumnezeu. Astfel, atunci când ei văd că preotul însuşi este un şarlatan neruşinat, morlacii cred că au dreptul să ducă o viaţă asemănătoare şi chiar mai rea, deoarece ei nu sunt sacerdoţii lui Cristos. Nu vreau să spun că toţi preoţii sunt atât de demni de dispreţ, îi respect pe cei buni; dar în general sunt aşa cum tocmai i-am descris şi trebuia să spun toate acestea savantului organizator pentru ca acesta să le poată lua în considerare şi să ia decizii ajutat ferm de către puterea ecleziastică" [1, p.27]. În al doilea rând, ofițerul are în vedere organizarea unui învățământ pentru copiii morlacilor: „Pentru a stârpi dintr-o lovitură aceste nenorociri, aş vrea ca sub controlul şi supravegherea Statului major să se stabilească în fiecare centru de departament şcoli pentru educarea copiilor morlacilor" [1, p.29]. Cu alte cuvinte, ofițerul propune, pe de o parte, eliminarea superstițiilor la populația adultă, iar, pe de altă parte, urmărește să-i pregătească și să-i educe pe copii pentru a le crește șansele de izbândă în viață. Deşi nu întrevede organizarea unei reţele şcolare, autorul face apel la ajutorul călugărilor minoriţi, iar în cazul adulţilor – la ofiţerii din centrele departamentale şi din localităţile mai însemnate: „Educarea lor se va putea face prin maxime religioase, prin deprinderi, citire şi scriere în limba lor şi în italiană, cu elemente de aritmetică, agricultură şi păstorit. De asemenea, aş vrea ca o dată pe săptămână aceşti copii să fie instruiţi de către ofiţerul împuternicit în exerciţii militare, iar cei care se descurcă bine să fie mereu recompensaţi" [1, p.29].

Recomandă oficialilor şi îndeosebi ofiţerilor să trateze cu maximă atenţie raporturile cu morlacii, să le respecte obiceiurile, să nu-i umilească şi înjosească, fapt care poate să ducă la revolte, la răzbunări, la nemulţumiri. El chiar dă şi câteva exemple, anume: practica larg răspândită printre ofiţeri de a le smulge barba şi mustăţile morlacilor care nu respectau legea: „Mă supără să spun că ei cred că îi pot înfricoşa pe morlaci atunci când îi primesc cu asprime, cu dispreţ şi când pronunţă împotriva lor cuvintele cele mai îngrozitoare. Unii ofiţeri teritoriali le smulg mustăţile, lucru atât de ruşinos pentru morlaci, încât sunt cuprinşi de deznădejde,

turbează de mânie şi devin şi mai cruzi şi porniţi contra binelui. Nu am schiţat acest mic tablou fără un anume scop. Putem înţelege că toate nenorocirile par adunate împotriva acestei nenorocite rase de oameni care ar merita, dimpotrivă, să fie priviţi altfel" [1, p.28]. Apoi, morlacii sunt umiliţi şi prin prestarea celor mai nedemne munci, în special de a transporta reziduurile din oraşele mari. Un mai mare tact în ceea ce priveşte tratarea unor probleme delicate şi respectarea cuvântului dat într-o înţelegere. O mai mare grijă a oficialilor în privinţa îndemnării morlacilor de a-şi lucra mai eficient pământul, de a introduce culturi noi pe spaţii mai mari, cazul cartofului, de a-şi proteja animalele, în special oile, de iernile grele prin asigurarea furajelor uscate, de a se ocupa de apicultură, de a asigura trecerea în mai bune condiţii a morlacilor cu turmele în Imperiul Otoman, unde se plătea o sumă modică pentru păşunat [1, p.25-26]. De asemenea, morlacul să fie educat şi să i se insufle ideea de patrie, de monarh („În afară de aceasta, dacă în mijlocul sărbătorii în toate centrele de departament va fi înălţat un drapel regal pentru a fi păstrat ca un zălog sfânt al iubirii faţă de cel mai mare monarh din lumea eroilor din secolul Împăratului şi regelui Napoleon I cel Mare, vă asigur că acesta ar fi un adevărat mijloc de a captiva inimile morlacilor şi a le anima spiritele" [1, p.34]), de a respecta legile, de a fi onest şi de a nu fura. Înrolarea morlacilor în armata franceză („Pot să vă asigur din experienţă că morlacii sunt capabili să slujească cu folos în infanterie, cavalerie, dar şi în artileria de campanie, dar nu trebuie folosiţi pe nave mici pe mare, deoarece morlacii sunt un popor obişnuit să trăiască în aer liber, să bea din izvoare îndepărtate de marea pe care abia o văd de la înălţimea munţilor lor sau când ajung în oraşele de pe litoral; în consecinţă, ei nu sunt născuţi pentru a fi marinari. Cei care se găsesc pe litoralul Dalmaţiei, insularii şi locuitorii din recifuri pot foarte bine să slujească în marină, fiind foarte puţini în serviciul terestru, deoarece caracterul unora şi al altora e diferit, datorită naturii diferite a climatului şi a educaţiei primite. Până acum s-a procedat rău înrolând morlacii în serviciul militar în mod egal" [1, p.30-31]), dar, ținând cont de specificul locului de unde proveneau morlacii, o grijă sporită în consumarea rezervelor de cereale pentru a fi preîntâmpinată foametea, eliminarea intermediarilor şi a celor care profită de momentele grele prin care trece comunitatea, dar şi multe alte îndemnuri pentru noua conducere a Dalmaţiei. Nu în ultimă instanță, ofițerul recomandă o mai mare grijă a ofițerilor față de comunitățile de morlaci pentru a le cunoaște din timp problemele și pentru a le rezolva cât mai repede, în special prin înființarea demnității de superintendent general în departamentele de graniță [1, p.28]. Rolul acestora era foarte important pentru siguranța locuitorilor și pentru prosperitatea statului: „Consider că ar trebui să le fie încredinţate afacerile politice de frontieră din departamentele lor. Cred că ei trebuie obligaţi să-şi revadă o dată pe an departamentele pentru a corecta tot ce ar putea găsi în contradicţie cu spiritul Regulamentului, după care să trimită Guvernatorului un raport despre tot ce e legat de serviciul suveran şi bunăstarea populaţiei care le-au fost încredinţate lor. Vor putea observa tot ce poate fi pus în acord cu progresul industriei naţionale, a agriculturii, deoarece informaţiile dobândite la faţa locului asigură compensaţiile şi au efecte bune. În această privinţă, ei nu vor refuza niciodată să-i primească pe morlaci, primindu-i mereu cu blândeţe, ascultându-le plângerile şi nevoile pentru a-i ajuta şi a-i salva. Vor urmări să rezolve cu iscusinţă toate problemele morlacilor şi să le ducă la bun sfârşit. Dacă în teritoriu s-ar afla tâlhari, generalii îi vor îndemna pe morlaci şi pe subalternii lor să-i urmărească pentru a-i prinde" [1, p.33].

Toate aceste propuneri aveau menirea de a creşte prosperitatea locuitorilor, de a-i transforma în cetăţeni demni şi respectaţi ai Imperiului Francez: „Trebuie să tratăm cu loialitate această naţiune, care e diferită de ceilalţi locuitori ai Dalmaţiei atât prin obiceiuri şi îmbrăcăminte, cât şi prin limba sa. Trebuie să dăm dovadă de mână forte, dar să nu o folosim, să instruim însă păstrând ordinea şi aplicând uniform pedepsele şi recompensele. Doar atunci morlacii, crescuţi prin grija tutorilor lor, adică a ofiţerilor, nu vor mai avea de îndurat suferinţa familiilor lor din cauza intrigilor de palat şi a avocaţilor, toate problemele lor vor dispărea în mare şi, astfel, se vor împlini intenţiile mele de a-i vedea fericiţi şi rezultatele dorite. Astfel, se vor sfârşi extorsiunile, capriciile arbitrare şi celelalte necazuri ale morlacilor" [1, p.35]. În acest sens și morlacii își vor trata noii stăpâni cu respect și având considerația acordată celor care i-au ajutat.

Concluzii

Avem de-a face cu o frescă a realităţilor societăţii morlace, aflată în stadiul pierderii identităţii lingvistice, dar foarte conservativă în ceea ce priveşte obiceiurile, tradiţiile, sărbătorile.

Sugestiile colonelului Antoine Zulatti pentru îmbunătățirea condiţiei economice, sociale şi culturale a morlacilor se încadrează într-un context general specific națiunilor din Europa Centrală și din Balcani, națiuni care s-au aflat mult timp sub dominația unor imperii, îndeosebi a Imperiului Otoman, care s-au mărginit la a exploata și nu au făcut reforme pentru îmbunătățirea condiției popoarelor dominate. Sigur, observațiile și

sugestiile propuse de ofițer sunt în marea lor majoritate juste și în spiritul vremii. Nu toate se puteau aplica și nu în toate Zulatti avea dreptate.

Spre exemplu, nu credem că sistemul juridic propus de Zulatti ar fi fost mai eficient decât cel impus de Habsburgi, în perioada în care au dominat Dalmația. Sistemul imperialilor era unul modern și în spiritul vremurilor; problema era cu funcționarii care îl slujeau. În consecință, nu trebuia schimbat sistemul juridic, ci doar schimbați și eliminați funcționarii corupți. De asemenea, deși invocă necesitatea educației și rolul acesteia în modelarea caracterelor națiunii morlace, Zulatti propune un sistem simplu, aproape primitiv, prin care să fie realizată instruirea lor.

În schimb, propunerile sale sunt mult mai pragmatice în privința dezvoltării economice, a implicării morlacilor în armată și în privința impunerii unor măsuri în concordanță cu tradițiile și mentalitatea acestei națiuni. Chiar dacă Zulatti avea și rațiuni personale în privința memoriului redactat, sunt de apreciat observațiile realizate în urma experienței personale, precum și numeroasele sugestii făcute pentru îmbunătățirea condiției economice, sociale și culturale a acestei comunități. Ele vin în urma experienței personale și a formației și implicării sale în masonerie și din dorința de a moderniza și îmbunătăți condiția acestei comunități de origine romanică.

Referințe:

1. Mémoire du Colonel des Dalmates Monsieur Zulatti sur la Réforme et Règlement des Morlaques dans la Province de Dalmatie [Memoriu al domnului Zulatti, colonel al Dalmaților, despre reforma și regulamentul morlacilor din provincia Dalmației*]*.15.03.1806. Text francez original. În: *Service historique de l'armée de Terre*, Château de Vincennes, fond Turquie d'Europe, 1M 31/1591. 39 p.
2. PIPPIDI, A. *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*. București-Paris: Editura Academiei /Ed. du C.N.R.S, 1980. 372 p. ISBN 2222025842
3. COSMA, E. Vlahii negri. Silviu Dragomir despre identitatea morlacilor. În: *Silviu Dragomir – 120 ani de la naștere*. Coordonatori: Ioan-Aurel Pop și Sorin Șipoș. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2011, p.107-128.
4. LUCII, I. *Dalmatini De regno Dalmatiae et Croatiae*, libri sex. Vindobonae, 1666. [Accesat: 10.02.2016] Disponibil: https://archive.org/details/bub_gb_jvZ36KCbQV8C
5. DRAGOMIR, S. *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice*. Cuvânt înainte: Ioan-Aurel Pop. Studiu introductiv: Sorin Șipoș. Cluj-Napoca: Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2012. 289 p. ISBN 978-973-7784-74-2
6. DRAGOMIR, S. *Originea coloniilor române din Istria*. București: Cultura Națională**,** 1924. 20 p.
7. POUMARÈDE, G. Affrontements, contacts et échanges dans le Balkans aux XVIe et XVIIe siècles: le cas de la province vénetienne de Dalmatie et d'Albanie. In: *Points de vue sur les Balkans de l'Antiquité à nous jours*. Sous la direction de Jean-Luc Lamboley. Grenoble, 2002, p.93-130.
8. CACIUR, S.-D. *The Morlacs from Sibenik's Territory in Reports of the Venetian Officials in the 16th Century*. [Accesat: 15.02.2016] Disponibil: http://www.arhivelenationale.ro/images/custom/file/07%20caciur,%20dana-engleza.pdf
9. STEFINI, T. Irregolarità e raporti di forza nella Dalmazia del Cinquecento. In: *Studi Veneziani*, 2010, no.59, p.625-652.
10. *Storia d'Italia. Volume terzo. Della pace di Aquisgrana all'avvento di Camillo Cavour*. A cura di Nino Valeri. Torino, 1969.
11. ZORZI, A. *Histoire de Venise. La République du Lion* / Traduit de l'italien par Jacques Roque. Perrin: Tempus Perrin, 2005. 640 p. ISBN-10 : 2262023247

Prezentat la 10.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.23-30

CZU: 821.161.1-992:94(478)"18"

„СИЯ ПУСТЫННАЯ СТРАНА СВЯЩЕННА ДЛЯ ДУШИ ПОЭТА”: IDENTITATEA NAŢIONALĂ RUSĂ OGLINDITĂ ÎN DESCRIERILE CĂLĂTORILOR RUŞI DESPRE BASARABIA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Galina CORMAN

Universitatea de Stat din Moldova

În articol sunt analizate descrierile Basarabiei făcute de călătorii ruși la începutul secolului al XIX-lea. În urma aplicării conceptului de „tradiție inventată” se încercă să se dea răspuns la întrebarea, dacă călătorii, reprezentanți ai elitei ruse, prin descrierile lor ale teritoriului proaspăt anexat, în care acesta este numit „pământ sfânt” unde s-a vărsat „mult sânge rusesc”, ar fi participat la procesul de „producere al spațiului imperial-națonal rus”, respectiv de „construcție” a patriei lor în Basarabia.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, Imperiul Rus, literatură de călătorie, națiune, memorie colectivă rusă, spațiu imperial, discurs, discurs național-imperial.*

***„СИЯ ПУСТЫННАЯ СТРАНА СВЯЩЕННА ДЛЯ ДУШИ ПОЭТА“*:**
THE RUSSIAN NATIONAL IDENTITY MIRRORED IN THE BESSARABIA DESCRIPTIONS OF RUSSIAN TRAVELLERS AT THE EARLY 19TH CENTURY

The article analyzes the Bessarabia Descriptions of Russian travellers at the beginning of the 19th century. As a result of the application of the concept of „invented tradition” the research will try an attempt to find a response to the question if travellers, who were members of the Russian elite, did not participate through their descriptions of the recently annexed territory as a real „holy earth” ,where there had been shed ”much Russian blood”, in the process of the „production of the Russian imperial-national space” and respectively in the „construction” of their homeland in Bessarabia.
Keywords: *Bessarabia, Russian Empire, travel literature, nation, Russian collective memory, empire space, discourse, national-imperial discourses.*

Introducere

Unul dintre fondatorii studiilor interdisciplinare pe probleme de naţionalism, Anthony Smith, a definit naţiunea ca „o populaţie, care poartă un nume, locuieşte pe un teritoriu, împărtaşeşte aceleaşi mituri şi memorii istorice, cultură publică, o economie comună, drepturi şi îndatoriri legale comune pentru toţi membrii”. Spaţiul geografic al acestei populaţii, fiind „încărcat” de către toţi membrii naţiunii cu memorii şi asociaţiuni istorice, devine, după Smith, un „teritoriu istoric” şi se transformă astfel în „Homeland”, „patria” membrilor acestei naţiuni, în care miturile, eroii şi sfinţii au trăit, au muncit, s-au rugat şi au luptat. Toate acestea fac, susține Smith, ca „patria” să fie unică. Râurile, malurile, lacurile, munţii şi oraşele acestei patrii devin „sacre”, un loc al veneraţiei şi entuziasmului a cărui înţelegere întemeiază conştiinţa de sine a membrilor naţiunii [1, p.9].

În urma aplicării conceptului constructivist asupra procesului istoric de formare a naţiunilor, politologul american Benedict Anderson a constatat că o naţiune mai este şi o „comunitate imaginară şi imaginată” *(imagined community)* [2], pentru că ea devine un produs al imaginaţiei fiecărui membru al acestei comunităţi drept urmare a procesului de „încărcare” emoţională a spaţiului geografic de către toţi membrii comunităţii cu „memorii şi asociaţiuni istorice”. De asemenea, Eric Hobsbawm şi Terence Range au ajuns la concluzia că o naţiune este imaginată. Aplicând acelaşi concept constructivist, istoricii britanici au constatat că o naţiune se bazează pe „tradiţii inventate”. Astfel, Hobsbawm vine cu încă o definiţe a naţiunii: „un proces de formalizare şi de ritualizare în care se fac permanent referinţe la trecut” [3, p.4-13]. În acest proces apare, după Hobsbawm, un set de practici de natură rituală sau simbolică, care de obicei se impun prin nişte reguli, care sunt public sau tacit recunoscute şi care impun anumite valori sau norme prin repetare şi implicarea trecutului. Cercetătorul constată că istoria este cea care în primul rând legitimează acţiunea unei naţiuni şi care serveşte ca element de legătură, iar tradiţiile inventate devin ficţiuni istorice, care fac să se creadă că ceva a fost „dintotdeauna” un element al propriei istorii.

În cazul complicat al procesului de formare a naţiunii ruse, care este oglindit în literaura de călătorie despre Basarabia [4] şi care este şi obiectul articolului de faţă, sunt relevante toate aceste perspective asupra feno-

menului istoric al naţiunilor. Pe lângă aceasta, trebue de menţionat că naţiunea rusă este pe drept considerată un caz aparte, pentru că ea se deosebeşte de alte naţuni prin faptul că s-a format într-un spaţiu geografic al Imperiului Rus în permanentă extindere teritorială începând cu secolul al XV-lea până la începutul secolului al XX-lea. Reieşind din aceste circumstanţe, naţiunea rusă a trebuit permanent să încadreze conştiinţei sale naţionale spaţii noi geografice, de aceea poporul rus nu a înţeles spaţiul Imperiului Rus ca ceva delimitat teritorial. Această constatare a fost confirmată şi de catre geograful britanic Mark Bassin, care, în urma unei analize a imaginilor Siberiei de la începutul secolului al XIX-lea, a ajuns la concluzia că elita rusă a „naţionalizat" spaţiul geografic de la est de Ural prin transformarea lui într-un „topos discursiv" şi o „viziune încărcată cu emoţii"[5, p.380]. Această teză vine să fie completată şi de rezultatele ultimelor cercetări în domeniul studiilor imperiale din Rusia [6]. Conform acestora, în secolul al XIX-lea elita rusă nu a perceput procesul de formare a naţiunii ruse şi a Imperiului Rus ca procese dihotome, ci, dimpotrivă, ca procese care se îmbină. Acest fapt poate fi urmarit şi în literatura de călătorie despre Basarabia din secolul al XIX-lea [4].

În cele ce urmează vom aduce un alt exemplu de „naţionalizare" a spaţiului imperial de către elita rusă prin transformarea lui în „viziune încărcată cu emoţii" – a teritoriului anexat în anul 1812 dintre Prut şi Nistru. În urma unei analize a literaturii de călătorie despre Basarabia din prima jumătate al secolului al XIX-lea vom încerca să răspundem la întrebarea, dacă călătorii ruşi, prin descrierile lor amănunţite şi emotive ale luptelor armatei ruse pe teritoriul Basarabiei în timpul războaielor ruso-turce din secolele XVIII-XIX, şi-ar fi „imaginat" şi „inventat" patria lor, participând astfel la procesul de „construcţie" a identităţii naţionale ruse.

Literatura de călătorie rusă va fi analizată şi utilizată în acest articol ca izvor al modului de gândire al autorilor în perioada de la începutul secolului al XIX-lea, când procesul de formare a identităţii naţionale ruse se afla în faza sa activă [7]. Analiza se va efectua în baza metodologiei elaborate drept rezultat al cercetărilor făcute în domeniul literaturii de călătorie, care au constatat că descrierile ne informează nu doar despre ţara de călătorie, dar oglindesc în acelaşi timp şi mentalitatea autorului lor [8, p.7]. De asemenea, se mai impune precizarea că în această cercetare drept călători vor fi considerate persoanele care făceau parte din elita rusă şi care au călătorit prin Basarabia, adică au fost în contact direct cu oamenii, pământul, natura etc. şi astfel au perceput-o mental, au descris-o şi au publicat descrierile lor în reviste, jurnale sau în formă de carte, raspândind astfel imaginea Basarabiei în Rusia ca loc de memorie colectivă rusă. Transliterarea din limba rusă a numelor de localităţi, persoane sau a titlurilor lucrărilor a fost efectuată conform sistemului internaţional ştiinţific german de conversie. Excepţie au făcut unele denumiri, toponime şi patronime încetăţenite în limba română, cum de exemplu Puşkin, Rumjanţev.

Cuprins

Chiar la începutul descrierii călătoriei sale prin Basarabia din 1815 – *Vospominanije v stepjah bessarabskih* – scriitorul, istoricul şi jurnalistul Pavel Svinin a considerat important să sublinieze valoarea achiziţionării Basarabiei pentru Rusia. El menţiona că avantajele geografice ale Basarabiei erau importante, dar mult mai important acest teritoriu era din cauza că în el se pastrează „amintiri, care sunt sfinte pentru un rus". La fel ca şi Pavel Ščabelskij [9, p.211], care călătorise prin Basarabia câţiva ani mai înainte, Svinin sublinia că „inima rusească tresare" în această „pustietate basarabeană" la gândul că ea a fost „leagănul şi şcoala tuturor mareşalilor noştri mari şi teatrul marilor evenimente". De aceea, autorul mai adăugă că el s-ar fi închinat acestor monumente. Prin acest gest călătorul comunică cititorilor săi un sentiment puternic de mândrie pentru militarii ruşi, apărători ai patriei:

„Achiziţionarea Basarabiei este importantă pentru patria noastră luându-se în calcul avantajele acestei regiuni: pământ bogat, fluvii mari, crescătorie profitabilă de vite, poziţie avantajaosă a porturilor [...]. Însă, această ţară este pentru noi cea mai preţioasă pentru faptul că în acest teritoriu se găsesc monumente ale gloriei armatei ruse. Basarabia a fost leagănul şi şcoala tuturor mareşalilor noştri mari şi teatrul celor mai importante evenimente. Aici au devenit celebri Münnich, Golicyn, Panin, Repnin, Kamenskij, Bagration, Prozorovskij; pe aceste meleaguri s-au format Rumjanţev, Suvorov şi Kutuzov, care au devenit nemuritori. [...] Cât de multe amintiri sfinte pentru un rus conţine această pustietate basarabeană! Care inimă rusească nu va tresări la auzul denumirilor Rjabaja Moghila, Bender, Ismail, Hotin, Cahul! Cât sânge rusesc s-a vărsat în această stepă pentru gloria şi mărimea patriei noastre! Eu am călătorit prin această ţară şi m-am închinat acestor monumente…" [10, p.3].

De asemenea, şi general-locotenentul Aleksandr Michajlovskij-Danilevskij, în descrierea călătoriei sale în Basarabia din aprilie 1818 în calitate de adjutant al ţarului Alexandru I, a ţinut neaparat să sublinieze că acest

teritoriu: „…este sub aspect militar ţara clasică a marşurilor ruseşti împotriva Porţii […], pentru că aici au luptat Münnich, Rumjanţev, Repnin, Suvorov, Potjomkin, Kutuzov şi alţii, care au slăvit cu veşnicii lauri steagul rus" [11, p.79].

Basarabia ca ţară plină de amintiri preţioase pentru un rus sub aspectul evenimentelor militare a fost reprezentată şi de către Aleksandr Puşkin. În una din notiţele sale, el critica lipsa interesului pentru ea în Rusia. După părerea lui, Basarabia, care are un trecut antic, ar trebui să devină în Rusia cunoscută întâi de toate ca „teatrul armatei ruse eterne" şi nu prin intermediul a câtorva descrieri „defectuoase" de călătorie: „Basarabia, care este cunoscută până în antichitate, ar trebui să fie deosebit de interesantă pentru noi. [...] De la Oleg şi Svjatoslav până la Suvorov şi Kutuzov a fost teatrul armatei noastre ruse eterne. Însă, până acum această regiune ne este cunoscută [...] doar în baza a câtorva descrieri defectuoase a doi sau trei călători" [12, p.534].

În descrierierile Basarabiei ale lui Svinin, Michajlovskij-Danilevskij şi Puşkin prezentate mai sus ca „monument al gloriei armatei ruse", „leagăn şi şcoală a marilor mareşali şi teatrul evenimentelor celor mai importante" pentru armata rusă, precum şi ca locul unde „s-a vărsat mult sânge rusesc [...] pentru gloria, mărimea patriei" sunt oglindite ideile naţionale ale autorilor. Acestea s-au accentuat în Rusia în timpul razboiului din 1812, când poporul rus a conştientizat marele pericol ce ameninţa patria sa. În acest context, o importanţă deosebită în conştiinţa naţională a ruşilor a început să ocupe militarii ruşi [7, p.30]. Aceştia au câştigat o poziţie centrală, devenind eroii miturilor „istoriei patriei" [13, p.23-69].

Un loc important ca eroi ai miturilor „istoriei patriei" elita rusă a atribuit şi militarilor, care au luptat în perioadele de domnie a lui Petru cel Mare (1672-1725) şi a Ecaterinei a II-a (1762-1796). Nu în ultimul rând, înseşi figurile acestor monarhi, în timpul cărora Rusia a devenit un imperiu modern şi una dintre cele mai mari şi mai de succes puteri europene, au fost încorporate în discursul naţional şi transformate la fel în mituri ale „istoriei patriei" [13, p.23-45]. Aceste „referinţe permanete la trecut" aveau efectul unui mijloc puternic de legătură şi de fortificare a conştiinţei naţionale şi ofereau fiecărui rus sentimentul de apartenenţă la colectivul rus.

Intenţia de a reprezenta, respectiv de a inventa Basarabia ca „ţară istorică" încărcată cu „amintiri şi asociaţiuni istorice" despre Petru cel Mare constatăm la Pavel Svinin. În descrierea călătoriei sale la Rjabaja Moghila, localitate de pe malul drept al Prutului, aproximativ 60 verste de la Iaşi, unde s-a aflat Petru cel Mare în timpul campaniei antiotomane de la Stănileşti din iulie 1711, autorul a remarcat „mărinimia sufletului" ţarului rus, pe care el ar fi demonstrat-o atunci când, în pofida situaţiei sale disperate, fiind înfrânt, nu l-a extrădat turcilor pe aliatul său, princepele moldovean Dimitrie Cantemir, aşa cum i se cerea:

„Rjabaja Moghila. Acesta este acel loc memorabil, [...] unde Petru cel Mare s-a aflat în una dintre cele mai groaznice şi disperate situaţii în calitatea sa de ţar! [....] În acelaşi timp, acest loc face memoria despe el şi mai demnă de respect. Aici a triumfat mărinimia sufletului monarhului rus, care poate fi văzută numai la grele încercări. [....] Eu m-am urcat pe vârful tumulului şi am încercat să-mi imaginez scena din noaptea plină de evenimente din 10 iunie. [...] Petru a rămas singur cu gândurile sale [...] Vizirul ceruse extrădarea imediată a lui Cantemir şi abia de aştepta să se răzbune pe principele moldovean, care era sub protecţia împăratului rus. „Eu aş ceda mai degrabă bucata de pământ până la Kursk", – i-a răspuns mărinimos împăratul, – „pentru că dacă aş ceda-o pe aceasta, îmi va rămâne speranţa s-o recuceresc, iar dacă eu aş încălca cuvântul dat, atunci nu-l mai pot îndrepta; eu nu pot proceda în aşa fel şi să-l trădez pe principe, care şi-a lăsat proprietatea din dragoste faţă de mine. Noi nu avem nimic altceva decât onoare, iar dacă o pierzi, atunci nu mai eşti domnitor" [10, p.11-22].

După descrierea emoţională a „circumstanţei nefericite", în care, după Svinin, „s-a arătat marele curaj al nemuritorului Petru", autorul adăugă că ea „face memoria despe el şi mai demnă de respect", motiv din care Svinin concluzionează: „.. trebuie ca locul Rjabaja Moghila să devină pentru totdeauna sfânt" [10, p.23].

Intenţia de a reprezenta Basarabia ca „ţară istorică" încărcată cu „amintiri şi asociaţiuni" despre perioada de domnie a Ecaterinei a II-a poate fi urmărită la Aleksandr Puşkin. Câteva luni mai târziu după călătoria sa din decembrie 1821 prin Bugeac, în timpul căreia poetul a vizitat oraşele Ismail şi Akkerman, el a scris poezia *Baratynskomu iz Bessarabii*. Această poezie, publicată în Rusia în anul 1826 în almanahul „Severnyje Ţvety", a avut un impact puternic asupra elitei ruse, inclusiv asupra celora care au călătorit prin Basarabia. Aceştia o readuc în memorie în descrierile lor până la începutul secolului al XX-lea [4, p.242-243]. În această poezie Puşkin declară că Basarabia, „această ţară pustie", este sfântă pentru sufletul lui de poet, pentru că ea a fost cântată de însuşi Deržavin:

„Сия пустынная страна
Священна для души поэта:
Она Державиным воспета
И славой русскою полна" [14, p.77].

Prin referinţa la oda poetului Gavriil Deržavin *Na vzjatie Izmaila* [15, p.335-361] despre marea victorie a lui Alexandr Suvorov din anul 1790 asupra otomanilor Puşkin nu doar aminteşte de renumita victorie a armatei ruse în urma cuceririi cetăţii Ismail din Basarabia, considerată până atunci de necucerit. Prin evocarea acestei victorii poetul readuce împreună cu ea în memorie întreaga încărcătură emoţională pe care o purtau odele scrise la curtea împărătesei Ecaterinei a II-a, în special cele scrise de către Gavriil Deržavin. Acestea glorificau victoriile armatei ruse împotriva turcilor şi reprezentau Rusia ca centrul creştinătăţii şi apărătoare a Europei în faţa „necredincioşilor", promovând astfel ideile mesianismului şi ale proiectului gresesc rus al ţarinei [16, p.190-194]. Prin poezia sa Puşkin readuce indirect în memoria ruşilor evenimentele în timpul cărora Imperiul Rus a cunoscut o extindere teritorială fără precedent şi astfel împrospătează şi în acelaşi timp provoacă din nou un sentiment puternic patriotic cititorilor săi ruşi.

De asemenea, şi aşa-numitul „discurs al războiului" prezent şi promovat în odele şi poemele din timpul domniei Ecaterinei a II-a [16, p.147-195] a fost preluat şi încorporat de către călătorii ruşi în descrierile lor ale Basarbiei de la începutul secolului al XIX-lea. În acest context se înscriu descrierile cetăţilor Bender, Akkerman, Ismail, Chilia şi Hotin. Aceste puncte militaro-strategice importante au servit pe parcursul secolului XVIII şi până la începutul secolului al XIX-lea drept mingi de joc, fiind de mai multe ori cucerite, cedate şi din nou recucerite de către armatele otomane şi ruse [17, p.299]. Calatorii descriu amănunţit şi emoţional bătăliile, victoriile, inclusiv înfrângerile, pierderile suferite de către armata rusă în Basarabia în cadrul celor patru războaie ruso-turce în perioada din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi până la începutul secolului al XIX-lea şi reprezintă astfel cetăţile basarabene ca locuri istorice pentru ruşi.

Prima cetate despre care relatează călătorii ruşi după traversarea râului Nistru la Dubăsari este Bender. Un moment important pe care se focusează călătorii în relatările lor este faptul că în apropierea ei, la Varniţa, s-a retras în anul 1709 înfrânt la Poltava de către armata lui Petru I regele suedez Carol al XII-lea. Astfel descrie aceasta cetate Alexander Veltman:

„[...] cetatea Bender [...] este aşezată la Nistru pe o câmpie, înconjurată de mal; aceasta este vechea Tighina. Aproape trei verste de la cetate la Nistru este situată aşezarea Varniţa; de-a lungul malului se văd urmele taberei şi cancelariei caporalului nordic Carol al XII-lea; aici a locuit el ca oaspete al turcilor şi tot de aici turcii l-au alungat pe oaspetele lor" [18, p.110].

De asemenea, şi Pavel Svinin a considerat important să comunice cititorilor săi despre faptul că lângă cetatea Bender se mai pot vedea urmele taberei disperatului rege Carol al XII-lea:

„În apropiere de Bender, în satul Varniţa, încă mai pot fi văzute resturile taberei sau ale oraşului în care s-a ascuns disperatul Carol al XII-lea după înfrangerea sa de la Poltava" [10, p.5].

În spatele acestor descrieri poate fi citită indirect importanţa mare pe care o acordau Veltman şi Svinin victoriei Rusiei de la Poltava din 1709. Se ştie că această victorie devenise în Rusia un simbol al transformărilor, punând începutul cu succes al reformelor lui Petru cel Mare de europenizare a Rusiei [13, p.73]. În anul 1721 Petru I a declarat Rusia, care devenise o nouă putere în Europa, imperiu, reîntărind astfel pretenţia de a fi într-un rând cu marile puteri imperiale europene [19]. Pe lîngă aceste evenimente, călătorii au mai proiectat în descrierile lor ale Basarabiei şi alte momente importante din istoria Rusiei, care ar fi provocat emoţii puternice de mândrie unui rus.

Astfel, Pavel Svinin sublinia că cetatea Bender este de o mare importanţă, pentru că ea a constituit un bastion însemnat pentru armata rusă în timpul razboaielor ruso-turce din perioada anilor 1768-1774, 1788-1792 şi 1806-1812:

„Cetatea Bender a devenit celebră în cronicile ruseşti ca urmare a luptelor duse pentru cuceririle ei în timpul domniei Ecaterinei a II-a de către armata rusă condusă de contele P.I. Panin şi de către principele Potjomkin-Tavričeskij, cât şi datorită celei de-a treia, celei din urmă cuceriri a ei din 1806 de către generalul Meindorf" [17, p.296].

În această descriere Pavel Svinin a evocat în memoria cititorilor săi primele două lupte victorioase ale armatei ruse în timpul asediului cetăţii Bender, care în cronicile militare ruse din secolul al XIX-lea au fost desemnate drept un simbol al victoriei creştinătăţii împotriva turcilor [20, p.38-42]. Primul asediu din

iulie/august 1770, la care făcea referinţă Svinin, a avut un rasunet deosebit datorită iscusinţei generalului Panin de a reuşi, în pofida greutăţilor, să cucerească cetatea în mai puţin de o lună cu pierderi minimale. Cel de-al doilea asediu al cetăţii Bender a avut loc în octombrie/noiembrie 1789 sub conducerea princepelui Potjomkin. Însă, la Pacea de la Iaşi din 1792 cetatea a trebuit să fie cedată de catre Rusia din nou Porţii. Astfel că până în anul 1806 ea s-a aflat sub stăpânirea otomanilor. Acest fapt „i-a strâns inima" lui Pavel Sumarokoff, care în 1799, aflându-se la Tiraspol, admira cetatea de pe malul stâng al Nistrului:

„Mult timp eu am stat şi am examinat cetatea maiestoasă Bender. În mod deosebit am atras atenţia asupra zidurilor deteriorate de gloanţele noastre în timpul celui de-al doilea asediu al acestei cetăţi impunatoare şi, la gândul că greutăţile mari erau doar numai un pas spre gloria trupelor noastre [ruseşti] brave, mi s-a strâns inima" [21, p.223].

Cetatea Ismail

Cetatea Ismail de asemenea a fost descrisă şi percepută de către călătorii ruşi prin prisma luptei împotriva turcilor. Situată strategic foarte avantajos la Delta Dunării şi fiind reconstruită cu ajutorul inginerilor francezi și întărită suplimentar, cetatea era considerată până în anul 1790 unul dintre bastioanele cele mai puternice şi de necucerit ale Imperiului Otoman [20, p.234-239]. De aceea, asediul ei cu succes la 22 decembrie 1790 de către armata rusă condusă de generalul Aleksandr Suvorov în mai puţin de 12 ore cu pierderi minimale a fost calificat în cronica militara rusă drept unul dintre capitolele cele mai importante în lupta Rusiei împotriva „necredincioşilor" turci. Astfel, cronica menţiona că în timpul acestui asediu „Ismailul mândru a căzut la picioarele Măiestăţii sale Imperiale [Ecaterinei a II-a]!" [20, p.256-257]. Acest răsunet în Rusia este oglindit în descrierea lui Pavel Svinin a cetăţii Ismail:

„Ea este pe drept numită cea mai importantă, mai mare şi mai folositoare cetate situată la hotar şi de aceea ocupă un loc important în istorie. În anul 1790 ea a fost cucerită, în urma unui asediu, de către contele A.V. Suvorov" [17, p.310].

A vizitat cetatea Ismail şi Veltman în timpul calatoriei sale prin sudul Basarabiei. Reflectand asupra faptei eroice a lui Suvorov, el comunică cititorilor săi în romanul *Strannik*, foarte popular în Rusia în anii 1840, că mareşalului rus i-a reuşit la Ismail în doar 11 ore o victorie, pe care faraonul egiptean Psammetich a obţinut-o în 254.040 de ore la asediul cetaţii Savo din Palestina. Prin această comparţie cu un eveniment istoric antic cunoscut el a scos în evidenţă măreţia faptei eroice a lui Suvorov:

„Mă aflu după Ismail în drum de la coloniile germane spre câmpul de lupta Cahul, unde Rumjanțev i-a batut pe turci, … Aici Suvorov a făcut atât de mult în decurs de 11 ore, ceea ce regelelui egiptean Psammetich cu o armată de 400.000 de soldaţi abia i-a reuşit în 254.040 de ore la cucererirea cetăţatii Savo din Palestina" [22, p.48].

Şi Filip Vigel, reprezentantul coroanei în Consiliul Superior al Basarabiei, a descris, în timpul călătoriei sale prin sudul Basarabiei din anul 1825, importanţa Ismailului. Comparând Ismailul cu Chilia, el a ţinut să menţioneze că cetatea Ismail este „mai importantă, mai celebră şi mai mare [...]" şi, în sfârşit, accentuează: „Aşa o cetate de mare încă n-am văzut [...]", prin care fapt a scos indirect în evidenţă efortul, fapta eroică şi, totodată, măreţia lui Suvorov şi a armatei ruse prin care a cucerit-o [23, p.22].

Bătălia de la Cahul

Pe lângă cetăţile Bender şi Ismail călătorii ruşi au descris şi au perceput prin prisma faptelor eroice ale armatei ruse şi localitatea Cahul din Basarabia. Cronica militară a timpului relatează că la Cahul pe râul Larga generalul Rumjanțev a obţinut în anul 1770 cu armata sa de numai 18.000 de soldaţi o victorie impresionantă asupra armatei turcești formate din 150.000 de soldaţi [20, p.29-32]. Drept răsplată pentru această victorie, Ecaterina a II-a i-a oferit generalului Rumjanțev titlul de *Zadunajskij* şi a ordonat înălţarea unui obelisc în memoria bătăliei de la Cahul în Ţarskoje Selo [20, p.37]. Conform cronicarului timpului Bogdanovič, aceasta victorie a fost considerată în Rusia una de cotitură prin faptul că a adus „o încredere nemărginită în armata rusă şi glorie în toată Europa". Astfel că, după cum relatează şi cronica, însuşi Friedrich cel Mare a fost impresionat de această victorie, numindu-l pe Rumjanțev „învingătorul otomanilor" [20, p.27-38]. Răsunetul acestei victorii a armatei ruse poate fi urmărit şi în descrierea lui Pavel Svinin a Cahulului:

„Completând gloria rusă, aici se află locul unde a avut loc vestita bătălie de la Cahul, unde în anul 1770 Rumjanțev a lovit cu o armată de 18.000 de soldaţi pe vizirul turc şi l-a alungat cu armata şi artileria sa numeroasă" [17, p.310].

La fel, militarul Aleksandr Storoženko, care a vizitat Cahulul în anul 1829, a ţinut să sublinieze în descrierea sa faptul că Cahulul este indicat pe toate hărţile, fiindcă „aici a avut loc marea bătălie de la Cahul" unde „celebrul Rumjanțev l-a zdrobit pe marele vizir":

„Satul *Zernešti* este aşezat pe o pantă, prin care se scurge râul Cahul [...]. El este însemnat pe toate hărţile, deoarece aici, în secolul al XVII-lea, celebrul Rumjanțev a zdrobit armata marelui vizir formată din peste 100.000 de soldaţi aleşi [...]. În timp ce schimbau caii, eu am mers pe locul unde a avut loc marea bătălie de la Cahul [...]" [24, p.64].

În acelaşi tmp, călătorii menţionează în descrierile lor nu doar războaiele purtate de Rusia împotriva Porţii din perioada domniei lui Petru cel Mare şi a Ecaterinei a II-a, dar şi a Anei Ivanovna (1630-1640), a lui Alexandru I (1801-1825), calificându-le drept „sfinte", eliberatoare a popoarelor creştine de sub jugul „necredincioşilor" turci. Pe lângă aceasta, călătorii identifică în descrierile lor cetăţile şi localităţile din Basarabia unde au luptat trupele armatei ruse. Menționând că conducătorii trupelor armatei ruse au devenit în aceste locuri eroi, călătorii nu fac decât să reprezinte „locurile sfinte" pentru ruşi în Basarbia. Generalul Burkhard Christoph (în Rusia cunoscut ca Christophor Antonowitsch) von Münnich (1683-1767), inginer de origine germană, mareşal şi politician rus, era identificat cu cetatea Hotin (1739); contele Pjotr Alexandrovich Rumjanțev (1725-1796) – cu bătălia de la Larga şi Cahul (1770); contele Pjotr Ivanovich Panin (1721-1789) – cu asediul victorios al cetăţii Bender (1769); principele Grigorij Alexandrovich Potjomkin (1739-1791) – cu cel de-al doilea asediu şi cucerirea cetăţii Bender (1789); contele Alexandr Vasiljevich Suvorov (1730-1800) – cu asediul victorios al cetăţii Ismail (decembrie 1790); principele Michail Illarionovich Kutuzov – cu cea de-a doua cucerire a Ismailului din septembrie 1809.

Monumentul principelui Grigorij Alexandrovich Potjomkin Tavričeskij

Basarabia este identificată de către călători şi în legătură cu principele Potjomkin Tavričeskij. Principele a decedat subit de malarie în apropierea satului Rădenii Vechi la 16 octombrie 1791, aflându-se pe drumul de la Iaşi spre Nikolajev. La ordinul Ecaterinei la mormântul unde el s-a stins din viaţă a fost instalaltă o piatră memorială. Mai tarziu, în timpul domniei lui Alexandru I, moaştele lui Potjomkin au fost strămutate din Basarabia la Cherson, oraşul fondat de el. Însă, până la strămutarea moaştelor părea că fiecare călător rus care trecea prin Basarabia se simţea obligat să viziteze şi să descrie piatra memorială a lui Potjomkin în Basarabia. Dimitrij Bantyš-Kamenskij, în descrierea călătoriei sale din anul 1808 prin Moldova, Valahia şi Serbia, relata despre această piatră memorială următoarele:

„Treizeci de verste de la Iaşi se înalţă monumentul din pietre sălbatice ridicat de către Ecaterina cea Mare princepelui Potjomkin Tavričeskij. Acest favorit al fericirii, care a putut trăi în plăcere [...], a putut astfel şi să moară. Locul unde el a murit şi unde se înalţă coloana se află pe un drum în mijlocul munţilor înalţi şi al pădurilor şi se infăţişează ochilor ca o imagine încântatoare" [25, p.70].

Şi Veltman nu a ratat posibilitatea să viziteze în timpul călătoriei sale de la Sculeni la Chişinău piatra memorială închinată lui Potjomkin. El descrie foarte amănunţit locul unde se înălţa coloana de piatră:

„Pe drum spre Chişinău de la localitatea Sculeni, aproape la mijlocul drumului ce duce la staţiunea poştală Rezeni, înainte de a începe creasta păduroasă, care se întinde până la înălţimea Magur, pe vârful unei ramificaţii înălţate, stă o coloană de piatră. Pe ea poate fi vazută din toate cele patru direcţii imaginea stemei cu inscripţia anilor de viaţă a lui Potjomkin [...]. Până în 1825 pe aici, prin Sculeni, trecea drumul poştal de la Iaşi la Chişinău şi acest monument măreţ nemuritor aminteşte fiecărui călător despre marea agitaţie. Acum drumul a fost mutat câteva verste mai jos, iar monumentul a rămas pe deal la poalele pantei întunecoase [...]" [18, p.115].

Prin descrierile lor, Bantyš-Kamenskij şi Veltman nu doar amintesc de principele Potjomkin. Odată cu el autorii aduc în memoria cititorilor evenimentele legate de el în calitatea sa de consilier apropiat al Ecaterinei a II-a şi conducător *de facto* al politicii orientale ruse, al proiectului grecesc, dar şi, în general, ca motorul expansiunii ruse în direcţia sud-vest. În spatele descrierilor Basarabiei făcute de călătorii ruşi în care aceasta este prezentată ca loc de memorie a princepelui Potjomkin stau, aşadar, evenimentele care au adus cu sine cea mai mare extindere teritorială a Imperiului Rus, ceea ce nu poate să nu trezească unui rus sentimente puternice de mândrie.

Concluzii

Din spectul larg de informaţii întâlnit în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea călătorii ruşi au ales să descrie teritoriul proaspăt anexat ca o ţară plină de amintiri preţioase pentru un rus sub aspectul

evenimentelor militare în mod special în timpul domniei lui Petru cel Mare şi a Ecaterinei a II-a. Cu ajutorul experisiilor „leagăn şi şcoală a marilor mareşali", „teatru al celor mai importante evenimente" şi „locul unde s-a vărsat mult sânge rusesc pentru gloria, măreția patriei" călătorii caracterizează Basarabia ca „loc sacral pentru admiraţie şi entuaziasm" şi astfel o reprezintă ca loc de memorie colectivă rusă sau, potrivit lui Anthony Smith, „ţară istorică". Prin această încărcare emoţională cu „memorii şi asociaţiuni istorice" călătorii încadrează spaţiul proaspăt anexat al Basarabiei în conştiinţa naţională rusă, formând în acelaşi timp o memorie istorică comună ruso-basarabeană.

Printr-o analiză în sensul lui Reinhard Koselleck orientată spre extragerea trăsăturilor esenţiale ale logicii sau semanticii textelor [26], a fost posibil aşadar ca pasajele din literatura de călătorie rusă despre Basarabia, prezentate mai sus, să fie citite „în răspăr" şi odată cu aceasta să fie puse să vorbească despre ceea ce autorii lor nu ar fi vrut s-o facă [8, p.2]. În urma analizei „retoricii alterităţii", a matricii şi a categoriilor de percepţie, dar şi a semanticii conceptelor în care autorii au perceput teritoriul dintre Prut şi Nistru se constată faptul că călătorii au descris Basarabia în baza categoriilor „imperiu" şi „naţiune" concomitent. Concluzia dată vine, deci să confirme teza menţionată mai sus a ultimelor cercetări din domeniul studiilor imperiale. [5; 6] În spatele imaginilor Basarabiei ca loc de memorie colectiva rusă stau, aşadar, intercalate între ele, discursurile imperial şi naţional. Părţile componente ale acestora au fost mesianismul şi „Proiectul grecesc" rus. Autorii descrierilor legitimau anexarea Basarbiei, făcând referinţe la luptele armatei ruse pe teritoriul Basarabiei împotriva turcilor şi invocând faptul, că prin curajul şi faptele lor eroice militarii ruşi nu doar şi-au apărat patria, dar au mai şi salvat populaţia locală ortdoxă şi creştinătatea în general de turcii „necredincioşi".

Aşadar, revenind la întrebarea pusă mai sus, putem afirma ca călătorii ruşi au naţionalizat teritoriul proaspăt anexat şi au participat prin aceasta la procesul de „invenţie" pe teritoriului dintre Prut si Nistru a patriei lor. Drept rezultat al acestor stăruinţe Basarabia începe să fie descrisă şi percepută de călătorii ruşi, care au vizitat-o începând cu anii 1830, ca „naşa Bessarabija". În încheiere, putem afirma, ca descrierile de călătorie despre Basarabia apar nu doar în calitate de „documente" ale naţionalismului şi colonialismului rus, dar pot fi considerate în acelaşi timp chiar şi ca practici constitutive discursive ale procesului de colonizare rus.

Referințe:

1. SMITH, A.D. *National Identity*. Reno/Las Vegas/London, 1993.
2. ANDERSON, B. *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London-New York, 1991.
3. HOBSBAWM, E. / TERENCE, R. ed. *The Invention of Tradition*. Cambridge, 1993.
4. CORMAN, G. *Das Bessarabien-Bild in der zeitgenössischen russischen Reiseliteratur 1812-1918*. Leipzig, 2015.
5. BASSIN, M. Imperialer Raum/Nationaler Raum. În: *Geschichte und Gesellschaft* 2002, an. 28, caietul 3, p.378-404.
6. ANISIMOV, E. / Živov, V. / Zorin A. u. a.(Hg.) *Imperium inter pares: roli transferov v istorii rossijskoj imperii (1700-1917)*, Moskva, 2010.
7. KAPPELER, A. *Bemerkung zur Nationsbildung der Russen*. În: Kappeler, Andreas ed. *Die Russen. Ihr National-bewusstsein in Geschichte und Gegenwart*. Köln,1990, p.19-37.
8. HARBSMEIER, M. Reisebeschreibungen als mentalitätsgeschichtliche Quellen: Überlegungen zu einer historisch-anthropologischen Untersuchung frühneuzeitlicher deutscher Reisebeschreibungen. În: Mączak, A. / Teuteberg, H. Jürgen, ed. *Reiseberichte als Quellen europäischer Kulturgeschichte. Aufgaben und Möglichkeiten der historischen Reiseforschung*. Wolfenbüttel, 1982, p.1-33.
9. ŠABELSKIJ, P. Kratkoe obozrenie Bessarabii i časti Moldavii, prisoedinenych k Rossijskoj Imperii v 1812. În: *Syn Otečestva,* 1815, nr.18, p.197-212.
10. SVININ, P., Vospominanie v stepjach bessarabskich. În *Otečestvennyje Zapiski,* 1821, nr. 9, p. 3-24.
11. MICHAJLOVSKIJ-DANILEVSKIJ, A. Iz vospominanij Michajlovskogo-Danilevskogo 1818-j god. În: *Russkaja Starina*, 1897, anul 28, nr.7 (iulie), p.69-102.
12. PUŞKIN, A.S. Aleksandr Sergeevič Puškin: ego rukopisi v Rumjancevskom muzee v Moskve. Soobš. *V.E. Jakušin.* În: *Russkaja Starina* 1884, Jg.15, nr.6, p.533-573. Conform lui Jakušin, cel care a publicat notiţele, Puşkin s-ar fi referit aici la descrierile Basarabiei ale francezului Sulzer (1781/82) şi germanului Carra (1781) din sec. al XVIII-lea).
13. TOLZ, V. *Russia: Inventing the Nation*. London/ New York, 2001.
14. PUŞKIN, A. S. Baratynskomu iz Bessarabii. În *Severnyje cvety*, 1826, p.29.
15. DERŽAVIN, G. R. *Sočinenija Deržavina* . Sankt Peterburg,1864, vol.1.

16. PROSKURINA, V. *Mify imperii. Literatura i vlasti v epochu Ekateriny II*. Moskva, 2006.
17. SVININ, P. P. Opisanie Bessarabskoj oblasti v 1816 godu. În: *Zapiski Odesskogo Obščestva Istorii i Drevnostej*, 1867, vol. VI, p. 175-320.
18. VELTMAN, A.F. Vospominanija o Bessarabii. În: *Puškin. Biografičeskie materialy i istoriko-literaturnyje očerk* / Ed. L.Majkov. Sankt Peterburg,1899, p.92-136.
19. HALECKI, O. Imperialism in Slavic and East European History. În: *American Slavic and East European Review*, 1952, vol.11, nr.1, p.1-26.
20. BOGDANOVIČ, M.N. *Pochody Rumjanceva, Potjomkina i Suvorova v Turții.* Sankt Petersburg, 1852.
21. SUMAROKOFF, P. *Paul Sumarkoffs Reise durch die Krim und Bessarabien im Jahre 1799.* Leipzig, 1802.
22. VELTMAN, A. F. Strannik. ed. *Agutin*, Ju. M. Moskva 1977.
23. VIGEL, F. Vospominanija. În: *Russkij Vestnik*, ed. sep. partea 6-7, Moskva,1865.
24. STOROŽENKO, A. *Dva mesjaca v doroge po Bessarabii, Moldavii i Valachii*. În: *Čtenija v Imperatorskom Obščestve Istorii i Drevnostej Rossijskich pri Moskovskom Universitete*, 1871, vol.IV, p.41-83.
25. BANTYŠ-KAMENSKIJ, D. *Putešestvie v Moldaviju, Valachiju i Serbiju*. Moskva, 1810.
26. KOSELLECK, R. *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Frankfurt (Main). 1992.

Prezentat la 02.04.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

CZU: 94:[314.122+332.145+291.61](478)"18"

SITUAŢIA DEMOGRAFICĂ, SOCIAL-ECONOMICĂ ŞI CONFESIONALĂ DIN BASARABIA ÎN ANII '20 AI SECOLULUI AL XIX-LEA

Valentin TOMULEŢ

Universitatea de Stat din Moldova

În baza izvoarelor de arhivă inedite, depistate în fondurile Arhivei Naţionale a Republicii Moldova şi ale Arhivei Istorice de Stat din Rusia (Sankt Petersburg), în articol sunt analizate schimbările care au survenit în situaţia demografică, social-economică şi confesională din Basarabia în primele decenii după anexare. Folosind datele statistice adunate şi sistematizate de Dicasteria duhovnicească din Chişinău, pentru anii 1819-1829, perfectate în baza registrelor parohiale, şi datele statistice oficiale, pentru anii 1819-1828, prezentate de administraţia regională instituţiilor imperiale, autorul analizează mărimea, distribuţia şi compoziţia populaţiei, componenţa ei socială şi confesională, descrie schimbările care au avut loc în viaţa economică a provinciei.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, guberniile ruse, demografie, statistica populaţiei, categorii sociale, confesiuni religioase.*

THE DEMOGRAPHIC, SOCIO-ECONOMIC AND CONFESSIONAL SITUATION IN BESSARABIA IN THE 1820S

Based on unpublished archival sources, found in the funds of the National Archive of the Republic of Moldova and the Historical State Archive of Russia (St. Petersburg), the author analyzes the changes that have occurred in the demographic, social, economic and religious situation of Bessarabia in the first decades after the annexation. Using statistical data collected and systematized by the Spiritual Dicastery of Chisinau, for the years 1819-1829, prepared on the basis of parish registers, and official statistics, for the years 1819-1828, presented by the regional administration to imperial institutions, the author analyzes the size, distribution and composition of population, its social and confessional composition, describes the changes that occurred in the economic life of the province.

Keywords: *Bessarabia, Russian gubernyas, demography, population statistics, social groups, religious denominations.*

După anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, administraţia imperială adună informaţii de diferit gen în provincia nou-anexată, selectând date referitoare la stocul de locuinţe şi populaţie, componenţa ei socială şi naţională, numărul caselor de locuit şi al întreprinderilor comercial-industriale, numărul de animale, suprafaţa terenurilor cultivate, a fânaţurilor etc. Această operaţiune avea ca obiectiv obţinerea informaţiilor veridice referitoare la două dimensiuni majore – *populaţia* şi *condiţiile de locuit* – în cadrul aceluiaşi proces de diseminare, în scopul impunerii fiscale a populaţiei, stabilind în asemenea condiţii două criterii: *numărul de familii* şi *numărul de persoane de sex masculin* ce urmau a fi supuse impozitării.

Unele date detaliate referitoare la mărimea, distribuţia şi compoziţia populaţiei erau necesare instituţiilor imperiale pentru planificarea şi implementarea politicilor economice, sociale şi fiscale de dezvoltare, pentru activităţi administrative sau de alt ordin.

Sociologul român Nicolae Grosu constată că populaţia, ca totalitate a locuitorilor de pe teritoriul unei ţări, exprimă prin sine proporţiile existenţei umane, iar prin raportare la resurse exprimă posibilitatea de a exista. Astfel, se impune ca necesară cunoaşterea: 1) *stării populaţiei*, ca situaţie numerică la un moment dat şi a 2) *densităţii populaţiei*, ca repartiţie după o anumită caracteristică – vârstă, sex, stare civilă etc. [1].

Starea, densitatea şi structura populaţiei depind în mod direct de numărul de naşteri şi, respectiv, de numărul de decese, care atestă de fapt *rata natalităţii* şi *rata mortalităţii* – ca număr de naşteri şi, respectiv, de decese raportate la 1000 de locuitori. Această modalitate de evidenţă a populaţiei constituie *indicatorul* fundamental în studierea populaţiei.

Cunoaşterea ratei creşterii populaţiei din Basarabia de către instituţiile imperiale, în diferite perioade de timp, face posibilă proiecţia la moment a evoluţiei populaţiei, ca estimare a dimensiunii viitoare a acesteia, pe baza căreia pot fi întocmite strategii politico-sociale, economico-financiare/fiscale şi, în anumită măsură, pentru perioada estimată, educaţional-sanitare. În plus, este ştiut şi faptul că, manifestând un interes sporit şi constant în Sud-Estul Europei, administraţia imperială era interesată în cunoaşterea potenţialului economic şi uman al teritoriilor limitrofe sau al ţărilor care erau în vizorul statului, pe unde urma să treacă şi, respectiv, să se hrănească armata rusă de ocupaţie.

În evoluţia natalităţii şi mortalităţii populaţiei din Basarabia, în primele decenii după anexare, un interes deosebit prezintă datele statistice adunate şi sistematizate de Dicasteria duhovnicească din Chişinău, prezentate la 6 iunie 1830 guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, realizate în baza registrelor parohiale. Considerăm că prezentarea acestor date are o tangenţă directă cu lichidarea, prin Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828, a autonomiei limitate şi provizorii, acordate provinciei prin Regulamentul din 29 aprilie 1818. Ele includ date pentru cei născuţi şi cei decedaţi pentru o perioadă de 10 ani, separat pentru mediul urban şi pentru mediul rural şi vizează perioada autonomiei Basarabiei în componenţa Imperiului Rus (1819-1828). Un compartiment aparte îl constituie datele statistice, privind această problemă şi perioadă de timp, care se referă la coloniile bulgare (coloniştii transdanubieni), date care sunt lipsă în alte statistici[1]. Aceste date sunt sistematizate în Tabelul 1 (pentru cei născuţi) şi în Tabelul 2 (pentru cei decedaţi) [2].

Aceste date, care diferă parţial de cele enunţate *supra* (în special la compartimentul oraşe), se conţin şi în statistica pentru anii 1819-1828. De fapt, aceasta este prima descriere statistică oficială a Basarabiei la sfârşitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, intitulată „Informaţii cu privire la raportul anual pentru 1828", cu comentariile de rigoare, prezentată de autorităţile locale guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei [3].

Concomitent, constatăm o mică discordanţă între unii indici statistici pentru acelaşi an, expuşi în aceste două surse. Explicaţia este expusă în adnotarea la tabelul cu numărul născuţilor şi al decedaţilor din anii 1819-1828 în care se menţionează: „În tabel este indicat doar numărul persoanelor născute, căsătorite şi decedate de confesiune ortodoxă şi romano-catolică. Administraţia colonială urmează să prezinte particular date statistice în privinţa coloniştilor germani şi bulgari. De asemenea, tabelul nu conţine informaţii cu privire la armeni şi evrei. Privitor la primii – din motivul că informaţiile nu au fost încă furnizate de către arhiepiscopul armenilor, iar la cei din urmă – din cauza imposibilităţii de a culege astfel de informaţii, deoarece evreii nu utilizează registre de stare civilă şi nu se ştie câţi dintre ei au decedat, s-au născut şi s-au căsătorit" [4]. Aşadar, conform adnotării, tabelul înglobează doar cifre relative la exponenţii a două confesiuni. Din cauza nepotrivirii unor indici din aceste două izvoare, numărul născuţilor (dar şi al decedaţilor) din anii 1814-1826 şi 1818-1829, după cum se poate observa din tabelele expuse, nu armonizează cu valorile totale. În plus, există şi o neconcordanţă între cele două statistici pentru anii 1819-1828, dat fiind că statistica prezentată de Dicasteria duhovnicească din Chişinău (*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1462, p. I, f. 13 verso-14*) cuprinde şi un compartiment aparte pentru coloniştii transdanubieni, care în statistica de la 1828 lipseşte (*ANRM, F. 2, inv. I, d. 1199, f. 11*).

În pofida discordanţelor evidenţiate, aceste statistici ne vor permite să înţelegem mai profund procesele legate de rata natalităţii şi mortalităţii în Basarabia, în această perioadă de timp, precum şi procesele de ordin general demografic, cu tangenţă la diferite categorii sociale, care au derulat în provincie în primii ani de dominaţie ţaristă.

Datele ce vizează numărul nou-născuţilor în oraşele şi ţinuturile Basarabiei, în 1819-1828, conform statisticii Dicasteriei duhovniceşti din Chişinău sunt sistematizate în Tabelul 1.

Tabelul 1

Numărul nou-născuţilor în oraşele şi judeţele Basarabiei, în perioada 1819-1828, conform statisticii Dicasteriei duhovniceşti din Chişinău[*]

Oraşele şi ţinuturile	Anii										Numărul total	Raportul, în %
	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828		
Oraşele												
Chişinău	556	583	707	748	791	758	723	808	744	817	**7235**	**34,8**
Hotin	164	142	155	166	175	193	183	198	166	146	**1688**	**8,1**
Bălţi	138	90	151	120	129	136	105	111	116	105	**1201**	**5,8**
Akkerman	266	281	241	319	313	323	364	399	414	463	**3383**	**16,3**
Chilia	183	127	125	122	109	141	142	155	132	136	**1372**	**6,6**
Bender	177	147	206	217	212	221	229	269	210	218	**2106**	**10,0**
Ismail	323	215	312	255	207	243	203	283	291	325	**2657**	**12,8**
Reni	59	50	85	111	132	116	134	160	162	163	**1172**	**5,6**
În total	**1866**	**1635**	**1982**	**2058**	**2068**	**2131**	**2083**	**2383**	**2235**	**2373**	**20814**	**10,6**
În %	**9,0**	**7,9**	**9,5**	**9,9**	**9,9**	**10,2**	**10,0**	**11,4**	**10,7**	**11,4**	**100,0**	**-**

[1] Corect: ***colonişti transdanubieni***, din considerentul că în această categorie intrau găgăuzii şi alte categorii etnice.

Ţinuturile												
Orhei	4422	3833	4409	4454	4448	4862	5036	5402	5355	5406	**47627**	**27,3**
Hotin	4499	4066	3833	4378	4288	4785	4755	5445	5384	4554	**45987**	**26,3**
Iaşi	3667	3315	3564	3558	3562	4218	3940	4507	3962	4157	**38450**	**22,0**
Akkerman	1131	1003	1095	699	768	689	733	738	759	1038	**8653**	**5,0**
Bender	1263	1080	978	1688	1481	1586	1667	1773	1919	1573	**15008**	**8,6**
Ismail	526	375	365	425	424	402	375	458	436	500	**4286**	**2,5**
Coloniile bulgare	926	975	1117	1364	1333	1321	1690	1918	1952	2168	**14764**	**8,4**
În total	**16434**	**14647**	**15361**	**16566**	**16304**	**17863**	**18196**	**20241**	**19767**	**19396**	**174775**	**89,4**
În %	**9,4**	**8,4**	**8,8**	**9,5**	**9,3**	**10,2**	**10,4**	**11,6**	**11,3**	**11,1**	**100,0**	**-**
Numărul total	**18300**	**16282**	**17343**	**18624**	**18372**	**19994**	**20279**	**22624**	**22002**	**21769**	**195589**	**100,0**
Raportul, în %	**9,4**	**8,3**	**8,9**	**9,5**	**9,4**	**10,2**	**10,4**	**11,6**	**11,2**	**11,1**	**100,0**	**-**

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1462, p. I, f. 13 verso-14.

Datele Tabelului atestă că din numărul total de 195589 de nou-născuţi în această perioadă de timp 20814 (10,6%) sunt din mediul urban şi 174775 (89,4%) din mediul rural, ceea ce de fapt confirmă repartizarea populaţiei în mediul urban şi în cel rural atestată în mai multe izvoare de arhivă. După numărul celor nou-născuţi în mediul urban pe primul loc se situează oraşul Chişinău cu 7235 (34,8%) de naşteri, urmat de oraşele Akkerman – cu 3383 (16,3%), Ismail – cu 2657 (12,8%), Bender – cu 2106 (10%), Hotin – cu 1688 (8,1%), Chilia – cu 1372 (6,6%), Bălţi – cu 1201 (5,8%) şi Reni – cu 1172 (5,6%) de nou-născuţi. În mediul rural cota naşterilor era repartizată în felul următor: din numărul total de 174775 de naşteri ţinutului Orhei îi reveneau 47627 (27,3%) de naşteri, urmat de ţinuturile Hotin – 45987 (26,3%), Iaşi – 38450 (22,0%), Bender – 15008 (8,6%), coloniile bulgare – 14764 (8,4%), Akkerman – 8653 (5%) şi Ismail – 4286 (2,5%) de naşteri.

Tendinţa de creştere a numărului nou-născuţilor este evidentă, deşi nestabilă şi lentă, cu mici oscilări, în special în primii 5 ani (1818-1823), şi cu o tendinţă mai sigură pentru următorii 5 ani (1819-1828), crescând în mediul urban de la 1866 de copii în 1818 la 2373 în 1828, iar în mediul rural de la 16434 în 1818 la 19396 în 1828, ceea ce constituia pe întreaga Basarabie o creştere de la 18300 de naşteri în 1818 la 21769 în 1828.

Cam aceeaşi tendinţă o putem observa şi în privinţa persoanelor decedate în această perioadă de timp în Basarabia (Tab.2).

Tabelul 2

Numărul persoanelor decedate în oraşele şi judeţele Basarabiei, în perioada 1819-1828, conform statisticii Dicasteriei duhovniceşti din Chişinău*

Oraşele şi ţinuturile	**Anii**										**Numărul total**	**Raportul, în %**
	1819	**1820**	**1821**	**1822**	**1823**	**1824**	**1825**	**1826**	**1827**	**1828**		
Oraşele												
Chişinău	365	588	620	1104	830	809	814	832	994	1040	**7996**	**41,5**
Hotin	57	121	165	76	99	92	136	105	135	217	**1203**	**6,3**
Bălţi	105	121	171	95	139	98	118	84	191	250	**1372**	**7,1**
Akkerman	122	127	217	221	167	294	183	201	401	412	**2345**	**12,2**
Chilia	67	149	109	87	97	99	92	80	249	143	**1172**	**6,1**
Bender	122	153	201	207	280	215	134	231	190	161	**1894**	**9,8**
Ismail	98	220	271	159	128	216	155	184	445	423	**2299**	**11,9**
Reni	20	50	58	75	67	89	110	105	168	224	**966**	**5,0**
În total	**956**	**1529**	**1812**	**2024**	**1807**	**1912**	**1742**	**1822**	**2773**	**2870**	**19247**	**14,9**
În %	**5,0**	**7,9**	**9,4**	**10,5**	**9,4**	**9,9**	**9,1**	**9,2**	**14,4**	**14,9**	**100,0**	**-**
Ţinuturile												
Orhei	1830	2948	2742	2168	2048	2890	3277	3095	4444	4238	**29680**	**27,1**
Hotin	1634	2117	3158	1801	2059	2029	2547	3001	3855	4495	**26696**	**24,4**
Iaşi	1311	2250	2714	1934	1788	2215	2712	2877	4011	3354	**25166**	**23,0**
Akkerman	478	820	102	412	489	609	372	416	652	604	**4954**	**4,5**

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Bender	617	877	673	1101	937	1434	891	1143	1475	1325	**10473**	**9,6**
Ismail	136	231	353	250	225	259	201	296	401	418	**2770**	**2,5**
Col. bulgare	307	637	741	875	698	707	837	999	2014	2047	**9862**	**9,0**
În total	**6313**	**9880**	**10483**	**8541**	**8244**	**10143**	**10837**	**11827**	**16852**	**16481**	**109601**	**85,1**
În %	**5,8**	**9,0**	**9,6**	**7,8**	**7,5**	**9,3**	**9,9**	**10,8**	**15,4**	**15,0**	**100,0**	**-**
Numărul total	**7269**	**11409**	**12295**	**10565**	**10051**	**12055**	**12579**	**13649**	**19625**	**19351**	**128848**	**100,0**
Raportul, în %	**5,6**	**8,9**	**9,5**	**8,2**	**7,8**	**9,4**	**9,8**	**10,6**	**15,2**	**15,0**	**100,0**	**-**

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1462, p. I, f. 13 verso-14.

Potrivit datelor cuprinse în acest Tabel, din numărul total de 128848 de persoane decedate în această perioadă de timp, 19247 (14,9%) de decese au fost înregistrate în mediul urban şi 109601 (85,1%) în mediul rural. După numărul celor decedaţi în mediul urban prevalează oraşul Chişinău cu 7996 (41,5%) de decese, urmat de oraşele Akkerman – cu 2345 (12,2%), Ismail – cu 2299 (11,9%), Bender – cu 1894 (9,8%), Bălţi – cu 1372 (7,1%), Hotin – cu 1203 (6,3%), Chilia – cu 1172 (6,1%) şi Reni – cu 966 (5%) de decese. În mediul rural cota deceselor era repartizată în felul următor: din numărul total de 109601 decese, ţinutul Orhei înregistrează 29680 (27,1%) de decese, ţinuturile Hotin – 26696 (24,4%), Iaşi – 25166 (23%), Bender – 10473 (9,6%), coloniile bulgare (coloniştii transdanubieni) – 9862 (9%), Ismail – 10473 (9,6%) şi Akkerman – 4954 (4,5%) de decese.

Creşterea numărului de decese se observă în special în ultimii doi ani – 1827-1828, de la 7269 (5,6%) de decese în 1819 la 19625 (15,2%) în 1827 şi la 19351 (15%) în 1828. Autorii statisticii din 1828 constată că „mortalitatea oamenilor în Basarabia este cauzată, în fond, de febră/friguri şi tifos *(нервных горячек)*"[2]. Cercetătorul V.Zelenciuk considera că asupra creşterii numărului de decese, în intervalul 1826-1828, au influenţat, „în primul rând, epidemiile de ciumă şi holeră din 1825 şi 1829, anii secetoşi şi cu recoltă proastă, inclusiv micşorarea, la începutul anilor '20, a ritmului migraţiunii populaţiei, în legătură cu măsurile luate de poliţie în vederea interzicerii migraţiunii ţăranilor fugari" [5]. În plus, pregătirile de război şi implicarea Rusiei în războiul ruso-turc din anii 1828-1829, impunerea populaţiei teritoriilor limitrofe la mai multe dări şi prestaţii extraordinare au înrăutăţit situaţia economică a păturilor de jos ale populaţiei şi au sporit mortalitatea. Situaţia deplorabilă în care s-a pomenit populaţia Basarabiei în anii războiului ruso-turc din 1828-1829 este menţionată şi în scrisoarea mareşalului regional al nobilimii I.Başotă, consilier de stat (funcţionar de clasa a V-a), din 23 martie 1829, adresată guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei M.S. Voronţov. Acesta încearcă să-i explice lui M.S. Voronţov că înrăutăţirea până la maximum a situaţiei populaţiei, iar de aici şi creşterea mortalităţii, a fost determinată de: invazia lăcustelor din anii precedenţi care au distrus în mare parte semănăturile; epizootia care a cuprins toate judeţele şi a nimicit jumătate din vitele cornute – principala sursă de venit a ţăranului; îndeplinirea prestaţiilor de război, îndeosebi transportarea pe timp de iarnă a proviziilor şi muniţiilor militare necesare armatei; spiritul slab organizatoric al administraţiei locale şi al funcţionarilor, având drept consecinţă greşeli evidente în sfera de administrare a economiei provinciei [6].

Astfel, din mai 1828 până în martie 1829 în Basarabia au pierit mai mult de 40 000 de boi, cu care agricultorii nu doar că îşi lucrau ogoarele, dar şi îşi satisfăceau cerinţele proprii şi cele obşteşti. Nimicirea vitelor mari cornute, care erau unica sursă de existenţa a ţăranului, în condiţiile lipsei acute de produse agricole şi dezvoltării slabe a industriei, a agravat şi mai mult situaţia populaţiei din Basarabia [7].

Situaţia în care se afla Basarabia către primăvara anului 1829 l-a îngrijorat pe M.S.Voronţov; el verifică veridicitatea informaţiei prezentate de I.Başotă prin intermediul adjutantului său. Acesta îi comunica că „...majoritatea locuitorilor au pierdut forţa de tracţiune, iar faptul că mulţi dintre ei sunt încadraţi în munca de corvoadă îi lipseşte de posibilitatea de a se ocupa cu lucrările agricole şi de a cultiva la timp ogoarele" [8]. Acelaşi M.S. Voronţov constată că într-o situaţie similară s-au pomenit şi coloniştii străini, cu toate că „...situaţia lor a fost întotdeauna mai bună, deoarece ei beneficiau de privilegii, dispuneau de loturi mai mari

[2] ***Нервная горячка*** – criză de nervi, însoţită de febră, denumirea veche a tifosului – boală infecţioasă şi contagioasă cauzată de diverse rickettsii. Există două varietăţi de tifos, cunoscute în întreaga lume. *Tifosul exantematic*, ori tifosul european de păduche, cauzat de Rickettsia prowazecki, transmis omului prin dejecţiile păduchelui, animalul vector plecând de la omul purtător de rickettsii la omul sănătos, infectându-l. Pe parcursul anilor, măsurile sanitare au redus în mod considerabil frecvenţa acestei afecţiuni. *Tifosul murin*, provocat de Rickettsia typhi (sau Rickettsia mooseri), este o infecţie de o gravitate mai mică, transmisă prin puricii şobolanului. El nu afectează omul decât accidental [4, f.14].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

de pământ, iar pe timp de pace erau scutiţi de încartiruire şi alte prestaţii în natură" [9]. Despre situaţia creată în Basarabia M.S.Voronţov este nevoit să-i comunice comandantului Armatei a II-a I.I. Diebici. Însă, intervenţiile lui M.S. Voronţov n-au redresat situaţia, greutăţile resimţindu-se încă mulţi ani după sfârşitul războiului.

Ca rezultat, asigurarea armatei ruse cu produse alimentare, încartiruirea, prestaţiile extraordinare etc. au redus în mare parte raţia alimentară a autohtonilor, din care cauză ei sufereau de diferite boli, multe dintre ele contagioase. Faptul că armata trebuia asigurată cu furaje în cantităţi tot mai mari a determinat subnutriţia şi reducerea potenţialului de muncă al animalelor; pe lângă aceasta, dând vitele de la casă ţăranul rămânea lipsit de principala forţă de tracţiune cu ajutorul căreia îşi lucra pământul. În plus, calamităţile naturale, daunele pricinuite de război au fost suplimentate de o recoltă proastă, care nu putea asigura nici măcar minimul necesar existenţei, iar „alianţa" dintre ciumă şi holeră a ridicat rata mortalităţii până la 200 de persoane pe zi. Către anul 1829 aceasta devine de necontrolat, deoarece prin Basarabia treceau încontinuu trupele ruseşti infectate de aceste boli şi combaterea lor devenise practic imposibilă.

Nivelul mortalităţii se compensa de pe seama nivelului sporit al natalităţii, în special în urma căsătoriilor şi formării noilor familii. Datele privind numărul căsătoriilor, depistate din alt fond de documente, pentru această perioadă de timp, dar fără informaţiile privind coloniştii transdanubieni, sunt sistematizate în Tabelul 3.

Tabelul 3

Numărul căsătoriilor în oraşele şi judeţele Basarabiei, în perioada 1819-1828, conform statisticii Dicasteriei duhovniceşti din Chişinău*

Oraşele şi ţinuturile	Anii										Numărul total	Raportul, în %
	1819	1820	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828		
Oraşele												
Chişinău	151	136	150	168	193	163	205	206	226	233	**1831**	**35,1**
Hotin	36	32	22	62	43	44	30	40	25	28	**362**	**6,9**
Bălţi	19	30	26	24	29	28	23	23	16	34	**252**	**4,8**
Akkerman	75	90	69	77	67	59	103	74	98	108	**820**	**15,7**
Chilia	22	18	20	25	23	23	23	37	33	41	**265**	**5,1**
Bender	54	72	44	48	30	220	69	74	47	68	**726**	**13,9**
Ismail	72	47	115	68	45	59	70	94	71	58	**699**	**13,4**
Reni	13	26	30	28	27	22	28	39	28	27	**268**	**5,1**
În total	**442**	**451**	**476**	**500**	**457**	**618**	**551**	**587**	**544**	**597**	**5223**	**11,7**
În %	**8,5**	**8,6**	**9,1**	**9,6**	**8,8**	**11,8**	**10,6**	**11,2**	**10,4**	**11,4**	**100,0**	**-**
Ţinuturile												
Orhei	1106	851	1041	864	1136	1089	1253	1508	1535	1551	**11934**	**30,3**
Hotin	1189	1005	879	1075	1023	1261	1114	1244	1278	1205	**11273**	**28,6**
Iaşi	754	797	779	823	872	1007	764	1027	1105	1207	**9135**	**23,2**
Akkerman	232	201	281	170	160	128	163	196	201	226	**1958**	**5,0**
Bender	265	239	237	434	353	399	375	506	466	641	**3915**	**9,9**
Ismail	93	112	94	118	98	111	119	136	139	135	**1155**	**2,9**
În total	**3639**	**3205**	**3311**	**3484**	**3642**	**3995**	**3788**	**4617**	**4724**	**4965**	**39370**	**88,3**
În %	**9,2**	**8,1**	**8,4**	**8,8**	**9,3**	**10,1**	**9,6**	**11,7**	**12,1**	**12,6**	**100,0**	**-**
Numărul total	**4081**	**3656**	**3787**	**3984**	**4099**	**4613**	**4339**	**5204**	**5268**	**5562**	**44593**	**100,0**
Raportul, în %	**9,2**	**8,2**	**8,4**	**8,9**	**9,2**	**10,3**	**9,7**	**11,7**	**11,8**	**12,5**	**100,0**	**-**

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 11.

Analizate pe verticală şi orizontală datele acestei statistici, sistematizate în Tabelul 3, ne redau următorul tablou. Din numărul total de 44593 de căsătorii, 5223 (11,7%) sau 10446 de persoane căsătorite reveneau mediului urban şi 39370 (88,3%) de căsătorii sau 78740 de persoane căsătorite – mediului rural. O creştere simţitoare a numărului de căsătorii se observă în anul 1824, când cota căsătoriilor a depăşit 10-11% în

mediul urban şi 9-12% în mediul rural. Rata creşterii căsătoriilor depindea în mare măsură de numărul populaţiei de sex masculin şi de sex feminin, constituind în mediul urban: 1831 (35,%) pentru oraşul Chişinău, 820 (15,7%) – pentru oraşul Akkerman, 726 (13,9%) – pentru oraşul Bender, 699 (13,4%) – pentru oraşul Ismail, 268 (5,1%) – pentru oraşul Reni, 265 (5,1%) – pentru oraşul Chilia şi 252 (4,8%) – pentru oraşul Bălţi. Pentru mediul rural această pondere era repartizată în felul următor: 11934 (30,3%) – pentru ţinutul Orhei, 11273 (28,6%) – pentru ţinutul Hotin, 9135 (23,2%) – pentru ţinutul Iaşi, 3915 (9,9%) – pentru ţinutul Bender, 1958 (5%) – pentru ţinutul Akkerman şi 1155 (2,9%) – pentru ţinutul Ismail.

Pentru a determina locul şi ponderea fiecărui judeţ din Basarabia, un interes deosebit prezintă datele statisticii din 1828 prezentate de instituţiile regionale instituţiilor imperiale, probabil, în legătură cu suprimarea autonomiei limitate şi provizorii, în baza Regulamentului din 29 februarie 1828. Din diversitatea datelor cu referire la: suprafaţa ţinuturilor, numărul total al populaţiei compartimentat pe sexe, numărul caselor de locuit, în afară de cele din mediul urban incluse în această statistică, categoriile sociale (nobili, cler, ţărani, şleahtici, colonişti străini, săraci, care for fi incluse în alt tabel), numărul localităţilor în fiecare judeţ, în dependenţă de numărul caselor (gospodăriilor), suprafaţa pământului arabil, păşunilor, pădurilor etc., în tabelul de faţă au fost incluse doar cele ce se referă la numărul populaţiei, al caselor de locuit şi la numărul localităţilor în dependenţă de numărul de case (gospodării) (Tab.4).

Tabelul 4

Numărul locuitorilor de ambele sexe şi numărul caselor de locuit în Basarabia conform statisticii din 1828*

Ţinuturile***	Numărul de locuitori				Numărul de case			Numărul de sate, raportate la numărul de curţi**				
	sex masculin	sex feminin	numărul total	raportul, în %	din piatră	din lemn	numărul total	numărul total	inclusiv: mai mult de 100	mai mult de 50	între 50 şi 10	mai puţin de 10
Orhei	61332	52822	**114154**	**28,4**	158	26407	**26565**	**344**	69	142	133	-
Hotin	61995	55539	**117534**	**29,3**	24	23063	**23087**	**218**	84	88	45	1
Iaşi	52630	49387	**102017**	**25,4**	103	23009	**23112**	**276**	61	51	164	-
Akkerman	10970	9567	**20537**	**5,1**	344	4942	**5286**	**58**	11	27	20	-
Bender	21399	17942	**39341**	**9,8**	10	8357	**8367**	**93**	42	29	19	3
Ismail	4217	3917	**8134**	**2,0**	-	2000	**2000**	**55**	5	7	25	18
Numărul total	**212543**	**189174**	**401717**	**100,0**	**639**	**87778**	**88417**	**1044**	**272**	**344**	**406**	**22**
Raportul, în %	**52,9**	**47,1**	**100,0**	**-**	**0,7**	**99,3**	**100,0**	**100,0**	**26,1**	**32,9**	**38,9**	**2,1**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63.
** În cele 344 de localităţi din ţinutul Orhei au fost incluse şi cele 4 târguri.
*** În numărul total de case din ținuturile Basarabiei n-au fost incluse casele din mediul urban.

Datele Tabelului 4 denotă că din numărul total de 401717 locuitori, 212543 (52,9%) erau persoane de sex masculin şi 189174 (47,1%) persoane de sex feminin. Ponderea cea mai mare a numărului populaţiei raportat pe judeţe prezintă următorul tablou: 117534 (29,3%) de persoane populau ţinutul Hotin, 114154 (28,4%) – ţinutul Orhei, 101017 (25,4%) – ţinutul Iaşi, 39341 (9,8%) – ţinutul Bender, 20537 (5,1%) – ţinutul Akkerman şi 8134 (2%) – ţinutul Ismail. Prin urmare, în cele trei ţinuturi din nordul şi centrul Basarabiei – Hotin, Orhei şi Iaşi – erau concentrate 333705 persoane de ambele sexe, ceea ce constituia mai mult de 83% din numărul total al populaţiei. Şi aceasta în condiţiile când aceste ţinuturi nu dispuneau de suprafeţe mai mari de teritoriu. Din suprafaţa totală de 4087530 desetine 1435 ½ stângeni, celor 3 judece le reveneau 1982338 desetine (Orhei – 680293 desetine 1800 stângeni, Hotin – 482837 desetine 450 stângeni şi Iaşi – 819209 desetine 800 stângeni), ceea ce constituia 48,5% din suprafaţa totală a acestor ţinuturi [10].

Cam aceeaşi proporţie, în favoarea celor 3 judeţe – Orhei, Hotin şi Iaşi, deşi schimbată conform locului de amplasare, poate fi constatată şi în ceea ce priveşte numărul caselor de locuit. Din numărul total de 88417 case, înregistrate în această perioadă de timp în Basarabia, 639 (0,7%) erau case din piatră şi 87778 (99,3%) –

case din lemn, dintre care: 26565 (30%) se aflau în ţinutul Orhei, 23112 (26,2%) – în ţinutul Iaşi, 23087 (26,1%) – în ţinutul Hotin, 8367 (9,5%) – în ţinutul Bender, 5286 (6%) – în ţinutul Akkerman şi 2000 (2,3%) în ţinutul Ismail. Prin urmare, în cele trei ţinuturi ale Basarabiei erau concentrate 72764 de case, ceea ce constituia peste 82% din numărul total al caselor de locuit.

Şi mai semnificative sunt datele cu referire la numărul de sate raportate la numărul de curţi (gospodării). Din numărul total de 1044 de sate înregistrate de statistica din 1828, 272 (26,1%) erau sate cu un număr de peste 100 de gospodării, 344 (32,9%) – sate cu un număr de peste 50 de gospodării, 406 (38,9%) – sate ce dispuneau de un număr între 50 şi 10 gospodării şi 22 (2,1%) – sate cu un număr mai mic de 10 gospodării. Analiza în parte a acestui compartiment completează informaţiile deţinute anterior pe ţinuturi: ***mai mult de 100 de gospodării***: ţinutului Hotin îi reveneau 84 (30,9%) de sate, ţinutului Orhei – 69 (25,4%) de sate, ţinutului Iaşi – 61 (22,4%) de sate, ţinutului Bender – 42 (15,4%) de sate, ţinutului Akkerman – 11 (4%) sate şi ţinutului Ismail – 5 (1,8%) sate; ***mai mult de 50 de gospodării***: ţinutului Orhei – 142 (41,3%) de sate, ţinutului Hotin – 88 (25,6%) de sate, ţinutului Iaşi – 51 (14,8%) de sate, ţinutului Bender – 29 (8,4%) de sate, ţinutului Akkerman 27 (7,8%) de sate şi ţinutului Ismail – 7 (2%) sate; ***între 50 şi 10 gospodării***: ţinutului Iaşi – 164 (40,4%) de sate, ţinutului Orhei – 133 (32,8%) de sate, ţinutului Hotin – 45 (11,1%) de sate, ţinutului Ismail – 25 (6,2%) de sate, ţinutului Akkerman – 20 (4,9%) de sate şi ţinutului Bender – 19 (4,7%) sate; sate ce dispuneau de un număr ***mai mic de 10 gospodării***: în ţinutul Ismail 18 (81,8%) sate, în ţinutul Bender 3 (13,6%) sate şi în ţinutul Hotin 1 sat (4,5%).

În mediul urban (datele nu sunt incluse în Tabel), în această perioadă de timp erau înregistrate 301 case din piatră şi 10141 de case din lemn, nuiele şi lut, inclusiv 7 case din piatră şi 119 din lemn aparţineau statului. Din acest număr, în oraşul Chişinău erau înregistrate 3216 (31,7%) case (193 din piatră şi 3018 din lemn), inclusiv 4 case din piatră ce aparţineau statului; în oraşul Ismail 2846 (28,1%) de case (30 din piatră şi 2816 din lemn), inclusiv 2 case din piatră şi 102 case din lemn ce aparţineau statului; în oraşul Akkerman 1691 (16,7%) de case (64 din piatră şi 1627 din nuiele şi lut), inclusiv o casă din piatră şi 5 case din lemn ce aparţineau statului; în oraşul Bender 1044 (10,3%) de case (2 din piatră şi 1046 din lemn), inclusiv 3 case din lemn ce aparţineau statului; în oraşul Hotin 850 (8,4) de case din lemn, inclusiv 9 case din lemn ce aparţineau statului şi în oraşul Bălţi 789 (7,8%) de case (5 din piatră şi 784 din lemn) [11].

Pentru instituţiile imperiale segmentul cel mai devotat al populaţiei, după cum constată unii cercetători, avea două constituente definitorii: cel din punct de vedere etnic ce urma să fie de provenienţă slavă, iar din punct de vedere religios – să aparţină cultului ortodox, practicat de naţiunea titulară din imperiu. Pornind de la aceste deziderate, a fost enunţată, prin fixarea în Codul de legi al Imperiului Rus (şi nu numai), direcţia politicii religioase prin care ortodoxismul era considerat religia dominantă în Imperiul Rus; celelalte confesiuni creştine se aflau sub protecţia statului, iar faţă de restul religiilor se declara toleranţă. În cazul Basarabiei, ca şi în cazul altor periferii naţionale, preceptul în cauză nu a fost luat în seamă, interesul politic fiind pus mai presus, îndeosebi dacă urmărim acţiunile administraţiei ţariste la nivel de politică demografică, deoarece asigurarea loialităţii supuşilor, reprezentanţi ai diferitelor doctrine religioase, faţă de stat şi dinastia monarhică constituia problema principală a Imperiului Rus. Din punctul de vedere al autorităților imperiale, locul etniilor pe scara ierarhică depindea de loialitatea lor. Aşa, de exemplu, dintre diferite etnii existente în Imperiul Rus erau recunoscuţi ca fiind neloiali polonezii şi evreii, pe când germanii, balticii, finlandezii şi armenii erau trataţi ca adevăraţi slujitori ai ţarului. Din aceste considerente, lista religiilor tolerate de către administraţie era alcătuită nu după gradul de apropiere a acestora de religia creştină, ci în funcţie de numărul lor şi de nivelul de supunere demonstrată faţă de puterea imperială [12].

Deşi preoţimea din Basarabia beneficia de un şir de privilegii şi era considerată de instituţiile imperiale drept sprijin în promovarea politicii imperiale la periferiile naţionale, atât situaţia ei economică, cât şi pregătirea teologică, nu erau din cele mai bune. Ange Bally, moşier, doctor în jurisprudenţă, om destul de cărturar la acele timpuri (a studiat în Italia şi în Franţa, cunoştea greaca veche şi elena/neogreaca, latina, germana)[3], care cunoştea situaţia clerului din Principatul Moldova şi Basarabia, scria în această privinţă: „Pentru majoritatea preoţilor băştinaşi doar sfinţenia funcţiei este cea care le îndreptăţeşte prvilegiile de care se bucură. Doar foarte puţine feţe ale înaltului cler posedă cunoştinţe vagi în teologie. În sate nu se cunoaşte de multe ori până şi semnificaţia aestui termen, şi cei mai cunoscători dintre preoţi abia de ştiu să-şi citească ritualul

[3] Mai detaliat despre Ange Bally şi lucrarea sa, *a se vedea*: Maria Danilov. *O istorie a Basarabiei de Ange Bally. Inventarierea surselor (primele trei decenii ale sec. XIX).* În: Studii de arhondologie şi genealogie. Chişinău, 2013, p.99-108.

liturgic. Cea mai bună pregătire este concentrată în rândul clericilor greci, care se şi bucură de mult mai multă consideraţie. Preoţii parohi de la sate, fără cultură şi fără instruire de orice ordin, de obicei duc acelaşi mod de viaţă ca şi ţăranii, atunci când nu-şi îndeplinesc funcţiile obişnuite" [13]. Poate prin aceea că nu au fost afectaţi de şcoala rusească se lămureşte faptul că unii cercetători văd în cler un pilon al păstrării identităţii româneşti în Basarabia sub dominaţie ţaristă, din cadelniţele căruia *nu ieşea numai mirosul de tămâie, ci şi puţin parfumul cultirii naţionale* [14].

Numărul de clerici, raportat la numărul total al populaţiei din Basarabia, conform statisticii din 1828, este sistematizat în Tabelul 5.

Tabelul 5

Numărul locuitorilor de ambele sexe şi numărul de cleriei, raportat la numărul total al populaţiei din Basarabia, conform statisticii din 1828[*]

Oraşele şi ţinuturile	Numărul de locuitori				Clerul					În % faţă de numărul total al populaţiei
	Sex masculin	Sex feminin	Numărul total	Raportul, în %	Alb	Negru	Arhierei[**]	Numărul total	Raportul, în %	
Oraşele[***]										
Chişinău	15627	15724	**31351**	**43,2**	73	4	-	**77**	**57,5**	**0,2**
Hotin	3400	3380	**6780**	**9,4**	7	-	-	**7**	**5,2**	**0,1**
Bălţi	1947	1710	**3657**	**5,0**	7	-	-	**7**	**5,2**	**0,1**
Akkerman	7818	4758	**12576**	**17,4**	20	-	-	**20**	**14,9**	**0,2**
Bender	3700	2627	**6327**	**8,7**	11	-	-	**11**	**8,2**	**0,2**
Ismail	6480	5318	**11798**	**16,3**	12	-	-	**12**	**9,0**	**0,1**
În total	**38972**	**33517**	**72489**	**15,3**	**130**	**4**	**-**	**134**	**3,5**	**0,2**
În %	**53,8**	**46,2**	**100,0**	**-**	**97,0**	**3,0**	**-**	**100,0**	**-**	**-**
Ţinuturile										
Orhei	61332	52822	**114154**	**28,4**	1126	346	22	**1494**	**40,7**	**1,3**
Hotin	61995	55539	**117534**	**29,3**	582	39	17	**638**	**17,4**	**0,5**
Iaşi	52630	49387	**102017**	**25,4**	849	133	17	**999**	**27,2**	**1,0**
Akkerman	10970	9567	**20537**	**5,1**	121	-	4	**125**	**3,4**	**0,6**
Bender	21399	17942	**39341**	**9,8**	326	-	7	**333**	**9,1**	**0,8**
Ismail	4217	3917	**8134**	**2,0**	78	-	3	**81**	**2,2**	**1,0**
În total	**212543**	**189174**	**401717**	**84,7**	**3082**	**518**	**70**	**3670**	**96,5**	**0,9**
În %	**52,9**	**47,1**	**100,0**	**-**	**84,0**	**14,1**	**1,9**	**100,0**	**-**	**-**
Numărul total	**251515**	**222691**	**474206**	**100,0**	**3212**	**522**	**70**	**3804**	**100,0**	**0,8**
Raportul, în %	**53,0**	**47,0**	**100,0**	**-**	**84,4**	**13,7**	**1,8**	**100,0**	**-**	**-**

[*]ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A I, f. 64, Tabelul A. II, f. 63.
[**]***Arhiereu*** – nume generic pentru gradele superioare ale clerului (episcop, arhiepiscop, mitropolit).
[***]Pentru oraşele Chilia şi Reni datele statistice lipsesc.

Datele generalizate în Tabelul 5 atestă că în cele 6 oraşe (fără Chilia şi Reni), sistematizate în statistica de la 1828, era înregistrat un număr total de 474206 de persoane, inclusiv: 72489 (15,3%) – în mediul urban şi 401717 (84,3%) – în mediul rural. Din numărul total al populaţiei din mediu urban 38972 (53,8%) erau de sex masculin şi 33517 (46,2%) – de sex feminin. În *mediul urban* populaţia era repartizată în felul următor: 31351 (43,2%) – în oraşul Chişinău, 12576 (17,4%) – în oraşul Akkerman, 11798 (16,3%) – în oraşul Ismail, 6780 (9,4%) – în oraşul Hotin, 6327 (8,7%) – în oraşul Bender şi 3657 (5%) – în oraşul Bălţi; *în mediul rural:* 117534 (29,3%) – în ţinutul Hotin, 114154 (28,4%) – în ţinutul Orhei, 102017 (25,4%) – în ţinutul Iaşi, 39341 (9,8%) – în ţinutul Bender, 20537 (5,1%) – în ţinutul Akkerman şi 8134 (2%) – în ţinutul Ismail.

La acel moment în Basarabia erau înregistrate 3804 feţe bisericeşti, inclusiv: 134 (3,5%) – în mediul urban şi 3670 (96,5%) – în mediul rural. În *mediul urban* reprezentanţii clerului era repartizaţi în felul următor: 77 (57,5%) – în oraşul Chişinău, 20 (14,9%) – în oraşul Akkerman, 12 (9%) – în oraşul Ismail, 11 (8,2%) – în

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

oraşul Bender, 7 (5,2%) – în oraşul Hotin şi 7 (5,2%) – în oraşul Bălţi; *în mediul rural:* 1494 (40,7%) – în ţinutul Orhei, 999 (27,2%) – în ţinutul Iaşi, 638 (17,4%) – în ţinutul Hotin, 333 (9,1%) – în ţinutul Bender, 125 (3,4%) – în ţinutul Akkerman şi 81 (2,2%) – în ţinutul Ismail. Cea mai mare discrepanţă în repartizarea clerului era în ţinutul Orhei, unde populaţia constituia 114154 (28,4%) de personae, iar numărul feţelor bisericeşti – 1494 (40,7%) de persoane; deci, în acest ţinut erau cele mai multe biserici (luând în calcul numărul de locuitori) şi, respectiv, cei mai mulţi preoţi.

Prezintă interes dalele statistice privind persoanele decedate, nou-năsuţii şi cei căsătoriţi anual, în medie pentru o perioadă de 10 ani, precum şi datele ce vizează numărul de copii din Basarabia vaccinaţi împotriva variolei în penultimul an, raportate la numărul total al populaţiei, conform statisticii din 1828 (Tab.6).

Tabelul 6

Numărul total al locuitorilor, al persoanelor decedate, al nou-născuţilor şi al celor căsătoriţi anual, în medie pentru 10 ani, şi al copiilor din Basarabia vaccinaţi împotriva variolei, conform statisticii din 1828[*]

Ţinuturile[**]	Numărul de locuitori la 1828				În medie pentru 10 ani			Copii anual nelegitim născuţi	Numărul de copii vaccinaţi împotriva variolei în penultimul an
	Sex masculin	Sex feminin	Numărul total	Raportul, în %	Numărul anul al celor decedaţi	Numărul anul al celor nou-născuţi	Numărul anul al celor căsătoriţi		
Orhei	61332	52822	**114154**	**28,4**	2968	4763	1194	9	1825
Hotin	61995	55539	**117534**	**29,3**	2706	4632	1127	62	3604
Iaşi	52630	49387	**102017**	**25,4**	2517	3845	914	9	2866
Akkerman	10970	9567	**20537**	**5,1**	556	866	196	-	556
Bender	21399	17942	**39341**	**9,8**	1048	1501	391	-	88
Ismail	4217	3917	**8134**	**2,0**	277	429	16	4	608
Numărul total	**212543**	**189174**	**401717**	**100,0**	**10072**	**16036**	**3838**	**84**	**9547**

[*] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63.
[**] Inclusiv oraşele.

Analiza dalelor statistice din 1828, prezentate în Tabelul 6, demonstrează că numărul *persoanelor decedate*, în decurs de 10 ani, a constituit în medie 10072 de persoane, inclusiv: în ţinuturile Orhei – 2968 (29,5%) de persoane, Hotin – 2706 (26,9%), Iaşi – 2517 (25%), Bender – 1048 (10,4%), Akkerman – 556 (5,5%) şi Ismail – 277 (5,5%) de persoane; al *nou-năsuţilor* – 16036, inclusiv: în ţinuturile Orhei – 4763 (29,7%) de persoane, Hotin – 4632 (28,9%), Iaşi – 3845 (24%), Bender – 1501 (9,4%), Akkerman – 866 (5,4%) şi Ismail – 429 (2,7%) de persoane; al *celor căsătoriţi* – 3838 de persoane, inclusiv: în ţinuturile Orhei – 1194 (31,1%) de persoane, Hotin – 1127 (29,9%), Iaşi – 914 (23,8%), Bender – 391 (10,2%), Akkerman – 196 (5,1%) şi Ismail – 16 (0,4%) persoane. Aceste date demonstrează o tendinţă neuniformă în evoluţia numărului de decese, de nou-născuţi şi de persoane căsătorite în aceşti ani, comparativ cu numărul total al populaţiei, deşi această tendinţă nu este una pronunţată.

Conform aceloraşi date statistice, în ţinuturile Basarabiei anual se năşteau nelegitim cca 84 de copii, inclusiv: 62 (73,8%) în ţinutul Hotin, câte 9 (10,7%) – în ţinuturile Orhei şi Iaşi şi 4 (4,8%) – în ţinutul Ismail. În penultimul an (1827) au fost vaccinaţi contra variolei 9547 de copii, inclusiv: 3604 (37,8%) în ţinutul Hotin, 2866 (30%) – în ţinutul Iaşi, 1825 (19,1%) – în ţinutul Orhei, 608 (6,4%) – în ţinutul Ismail şi 88 (0,9%) în ţinutul Bender.

Instituţiile imperiale dispuneau de metodologii de analiză a datelor statistice, stabilind, spre exemplu, numărul deceselor, naşterilor şi al căsătoriilor, în medie pentru o perioadă de 10 ani. Datele de acest gen, adunate şi sistematizate de Dicasteria duhovnicească din Chişinău, prezentate la 6 iunie 1830 guvernatorului general al Novorosiei şi Basarabiei, sunt ilustrate în Tabelul 7.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Tabelul 7

Numărul total al clericilor în oraşele şi judeţele Basarabiei, numărul persoanelor decedate anual, al nou-născuţilor şi al celor căsătoriţi (media pentru 10 ani), conform statisticii Dicasteriei duhovniceşti din Chişinău din 6 iunie 1830*

Oraşele şi judeşele	Clerul					Numărul anul al decedaţilor, în medie, în decurs de 10 ani	Numărul anul al nou-născuţilor, în medie, în decurs de 10 ani	Numărul anul al căsătoriţilor, în medie, în decurs de 10 ani
	Alb	Negru	Arhierei	Numărul total	Raportul, în %			
Oraşele								
Chişinău	69	4	-	**73**	**49,7**	**799,7**	**723,5**	**176,4**
Hotin	6	-	-	**6**	**4,1**	**120,3**	**168,8**	**31,4**
Bălţi	6	-	-	**6**	**4,1**	**137,2**	**120,1**	**25,2**
Akkerman	18	-	-	**18**	**12,2**	**234,5**	**338,3**	**82,0**
Chilia	13	-	-	**13**	**8,8**	**117,2**	**137,2**	**26,5**
Bender	10	-	-	**10**	**6,8**	**189,4**	**210,6**	**72,6**
Ismail	11	-	-	**11**	**7,5**	**229,9**	**265,4**	**69,9**
Reni	10	-	-	**10**	**6,8**	**96,6**	**117,2**	**26,8**
În total	**143**	**4**	**-**	**147**	**3,7**	**1924,8**	**2081,1**	**510,8**
În %	**97,3**	**2,7**	**-**	**100,0**	**-**	**14,9**	**10,6**	**10,7**
Judeţele								
Orhei	1126	346	22	**1494**	**39,1**	**2968,0**	**4762,7**	**1193,4**
Hotin	582	39	17	**638**	**16,7**	**2669,6**	**4598,7**	**1119,0**
Iaşi	849	133	17	**999**	**26,2**	**2516,9**	**3845,0**	**913,5**
Akkerman	121	-	4	**125**	**3,3**	**555,4**	**865,3**	**195,8**
Bender	326	-	7	**333**	**8,7**	**1047,3**	**1500,8**	**391,5**
Ismail	78	-	3	**81**	**2,1**	**277,0**	**428,6**	**115,5**
Coloniile bulgare	143	-	4	**147**	**3,9**	**986,2**	**1476,4**	**332,3**
În total	**3225**	**518**	**74**	**3817**	**96,3**	**11020,4**	**17477,5**	**4261,0**
În %	**84,5**	**13,6**	**1,9**	**100,0**	**-**	**85,1**	**89,4**	**89,3**
Numărul total	**3368**	**522**	**74**	**3964**	**-**	**12945,2**	**19558,6**	**4771,8**
Raportul, în %	**84,9**	**13,2**	**1,9**	**100,0**	**-**	**-**	**-**	**-**

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1462, p. I, f. 6-7.

În afară de datele ce ne interesează – natalitatea, mortalitatea şi numărul celor căsătoriţi, datele Tabelului 7 conţin informaţii valoroase referitor la numărul clericilor din Basarabia la acel moment. La această dată în Basarabia erau înregistraţi 3817 clerici, inclusiv: 3225 (84,5%) reprezentanţi ai clerului alb (preoţi şi diaconi), 518 (13,6%) – ai clerului negru (monahal) şi 74 (1,9%) – ai gradelor superioare ale clerului (episcop, arhiepiscop, mitropolit). Din numărul total de 3817 clerici, 147 (3,7%) erau repartizaţi în mediul urban şi 3817 (96,3) – în mediul rural. Din cei 147 de reprezentaţi ai clerului din mediul urban, cei mai mulţi – 73 (49,7%) erau în oraşul Chişinău, 18 (12,2%) – în oraşul Akkerman, 13 (8,8%) – în oraşul Chilia, 11 (7,5%) – în oraşul Ismail, câte 10 persoane (6,8%) – în oraşele Bender şi Reni şi câte 6 persoane (4,1%) – în oraşele Hotin şi Bălţi. Din cei 3817 de reprezentaţi ai clerului prezenţi în cele 6 judeţe ale Basarabiei, cei mai mulţi – 1494 (39,1%) erau în judeţul Orhei, 999 (26,2%) – în judeţul Iaşi, 638 (16,7%) – în judeţul Hotin, 333 (8,7%) – în judeţul Bender, 125 (3,3%) – în judeţul Akkerman şi 81 (2,1%) – în judeţul Ismail. 147 (3,9%) de clerici erau înregistraţi în coloniile bulgare (colonişti transdanubieni).

Prezintă interes rata mortalităţii, natalităţii şi a celor căsătoriţi, raportată în medie pentru ultimii 10 ani: au decedat cca 12945 de persoane, s-au născut cca 19559 de persoane şi s-au căsătorit cca 4772 de persoane. Din acest număr, în mediul urban au decedat cca 1925 (14,9%) de persoane, s-au născut cca 2081 (10,6%) de persoane şi au fost înregistrate cca 511 (10,7%) căsătorii (1022 persoane), iar în mediul rural mortalitatea înregistează cca 11021 (85,1%) de persoane, natalitatea – cca 17478 (89,4%) de persoane şi căsătoriile – cca 4261 (89,3%) de căsătorii (8522 de persoane).

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Un interes deosebit prezintă analiza comparativă a diferitelor categorii sociale încadrate în diverse activităţi lucrative din oraşele Basarabiei, raportate la numărul total al populaţiei din mediul urban (Tab.8).

Tabelul 8

Numărul total al populaţiei din mediul urban, inclusiv categoriile sociale de bază, conform statisticii din 1828*

Oraşele	Numărul de locuitori		Categorii sociale							
	Numărul total	Raportul, în %	Nobili	Mic-burghezi: Familii	Mic-burghezi: Persoane**	Mic-burghezi: Burlaci	Meşteşugari (breslaşi)	Funcţionari în serviciu	Militari pentru paza internă	Raznocinţi neîncadraţi în serviciu
Chişinău	**31351**	**43,2**	126	4361	**17444**	719	1585	402	1637	31
Hotin	**6780**	**9,4**	4	1633	**5632**	-	337	64	164	-
Bălţi	**3657**	**5,0**	3	870	**3480**	-	73	60	176	12
Akkerman	**12576**	**17,4**	13	2403	**9612**	1762	296	51	184	43
Bender	**6327**	**8,7**	23	1410	**5640**	28	80	44	166	18
Ismail	**11798**	**16,3**	165	2320	**9280**	-	315	60	138	407
Numărul total	**72489**	**15,3**	**334**	**12997**	**51988**	**2509**	**2686**	**681**	**2465**	**511**

* ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A I, f. 64, Tabelul A. II, f. 63.
** Pentru a compara numărul mic-burghezilor cu numărul total de persoane din mediul urban, numărul total de familii a fost înmulţit la coeficientul 4 (membri în fiecare familie), indicator folosit de ofiţerul Cartierului general A.Rozeilon-Soşalski.

Deşi izvorul nu ne permite să facem o analiză comparativă în procente pentru toate categoriile sociale, fiindcă autorul nu indică explicit numărul de persoane de ambele sexe, el ne ajută totuşi să înţelegem ce prezenta oraşul din punct de vedere economic şi social în primele decenii după anexare.

Datele Tabelului 8 atestă că în oraşele Basarabiei erau înregistrate 334 de familii de nobili (sau 1336 de persoane – *coeficientul 4* şi 1975 de persoane – *coeficientul 5*), inclusiv: 126 (37,7%) – în oraşul regional Chişinău, 165 (49,4%) – în oraşul port Ismail, 23 (6,9%) – în oraşul Bender, 13 (3,9%) – în oraşul Akkerman, 4 (1,2%) – în oraşul Hotin şi 3 (0,9%) – în oraşul Bălţi.

Destul de reprezentativă, pentru această perioadă, era categoria mic-burghezilor, formată în cea mai mare parte din mici producători şi mici comercianţi, cunoscuţi sub denumirea generică de *meşceane*, care formau cea de-a treia grupare (după intelectualitate şi negustori), în care era împărţită populaţia urbană din Rusia [15]. Mic-burghezii constituiau un grup social ierarhic inferior din cadrul populaţiei orăşeneşti, supus impozitului pe cap de locuitor (capitaţiei), prestaţiilor şi recrutării; aveau dreptul să se angajeze în calitate de salariaţi, să practice meşteşugăritul şi comerţul cu amănuntul.

Categoria denumită *meşceane*, – scrie cunoscutul istoric român Alexandru-Florin Platon, – (aşa-zisa stare a III-a, potrivit organizării din timpul Ecaterinei a II-a) ar putea fi, la limită, identificată cu „mica burghezie", dacă ţinem neapărat să găsim o analogie cu nomenclatorul „clasic" vest-european. Apropierea rămâne, însă, pur convenţională şi urmează a fi făcută cu prudenţă, câtă vreme criteriile de diferenţiere a grupului erau altele în Rusia decât pe continent. Dacă în restul Europei toţi cei ce se reuneau sub emblema micii burghezii aveau un statut identic sau asemănător şi promovau, în general, aceleaşi ocupaţii, într-o cu totul altă limită se înfăţişau lucrurile în Imperiul ţarist, unde această stare socială era extrem de eterogenă prin provenienţă. Şerbii eliberaţi, mici negustori, ţărani liberi, cler mărunt, militari reformaţi, evrei convertiţi etc. – toţi aceştia constituiau o componenţă diversă şi fluctuantă, niciodată unificată prin ocupaţii, statut şi interese comune [16].

După anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus, în categoria mic-burghezilor a fost inclusă toată populaţia orăşenească înscrisă în registrele contribuabililor, din considerentul că populaţia nu era împărţită în clase (stări sociale), iar negustorii nu erau stratificaţi în ghilde (până la aplicarea la 26 septembrie 1830 a structurii de ghildă) ca în Imperiul Rus. Ca rezultat, în categoria negustorilor erau incluşi toţi acei care aveau capitaluri băneşti şi se ocupau cu meşteşugaritul şi comerţul [17]. Ieşirea din categoria mic-burghezilor putea avea loc doar în cazul obţinerii studiilor sau încadrării în serviciul de stat, fie transferării în categoria negustorilor de ghildă.

Conform acestor date, în oraşele Basarabiei erau înregistrate 12997 de familii de mic-burghezi şi 2509 de burlaci, sau cca 51988 de persoane (fără burlaci) (având ca coeficient 4 persoane în fiecare familie, indicator folosit de A.Rozeilon-Soşalski), inclusiv: 4361 (33,6%) de familii (17444 de persoane) – în oraşul regional Chişinău, 2403 (18,5%) familii (9612 persoane) – în oraşul Akkerman, 2320 (17,9%) de familii (9280 de persoane) – în oraşul port Ismail, 1633 (12,6%) de familii (5632 de persoane) – în oraşul Hotin, 1410 (10,8%) familii (5640 de persoane) – în oraşul Bender şi 870 (6,7%) familii (3480 de persoane) – în oraşul Bălţi, nefiind luaţi în calcul burlacii, care şi ei puteau fi antrenaţi în diferite activităţi lucrative.

În oraşele Basarabiei la 1828 erau înregistrate şi 2686 de familii de meşteşugari-breslaşi, inclusiv: 1585 (59%) – în oraşul regional Chişinău, 337 (12,5%) – în oraşul Hotin, 315 (11,7%) – în oraşul-port Ismail, 296 (11%) – în oraşul Akkerman, 80 (3%) – în oraşul Bender şi 73 (2,8%) – în oraşul Bălţi.

Din numărul total de 681 de funcţionari aflaţi în diferite funcţii regionale şi ţinutale, 402 (59%) erau localizaţi în oraşul Chişinău, 64 (9,4%) – în oraşul Hotin, câte 60 (8,8%) – în oraşele Bălţi şi Ismail, 51 (7,5%) – în oraşul Akkerman şi 44 (6,5%) – în oraşul Bender.

Pentru paza internă în oraşele Basarabiei erau încartiruiţi 2465 de militari ai armatei regulate, inclusiv: 1637 (66,4%) – în oraşul Chişinău, celorlalte oraşe revenindu-le între 184 (7,5%) şi 138 (5,6%) de militari.

În afară de militarii pentru paza internă, în Basarabia mai erau câteva batalioane de rezervă şi câteva regimente de cazaci pentru paza frontierei, care, la dispoziţia comandamentului militar, după o anumită perioadă de timp erau schimbate cu altele [18].

În oraşele Basarabiei erau înregistrate şi 511 familii de raznocinţi neîncadraţi în serviciu[4]. Potrivit unui raport al guvernatorului Basarabiei pentru anul 1828, *raznocinţii* constituiau persoanele aflate în serviciul statului, dar care nu au ajuns până la treapta de ober-ofiţer, la fel şi persoanele care, în general, nu pot fi incluse în niciuna din categoriile sociale [19].

Întrebarea privind statutul şi situaţia raznocinţilor din Basarabia a fost discutată la şedinţa Consiliului Suprem al Basarabiei din 27 ianuarie 1826. Conform datelor recensământului fiscal din 1824 (datele pentru oraşul Chişinău au fost prezentate în a doua jumătate a anului 1825), în numărul băştinaşilor din Basarabia a fost înregistrat şi un anumit număr de străini, raznocinţi şi diferite persoane ce făceau parte din alte stări sociale. În registrul pentru dări transmis la 17 aprilie 1825 Consiliului Suprem de către instituţiile locale din Basarabia se menţiona că în el „…n-au fost incluşi unii raznocinţi şi unele persoane din alte categorii sociale" [20]. Din datele recensământului putem constata că raznocinţii „…care locuiesc în Basarabia n-au fost incluşi în niciuna din categoriile sociale şi, aşa cum constată comisiile ţinutale şi comisia orăşenească din Chişinău, ei se eschivează de la plata impozitelor, aducând ca argument meritele lor din trecut sau rangul social, cum ar fi: registratori guberniali sau funcţionari de birou, privilegii de care beneficiază fiind în retragere şi ocupându-se cu gospodăria casnică" [21]. Alţii spuneau că au deţinut diferite funcţii şi au ieşit în retragere având ranguri inferioare, alţii declarau că sunt de rang nobiliar, fără a prezenta însă careva documente. Consiliul Suprem al Basarabiei a decis ca persoanele care nu vor prezenta documente ce ar confirma apartenenţa lor la starea nobiliară sau a boiernaşilor să fie supuse dărilor [22].

La 3 februarie 1826, Consiliul Suprem al Basarabiei revine din nou la problema raznocinţilor, confirmând de fapt decizia sa din 27 ianuarie 1826. Raznocinţii erau subordonaţi instituţiilor poliţieneşti orăşeneşti şi ţinutale, care trebuiau să urgenteze prezentarea de către ei a actelor ce ar confirma apartenenţa lor la starea socială nobiliară, data limită fiind stabilită 28 martie 1826, după care aceste documente urmau să fie examinate în şedinţa Consiliului [23]. Însă, întrebarea aşa şi nu a fost rezolvată.

Pe teritoriul Basarabiei, în afară de populaţia creştin-ortodoxă, locuiau şi reprezentanţi ai altor confesiuni religioase şi religii: romano-catolici, luterani, reformatori, iudaici, mahomedani etc.[5] Datele cu privire la aceste confesiuni şi religii din Basarabia, la sfârşitul anilor '20 ai secolului al XIX-lea, deşi incomplete, sunt sistematizate în Tabelul 9.

---

[4] ***Raznocinţi*** – grup de populaţie din Imperiul Rus, din secolele XVIII-XIX, neconstituit juridic, care avea studii, se ocupa, în fond, cu munca intelectuală şi nu era inclusă în niciuna din categoriile sociale existente; raznocinţii nu beneficiau de dreptul de nobili personali (Ф.М. Лурье. *Российская история и культура в таблицах*. СПб., 1998, c.221). Mai detaliat despre ***raznocinţi***, *a se veea*: Э.К. Виртшафтер. *Социальные структуры: разночинцы в Российской империи*. Москва, 2002, passim.

[5] Despre istoria confesiunilor romano-catolice, protestante şi lipoveneşti din Basarabia, *a se vedea* detaliat: Ion Gumenâi. *Comunităţile romano-catolice, protestante şi lipoveneşti din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chişinău, 2016, passim.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Tabelul 9

Numărul total al populaţiei, inclusiv creştin-ortodoxe, numărul de biserici şi raportul altor confesiuni şi religii faţă de numărul populaţiei creştin-ortodoxe din Basarabia, conform statisticii din 1828[*]

Oraşele şi ţinuturile	Numărul total de locuitori	Creştin-ortodocşi[**] (de ambele sexe)	Biserici			Alte confesiuni şi religii						
			Creştin-ortodoxe	Inclusiv: din piatră	Inclusiv: din lemn	Luterani[***]	Reformatori[***]	Romano-catolici[***] (de ambele sexe)	Mozaici (de ambele sexe)	Mahomedani	Numărul total	În raport cu creştini-ortodocşii
Oraşele												
Chişinău	**31351**	19466	8	8	-	57	-	419	10622	-	**11098**	**57,0**
Hotin	**6780**	2100	2	1	1	-	-	569	4141	-	**4710**	**224,3**
Bălţi	**3657**	2024	1	1	-	-	-	70	1618	1	**1689**	**83,4**
Akkerman	**12576**	11196	4	4	-	5	-	75	694	-	**774**	**6,9**
Bender	**6327**	4550	1	1	-	-	-	13	1155	-	**1168**	**25,7**
Ismail	**11798**	10014	2	2	-	15	-	97	536	4	**648**	**6,5**
Reni	-[****]	2613	2	1	1	-	-	-	69	-	**69**	**2,6**
Chilia	-[****]	3211	2	2	-	-	-	4	254	-	**258**	**8,0**
În total	**72489**	**55174**	**22**	**20**	**2**	**77**	**-**	**1247**	**19089**	**5**	**20418**	**37,0**
În %	**15,3**	**12,5**	**2,6**	**26,7**	**0,3**	**0,4**	**-**	**6,1**	**93,5**		**100,0**	**-**
Ţinuturile												
Orhei	**114154**	112900	275	4	271	-	-	-	555	-	**555**	**0,5**
Hotin	**117534**	110230	186	5	181	-	-	484	6809	-	**7293**	**6,6**
Iaşi	**102017**	97308	224	20	204	-	1	103	4107	-	**4211**	**4,3**
Akkerman	**20537**	19174	35	14	21	-	-	-	-	-	**-**	**-**
Bender	**39341**	38868	76	9	67	-	-	15	369	-	**384**	**1,0**
Ismail	**8134**	7903	19	3	16	-	-	-	-	-	**-**	**-**
În total	**401717**	**386383**	**815**	**55**	**760**	**-**	**1**	**602**	**11840**	**-**	**12443**	**3,2**
În %	**84,7**	**87,5**	**97,4**	**73,3**	**99,7**	**-**	**0,01**	**4,3**	**95,2**	**-**	**100,0**	**-**
Numărul total	**474206**	**441557**	**837**	**75**	**762**	**77**	**1**	**1849**	**30929**	**5**	**32861**	**100,0**
Raportul, în %	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**9,0**	**91,0**	**0,2**	**0,003**	**5,6**	**94,1**	**0,02**	**100,0**	**-**

[*] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63; Tabelul G, f. 66.
[**] În afară de armeni.
[***] Luteranii, reformatorii şi catolicii care locuiau în coloniile germane şi elveţiene, împreună cu preoţii, precum şi coloniştii transdanubieni de credinţă creştin-ortodoxă, împreună cu preoţii, n-au fost incluşi în datele tabelului din cauza neprezentării informaţiilor cerute.
[****] Izvorul nu indică numărul total al populaţiei.

Datele Tabelului 9 atestă că din numărul total de 72489 de locuitori ce locuiau în oraşe, 55174 (76,1%) de locuitori erau de credinţă creştin-ortodoxă, inclusiv: 19466 (62,1% din numărul total al populaţiei din Chişinău) – în oraşul Chişinău, 11196 (89%) – în oraşul Akkerman, 10014 (84,9%) – în oraşul Ismail, 2100 (31%) – în oraşul Hotin, 4550 (71,9%) – în oraşul Bender, 2024 (55,3%) – în oraşul Bălţi, 3211 – în Chilia şi 2613 – în Reni. Respectiv, din numărul total de 401717 locuitori din diferite ţinuturi ale Basarabiei, 386383 (96,2%) de locuitori erau creştini-ortodocşi, inclusiv: 112900 (98,9%) – în ţinutul Orhei, 110230 (93,8%) – în ţinutul Hotin, 97308 (95,4%) – în ţinutul Iaşi, 38868 (98,8%) – în ţinutul Bender, 19174 (93,4%) – în ţinutul Akkerman şi 7903 (97,2%) – în ţinutul Ismail.

Credincioşilor de rit creştin-ortodox le reveneau 837 de biserici (75 din piatră şi 762 din lemn), inclusiv: celor din mediul urban – 22 (2,6%) de biserici (20 din piatră şi 2 din lemn) şi 815 (97,4%) biserici (55 din

piatră şi 760 din lemn) – celor din mediul rural. Raportat la numărul total al populaţiei creştin-ortodoxe, cele mai multe biserici erau înregistrate în ţinuturile Orhei, Ismail şi Iaşi.

Celelalte confesiuni şi reprezentanţi ai altor religii – luterani, reformatori, romano-catolici, mozaici, mahomedani etc. – constituiau un număr de 20418 (37%) persoane în mediul urban şi 12443 (3,2%) de persoane în mediul rural, ceea ce atestă caracterul divers etnic, confesional şi cosmopolit al oraşelor basarabene. În mediul urban, comunităţile religioase, raportate la numărul total al populaţiei creştin-ortodoxe, erau repartizate în felul următor: 11098 (54,4%) de persoane reveneau oraşului Chițînău, dintre care 10622 (95,7%) erau evrei, 4710 (23,1%) – oraşului Hotin, dintre care 4141 (87,9%) erau evrei, 1689 (8,3%) – oraşului Bălţi, dintre care 1618 (95,8%) erau evrei, 1168 (5,7%) – oraşului Bender; dintre care 1155 (98,9%) erau evrei, 774 (3,8%) – oraşului Akkerman, dintre care 694 (89,7%) erau evrei, 648 (3,2%) – oraşului Ismail, dintre care 536 (82,7%) erau evrei. În celelalte oraşe – Chilia şi Reni – confesiunile şi reprezentanţii altor religii formau un număr neînsemnat.

Dintre ţinuturile Basarabiei, cel mai mare număr de reprezentanţi ai altor confesiuni religioase erau înregistrate în ţinuturile Hotin – 7293 (58,6%) de persoane, dintre care 6809 (93,4%) erau mozaici (evrei) şi Iaşi – 4211 (33,8%) persoane, dintre care 4107 (97,5%) la fel erau evrei.

În plus, în Basarabia funcţionau şi 10 biserici ce aparţineau altor confesiuni religioase, inclusiv: 5 biserici armeneşti (de la care nu parvenise, la momentul perfectării statisticii, informaţii de la arhiepiscopul armenilor din Basarabia) şi 5 biserici ce aparţineau romano-catolicilor, inclusiv: o biserică cu un preot şi 419 enoriaşi de ambele sexe în oraşul Chişinău; o biserică cu un preot şi 97 de enoriaşi în Ismail; o capelă cu un preot şi 70 de enoriaşi în oraşul Bălţi; o biserică cu un preot şi 569 de enoriaşi în oraşul Hotin şi o capelă cu 484 de enoriaşi în ţinutul Hotin. Preoţimea romano-catolică făcea parte din ordinul Catedralei Metropolitane şi se subordona Eparhiei din Kameneţ-Podolsk [24].

Alături ce comunităţile religioase nominalizate *supra*, izvoarele de arhivă atestă în Basarabia şi diferite confesiuni ale rascolnicilor, venite pe parcursul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea din diferite gubernii ale Imperiul Rus. Rascolnicii se împărţeau în următoarele trei secte: a) *credincioşii de rit vechi*[6] *(staroverî* sau *lipoveni) care acceptau preoţimea*; b) *credincioşii de rit vechi (staroverî* sau *lipoveni) care nu acceptau preoţimea*[7]; c) *duhoborii* sau *molocanii* [25].

Adepţii sectei religioase de rit vechi *(раскольники / старообрядцы)* s-au format în Rusia în urma reformei religioase înfăptuite, în 1653, de patriarhul Nikon (numele laic Nichita Minov). Aceşti credincioşi şi-au creat propria organizaţie bisericească, ceea ce a provocat schisma bisericii ruse, care ia forma unei mari mişcări ce a cuprins categorii largi ale populaţiei. Mişcarea capătă şi un caracter social. Urmându-i pe propovăduitorii schismei, oamenii părăseau satele şi oraşele, plecau la periferiile Imperiului, întemeind comunităţi ale credincioşilor de rit vechi [26].

Termenul *credincios de rit vechi* apare abia în secolul al XVIII-lea şi capătă o răspândire mai largă doar în secolul al XIX-lea. În trecut, *adeptul sectei religioase de rit vechi (старовер)* erau numit „kalagur" *(калагур)* sau „kalugher" *(калугер)* – de la cuvântul „kalgan" *(калган)* – balie mare din lemn, în care credincioşii de rit vechi se spălau, pentru a nu merge la băile comune, sau „ceaşecnic" *(чашечник)* – de la obiceiul de a mânca din farfurie personală, sau „kerjak" *(кержак)* – de la denumirea râului Kerjeneu, sau „lipovean" *(липован)* – de la dragostea faţă de obiectele din tei *(липа)*, sau „caţap" *(кацап)* – de la obiceiul de a purta barbă, din limba română – „ca ţapul".

În Basarabia (Bugeac), credincioşii de rit veci au început să se aşeze la începutul secolului al XIX-lea, când aceste teritorii se aflau încă sub dominaţia otomană. După anexarea în 1812 a teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, credincioşii de rit vechi nu doar că n-au plecat de pe aceste teritorii, dau au continuat să vină din guberniile interne ruse. Aici, fiind mai departe de instituţiile imperiale, aflându-se într-o siguranţă mai mare şi fiind sub protecţia funcţionarilor locali, credincioşii de rit veci puteau să-şi exercite mai liber cultul [27].

Un factor important, după cum considera episcopul din Dunărea de Jos Melhisedec, care a favorizat strămutarea credincioşilor de rit vechi în Ţările Române, iar ulterior şi în Basarabia, a fost faptul că guvernul, „recunoscând ierarhia austriacă a credincioşilor de rit vechi din ţară, le-a permis acestora să se declare naţiune şi confesiune religioasă aparte, faţă de naţiunea titulară din ţară şi să se organizeze separat, ca element străin

---

[6] Despre credincioşii de rit vechi din Basarabia *a se vedea* mai detaliat: А.С. Аксаков. *Записка о бессарабских раскольниках*. În: Русский архив, 1888, т.III, кн.11, с.128-139.

[7] Izvoarele îi atestă pe credincioşii de rit vechi (staroverî sau lipoveni) care nu acceptau preoţimea cu termenul rus de *раскол часовенный* (ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 46 verso).

ţării, similar evreilor, care locuiesc pe aceste teritorii doar de dragul intereselor proprii, neavând, între timp, nicio tangenţă morală cu ţara" [28] .

Credincioşii de rit vechi se eschivau de la biserica greco-rusienească, prin intermediu reeditării cărţilor vechi bisericeşti, dar aveau preoţii lor, hirotoniţi de arhiepiscopul eparhial (izvorul nu indică cui se subordonau – *V.T.*), dar şi dascăli proprii [29].

Credincioşii de rit vechi (lipovenii) care nu acceptau preoţimea erau o aşchiere din cadrul staroverilor; eschivarea lor de la ortodoxism constă în faptul că nu acceptau preoţimea, dar se închinau icoanelor. Aceşti credincioşi de rit vechi aveau case de rugăciuni şi persoane numite *statutari* (*уставщики*), care înlocuiau preoţii în timpul exercitării ritualului religios [30].

Duhoborii sau *molocanii*[8] se numeau pe sine creştini ce cred în spirite; se mărturiseau duhului/spiritului; aceştia nu-şi fac cruce cu degetele, nu au biserici şi case de rugăciuni. Molocanii considerau că Biblia este singura justificare a credinţei; Sfânta Treime nu există, iar cele trei ipostaze sunt diferite numiri ale lui Dumnezeu; preoţimea a existat numai în Vechiul Testament; botezul cel „adevărat" este învăţarea Sfintei Scripturi: afundarea în apă sau stropirea este o simplă ceremonie; adevărata „împărtăşanie" cu trupul şi sângele Domnului este tot studierea Bibliei; nu admiteau jurământul şi serviciul militar; respingeau cinstirea sfinţilor şi a crucii, considerându-le înşelăciuni [31].

Statistica de la 1828 ne permite să facem o analiză comparativă a numărului rascolnicilor din Basarabia, comparativ cu numărul creştin-ortodocşilor şi numărul total al populaţiei (Tab.10).

Tabelul 10

Numărul total al populaţiei, inclusiv creştin-ortodoxe, şi al altor confesiuni (secte ale rascolnicilor) din Basarabia, conform statisticii din 1828[*]

Oraşele şi ţinuturile	Numărul total de locuitori	Raportul, în %	Inclusiv:		Sectele rascolnicilor					În raport cu creştinii ortodocşi	În raport cu numărul total al populaţiei
			Creştin ortodoxă (de ambele sexe)[**]	Raportul, în %	Lipoveni ce acceptau preoţimea	Lipoveni ce nu acceptau poreoţimea	Duhoborii *sau* molocanii	Numărul total	Raportul, în %		
Oraşele											
Chişinău	31351	43,2	**19466**	**35,3**	55	916	23	**994**	**28,6**	**5,1**	**3,2**
Hotin	6780	9,4	**2100**	**3,8**	-	-	-	-	-	-	-
Bălţi	3657	5,0	**2024**	**3,7**	24	-	-	**24**	**0,7**	**1,2**	**0,7**
Akkerman	12576	17,4	**11196**	**20,3**	-	-	114	**114**	**3,3**	**1,0**	**0,9**
Bender	6327	8,7	**4550**	**8,2**	-	547	148	**695**	**20,0**	**15,3**	**11,0**
Ismail	11798	16,3	**10014**	**18,1**	1277	61	-	**1338**	**38,5**	**13,4**	**11,3**
Reni	-[**]	-	**2613**	**4,7**	-	-	-	-	-	-	-[***]
Chilia	-[**]	-	**3211**	**5,8**	313	-	-	**313**	**9,0**	**9,7**	-[***]
În total	**72489**	**13,3**	**55174**	**12,5**	**1669**	**1524**	**285**	**3478**	**58,2**	**6,3**	**4,8**
În %	**15,3**	**-**	**12,5**	**-**	**48,0**	**43,8**	**8,2**	**100,0**	**-**	**-**	**-**

[8] ***Molocan*** – sectă religioasă care s-a constituit la sfârşitul secolului al XVIII-lea în gubernia Tambov. Fondatorul sectei – ţăranul Semion Uklein. Către sfârşitul vieţii Uklein avea peste 5000 de adepţi în guberniile Tambov, Harkov, Ekaterinoslav, Orlovsk şi Simbirsk. Denumirea de molocani a fost dată acestei grupări religioase încă în 1765 de către consistoriul din Tambov, datorită faptului că membrii sectei foloseau în mâncare, în timpul postului, laptele *(молоко)*. Reprezentanţii acestui curent religios îşi spuneau creştini duhovniceşti, iar denumirea de molocani o explicau prin faptul că învăţătura propovăduită de ei conţine „*словесное молоко – laptele verbal*", despre care se vorbeşte în Sfânta Scriptură. Molocanii criticau biserica oficială, dogmele şi tradiţiile religioase, aduceau onoruri monarhului şi reprezentanţilor puterii (Ф.М. Лурье. *Российская история и культура в таблицах*. СПб., 1998, c.211).

În anul 1805 molocanii au primit dreptul de liberă exercitare a cultului religios, iar în anul 1821 li s-au repartizat 30 de mii desetine de pământ între coloniile menoniţilor şi nogailor. Ulterior, în anii '30 ai secolului al XIX-lea, în sânul molocanilor a apărut o serie de disensiuni care au dus, în cele din urmă, la formarea a patru curente principale: adepţii lui Uklein, confesiunea „comunilor", „săritorilor" şi a „credincioşilor evanghelişti".

Molocanii pătrund în Principatele Române, inclusiv în Basarabia, la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, venind, în fond, din guberniile Moscova, Tambov, Reazani, Tula, Ekaterinoslav şi Herson. În anii '20 ai sec. al XIX-lea molocanii erau înregistraţi în oraşele Bender, Chişinău, Akkerman etc. şi în unele localităţi rurale ale Basarabiei. Ideile religioase propovăduite de molocani n-au întâlnit sprijin din partea populaţiei locale, nu doar din cauza dificultăţilor de limbă, greu de depăşit, dar şi din cauza politicii Administraţiei regionale din Basarabia faţă de această sectă religioasă. Încercările de a mări numărul molocanilor se făceau, de regulă, în baza sporului natural şi de pe seama convertirii la această credinţă a persoanelor din interiorul comunităţilor ruse (Ion Gumenâi. *Molocanii din Basarabia. Originile şi componenţa etnică*. În: Archiva Moldaviae. Anul I, Iaşi, 2009, p.46-53).

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Ţinuturile											
Orhei	114154	28,4	**112900**	**29,2**	225	-	5	**230**	**9,2**	**0,2**	**0,2**
Hotin	117534	29,3	**110230**	**28,5**	42	-	-	**42**	**1,7**	**0,04**	**0,04**
Iaşi	102017	25,4	**97308**	**25,2**	615	-	-	**615**	**24,6**	**0,6**	**0,6**
Akkerman	20537	5,1	**19174**	**5,0**	1371	-	-	**1371**	**54,8**	**7,2**	**6,7**
Bender	39341	9,8	**38868**	**10,1**	4	8	-	**12**	**0,5**	**0,03**	**0,03**
Ismail	8134	2,0	**7903**	**2,0**	231	-	-	**231**	**9,2**	**2,9**	**2,8**
În total	**401717**	**84,7**	**386383**	**87,5**	**2488**	**8**	**5**	**2501**	**41,8**	**0,6**	**0,6**
În %	**84,7**	**-**	**87,5**		**99,5**	**0,3**	**0,2**	**100,0**	**-**	**-**	
Numărul total******	**474206**	**100,0**	**441557**	**100,0**	**4157**	**1532**	**290**	**5979**	**100,0**	**0,7**	**1,3**
Raportul, în %	**100,0**	**-**	**100,0**		**69,5**	**25,6**	**4,9**	**100,0**	**-**	**-**	**-**

[*] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 47-48; Tabelul A. II, f. 63; Tabelul G, f. 66.
[**] Izvorul nu indică numărul total al populaţiei.
[***] Din lipsa de date, nu putem raporta la numărul total al populaţiei.
[****] În numărul total ce aparţin altor confesiuni izvorul indică 5974 de persoane.

Autorii statisticii din 1828 confirmă că în Basarabia erau înregistrate 5974 (corect – 5979) de rascolnici de ambele sexe, care se ocupau, de regulă, cu agricultura, cărăuşia şi negoţul, nu răspândesc în rândurile poporului simplu viziunile lor religioase, din care considerent nu au o influenţă negativă asupra populaţiei creştin-ortodoxe [32].

Datele Tabelului 10 confirmă că rascolnicii din Basarabia se împărţeau în 3 categorii: *credincioşii de rit vechi (staroverî, lipoveni) care acceptau preoţimea* – 4157 de persoane, inclusiv: 1669 (40,1%) de persoane localizate în mediul urban (1277 (76,5%) – în oraşul Ismail, 313 (18,8%) – în oraşul Chilia, 55 (3,3%) – în oraşul Chişinău şi 20 (1,2%) – în oraşul Bălţi) şi 2488 (59,9%) de persoane localizate în mediul rural (1371 (55,1%) – în ţinutul Akkerman, 615 (24,7%) – în ţinutul Iaşi, 231 (9,3%) – în ţinutul Ismail, 225 (9%) – în ţinutul Orhei, 42 (1,7%) – în ţinutul Hotin şi 4 (0,2%) persoane în ţinutul Bender); *credincioşii de rit vechi (staroverî, lipoveni) care nu acceptau preoţimea (раскол часовенный)* – 1532 de persoane, inclusiv: 1524 (99,5%) de persoane localizate în mediul urban (916 (60,1%) – în oraşul Chişinău, 547 (35,9%) – în oraşul Bender şi 61 (4%) – în oraşul Ismail) şi doar 8 persoane (0,5%) erau localizate în mediul rural (în ţinutul Bender) şi *duhoborii* sau *molocanii* – 290 de persoane, inclusiv: 285 (98,3%) de persoane localizate în mediul urban (148 (51%) – în oraşul Bender, 114 (39,3%) – în oraşul Akkerman şi 23 (7,9%) – în oraşul Chişinău) şi doar 5 (1,7%) persoane erau localizate în mediul rural (în ţinutul Orhei).

În diferite oraşe şi ţinuturi, rascolnicii erau repartizaţi în felul următor: din numărul total de 5979 de persoane, 3478 (58,2%) erau localizate în diferite oraşe ale Basarabiei (1338 (38,5%) – în oraşul Ismail, 994 (28,6%) – în oraşul Chişinău, 695 (20%) – în oraşul Bender, 313 (9%) – în oraşul Chilia, 114 (3,3%) – în oraşul Akkerman şi 24 (0,7%) – în oraşul Bălţi) şi 2501 (41,8) persoane – în diferite ţinuturi (1371 (54,8%) – în ţinutul Akkerman, 615 (24,6%) – în ţinutul Iaşi, câte 231-230 (câte 9,2%) în ţinuturile Ismail şi Orhei, 42 (1,7%) – în ţinutul Hotin şi 12 (0,5%) persoane – în ţinutul Bender).

Destul de semnificativă este raportarea rascolnicilor faţă de confesiunea creştin-ortodoxă şi numărul total al populaţiei, raport care pentru unele oraşe şi ţinuturi este unul nesemnificativ, iar pentru altele destul de concludent. Comparativ cu numărul populaţiei creştin-ortodoxe, *rascolnicii* erau repartizaţi în felul următor: în oraşul Bender 15,3% şi în oraşul Ismail 13,4%, în celălalte oraşe aceştia erau îtr-un număr mul mai redus (în Chilia – 9,7%, în Chişinău – 5,1%, în Bălţi – 1,2% şi în Akkerman – 1%); în mediul rural: în ţinutul Akkerman 7,2% şi în ţinutul Ismail 2,9% din numărul total, în celălalte ţinuturi – într-un număr mult mai redus (în Iaşi 0,6% şi în Orhei 0,2%, iar în ţinuturile Hotin şi Bender doar 0,04% şi 0,03%). Raportat la numărul total al populaţiei, rascolnicii păstrau cam aceeaşi situaţie, dar în proporţii puţin mai mici.

Autorii statisticii de la 1828 atestă că aceste confesiuni religioase, în special romano-catolicii şi armenii (deşi nu dispunem de date), se ocupau: *primii* cu agricultura şi creşterea animalelor, *ultimii* – cu comercializarea în prăvălii a diferitelor mărfuri aduse din guberniile interne ruse [33].

În Basarabia erau înregistraţi şi un număr neînsemnat de meşteşugari şi ţărani de stat, care se ocupau în exclusivitate cu diferite activităţi meşteşugăreşti (Tab.11).

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Tabelul 11

Numărul locuitorilor de ambele sexe şi raportul meşteşugarilor față de numărul total al populației din Basarabia, conform statisticii din 1828[*]

Orașele și ținuturile	Numărul total de locuitori	Raportul, în %	Numărul de meşteşugari					Valoarea capitalului (în rub.)			
			Breslași	Meşteşugari liberi	Țărani de stat[**] (meşteşugari)	Numărul total	Raportul, în %	Valoarea totală a capitalului	Venitul general obținut	Venitul meşteşugarilor liberi	Valoarea materiei prime folosite
Orașele											
Chişinău	**31351**	**43,2**	693	300	-	**993**	**48,4**	80000	70000	35000	46000
Hotin	**6780**	**9,4**	337	-	-	**337**	**16,4**	16850	5050	-	24760
Bălți	**3657**	**5,0**	56	17	-	**73**	**3,6**	2350	4140	2975	6403
Akkerman	**12576**	**17,4**	296	-	-	**296**	**14,4**	29680	36804	-	13573
Bender	**6327**	**8,7**	88	-	-	**88**	**4,3**	3090	5450	-	4970
Ismail	**11798**	**16,3**	200	-	-	**200**	**9,8**	23200	50000	11000	15000
Reni	**-**	**-**		40	-	**40**	**2,0**	-	-	-	4000
Chilia	**-**	**-**	23	-	-	**23**	**1,1**	1530	3450		4700
În total	**72489**	**15,3**	**1693**	**357**	**-**	**2050**	**65,7**	**156700**	**220374**	**48975**	**119406**
În %	**100,0**	**-**	**82,6**	**17,4**	**-**	**100,0**	**-**	**100,0**	**100,0**	**35,3**	**76,7**
Ținuturile											
Orhei	**114154**	**28,4**	-	595	-	**595**	**55,6**	-	-	56789	19753
Hotin	**117534**	**29,3**	-	-	-	**-**	**-**	-	-	-	-
Iaşi	**102017**	**25,4**	-	300	175	**475**	**44,4**	-	-	32870	16500
Akkerman	**20537**	**5,1**	-	-	-	**-**	**-**	-	-	-	-
Bender	**39341**	**9,8**	-	-	-	**-**	**-**	-	-	-	-
Ismail	**8134**	**2,0**	-	-	-	**-**	**-**	-	-	-	-
În total	**401717**	**84,7**	**-**	**895**	**175**	**1070**	**34,3**	**-**	**-**	**89659**	**36253**
În %	**100,0**	**-**	**-**	**83,6**	**16,4**	**100,0**	**-**	**-**	**-**	**64,7**	**23,3**
Numărul total	**474206**	**100,0**	**1693**	**1252**	**175**	**3120**	**-**	**156700**	**220374**	**138634**	**155659**
Raportul, în %	**100,0**	**-**	**54,3**	**40,1**	**5,6**	**100,0**	**-**	**-**	**-**	**-**	**-**

[*] ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63; Tabelul I, f. 61.
[**] ***Țăran de stat*** – pătură de jos a populației (țărănimea) care locuia pe pământurile ce aparțineau statului şi plătea prestații statului (Ibidem, f. 14).

Datele Tabelului 11 atestă că din numărul total de 3120 de meşteşugari, 2050 (65,7%) erau concentrați în orașe (993 (48,4%) – în orașul Chişinău, 337 (16,4%) – în orașul Hotin, 296 (14,4%) – în orașul Akkerman, 200 (9,8%) – în orașul Ismail, 88 (4,3%) – în orașul Bender, 73 (3,6%) – în orașul Bălți, 40 (0,2%) – în orașul Reni și 23 (1,1%) – în orașul Chilia) şi 1070 (34,3) – în diferite ținuturi ale Basarabiei (595 (55,6%) – în ținutul Orhei și 475 (44,4%) – în ținutul Iaşi).

Datele Tabelului confirmă că suma totală a capitalului constituia doar 156700 ruble şi era concentrată, în fond, în meiul urban: 80000 (51,1%) rub. în orașul Chişinău, 29680 (18,9%) – în orașul Akkerman, 23200 (14,8%) – în orașul Ismail, 16850 (10,8%) – în orașul Hotin, 3090 (2%) – în orașul Bender, 2350 (1,5%) şi 1530 (1%) – în orașul Chilia.

Venitul general obținut a constituit suma de 220374 ruble şi a fost unul pozitiv doar pentru orașele Bălți (+1790 rub.), Akkerman (+7124 rub.), Bender (+2360 rub.), Ismail (+26800 rub.) şi Chilia (+1620 rub.). Pentru orașele Chişinău şi Bălți balanța venitului obținut a fost negativă: –10000 rub. şi, respectiv, – 11800 ruble.

Venitul meşteşugarilor liberi încadrați în diferite activități lucrative a constituit doar suma de 138634 ruble: 48975 (35,3%) ruble fiind concentrate în orașe, aducând un venit real celor încadrați în diferite activități din orașele Chişinău (35000 rub.), Ismail (1100 rub.) şi Bălți (2975 rub.), şi 89659 (64,7%) ruble în mediul rural – ținutului Hotin revenindu-i 56789 rub., iar ținutului Iaşi – 32870 ruble asignate.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.31-52

Valoarea materiei prime folosite a constituit suma de 155659 ruble, inclusiv: 119406 ruble (767%) revenind meşteşugarilor din meiul urban şi 36253 ruble (23,3%) – celor cei din mediul rural.

Izvorul constată că „lucrul manual şi meşteşugurile din Basarabia n-au atins o asemenea perfecţiune şi reputaţie, ca cele din guberniile interne ruse. Breslele locale şi meseriaşii liberi se ocupă în fond cu croitoria, confecţionarea genţilor, încălţămintei, mobilei. Mulţi se ocupă cu prelucrarea pieilor de oi, confecţionarea cojoacelor simple şi a îmbrăcămintei de iarnă pentru oamenii simpli. Toate aceste mărfuri nu se comercializează mai departe de locurile unde se produc, iar veniturile obţinute abia de ajung pentru satisfacerea necesităţilor familiale şi plata impozitelor, la care ei sunt supuşi în egală măsură ca ceilalţi locuitori. Fierarii sau lemnarii aproape că nu dispun de capitaluri şi puţini dintre ei locuiesc în case proprii. Ei își practică meseriile doar atâta timp cât locuitorii se adresează cu lucrurile lor pentru a le repara sau a le confecţiona. În asemenea situaţie se află şi mulţi cizmari, croitori, în special pietrarii, care la fel nu dispun de capital şi muncesc doar atunci când sunt angajaţi" [34]. Însă, în pofida faptului că locuitorii Basarabiei nu manifestă interes pentru activităţile meşteşugăreşti, „…soţiile ţăranilor se ocupă cu torsul firelor din in, cânepă şi lână de oi, din care ţese pentru necesităţile casnice pânză şi postav ţărănesc, folosit pentru confecţionarea îmbrăcămintei personale" [35].

Ţarismul a avut o atitudine vădit discriminatorie faţă de dezvoltarea diferitelor ramuri economice din Basarabia. Promovând o politică protecţionistă şi temându-se de orice concurenţă ce putea parveni din Basarabia (probabil, mai mult din lipsă de informaţii despre situaţia economică din provincie, despre care E.F. Kankrin, ministrul de Finanţe al Rusiei, a scris nu o singură dată), ţarismul nu susţinea din start acele puţine ramuri industriale ce deja existau sau care se aflau în proces de constituire în Basarabia. Drept dovadă a faptului că autorităţile imperiale nu erau cointeresate în susţinerea dezvoltării industriale în Basarabia, din frica de concurenţă, serveşte următorul caz. Când grecul A.Dimitrio din Chişinău, care intenționa să deschidă prima fabrică pentru confecţionarea ţesăturilor din bumbac şi mătase, s-a adresat Departamentului manufacturilor şi comerţului exterior al Rusiei solicitând privilegii şi înlesniri de care beneficiază fabricanţii ruşi, potrivit manifestului din 1 iulie 1812, autorităţile din Sankt Petersburg i-au refuzat sub pretextul că „…confecţionarea diferitelor ţesături după modelul turcesc nu prezintă nimic nou, deoarece acestea demult se confecţionează de fabricanţii ruşi, iar modul de fabricare propus de grecul A.Dimitrio nu prezintă nimic original" [36]. Rezultatul acestei politici promovate de ţarism în Basarabia a fost evident: industria manufacturieră şi de fabrică aproape lipsea, iar pătura comercial-industrială era destul de slabă. Nu întâmplător, după un şir de investigaţii efectuate în provincie, unul dintre funcţionarii Ministerului de Finanţe raporta, în 1832, organelor centrale că „în Basarabia industria manufacturieră până în prezent n-a obţinut niciun succes; de aceea fabricantul rus va găsi în Basarabia un teren larg de realizare a mărfurilor" [37]. Aceeaşi constatare o putem face şi referitor la alte ramuri economice din Basarabia. Ca rezultat, Basarabia se transformă într-o colonie: piaţă sigură de desfacere a mărfurilor industriale şi de manufactură ruse şi o bază de materii prime ieftene pentru tânăra industrie rusă. Aceasta, la rândul său, a influenţat direct procesul de formare a burgheziei comercial-industriale naţionale.

Datele privind industria de fabrică din Basarabia, numărul muncitorilor salariaţi angajaţi la aceste întreprinderi din mediul urban şi rural, valoarea materiei prime utilizate, valoarea mărfurilor fabricate, venitul obţinut şi exportul acestor mărfuri în guberniile ruse şi din aceste gubernii în regiune sunt sistematizate în Tabelul 12.

Tabelul 12

Potenţialul uman şi industrial al Basarabiei, conform statisticii din 1828*

Oraşele şi ţinuturile	Numărul total de locuitori	Numărul întreprinderilor, salariaţilor şi valoarea producţiei									
		Întreprinderi private	Numărul întreprinzătorilor	Numărul salariaţilor	Inclusiv:		În ruble asignate				
					Orăşeni	Persoane libere	Salariul lunar pentru fiecare persoană	Valoarea materiei prime anual folosite	Valoarea mărfurilor fabricate	Valoarea mărfurilor exportate în Rusia	Valoarea mărfurilor importate din Rusia
Oraşele											
Chişinău	**31351**	63	57	**595**	450	145	27	78473	189712	5000	710006
Hotin	**6780**	5	5	**13**	13	-	10-15	6800	13560	-	20000
Bălţi	**3657**	2	2	**4**	4	-	8	3800	5000	-	13500
Akkerman	**12576**	3	3	**51**	51	-	20	72540	83900	80000	67300
Bender	**6327**	3	3	**9**	9	-	10	2400	4700	-	17000

Ismail	**11798**	8	8	**50**	50	-	10	8590	18795	-	92000
Reni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17390
Chilia	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8000
În total	**72489**	**84**	**78**	**722**	**577**	**145**	-	**172603**	**315667**	**85000**	**945196**
În %	**15,3**	**55,6**	**60,0**	**72,7**	**100,0**	**34,9**	-	**48,7**	**52,8**	**70,8**	**87,1**
Ținuturile Orhei	**114154**	58	43	**235**	-	235	15-20	173850	257769	35100	68000
Hotin	**117534**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	56000
Iași	**102017**	9	9	**36**	-	36	12	8000	24000	-	6800
Akkerman	**20537**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Bender	**39341**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9480
Ismail	**8134**	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
În total	**401717**	**67**	**52**	**271**	-	**271**	-	**181850**	**281769**	**35100**	**140280**
În %	**84,7**	**44,4**	**40,0**	**27,3**	-	**65,1**	-	**51,3**	**47,2**	**29,2**	**12,9**
Numărul total	**474206**	**151**	**130**	**993**	**577**	**416**	-	**354453**	**597436**	**120100**	**1085476**

*ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63; Tabelul J, f. 62.

Datele sistematizate în Tabelul 12 atestă că în Basarabia erau înregistrate 151 de întreprinderi industriale: 84 (55,6%) – în mediul urban şi 67 (44,4%) – în mediul rural, la care erau angajaţi 722 (72,7%) de muncitori salariaţi în mediul urban şi 271 (27,3%) – în mediul rural. Dintre cei 130 de întreprinzători, proprietari ai acestor întreprinderi, 78 (60%) activau în mediul urban şi 52 (40%) – în mediul rural.

Însă, din cele 84 de fabrici ce erau înregistrate în oraşele Basarabiei doar 3 era fabrici propriu-zise: 2 în oraşul Chişinău şi una în ţinutul Orhei. Una din fabrici aparţinea paharnicului Ioan Galano, la care erau angajaţi până la 158 de muncitori salariaţi de ambele sexe. Aceştia erau salarizaţi diferenţiat: cu 1000 rub. (2 persoane), cu 500 rub. (2 persoane), cu 450 rub. (7 persoane), cu 420 rub. (o persoană), cu 400 rub. (44 de persoane), cu 200 rub. (2 persoane), cu 160 rub. (8 persoane), cu 150 rub. (5 persoane), cu 144 rub. (29 de persoane), cu 140 rub. (8 persoane), cu 100 rub. (30 de persoane), cu 85 rub. (3 persoane), cu 60 rub. (12 persoane). Valoarea totală a salariului constituia 35771 rub. asignate [38]. La această fabrică erau prelucrate până la 360 de puduri de materie primă: 10 puduri de mătase şi 350 puduri de bumbac. Vopselele şi alt material necesar fabricantul le procura din Turcia, Austria, iar altă parte – de pe loc, în valoare de 38344 rub., din care erau produce mărfuri, în special textile, în valoare de 110500 rub. asignate, unele fiind comercializate în regiune, iar altele exportate în guberniile ucrainene şi ruse [39].

O altă fabrică aparţinea supusului-turc Dumitru Gheorghiu, la care lucrau anual până la 18 muncitori salariaţi, remuneraţi cu câte 250 rub. anual. Astfel, pentru remunerarea forţei de muncă proprietarul investea anual 4500 ruble. Pentru producerea textilelor, la fabrică erau folosite 178 puduri de materie primă: 170 puduri de ţesături şi 8 puduri de mătase, pentru procurarea cărora se cheltuiau 20400 rub., şi vopsele în valoare de 1500 rub. Materia primă şi vopselele fabricantul le cumpăra din Chişinău, unde îşi comercializa anual marfa, pentru care plătea suma de 27900 rub. asignate [40].

Cea de-a treia fabrică aparţinea supuşilor turci Marchiz Popovici, Dumitru Mihailovici şi Achim Popovici, la care erau angajaţi anual cca 20 de muncitori salariaţi, anual remuneraţi cu câte 250 rub.; anual proprietarul investea pentru remunerarea forţei de muncă 5000 de ruble. Muncitorii se ocupau, de regulă, cu imprimarea culorilor pe pânzele de in şi batist aduse din Austria şi Rusia, în valoare de 40000 rub., din care erau confecţionate basmale pentru femei în stil turcesc, numite *testemele*, şi diferite pânze pentru confecţionarea îmbrăcămintei pentru femei. Pentru imprimarea culorilor fabricantul procura vopseaua din Turcia şi Austria în valoare de 20000 rub. şi producea mărfuri în valoare de 94587 rub., pe care le comercializa în provincie, iar o mică parte, în valoare de 8000 rub., o exporta în guberniile limitrofe [41].

Celelalte întreprinderi (de tip *uzină*) se ocupau cu extragerea cerii din faguri, cu confecţionarea lumânărilor, fabricarea seului şi săpunului, confecţionarea cărămizilor etc., întreprinderi care nu existau pretutindeni şi nu funcţionau permanent; unele din ele dispăreau, altele apăreau, reieşind din interesul şi venitul întreprinzătorului. Cele mai însemnate întreprinderi erau cele de topire a seului din ţinuturile Orhei (7 întreprinderi ce produceau 19000 puduri de seu şi prelucrau 6500 puduri de piei de oi şi bovine, în valoare de 185000 rub.) şi Akkerman (3 întreprinderi ce produceau 10120 puduri de seu şi prelucrau 3100 puduri de piei, în valoare de 80000 rub.). Vitele cornute folosite pentru prepararea seului erau procurate din diferite ţinuturi ale Basarabiei,

iar seul şi pieile erau exportate pentru a fi comercializate în oraşele-porturi Odesa, Ismail şi în Imperiul Austriac [42].

Deosebirea esenţială dintre întreprinderile din Basarabia numite *fabrică* şi *uzină*, cum menţionau autorii raportului din 1828, consta în calitatea şi tipologia producţiei: *în primele* se confecţionau şi se vopseau diferite tipuri de pânză, iar în cele *din urmă* se producea seu, ceară, săpun, bere, se confecţiona cărămidă etc. [43]. Autorii raportului explicau că obstacolul principal în îmbunătăţirea industriei de fabrică din Basarabia constă în lipsa persoanelor care ar poseda cunoştinţe în acest domeniu, deoarece „…populaţia autohtonă nu se antrenează în aceste ramuri industriale, din care cauză meşterii sunt aduşi de peste hotare. Aceştia însă se află aici temporar, cer salarii exagerat de mari şi de cele mai multe ori se întorc în ţara lor, în Austria" [44].

Raportat la numărul total al populaţiei, numărul salariaţilor este destul de mic, constituind în mediul urban doar 772 (1%) de persoane şi în cel rural 271 (0,01%) de persoane, sau pe întreaga Basarabie 993 (0,2%) de persoane, ceea ce atestă caracterul agrar al provinciei în sistemul economic al Imperiului Rus. Ceva mai mare era numărul salariaţilor în centrul regional Chişinău, unde numărul salariaţilor constituia 595 (1,9%) de persoane din numărul total al populaţiei din acest oraş.

Caracterul agrar al Basarabiei în sistemul economic al imperiului, transformă regiunea, pe parcursul anilor, într-o piaţă avantajoasă de realizare a mărfurilor de manufactură şi fabrică ruseşti. Conform datelor sistematizate în Tabelul 12, din Basarabia au fost exportate în guberniile interne ruse mărfuri de fabrică în valoare de doar 12010 rub., iar din aceste gubernii au fost importate în Basarabia mărfuri în valoare de 1085476 rub. asignate.

Preponderenţa vădită a importului mărfurilor industriale din guberniile interne ruse a fost determinată de un şir de factori. După adoptarea tarifului vamal liberal din 31 martie 1816 [9], în Basarabia sunt adoptate noi acte legislative, care au fost generalizate în decizia Consiliului de Miniştri din 28 noiembrie 1816 (care permitea exportul mărfurilor autohtone în guberniile ruse fără achitarea taxei vamale). Prin adoptarea lor s-a urmat scopul de a reorienta comerţul basarabean de la pieţele tradiţionale europene spre piaţa internă rusă şi de a pregăti terenul pentru includerea Basarabiei în sistemul economic şi politic al Imperiului Rus [45]. Administraţia imperială întreprinde măsuri concrete în vederea atragerii în Basarabia a coloniştilor, negustorilor bogaţi din străinătate şi din guberniile ruse, în care scop administraţiei civile îi sunt date dispoziţii de a întreprinde măsuri urgente şi eficiente întru soluţionarea acestor sarcini imperiale în teritoriul nou-anexat[10]. Implementarea acestor măsuri a finalizat cu o creştere rapidă a numărului de colonişti transdanubieni, de colonişti germani, elveţieni şi de imigranţi din guberniile interne ruse, a numărului de negustori străini, îndeosebi greci, armeni şi evrei. Ca urmare, se consolidează puternic poziţiile elementului alogen, în special ale negustorilor, care deţineau monopolul asupra exportului de cereale şi produse animaliere din Basarabia prin porturile dunărene Ismail, Reni, Chilia şi prin portul-franc Odesa. Toate acestea determină anumite schimbări şi în structura societăţii basarabene. Promovarea acestei politici are ca rezultat consolidarea dominaţiei economice şi politice a ţarismului în teritoriile dintre Prut şi Nistru.

După realizarea acestor măsuri, administraţia imperială pune în aplicare Regulamentul cu privire la comerţul cu Basarabia din 17 februarie 1825 [46], care limita exportul peste Nistru a unor mărfuri basarabene (vinul şi sarea) ce constituiau elementele de bază ale comerţului cu guberniile ruse şi care asigura importul fără plata taxei vamale a mărfurilor de manufactură şi de fabrică ruseşti. În comerţul Basarabiei cu guberniile ruse se stabileşte o preponderenţă vădită a importului mărfurilor ruse în Basarabia asupra exportului mărfurilor basarabene în Rusia, elucidată în Tabelul 12. Regulamentul din 1825 era protecţionist pentru piaţa rusă şi nefavorabil pentru Basarabia, nu doar prin faptul că limita exportul celor mai solicitate mărfuri basarabene pe piaţa internă rusă şi acorda negustorilor din guberniile ruse drepturi nelimitate în comerţul Basarabiei, dar şi prin faptul că limita activitatea comercială a negustorilor basarabeni pe piaţa internă rusă (din considerentul că negustorii basarabeni nu erau stratificaţi în ghilde şi nu aveau dreptul la comerţul liber în guberniile ruseşti) şi frâna, în aşa fel, procesul de acumulare iniţială a capitalului.

Drept urmare, pe piaţa basarabeană slăbesc treptat poziţiile negustorilor din alte ţări – în special din Sublima Poartă şi Imperiul Austriac, în schimb se întăresc poziţiile negustorilor din guberniile ruse. Politica comercial-vamală promovată de ţarism în Basarabia poartă un caracter vădit colonial, ţinutul fiind transformat într-o

[9] Noul tarif vamal a fost adoptat în Basarabia în noiembrie 1816 şi se răspândea doar asupra unor mărfuri. Perceperea taxei vamale – „vama" se efectua, ca şi în trecut, şi constituia 3% *ad valorem* (AISR, F. 560, inv. 4, d. 235, f.1).
[10] Drept exemplu în acest sens pot servi instrucţiunile Comandantului-şef al armatei ruse de la Dunăre, amiralului P.V. Ciciagov date guvernatorului civil al Basarabiei S.D. Sturdza din 23 iulie 1812, referitor la modalitatea administrării teritoriului anexat (AISR, F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso).

piaţă sigură şi avantajoasă de desfacere a mărfurilor ruse. Regulamentul, fiind în esenţă protecţionist, a provocat nemulţumirea cercurilor comercial-industriale din Basarabia; nu era nici pe placul autorităţilor regionale, care îl considerau o barieră în calea integrării Basarabiei în sistemul pieţei interne ruse. Sub presiunea cercurilor comercial-industriale şi a administraţiei regionale, ţarismul a fost nevoit să facă unele cedări în ce priveşte exportul anumitor mărfuri basarabene în Rusia, dar în ce priveşte problemele-cheie – suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi abrogarea Regulamentului din 17 februarie 1825 – nu a cedat[11]. Situaţia va fi soluţionată abia în 1830, când, prin decretul Senatului Guvernant din 26 septembrie [47], concomitent cu suprimarea cordonului vamal de la Nistru şi aplicarea pe teritoriul Basarabiei a structurii de ghildă, este lichidat şi Regulamentul din 17 februarie 1825.

Referinţe:

1. GROSU, N. *Opere alese. Chintesenţa sociologiei*. Cluj-Napoca, 2006, p.225.
2. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 1462, p. I, f. 13 verso-14.
3. ANRM, F. 2, inv. I, d. 1199, f. 2 veso-4 verso, f.11.
4. Ibidem, f. 11.
5. ЗЕЛЕНЧУК, В.С. *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в.* Кишинев, 1979, с.99.
6. Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 398, inv. 18, d. 5935, f. 138 verso.
7. Ibidem, f. 3-3 verso.
8. Ibidem, f. 1 verso.
9. Ibidem, f. 2.
10. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A. II, f. 63.
11. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, Tabelul A I, f. 64.
12. СОКОЛОВА, М. *К вопросу о методологии изучения конфесиональной истории*. В: *Letuviu Kataliku mosclo Academja, metrastis*, XXVI, Vilnius, 2005, p.482; Ion Gumenâi. *Comunităţile romano-catolice, protestante şi lipoveneşti din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chişinău, 2016, p.41-42.
13. BALLY, A. *O lucrare de acum un secol despre Basarabia ca ţinut moldovenesc*. Publicată de N.Iorga. Ediţie îngrijită, studiu, note şi comentarii: Maria Danilov. Traducere: Lucia Arnăut. Bucureşti, 2016, p.120-121.
14. POPA, I.C. Ţărănimea şi biserica – piloni ai apărării identităţii româneşti în Basarabia. În: *Limba română. Revistă de ştiinţă şi cultură*, 2012, nr.5-6 (203-204), p.93.
15. PLATON, A.-F. *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea). Preliminariile unei istorii*. Iaşi, 1997, p.178.
16. Ibidem, p.183.
17. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 4-4 verso.
18. Ibidem, f. 12.
19. ANRM, F. 2, inv. 1, d 1199, f. 3 verso
20. ANRM, F. 3, inv. 1, d 756, f. 69, 73
21. Ibidem, f. 73-73 verso
22. ANRM, F. 3, inv. 1, d 429, f. 73 verso
23. Ibidem, f. 100, 108
24. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 45 verso-46.
25. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 46 verso.
26. *Энциклопедический словарь* / Издатели *Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон,* СПб., 1900, Т. XXVI, с. 454; М.О. Шахов. *Старообрядчество*. В: *Религиоведение: Энциклопедический словарь* / Под ред. А.П. Забияко, А.Н. Красникова, Е.С. Элбакян. Москва, 2006, с.1013-1014.
27. Статистические сведения о раскольниках (липованах) в Молдо-Валахии (Румынии). В: *КЕВ*, 15-31 января, 1873, №2, с.77. (Extras din lucrarea episcopului din Dunărea de Jos Melhisedec: *Русские раскольники*. Bucureşti, 1871).
28. Ibidem, p.67.
29. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 46 verso.
30. Ibidem, f. 46 verso-47.
31. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 47; *Христианство*. Научное издательство «Большая Российская энциклопедия». Том 2. Москва, 1995, с.143.
32. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 48.
33. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 48.

[11] *A se vedea* în amănunte: Valentin Tomuleţ. Politica colonial-comercială a ţarismului în Basarabia în anii '20 ai sec. al XIX-lea (în baza „Regulamentului cu privire la comerţul cu Basarabia" din 17 februarie 1825). În: *Analele Ştiinţifice ale Universităţii de Stat din Moldova.* Seria *„Ştiinţe socio-umane",* Chişinău, 1999, p.256-262.

34. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 49-49 verso.
35. Ibidem, f. 50 verso.
36. AISR, F. 18, inv. 2, d. 754, f. 6-6 verso.
37. О мануфактурной и торговой промышленности в Молдавии, Валахии и Бессарабской области. В: *Журнал мануфактур и торговли*. СПб., 1832, №1, c.110.
38. ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1199, f. 56.
39. Ibidem, f. 56-56 verso.
40. Ibidem, f. 57.
41. Ibidem, f. 57-57 verso.
42. Ibidem, f. 58.
43. Ibidem, f. 59.
44. Ibidem, f. 59-59 verso.
45. AISR, F. 1263, inv. 1, d. 101, f. 681-681 verso.
46. AISR, F. 560, inv. 3, d. 204, f. 21-29.
47. AISR, F. 571, inv. 5, d. 769, f. 93-94 verso.

Prezentat la 21.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.53-59*

CZU: 930.1(478)

ASPECTE ISTORIOGRAFICE ALE SLAVOFILILOR DESPRE *BASARABIA RUSEASCĂ*

Nadia CRISTEA

Liceul Teoretic „Pro Succes" din Chişinău

Istoria Basarabiei secolului al XIX-lea cu aspectele ei lingvistice, legislative, naţionale, habitatul şi specificul ei distinctiv, format din mai multe etnii, a fost oglindită în numeroase lucrări ale autorilor ruşi. Am desprins din mulţimea scrierilor aspectele anunţate în lucrarile reprezentanţilor curentului slavofil. Unii dintre ei au vizitat Basarabia rusească din curiozitate, alţii fiind în misiune, unii au scris din cele studiate sau auzite. Interesant este că scrierile lor fac casă comună cu ideologia timpului, formulată prin drepturile slavilor asupra acestui teritoriu anexat la 1812. Concepţiile lor sunt inerente timpului şi locului istoric, dezlipite din realitatea Imperiului Rus, a panslavismului şi a *ortodoxiei protectoare.*
Cuvinte-cheie*: Istoria Basarabiei, curent slavofil, ideologia timpului, interesele Inperiului Rus, politică mesianică.*

THE HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF THE SLAVOPHILES ABOUT BESSARABIA UNDER THE RUSSIAN EMPIRE

The History of the 19th century Bessarabia with its linguistic, legislative and national aspects, the habitat and its distinctive peculiarities that were formed by a large number of ethnicities, was reflected in a lot of works of the Russian writers. From this amount of written works I have selected some aspects that can be found in the writings of the Slavophil intellectual movement representatives. The majority of the personalities mentioned above visited Bessarabia when it was under the Soviet occupation, the reasons being quite different: some did it out of curiosity, others - being on a mission, while a lot of them wrote their studies based on the information they had learned or heard. An interesting fact that can be noticed in their works is the ideology of time, expressed through the Slavs' rights for this territory, which was annexed in 1812. Their concepts are inherent to time and historical space, taken from the reality of the Russian Empire, Pan-Slavism and Protective Orthodoxy.
Keywords: *The History of Bessarabia, Slavophil intellectual movement, the ideology of time, interests of the Russian Empire, messianic politics.*

Anii 30-50 ai secolului al XIX-lea au excelat prin geneza unui curent politico-literar în Rusia cu numele de slavofili, care îi reuneşte pe cei ce au publicat lucrări în domeniul folclorului, lingvisticii şi antropologiei, încercând să elucideze caracterul naţional al poporului rus, reformele lui Petru I, sistemul politic intern. Deoarece o bună parte din autorii ruşi (F.Vighel, A.Veltman, A.Nako, P.Batiuşkov, N.Nadejdin, I.Aksakov), care au semnat cercetări, impresii şi cărţi despre Basarabia, au fost influenţaţi de acest curent, au fost părtaşi ai acestuia acceptând şi răspândindu-i ideile, vom derula succesiv etapele mai importante ale slavofilismului.

În Rusia lui Nicolae I (1825-1854), intelectualii s-au concentrat în jurul problemei privind destinul social şi politic al ţării, dezbaterile generând apariţia curentului slavofil în anul 1839, cu un spor brusc de popularitate în anii '40-50. Ideea slavofililor sau originea mesianismului lor se regăseşte în misteriosul secol al XVI-lea, într-o legendă afirmând că un călugăr, pe nume Filotei, visase că, în viitor, gloria celei de a treia Rome va aparţine Moscovei. Întâia Romă era cea papală, a doua – cea bizantină, iar după 1453 gloria trecuse şi renăscuse în Rusia, cea de a treia Romă, adică văzute fiind rolul Romei catolice, apoi al Bizanţului şi în final revenirea la Moscova [1, p.32].

Putem observa că, cu timpul, doctrina mesianismului rus al slavofililior este tot mai bine creditată între speranţele de viitor ale Rusiei şi alimentată conform scenariului acestei legende. Slavofilii au reprezentat un punct esenţial în istoria poporului rus, în căutarea acerbă a identităţii naţionale, într-un secol în care naţiunea reprezenta forma supremă în stat, o serie de plăsmuitori încercând şi propunând noi soluţii, evident, pentru început numai pentru discuţii, organizate într-o etapă incipientă, la nivel de saloane literare, la Moscova şi Petersburg, sfera lor lărgindu-se în întreg Imperiul.

Esenţa slavofilismului creştea în a recupera valorile patriarhale şi calea proprie de dezvoltare, care a fost întreruptă în urma reformelor introduse de către Petru cel Mare şi Ecaterina a II-a. Slavofilii erau de părere că marile probleme ale statului rus au început odată cu formula propusă de Petru cel Mare – elita occidentalizată

a pierdut legătura cu vechile tradiții rusesti, îmbrățișând noțiunile de rațiune occidentală, lege romană și proprietate privată.

Ea persista a fi o doctrină tradiționalistă, conform căreia Rusia își avea propria cale de urmat și nu simțea nevoia să imite ori să copieze instituțiile vestice. Slavofilii acuzau cultura occidentală și „occidentalizarea" ca pe niște influențe nefaste. Adepții occidentalismului (curent apărut în opoziție cu slavofilismul) susțineau că societatea educată și elita nu trebuie să devină asemenea norodului, așa cum își doreau slavofilii, ci mai degrabă trebuie să-l depășească prin cunoștințe, iluminare și, mai târziu, printr-o acțiune revoluționară. Pe parcurs, în urma analizei istorice întreprinse, slavofilii și-au dat seama cu exactitate de diferența care exista între elita imperială și oamenii de rând.

Ei au susținut unificarea imperiului prin elementul *de rusificare*. Considerau că rușii sunt singura națiune politică, unicul etos care are un rol politic în viața țării, restul populațiilor, popoarele non-ruse (57%), aveau menirea de membri. Aspectul credinței se baza pe axioma că religia populară, care determina natura gândirii, era baza societății, devenind un tot unitar cu biserica și comunitatea. Imperiul Rus apărea ca o țară multiculturală, potrivit teoriei difuzate: expunerea minorităților, procesul rusificării și includerea lor în civilizația ortodoxă trebuia să contribuie la făurirea viitorului țării. Dincolo de acuzele aduse doctrinei slavofile, aceasta denotă un spirit liberal și nu admitea monarhia absolută, doar pe cea parlamentară, optând totodată pentru emanciparea din șerbie.

Deseori, ideile slavofile se suprapun cu conceptul panslavismului, slavofilii fiind totodată sprijinitorii mișcării panslaviste în unificarea tuturor slavilor sub conducerea țarului și eliberării slavilor balcanici de sub hegemonia otomană. În esență, urma să se demonstreze că pământurile sunt/au fost locuite doar de slavi și că în Imperiul Rus nu mai existau alogeni. Războiul ruso-turc din 1877-1878 fusese considerat drept punctul culminant al slavofilismului militant.

Pentru slavofili, precum și pentru generațiile următoare, creștinătatea rămâne a fi cel mai înalt grad al credinței, poate chiar mai mult decât o percepeau contemporanii din vestul continentului. Religia și filosofia inspirau și ghidau ideologia la nivelul mediu al existenței omului civilizat. Slavofilii au fost convingători atunci când au invocat creștinătatea ortodoxă ca sursă supremă a convingerilor și idealurilor proprii. Ideologia proprie a fost inspirată de ortodoxie, asumată cu încredere, determinând modalitatea de gândire și acțiunile cotidiene. Slavofilii s-au considerat ei înșiși tutorii culturii și ai spiritului național rusesc. Ei susțineau concepția ortodoxiei, respectiv a unei biserici libere și independente, ocupând un loc important în viața spirituală a țării, datorită rezistenței sale inerente, nu însă din pricina protecției guvernamentale.

O atenție sporită au acordat-o slavofilii gândirii politice care ține de caracterul tradițional rus – atitudinea față de religie, comunitate și țar. Rezultatul l-a constituit întâi un concept autentic, care s-a centrat pe așa-numita *idee rusă*, adică teza unei anumite căi spirituale care se aplica numai în Rusia. După părerea slavofililor, patria lor era capabilă de a restabili integritatea personală, care a fost pierdută în Occident.

Slavofilii au acceptat comunitatea (*obștea, mir*) țărănească rusească drept o ultimă realizare în organizarea socială și ca piatră de temelie a viitorului economic și social al Rusiei în baza eticii ortodoxe. Ei au elaborat o interpretare originală a istoriei ruse prin comunitățile agricole (obștea, amintită deja) ca pe o formă aparte de socialism, iar poporul „rus" era considerat o forță capabilă de a regenera civilizația.

Unul dintre marii ideologii ruși ai anilor 30-40 este considerat a fi Piotr Ceaadaev. Conform propriilor afirmații, acesta era *un filosof al religiilor*, adept al decembriștilor, gânditor ilustru, deosebit de apreciat în timpul vieții sale, având o influență considerabilă asupra occidentaliștilor și slavofililor. Potrivit concepțiilor sale, aceste două mari curente sociale, politice și culturale răspund provocărilor instigate de scrierile lui referitor la calea de dezvoltare a Rusiei, la viitorul pe care l-ar urma – pe drumul occidentalizării sau și-ar alege o cale proprie de dezvoltare.

Renumitele sale *Scrisori Filosofice* au fost redactate în limba franceză între anii 1829 și 1831, care au circulat în țară sub formă de manuscris. În 1836 a fost publicată prima epistolă în revista *Telescop*, tradusă în rusă, nesemnată, ceea ce a făcut ca redactorul Nicolai Nadejdin să fie reținut, iar activitatea revistei – suspendată. Această scrisoare tipărită, nesemnată, a fost un impuls pentru Rusia autocrată, dar și un imbold pentru stimularea polemicii între slavofili și ocidentaliști, în vreme ce în țară a fost instaurată peste tot cenzura. Conform opiniei lui Ceaadaev, rușii nu fac parte nici din Est, nici din Vest, el îi consideră un popor de excepție, care putea servi drept subiect de lecție pentru omenire. Inamicul său, F.F. Vighel (fost viceguvernator al Basarabiei), fiind un adept al politicii oficiale, l-a denunțat în anul 1836 Mitropolitului Serafim, dezvăluindu-i adevărata identitate, ca semnatar al *Scrisorilor Filosofice*, după care autorul a fost declarat iresponsabil.

Istoricii ruși au răspuns de fiecare dată atacurilor lui Ceaadaev, argumentând întotdeauna că civilizația rusă și cultura specifică reprezintă un aport substanțial adus de Rusia istoriei universale. Până la sfârșitul anului 1850, slavofilii aveau deja elaborată o doctrină solidă și în scrierile lor este prezent un colorit aparte al trecutului poporului rus, precum și promisiuni referitoare la un viitor mai luminat.

În timp ce occidentaliștii, curent opus slavofililor, considerau Rusia un teren propice pe care urma a fi construit un edificiu nou, de tip european, urmând structura culturii occidentale, slavofilii proclamau o entitate separată de continent, incluzând toate posibilitățile unei dezvoltări culturale, care la final ar urma să treacă la cucerirea Europei.

Un salt în istoriografia slavofilă a fost lucrarea lui N.I. Danilevski, ideolog al panslavismului, care face un studiu comparativ între Europa și Rusia. Cartea scrisă în 1868 la Sankt Petersburg a cunoscut câteva ediții și a fost promovată insistent în timpul vieții autorului. În cercetarea sa Danilevski ripostează Europei și autorilor de acolo: de ce aceasta/aceștia urăsc Rusia? Rusia este ca un nor pentru Europa, ea este zeul Ariman (Ahriman), ea mereu își mărește teritoriul și, respectiv, amenință liniștea Europei: cât adevăr există în aceste afirmații? Autorul recunoaște că Rusia nu este mică, dar cea mai mare parte a poporului rus și-a organizat viața pe pământuri libere, care nu aparțineau decât populațiilor nomade sau triburilor pe jumătate sălbatice, nu existau forme de statalitate sau nu aveau puterea să-și păstreze independența [2, p.24-25]. Argumentele de genul acesta abundă în lucrare, suplimentate de ideea că Rusia niciodată nu ar fi ocupat pământuri străine. Cum poți ocupa ceea ce-ți aparține? se întreabă autorul, ținuturile fiind rusești, ceea ce și trebuie demonstrat [2, p.30].

Cu foarte multă abilitate autorul învinuiește popoarele neunificate, care nu au reușit să-și adune împreună toate părțile, considerând că au un handicap politic, astfel justificând acțiunile țarismului de a lua ceea ce nu există.

După ce trece în revistă toate pământurile anexate de Rusia, la 55 de ani după cucerirea Basarabiei, autorul amintește că în colțul de sud-est al Rusiei se află Basarabia, la fel o achiziție recentă, a cărei populație creștin-ortodoxă a fost luată din mâinile înrobitorilor sălbatici turci. „Dacă aceasta a fost cucerire, atunci și Chir, eliberându-i pe evrei din prizonieratul babilonian, a fost cuceritorul lui" [2, p.37]. Se pare că procesul cercetării nu a fost dificil pentru autor, deoarece argumentele slavofilului sunt reduse și susținute prin poziția clară a Rusiei ca eliberatoare a pământurilor din mânile ordinarilor turci, cu atât mai mult că aceste pământuri aparțin Rusiei din perioada lui Sveatoslav, fiind cucerite de la nomazi. Tendințele corespunzătoare acestui curent în istoriografia rusă sunt legate de politica și ideologia timpului, justificând faptele și interesele imperiului. Această dispoziție firească (după ei) și conștientă în scrierile autorilor ruși, pentru acea perioadă (și nu doar), a contribuit, cu regret, în timp la schimbări de viziuni naționale și mentalități, a distrus și separat indentități, reinventând altele noi.

Susținătorii și fondatorii acestui curent sunt intelectualii timpului, scriitori, profesori, jurnaliști, cercetători, printre ei aflându-se frații Ivan și Constantin Axakov, Nicolai Nadejdin, Alexei Homeakov, Iurii Samarin. Ideile lor s-au reflectat în scrierile din epocă, precum și mai târziu în romanele lui Lev Tolstoi și Fiodor Dostoevski.

Unele teze din scrierile lor sunt cu atât mai interesante cu cât exprimă și reflecții despre Basarabia rusească prin prisma curentului definit și apartenența autorilor la curentul slavofil.

Sfârşitul anilor 30 ne aduce în vizorul istoriografic pe unul dintre fondatorii acestui curent – pe cunoscutul scriitor rus N.Nadejdin (1804-1856). Istoricul își începe activitatea în anul 1828 ca ziarist al unor publicații ruse cu titluri consacrate deja. Politica editorială ce reflectă gândirea istorică a acestor publicații pentru românii basarabeni este curioasă prin afinitățile naționale cu revista *Teleskop* și anexa ei *Molva*, unde îl regăsim printre colaboratori și pe cunoscutul scriitor român Alexandru Hâjdeu, care editează în anul 1831 câteva din cunoscutele-i lucrări în limba rusă, susținut de N.Nadejdin. A.Hâjdeu este primul popularizator al folclorului moldovenesc în mediul de limbă rusă. El traduce şi tipăreşte în revistele ruseşti *Telescop, Vestnik Evropî, Molva* câteva creaţii folclorice: *Două cântece moldoveneşti* (1830), *Cântece populare* (1833) şi alte câteva – toate însoţite de preţioase comentarii istorico-literare şi etnografice. Este de apreciat cu atât mai mult meritul lui N.Nadejdin, care i-a susținut și pe autorii de la periferiile imperiului, popularizând astfel literatura noastră națională. Această revistă va insera în august 1833 *Cântece poporane româneşti*, traduse în rusă, iar ceva mai târziu *Literați din Basarabia*, semnate de același autor. În anul 1834 îl regăsim pe fratele cărturarului Boleslav Hâjdău cu publicațiile sale de inspirațe folclorică în suplimentul *Molva.* Anii aceștia ar fi numiți deplini pentu literatura română prin șirul de publicații ale Hâjdeienilor, familie de cărturari și scriitori basarabeni. A fost o oportunitate pentru literatura noastră ca prin aceste publicații să se facă cunoscuți cititorilor și autorii basarabeni, cărturarilor ruși amintindu-le de nivelul de cultură a provinciei și că sub nicio formă nu este slavă.

După aprecierile lui Cernâşevski, care-l caracterizează pe N.Nadejdin ca pe „unul dintre cei mai remarcabili oameni în istoria literaturii ruse, om cu o minte şi o erudiţie rară" și după concepțiile lui democratice pe care le afișează, sesizăm că este adeptul instaurării monarhiei constituţionale în Rusia. Ideile autorului referitoare la trecutul istoric al Basarabiei denotă o continuare a liniei avansate de Liprandi şi preluată în continuare de A.Skalkovski şi alții, mai ales în ceea ce priveşte studierea istoriei vechi a spațiului pruto-nistrean. În septembrie 1840, N.Nadejdin întreprinde o călătorie prin Basarabia, în Moldova de peste Prut, Bucovina, Transilvania, Muntenia, Ungaria, Austria, Italia, Cehoslovacia, Iugoslavia şi se ocupă de adunarea documentelor şi materialelor ce vizează istoria acestor ţări. Rezultatul acestei călătorii a fost editarea unui şir de lucrări ce se referă la istoria ţărilor enumerate sau, după cum le mai numeşte autorul, „iujno-slaveasnskie zemli" – *pământurile slave din sud* (termen utilizat și în cazul Principatelor Române). Tot în timpul acestei călătorii Nadejdin ne informează că l-a cunoscut și pe cărturarul M.Kogălniceanu. Autorul rus se referă la istoria Basarabiei în alte două studii scrise în aceeaşi perioadă: *Călătorie prin Basarabia* [3, p.248] şi *Despre oraşul vechi Peresecina*, care cândva a aparţinut uglicilor.

Nadejdin anunță cititorul că nu vrea să ducă în eroare populaţia locală dându-se drept un călător și își justifică călătoria prin interesul deosebit faţă de trecutul regiunii situate între Nistru şi Prut. Baza de informații a publicistului asupra acestui ținut este istoria antică, confuză chiar și pentru majoritatea profesioniștilor, darămite a amatorilor. Autorul admite că „spaţiul pruto-nistrean în antichitate era populat de geţi şi sarmaţi. După toate probabilitățile, putem vorbi despre originea comună a sarmaţilor şi geţilor cu strămoşii noştri. În cazul dat istoria neamului slav, letopisețul nostru, începe nu cu privighetoarea lui Baean, ci de la cântecul cucului lui Ovidiu" [3, p.315]. Concluzia autorului reflectă convingerea sa și cea aşteptată de lumea slavofilă că „răsunetul cântecului cucului s-a resimţit peste 18 secole", având în vedere *legalitatea* anexării Basarabiei la Rusia.

Istoricul are o proprie reflexie asupra lucrurilor în momentul în care compară Akkermanul cu Ovidiopolul și printr-o metaforă simplă spiritul său velicorus îl face să afirme că „după cum o pălărie de-a lui Napoleon, prinsă de un baston, tulbură întreaga Europă, un asemenea efect magic îl are asupra turcilor vulturul cu două capete..." [3, p.317]. Ajuns la Cahul, declară că vede în sfârșit marginea Imperiului Rus și nu pricepe de ce să se muncească în van, deoarece Rusia simte că aici este o stație temporară și râvnește spre Vest. Cercetătorul rus ne oferă o corelație a descrierii naturii Basarabiei, care îl cucerește prin diversitatea geografică, îmbinând descrierea ținutului cu diverse legende ale locului, tradiții, cu descrierea habitatului și a vieții spirituale [3, p.370], motiv care plasează informațiile oferite într-un fond aparte al istoriografiei ruse despre Basarabia.

Publicistul rus afirmă că „acest teritoriu trebuie să prezinte un interes particular pentru fiecare din ruşi: deoarece eu văd aici o demonstrare clară a faptului că Basarabia din cele mai vechi timpuri s-a aflat în legătură strânsă cu istoria patriei noastre, iar regiunea, care în prezent se numeşte Noua Rusia…. în realitate este cea mai veche Rusie … iar besii, ca şi dacii, geţii, anţii, aparţin ramurii vechi a populaţiei de origine slavă din bazinul carpato-danubian" [3,p.380]. El constată că aceste potriviri istorice, pe care le-a încropit prin deducțiile sale, se pliază perfect idealului pe care îl reprezintă. Avansând ideile, autorul ajunge la concluzii similare cu cele ale predecesorilor și chiar ale urmașilor săi, afirmând că anexarea este o salvare a românilor (aşa ne mai numeşte încă) de jugul necredincioșilor. Concepţiile autorului rus au fost apreciate de încă unul dintre contemporanii săi, Alexandru Zaşciuk, autorul primei lucrări ştiinţifice din istoriografia rusă referitoare la Basarabia. Făcând în partea introductivă a studiului său o scurtă schiţă istoriografică a lucrărilor apărute despre ţinut, A.Zaşciuk menţionează: „În broşura sub modesta denumire *Călătorie prin Basarabia* istoricul N.Nadejdin dă dovadă de o cunoaştere a istoriei regiunii şi de un spirit slavofil pronunţat ca şi la Iu.Venelin" [4, p.5].

Lista călătorilor sau a cercetătorilor slavofili, a celor care stau pe poziţiile ortodoxe-monarhice solide, susţinând inviolabilitatea bazei naţionale ruseşti a tradiţiilor şi idealurilor cunoscute, o completează Ivan Akakov, poet, publicit şi demnitar rus. El credea că temelia renaşterii spirituale a omenirii poate deveni o uniune a naţiunilor slave, sub conducerea poporului rus; totodată, a susţinut dezvoltarea obştii ruseşti, pronunțându-se împotriva formelor economice occidentale.

Din însărcinarea Ministerului de Interne rus, Aksakov la sfârşitul anului 1848 a venit în Basarabia pentru a observa şi prezenta starea de spirit a ortodocșilor de rit vechi după înfiinţarea Mitropoliei de la Fântâna Albă (Biela Krinița). Această localitate a devenit centrul spiritual al staroverilor, iar în anul 1846 a fost înființată mitropolia creștină de rit vechi. Iniţial, mitropolitul de Fântâna Albă pretindea că are autoritate asupra tuturor credincioşilor de rit vechi. În urma opoziţiei puternice făcute de Rusia, mitropolia din Bucovina şi-a limitat autoritatea asupra credincioşilor de rit vechi din afara imperiului țarist [5, p.6]. Rușii urmăreau să controleze viața credincioşilor și în afara centrelor religioase din imperiu (în mod expres pe lipoveni), iar informația

despre ei este amplă și cuprinsă într-un șir de rapoarte și fonduri din această perioadă. Această misiune îl aduce pe Aksakov la sfârșitul anului 1848 pe drumurile desfundate și pline de noroi ale Basarabiei, fapt ce-l nemulțumeşte pe autor și nu-i creează cea mai bună impresie despre ea. Despre noi scrie, ca mulți autori, că suntem un popor creştin, urmaşi ai coloniştilor romani, iar limba ne este foarte apropiată de cea italiană, chiar și fizionomiile ne sunt comune cu italienii [6, p.260]. Autorul se bucură că bisericile sunt pline și că serviciul divin e în limba înțeleasă de el, nefiind de acord cu oficierea slujbei în limba română, fapt ce ar permite să fie înțeleasă de localnici. În urma lecturilor se creează impresia că toți cei veniți în Basarabia, în mod oligatoriu rușii, trebuie să simtă confortul de acasă și, desigur, să se simtă stăpâni pe pământul cucerit.

Ochiul atent al călătorului surprinde nuanțele cotidianului sub toate aspectele, nu-i va scăpa nici conținutul meselor, nici hainele localnicilor, nici componența diversă a populației, nici curățenia caselor întâlnite în calea sa, chiar atitudinea sau lipsa ei în urma revoluției de la 1848 și cerința de unire a Principatelor Române. Imposibil de ignorant este descrierea Chișinăului, care deja la jumătatea secolului al XIX-lea își pierdea din conștiința de neam, se rusifica și intra din punct de vedere economic sub controlul evreilor. „16 noiembrie 1848. Orașul Chișinău, destul de plăcut. Cu regret, nu întâlnești pe aici societatea boierilor moldoveni. Sunt foarte puțini. Se pare că aristocrația moldovenească s-a turcit mai tare ca păturile de jos. Am mers prin piață. În jur evrei și foarte puțini moldoveni și foarte puțini ruși…" [6, p.263]. După ce și-a îndeplinit misiunea secretă, ce ținea și de sectele în Basarabia, Aksakov este arestat (pentru scurt timp) pentru ideile lui politice și cele slavofile, reflectate în scrierile sale, considerate liberale pentru acea perioadă a regimului autocrat.

A doua călătorie a lui Ivan Aksakov este legată de războiul Crimeii, când, întors din misiunea din Ucraina la Moscova, în perioada apogeului războiului, în 1855, s-a mobilizat în detașamentul Serpuchovski, sub comanda prințului Gagarin, care urma să se alăture luptătorilor de la Sevastopol și a ajuns doar până în Basarabia. Ca și prima dată, el sesizează multitudinea aspectelor din Basarabia, această variație a etniilor care se pare că este izbitor de vizibilă la prima vedere, constatând referitor la locuitorii ţinutului că aceștia erau împărțiți între ruși, lipoveni, hoholi, evrei și moldoveni, iar mai departe spre sud populația era și mai pestriță. Pe bulgari și greci autorul îi crede că sunt cele mai bune popoare în aceste locuri**.** Aksakov semnalează cu îngrijorare că aici rușii se simt în străinătate, populația fiind formată din fugari vagabonzi și din străini [7, p.182] Rușii băştinaşi aici sunt lipovenii, cei de rit vechi, descriși ca fiind foarte răutăcioși, au relații cu cei de peste graniță ce împărtășesc aceeași credință, țăranii hoholi sunt toți de pe pământurile boierilor – faliți și iritanți, moldovenii – un popor de nimic, lipsit de voință, evreii – o populație pe care nu poți conta. Referindu-se și la stările sociale, el îi vede pe funcționari ca pe o adunătură în cea mai mare parte din polonezi, boierii fiind străini. Iar despre politica colonizării, crede că toate națiile posibile, alături de evrei, se folosec de situație pentru a trage cât mai multe foloase. Îl găseşte vinovat pe guvernatorul Vorontov care, după părerea lui, a înstrăinat pământurile, dându-le la coloniști [7, p.182].

Dincolo de misiunile de funcționar, se pare că autorului i-au plăcut călătoriile în căutare de subiecte și de caractere. Soarta l-a adus pe aceste pământuri de două ori și ne prezintă realitățile de aici, dacă facem abstracție de originea lui socială, folosind argumentele doctrinei pe care a fondat-o alături de fratele și tatăl său. Scrisorile redactate în Basarabia reprezintă un epistolar de certă valoare documentară și literară, care suscită interesul istoricilor, antropologilor, sociologilor și, nu în ultimul rând, al literaților.

Pompei Batiușkov întregește lista slavofililor și a celor preocupați de măreția Rusiei, tipici reprezentanți ai intereselor statului în periferii. Abordarea Basarabiei ca pe o gubernie deosebită prin componența etnică și ca o zonă de trecere de la poporul rus la cel român, din care se desprind două popoare distincte – românii și rușii (ramură a măreței familii slavo-ruse), ambele fiind considerate băștinașe cu aceleași drepturi istorice [8, p.1-2], reprezintă limbajul tipic al acestui curent și, în speță, al acestui autor. Folosind trimiterile la istoriografia românească (periodice), autorul este intrigat de faptul că cercetătorii români au scris în favoarea românității acestui teritoriu, susținând că a fost desprins de Moldova doar în anul 1812, argumentând că românii au locuit înaintea slavilor aceste pământuri. Autorul remarcă faptul că teoria este foarte cunoscută, dar neacceptată în mediul rusesc de sorginte slavofil.

Totodată, observăm tendințele ordinare și cunoscute ale autorilor ruși, care țin să demonstreze apartenența ținutului triburilor slave și că există suficiente documente care demonstrează acest fapt, deși istoriografia rusă se axează mai mult pe descrierea zonelor centrale ale Rusiei și mai puțin pe cea a periferiilor. El recunoaște lipsa izvoarelor ce se face simțită și atunci când urmează să fie argumentată științific aprtenența istorică a Basarabiei la ținuturile Rusiei. Aceste realități îl fac pe autor să-și citeze foarte des compatrioții, pe Nakko,

Palauzov, Zasciuk și Soloviov, pentru confirmarea acestei scrieri folosind și unele extrase, deseori desprinse din context, ale autorilor români (Xenopol și Cantemir).

Batiușkov crede că izvoarele ruse sunt destul de modeste, deseori lipsite de informații ce țin de aceste zone limitrofe şi este foarte convenabil istoricilor din România, care folosesc orice prilej de interpretare ca să atribuie aceste teritorii, din timpurile străvechi, poporului român. Scrierea este un gen de polemică a autorului cu realitatea, deoarece acelaşi raționament poate fi invocat şi în cazul istoricilor ruşi.

Din *Introducere* [8, p.2] desprindem teoria vechimii triburilor slave pe aceste teritorii și care au stat la baza formării nu doar a poporului roman, dar și la originea dacilor. Istoricul ne infomează că și colegii lui ruși s-au străduit la rândul lor și au depus eforturi ca această problemă să fie rezolvată din punctul de vedere al *teoriei slave*, demonstrând apartenența acestui teritoriu la lumea slavilor. El ne informează despre scopul actualei scrieri, acela de a cerceta soarta Basarabiei ruseşti, reieşind din lipsa izvoarelor şi puţinele fragmente ale documentelor indirecte, efortul de a aduna împreună aceste informații disparate și, totodată, speranța de a putea aduce şi câteva date noi pentru elucidarea istoriei acestei regiuni din punct de vedere rusesc [8, p.3].

Într-un exces de sinceritate, autorul recunoaște, chiar la începutul cărții, care sunt posibilele dificultăți în tratarea greșită a unor aspecte de divers ordin istoriografic, motiv care pregătește cititorii și cercetătorii să utilizeze atent și sugestiv conținuturile și interpretările. Acest volum este editat în anul 1892, postum, dar anterior, fiind încă în viață, el a întocmit lista de mulțumiri celor care au contribuit la finalizarea cărții. Printre ei regăsim foști guvernatori, bibliotecari, directori ai instituțiilor de învățământ, inclusiv pe mitropolitul Pavel Lebedev, cunoscut prin vehemența sa antiromânească. Toate aceste nume ne vorbesc de la sine despre conţinut şi interpretarea istoriei locale, inclusiv la celelalte domenii s-a reuşit înțelegerea în aceeași cheie.

Istoricul și etnograful rus, care a ocupat posturi înalte în administrația rusească, a fost autorul mai multor scrieri istorice, arheologice și etnografice, a fost autorul mai multor istorii scrise despre guberniile occident-tale ruse – *Podolia, Bielorusia și Lituania,* zone unde a locuit și pe care le-a studiat, pe când în Basarabia nu a fost niciodată. În introducerea cărții el ne comunică că a fost departe de gândul de a scrie o istorie generală a Basarabiei, a intenționat doar să demonstreze fragmentar apartenența acestui areal geografic la Rusia veche. Ideile autorului se încadrează perfect în doctrina slavofilă, mai ales panslavistă, care urmărea o rusificare metodică și sistemică a teritoriilor anexate, inclusiv prin metoda rescrierii istoriei.

Curentul slavofil manifestat în elaborările despre Basarabia, precum și în toată scriitura timpului, este un răspuns la celălalt curent de care am amintit – occidentaliștii. Dincolo de politic, aceste două curente, prin aspectul lor cultural și filosofic, sunt unite prin ideea dezvoltării în continuare a Rusiei, patria care trebuie iubită și care poate să continue reformele lui Petru cel Mare și ale Ecaterinei a II-a sau să urmeze o cale proprie, specific doar ei.

Dacă e să ne referim la paginile scrise despre Basarabia în istoriografia rusă, vom avea un spectru larg de autori care completează acest vid informational, oferindu-ne diverse surse: de la aspecte de cercetare a istoriei, geografiei, diverselor statistici, rapoarte, bibliografii, jurnale de călătorie, articole de ziar, povestiri, analize etnografice la publicații de documente și acte istorice. Toate acestea și altele fac subiect comun pentru edificarea istoriografiei ruse, dar nu pot fi încadrate în curente și școli ordinare, calapod caracteristic școlilor istoriografice cunoscute.

Am trecut în revistă doar câțiva autori interesați de domeniile anunțate la începutul articolului din perioada secolului al XIX-lea, amintind contextele istorice și sociale ale Rusiei din acea perioadă care reușesc împreună să facă corp comun pentru o istorie deosebită, interesantă, intrigantă a statului rus, incluzând periferiile anexate. Basarabia este o periferie a Imperiului Rus. Fiind o aşezare geopolitică râvnită de ţarism de câteva sute de ani, în secolele XVIII-XIX ea va trezi un interes mare pentru posibilitățile ei politice, strategice și economice. De unde și volumul impresionant de scrieri în această perioadă cu nuanțe tendințioase, care se doresc afirmatoare a *dreptului istoric* al rușilor asupra ținutului românesc, distrugând individualitatea și indentitatea națională pe acest teritoriu. Autorii au apelat la tertipuri, utilizând istoria antică, desprinzând de context unele adevăruri istorice pentru a dovedi legitimitatea aflării țarismului în Basarabia. A reveni astăzi cu o contribuție modestă la studiul istoriografic e o miză prea mica pentru trezirea interesului cercetătorului față de ea, contăm doar pe menirea istoriei naționale care este în plin proces de revigorare și completare. Preocuparea aceasta de a prezenta fragmentar unele concepte pare a fi un demers util și necesar pentru intregirea viziunii de ansamblu asupra istoriei naționale.

Referințe:

1. CRAINIC, N. *Dostoievski şi creştinismul rus*. Cluj: Arhidiecezana, 1998.
2. ДАНИЛЕВСКИЙ, Н.И. *Россия и Европа*. Москва: Книга, 1991, с.24-25.
3. Прогулка по Бессарабиu. В: *Одесский алманах на 1840 год*. Одесса: Городская типография, 1839.
4. ЗАЩУК, А. *Материалы для Географии*. Статистики России, собранные офицерами генерального штаба, I-II часть. Бессарабская область. Санкт-Петербург, 1862 (Введение).
5. ENACHI, Gh. *Aspecte privind istoria cultului creştin de rit vechi*. Disponibil: history.org.ua/LiberUa/ 978-966-413-261- 6/69.pdf.
6. АКСАКОВ, И. *Письма из провинции*. Москва: Правда, 1991.
7. АКСАКОВ, И. *Аксаков Иван Сергеевич в его письмах*. Том. III, *Письма 1851-1860 годов*. Москва: Типография Волчанинoго, 1892.
8. БАТЮШКОВ, П. *Бессарабия. Историческое описание*. Санкт-Петербург: Общественная Польза, 1892.

Prezentat la 21.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.60-70

CZU: 929.7:94(478)

IDENTITATEA NAŢIONALĂ A NOBILIMII BASARABENE SUB REGIM DE DOMINAȚIE ȚARIST

Cristina GHERASIM
Universitatea de Stat din Moldova

Nobilimea din Basarabia, deşi s-a încadrat activ în sistemul administrativ ţarist, pentru a putea beneficia de drepturile şi privilegiile specifice acestei categorii sociale, şi-a păstrat totuşi identitatea naţională. Lucru confirmat de datele de arhivă, scrierile, notiţele, comentariile contemporanilor autohtoni şi străini. Identitatea naţională s-a manifestat prin păstrarea titulaturii vechi, aplicarea semnăturilor în paleografie moldovenească, conflictele interminabile cu reprezentanţii administraţiei imperiale şi ai armatei ţariste, atitudinea negativă faţă de încadrarea alogenilor în diferite domenii sociale şi politice, lupta pentru păstrarea legislaţiei autohtone, a limbii române, păstrarea obiceiurilor şi tradiţiilor româneşti, comunicarea în limba română, ascultarea muzicii lăutăreşti etc. Astfel, nobilimea a avut un rol important în procesul de promovare a identităţii şi conştiinţei naţionale, pentru că dacă ţăranii au fost cei care au păstrat spiritul românesc, din rândul nobililor s-au ridicat personalităţi care au promovat unirea teritoriului dintre Prut şi Nistru cu ţara mamă – România, care au demonstrat latinitatea şi romanitatea celor din Basarabia, că adevărata limbă este cea română, iar istoria a fost una cu cea a Ţării Moldovei până la anexare.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, nobilime, regim de dominaţie, mentalitate, identitate, alteritate.*

THE NATIONAL IDENTITY OF THE NOBILITY FROM BESSARABIA UNDER THE TSARIST DOMINATION REGIME

The nobility from Bessarabia got actively involved in the tsarist administrative system in order to benefit by the rights and privileges of this specific social category, but it also reserved its national identity. This fact is confirmed by the archival data, writings, notes and comments of the domestic and foreign contemporaries. The manifestation of national identity was realized by: keeping the old title; the use of signatures in Moldavian paleography; endless conflicts with the representatives of imperial administration and tsarist army; negative attitude towards the allogeneous employment in various social and political fields; the fight for the domestic legislation, the language, Romanian customs and traditions; communication in the Romanian language; listening to the fiddler music etc. So, the nobility had an important role in the process of promotion of national identity and consciousness; the villagers preserved the Romanian ethos but the nobility rose up personalities: who boosted the unity with the motherland Romania, who proved Latin and Romanian character in Bessarabia, that the truly language is the Romanian and the history is common with the one of Principality of Moldavia before the annexation.
Keywords: *Bessarabia, nobility, regime of domination, mentality, identity, alterity.*

Identitatea naţională este poate cea mai importantă în conştiinţa unei persoane, grup sau colectivităţi, pentru că aceasta influenţează însăşi existenţa unui stat şi a unei naţiuni. În procesul de studiere a manifestării identităţii naţionale a nobilimii basarabene trebuie să ţinem cont de specificul acestei categorii sociale. Căci puterea, ierarhia, statutul, averea, luxul etc. îşi fac loc cu încredere printre valorile acestei stări sociale, de multe ori fiind prioritare faţă de cele naţionale. Lucru care este specific şi pentru boierii din Principatele Române, iar ulterior şi pentru cei din Basarabia. Analizând identitatea nobilimii româneşti din Ţara Românească şi din Moldova, observăm o tendinţă de a împrumuta stilul de viaţă, obiceiuri, comportamente, vestimentaţie de la acei străini, de la *Ceilalţi*. Această simbioză de mai multe stiluri nu este o noutate a secolului al XIX-lea, dar o identificăm ca un fir roşu în evoluţia boierimii – categorie socială privilegiată românească. De exemplu, la răscrucea secolelor XVII-XVIII avem acel portret care l-ar reprezenta pe Dimitrie Cantemir în primii ani ai şederii la Istanbul, portret ce înfăţişa un personaj insolit, care purta perucă „după moda franceză" şi turban după cea „turcească". Descrierea realizată de Nicolae Iorga, entuziasmat de amestecul de orientalism şi europenism, ni-l prezintă ca o persoană care poartă un costum oriental brodat cu fir de aur, este închis cu sabie şi are o cravată înnodată în jurul gâtului, cum se purta la Versailles sau la Paris [35, p.70]. Interferenţele s-au amplificat pe parcursul întregului secol al XVIII-lea, odată cu instaurarea regimului fanariot. Boierii mari au adoptat de la domnii fanarioţi, până în amănunt, stilul de viaţă ţarigrădean (mai mult turcesc decât bizantin), de la îmbrăcăminte şi mobilier până la gusturile alimentare, iar cultura lor (în înţelesul restrictiv al

cuvântului) e aproape exclusiv grecească [29, p.11]. Prinţul de Ligne, trecând prin spaţiul românesc la sfârşitul secolului al XVIII-lea, constată că „Constantinopolul dă tonul pentru Iaşi, aşa cum Parisul îl dă pentru provincie; galbenul era culoarea îndrăgită de sultani; la Iaşi, a fost culoarea îndrăgită de femei" [29, p.99]. Războaiele austro-ruso-turce care se desfăşurau pe teritoriul Ţărilor Române, chiar dacă au sporit necazurile poporului, au născut totuşi condiţii prielnice trezirii năzuinţelor naţionale şi reluării negoţului pe scară mare cu „Europa". Din îndepărtata Franţă sosesc, încetul cu încetul, Luminile şi purtările alese. Moda şi obiceiurile se schimbă şi ele în acelaşi timp. Boierimea şi burghezia, care abia se năştea, adoptă cu patimă într-o singură generaţie îmbrăcămintea, purtările şi ideile Occidentului, pregătind totodată revoluţia viitoare [29, p.11]. La aceeaşi concluzie ajunge şi istoricul român Nicolae Iorga. Analizând scrisorile boierilor din secolele XVI-XIX, autorul susţine că „de-odată se trece acum, sub influenţa maeştrilor „de limbi şi de danţ", a ofiţerilor ruşi şi austrieci din armatele de ocupaţie, a cetirii gazetelor şi cărţilor aduse prin consulate şi a călătoriilor în Apus, la forme nouă de viaţa, pe care fireşte că boierimea le primeşte cea dintâi" [32, p.VII]. Rezultatul acestui proces a fost că la sfârşitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea boierimea din Ţările Române este prezentată de către alogeni, adică de *Ceilalţi*, ca o categorie socială lipsită de un stil propriu, de o identitate, aceştia îmbinând în vestimentaţie, alimentaţie, distracţie, viziuni, obiceiuri elemente străine.

Această simbioză de „mode" are, în viziunea noastră, multiple explicaţii. Însăşi amplasarea geografică a Ţărilor Române contribuie la realizarea acestui melanj. Occidentul a fost un exemplu şi punct de atragere pentru nobilimea din spaţiul românesc, iar Orientul şi-a lăsat amprenta în primul rând prin instituirea regimului de suzeranitate. În plus, să nu trecem cu vederea contextul istoric în care se produc aceste schimbări, căci Ţările Române în permanenţă au fost supuse influenţelor – la început a Poloniei şi Ungariei, după care a Imperiului Otoman, Imperiului Habsburgic şi a Imperiului Rus, iar boierimea românească de cele mai multe ori se supunea şi încerca să stabilească un parteneriat efectiv cu statele vecine, pentru a-şi menţine moşiile, dregătoriile etc. Ceea ce-l face pe Dimitrie Bolintineanu să susţină că boierii niciodată nu aveau o poziţie fermă: „unii alergau la poloni, alţii la unguri, alţii la turci, alţii la hanul de tătari, cărora le promitea felurite avantaje, toate cu pierderea dreptului de autonomie al ţării" [27, p.47]. După cum susţine D.C. Moruzi, românii au o mentalitate specifică: „orice idee nouă emisă fie în agricultură, în industrie, în artă, în drept sau chiar în ale milităriei nu va fi acceptată, ideea fiind apreciată ca o absurditate, pentru că în Franţa nu există aşa ceva" [39, p.454]. Cu alte cuvinte, în permanenţă boierimea dorea să fie ca alţii, dar să nu fie ea însăşi.

Astfel, putem constata că la începutul secolului al XIX-lea boierimea Ţării Moldovei reprezenta acel melanj de „mode şi veşminte" între Occident şi Orient, realizat sub influenţa atât a situaţii interne, cât şi a celei externe. Iar manifestarea identităţii etnice se intercalează cu cea socială, căreia, considerăm, la acel moment, reprezentanţii boierimii îi acordau o prioritate mai mare.

De fapt, boierimea din Basarabia reprezenta în anul 1812 aceeaşi categorie socială privilegiată ca şi din întregul Principat Moldova, iar analiza manifestărilor identităţii etnice a acestei categorii sociale este un proces complex. Pe lângă cele relatate, trebuie să constatăm şi influenţa politicii imperiale promovate de administraţia imperială rusă, care tindea să deznaţionalizeze şi să rusifice boierimea autohtonă, precum şi specificul acestei stări sociale – de a-şi păstra cu orice preţ drepturile şi privilegiile. Tehnicile şi metodele utilizate de către Imperiul Rus în acest sens au fost diverse. Imperiul Rus a încercat să creeze o elită supranaţională, cu un etos militar puternic, pentru a integra şi conduce diferitele popoare aflate sub stăpânirea sa [31, p.39]. Astfel, susţine D.C. Moruzi, „monarhia rusă a trebuit …. să elaboreze un fel comun de a trăi, o oarecare egalitate. Fireşte că această egalitate, fie şi cu un substrat restrâns, atenua lupta naţională, îndreptând privirile asupra lipsei generale de drepturi politice, şi făcea să se vadă problema principală politică nu în lupta pentru independenţa politica naţională, ci pentru libertatea politică" [24, p.14]. Deşi îşi scria lucrarea la începutul secolului al XX-lea, D.C. Moruzi avea perfectă dreptate, căci această „egalitate" o găsim reflectată şi legalizată în actele ce veneau să reglementeze organizarea administrativă a regiunii Basarabia. Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, categoria socială privilegiată a boierilor din Basarabia a fost suprimată şi egalată în drepturi cu dvorenimea din guberniile interne ruse şi integrată în ea [57, p.229]. Privilegiile acordate s-au regăsit şi în Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828, conform căruia tuturor categoriilor sociale locuitoare în Basarabia li s-au păstrat toate drepturile. În Regulament este specificat că nobilii din Basarabia beneficiază şi în guberniile ruse de toate drepturile şi privilegiile de care dispun reprezentanţii acestei categorii sociale prin *Hrisovul despre drepturile, libertăţile şi privilegiile dvorenimii, adoptat de împărăteasa Ecaterina a II-a, la 21 aprilie 1785* [56, p.198].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.60-70

Problema privind identitatea nobilimii din Basarabia are un grad de complexitate datorită atât componenţei etnice a acesteia, cât şi politicii coloniale promovate de administraţia imperială în noua provincie anexată. În Basarabia imediat după anexare identificăm un număr de 836 de nobili [23, p.24], dintre care majoritatea erau de naţionalitate română, iar în 1897, în urma realizării Recensământului populaţiei din Imperiul Rus, nobilimea constituie 21863 de persoane [55, p.21]. Cauza acestei creşteri nu este dictată doar de evoluţia demografică, dar şi de politica colonială promovată de administraţia imperială. Astfel, în componenţa nobilimii din Basarabia pe lângă nobilii români întâlnim şi nobili ruşi, polonezi, greci, ucraineni etc., fapt ce a influenţat manifestarea identităţii naţionale la nobilimea din teritoriul dintre Prut şi Nistru.

Astfel, odată cu anexarea Basarabiei, o parte din boierime pleacă peste Prut, vânzându-şi moşiile (proces tratat ca o formă de manifestare a identităţii naţionale), alţii, din contra, se stabilesc cu traiul în noua regiune, încearcă să se încadreze în serviciul administrativ ţarist, depun jurământ de credinţă şi manifestă afecţiune faţă de statul şi monarhul rus. Şi tendinţa boierilor din Basarabia de a fi prezenţi la balul dat în cinstea vizitei lui Alexandru I la Chişinău, în 1818, reprezintă dorinţa acestora de a demonstra credinţă şi supuşenie [2]. Astfel de fapte întâlnim şi mai târziu. De exemplu, în anii 1853-1856, în timpul războiului Crimeii, nobilimea din Basarabia face donaţii, declarându-şi dorinţa de a pune la dispoziţia împăratului „nu doar viaţa lor, dar şi a fiilor acestora şi toată proprietatea lor" [50, p.57], iar în cazul războiului ruso-româno-turc din 1877-1878 şi încheierii tratatului de la San-Stefano, nobilii, printr-o scrisoare oficială adresată Împăratului, îi aduc sincere felicitări pentru acest fapt istoric realizat, pentru aceea că a scăpat popoarele creştine din Balcani de jugul turcesc [16, p.2-2 verso]. Totodată, analiza dosarelor prezentate, pe lângă alte documente, de boierii care urmau să-şi confirme nobleţea la Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia atestă că ei sau strămoşii lor au depus jurământ de credinţă Imperiului Rus, acesta fiind un avantaj foarte important. De exemplu, reprezentanţii familiei Ciolacu (Anastasie Ciolacu depune cererea la 19 mai 1824) ca argument al nobleţei lor prezintă faptul că Dumitru Ciolacu a depus jurământ de credinţă Împărătesei Ecaterina a II-a, fiind decorat cu gradul militar de căpitan [17, p.1-1 verso, 5]. Ulterior, urmaşii lui Anastasie, pentru a-şi reconfirma nobleţea, pe lângă faptul că bunelul lor a jurat credinţă, aduc ca argument faptul că şi tatăl lor la momentul „alipirii", deţinând proprietăţi şi scutelnici în judeţul Soroca, a depus un jurământ comun administraţiei ţariste [17, p.64-65]. Faptul că după anexare nobilii au depus jurământ de credinţă este susţinut de C.Tomescu. Acesta prezintă textul jurământului depus lui Alexandru I şi Scaunului imperial, la 8 februarie 1813, de boierii moldoveni Dimitrie Râşcanu, Ioan fost paharnic, Metodie Donici, Panainte Catargi, în care se preciza: „cu credinţă şi fără de făţărie a sluji şi întru toate a fi supus, necruţând viaţa mea până la ultima picătură de sânge" [44, p.311], aceştia urmând să contribuie prin toate metodele şi mijloacele posibile la dezvoltarea şi mărirea imperiului. Totodată, aceste jurăminte erau date de către reprezentanţii nobilimii atunci când participau la alegerile nobiliare, organizate o dată la trei ani sau când erau numiţi în funcţie, căci ei vor alege acele persoane care cu bună-credinţă vor sluji statului [3, p.129-129 verso; 11, p.227-228]. Anume prin depunerea acestor jurăminte de credinţă administraţia ţaristă tindea să „disciplineze" societatea nobiliară din Basarabia şi în general din imperiu. Căci existenţa unei nobilimi/dvorenimi credincioase, supuse şi disciplinate, reprezenta un avantaj în dezvoltarea statului, însă pentru nobilimea basarabeană această politică de uniformizare a constituit şi un cadru propice de a limita manifesătrile identităţii naţionale.

Urmărind acelaşi scop de uniformizare, „disciplinare" şi rusificare a nobilimii basarabene, administraţia ţaristă i-a acordat în permanenţă decoraţii, premii, diplome şi ranguri. Evoluţia nobililor din Basarabia în cariera de funcţionar al administraţiei civile sau de militar este dovedită de formularele de serviciu [10, 11, 12, 18, 19], de listele funcţionarilor aleşi în cadrul alegerilor nobiliare [3, 7, 12, 15, 20], precum şi de ordinele propriu-zise care se referă la acordarea rangurilor civile persoanelor din întregul imperiu, fiind inclusă şi regiunea/gubernia Basarabia [13]. Majoritatea nobililor din Basarabia deţineau decoraţii, diferite ca semnificaţie şi valoare, însă toate au fost acordate pentru „serviciul şi credinţa" faţă de acvila bicefală. Astfel, pentru serviciu util şi devotament faţă de administraţia imperială au fost decoraţi: Pavel Măcărescu – cu ordinul Sf. Vladimir de gradul 4 [8, p.49-50 verso], Nicolae Stamo – cu medalia pe lenta Sfântul Andrei în memoria celor căzuţi în războiul ruso-turc din 1853-1856 [10, p.3-7], Dumitru Krupenschi – cu ordinul Sf. Stanislav de gradul 4, cu Ordinul Sf. Ana de gradul 3, cu Ordinul Sf. Stanislav de gradul 2 [10, p.17-24], Teodor Krupenschi – cu Ordinul Sf. Ana de gradul 3 [10, p.26-31], Pavel Egor Leonard – cu Ordinul Sf. Stanislav de gradul 2, cu Ordinul Sf. Ana de gradul 2 [10, p.46-54], Gheorghe Donici – cu Ordinul Sf. Vladimir de gradul 4, cu Ordinul Sf. Stanislav de gradul 2 [12, p.148-151], Alexandru Leonard – cu Ordinul Sf. Vladimir de gradul 4, cu Ordinul Sf. Ana de gradul 3 şi 2, cu Ordinul sârb Sf. Sava de gradul 2, precum şi cu trei medalii Crucea

Roşie (în memoria celor căzuţi în războiul ruso-japonez, la 100 de ani de la războiul din 1806-1812 şi la 300 de ani de conducere a dinastiei Romanilor) [21, p.103 verso-105] etc.

Astfel, o parte a nobililor din Basarabia s-a lăsat ademenită de privilegiile administraţiei ţariste, uitând (în viziunea noastră) de propria identitate sau, mai bine zis, acţionând de pe poziţia unui nobil. Acest fapt devine evident analizând lucrările funcţionarilor ruşi şi ale călătorilor care au trecut prin Basarabia. N.V. Laşkov, în lucrarea sa dedicată centenarului anexării teritoriului dintre Prut şi Nistru la Rusia, referindu-se la boierii din Basarabia menţiona: „Boierii moldoveni în trecut se îmbrăcau în halate de mătase (antereu), încinse cu un şal, iar pe deasupra purtau caţaveică de blană, în picioare încălţau pantofi de marochin/de saftian" [52, p.54]. Sintagma „în trecut" invocă faptul că reprezentanţii nobilimii au dat uitării vechile tradiţii de a se îmbrăca potrivit tradiţiilor orientale. Această schimbare în societatea basarabeană, după cum menţionează A.Nakko, contemporan al acelor timpuri, se produce în anii 30 ai secolului al XIX-lea, când, treptat, rezistenţa naţională pasivă a boierilor moldoveni a slăbit. Relaţiile cu funcţionarii şi militarii ruşi, încuscririle, dorinţa de a-şi plasa copiii în armată, în funcţii, de a le face stagiul în armată, nevoile administrative, comerciale au împins această categorie socială spre legături mai strânse şi mai intime cu societatea rusească, cu viaţa rusească. Membrii celor mai bune familii, având în faţa lor minunata familie a guvernatorului, care reprezenta pentru ei exemplul bunăvoinţei şi al cumsecădeniei, se străduiau să-l emită în toate, introducând la ei acasă aceleaşi reguli de conduită. De aici survin şi un şir de schimbări ale moravurilor, tradiţiilor, obiceiurilor şi ideilor nobilimii din Basarabia. Această cotitură în societatea basarabeană are loc prin anii '30 ai secolului al XIX-lea, când pe scenă apare noua generaţie, născută şi educată în Basarabia sub influenţa spiritului rusesc [53, p.150]. Despre schimbarea generaţiilor şi, odată cu aceasta, a viziunilor, atitudinilor relatează nobilul Pavel Kruşevan. Dânsul menţionează că cu trecerea timpului „bătrânii şi bătrânele, care plângeau la auzul *Doinei*, au dispărut, iar noua generaţie, ocupând locurile lor, a uitat treptat şi de ei şi de *Doină*". Fapt regretat de autor, căci *Doina* „a fost creată, pentru a cânta basarabenilor despre neputinţa lor, lipsa de voinţă şi de energie în această veşnică luptă, dar şi pentru a-i îndemna să-şi apere pământul pe care s-au născut, acea bucăţică de pâine pe care au moştenit-o de la taţi şi bunei" [51, p.116]. În aceeaşi ordine de idei N.V. Laşkov susţine că în persoana celor care au învăţat în şcolile din Basarabia administraţia imperială a căpătat slugi credincioase, împrăştiate prin toate locurile marii Rusii, care au fel de fel de slujbe împărăteşti şi obşteşti şi care manifestă dragoste faţă de Ţar şi Rusia, cu un cuget curat împlinind voia Împăratului [34, p.60]. Căci, aşa cum gândeşte boierul Mavrocosta, unul dintre personajele lui D.C. Moruzi, „...urmaşii îi voi creşte în neam rusesc, tot în neam rusesc se vor căsători, devenind după câteva spiţe Ruşi ca toţi Ruşii" [36, p.34]. Pe cât de real a fost acest proces de transformare/rusificare a nobilimii basarabene urmează să vedem, pentru că el s-a dovedit a fi doar în aparenţă, altfel spus – ceea ce dorea să vadă administraţia ţaristă; în realitate însă acest proces de rusificare nu a fost dus până la capăt.

Însă, pe cât de sigur putem afirma că nobilimea basarabeană în secolul al XIX-lea şi-a promovat propriile interese, trecând în umbră ceea ce reprezenta identitatea etnică, cu aceeaşi certitudine putem susţine contrariul. Pentru că acţiunile acesteia, pe lângă scopul de a-şi promova propriile interese şi de a-şi apăra drepturile şi libertăţile, de foarte multe ori au un profund caracter naţional, nobilii dorind să-şi promoveze valorile naţionale, conştiinţa de neam. Istoricii I.Şarov şi A.Cuşco identifică, în baza lucrărilor autorilor ruşi din secolul al XIX-lea, trei momente legate de circumstanţe istorice, militare sau politice, prin care populaţia din Basarabia şi-a manifestat atitudinea faţă de dominaţia ţaristă, anume: atitudinea negativă a localnicilor faţă de armata de ocupaţie în anii de până la anexare, emigrarea în masă peste Prut a basarabenilor în primii ani de stăpânire rusă şi rezistenţa boierimii locale faţă de măsurile de centralizare [43, p.31]. Anume acest din urmă aspect este cel ce ne interesează: modelele, comportamentele, acţiunile prin care nobilii din Basarabia şi-au manifestat identitatea.

Nobilul basarabean D.C. Moruzi menţiona că, într-adevăr, odată cu anexarea teritoriului dintre Prut şi Nistru la Imperiul Rus, boierimea autohtonă a fost pusă să aleagă între: „ori rămâi credincios neamului, ori împăratului" [37, p.13]. Adică, nobilimea trebuia să aleagă între a deţine statutul de nobil ce presupunea un întreg complex de privilegii, cu obligaţia de a respecta şi promova politica ţaristă, sau a pierde totul – moşiile, drepturile, privilegiile. Totuşi, D.C. Moruzi susţine că nobilii din Basarabia „împăcau foarte lesne în mintea lor aceste două părţi opuse ale dilemei..." [37, p.13]. El prezintă exemplul boierului Andronache Donici. Acest boier „ţinea la Chişinău caifet rusesc" şi îi cinstea pe musafiri „după datinile ruseşti, cu obişnuitul pahar de ceai... îmbrăcat după ultima modă... rar să-l întâlneşti pe uliţă fără ordinul Sfintei Ana la gât" [36, p.150]. Aici, în capitala regiunii, nu găseai un alt mai „veropodannâi" decât boierul Andronache: „vorbea ruseşte,

mânca bucate ruseşti, toată iarna bea la ceai rusesc şi veşnic era vârât pe la guvernator şi pe la toţi ruşii..." [36, p.151]. La ţară însă era un altfel de om: „îl găseai veşnic în cerdac... îmbrăcat după vremea de afară. Acolo te cinstea cu dulceţe şi cafele, iar masa lui era curat moldovenească! Căci aşa avusese înţelegere cu cucoana D-sale: la oraş să fie ruşi ca toţi ruşii, iar la ţară neaoşi moldoveni" [36, p.150]. La ţară cuconul Andronache venea „să se odihnească şi să se întremeze în huzurul şi după obiceiurile în care fusese născut; aşa că gospodăria şi casele de la moşie erau mai mult de răzeş chiabur decât de boier mare şi de neam, cum era" [36, p.151]. Şi astfel de nobili ca Adronache Donici, care indirect şi-au păstrat identitatea, erau foarte mulţi în Basarabia. D.C Moruzi, prezentând o listă de boieri pe care i-a cunoscut personal, îi caracterizează ca fiind persoane care şi-au păstrat identitatea naţională. El scria că „se făleau de a fi boieri moldoveni, vorbind între ei româneşte, trăind româneşte în casele lor şi fălindu-se cu neamul şi obârşia" [37, p.102]. Potrivit altei afirmaţii a lui Moruzi, ei ascultau muzică naţională şi gândeau româneşte: „Nu o dată am văzut pe aceşti patrioţi ruşi cu idei panslaviste ascultând vreo doină, cu ochii plini de lacrimi… şi apoi dvoreanul basarabean e cult şi inteligent, deşi cultura lui e rusească, inteligenţa lui e însă latină, deci superioară inteligenţei slave" [37, p.106].

De fapt, D.C. Moruzi consideră că procesul de rusificare nu a avut şi nici nu putea să aibă rezultatul aşteptat de administraţia ţaristă. Argumentul principal prezentat este întâlnirea pe care a avut-o unul dintre personajele sale cu o „mână de oameni", care a fost „aruncată în mijlocul rusimei, tocmai din vremea lui Petru cel Mare şi a lui D.Cantemir" şi care „nu şi-a pierdut nici limba, nici obiceiurile, ba cată că-şi zică români, iar nu moldoveni ca ai noştri; apoi, ori ce-o vrea să facă împăratul cu toţi cinovnicii lui, nu-i vor putea numi ruşi pe cei din Basarabia, nici peste o mie de ani!" [36, p.98].

Va suferi eşec şi încercarea de a rusifica nobilimea basarabeană prin a o îndepărta de Patrie, căci o serie de reprezentanţi ai acesteia au fost trimişi în diferite regiuni şi gubernii ale Imperiului Rus. De exemplu, căpitanul Ion Măcărescu locuia în Moscova, unde deţinea funcţia de ajutor al Comandantului Închisorii Militare din Moscova [8, p.96]. Acesta a depus cererea ca copiii săi Iulia, Eugenia, Ioan şi Serghei să fie confirmaţi în titlul nobiliar şi introduşi în Cărţile Genealogice ale dvorenimii din Basarabia [8, p.98-98 verso]. Reprezentantul aceleiaşi familii, Arcadii Măcărescu, care locuia în Hersones, roagă confirmarea nobleţei pentru fiii săi Gheorghe şi Leonid [8, p.119].

De fapt, scopul urmărit de administraţia imperială rusă prin asemenea transferuri era că acestea să contribuie la rusificare: „de nu i-au lăsat cei mari acolo, e pentru ca să uite de neam şi de limbă; căci împăratul le-a răpit ţara" [37, p.150]. În viziunea contemporanului D.C. Moruzi, acest fapt nu le-a reuşit, fiindcă, deşi copiii acestor înstrăinaţi au fost născuţi pe pământ străin, ei vor avea chipul şi credinţa neamului; aceea ce a văzut el şi a resimţit în patrie le vor cunoaşte, le vor resimţi şi ei, numai că mai frumos şi mai adânc, „pentru că tata i le va povesti printre lacrimi şi cu tot focul ce-l arde în suflet" [37, p.19]. Atunci „şi el (nobilul), şi ei (copiii lui)... se deprind a avea două limbi şi două cugete: o limbă şi un cuget, ascunse amândouă, pentru cele frumoase şi sfinte; o limbă şi un cuget, amândouă pe faţă, pentru cele urâte şi blestemate" [37, p.20]. În scrierile sale D.C. Moruzi îşi aminteşte cu ironie cum mama îl purta în şalvari: „vedeţi, vă rog, că mama mă purta pe atunci ruseşte, cu nişte şalvari de catifea neagră, socotind, biata femeie, că o să-i umplu cu dragoste pentru împărat şi împărăţie, iar de acolo se va sui dragostea până la inimă" [38, p.187]. Păstrarea caracterului naţional al populaţiei din Basarabia, inclusiv al nobilimii, şi eşecul procesului de rusificare sunt menţionate de nobilul D.C. Moruzi. Personajul acestuia, Titi, un copil de 8 ani (de fapt, criticii literari îl indentifică pe însuşi autorul) răspunde părinţilor săi (boieri veniţi din Moldova) care susţin că sunt ruşi: „Da! Ruşi! şi d-ata nu ştii nici un cuvânt ruseşte, iar tata vorbeşte stricat. Nu văd eu cum zâmbesc ruşii când vorbeşte d-lui! D-voastră sunteţi nişte ruşi de aceia ca împăratul şi cei mari de la Petersburg, care vorbesc între ei numai franţuzeşte şi poruncesc ruşilor ce să facă ca să nu dea în gropi" [36, p.149]. Prin faptul că aceste concluzii aparţin unui copil, D.C. Moruzi vrea să accentueze, în viziunea noastră, naivitatea administraţiei ţariste, care considera că procesul de rusificare şi de deznaţionalizare va reuşi.

Faptul că nobilimea basarabeană a manifestat pe întreg parcursul perioadei de dominaţie ţaristă sentimente naţionale, specifice identităţii sale române, se face vădit din numeroasele conflicte interminabile ce au avut loc între aceasta şi funcţionarii ruşi din cauza că nobilimea vroia să rămână în vigoare vechea legislaţie moldovenească, să rămână oficială limba română etc. Este bine cunoscut conflictul cu generalul I.M. Harting, care intenţiona să introducă în Basarabia legislaţia rusă şi să transforme regiunea într-o gubernie rusească. Pentru a înlătura acest pericol, reprezentanţii nobilimii locale au adresat cinci plângeri, primele patru la Petersburg: împăratului Alexandru I, Comitetului de Miniştri, Consiliului de Stat, Preşedintelui Consiliului de Stat contelui Saltâkov şi una separată Exarhului şi Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni, prin care cereau

păstrarea legislaţiei autohtone, făcând referire la Codul Calimach din 1817, Codul Valah al lui Ipsilanti din 1780, Hexabiblul lui Armenopol din 1345 şi la Pravilile lui Vasile Lupu [1, p.117-122].

În 1819 se iscă o ceartă răsunătoare între generalul Bahmetev, rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, şi reprezentanţii nobilimii din Consiliul Suprem al Basarabiei. Cauza acestei era propunerea lui Bahmetev cu privire la ordinea şedinţelor Consiliului, reprezentanţii nobilimii fiind profund nemulţumiţi de ea. După părerea lor, acceptarea propunerii generalului Bahmetev ar însemna: „negarea fidelităţii basarabenilor", „insultă adusă naţiunii" şi „lipsă de ambiţie şi de cinste" [24, p.157]. Conflictele dintre nobilimea basarabeană şi reprezentanţii administraţiei ţariste continuă cu cel pe care Behmetev l-a avut cu viceguvernatorul Basarabiei Vighel. Acesta a alcătuit un memoriu pe care l-a prezentat Guvernatorului General al Novorosiei şi Basarabiei contelui M.S. Voronţov, la Odesa. În el Vighel defăima populaţia moldovenească din Chişinău şi cerea introducerea legilor ruse în Basarabia. Boierii moldoveni au cumpărat în mod secret, de la un funcţionar, o copie de pe acest memoriu şi imediat ce au luat cunoştinţă de conţinutul lui s-au adresat guvernatorului cu rugămintea ca Vighel să fie îndepărtat din provincie ca „duşman al poporului moldovenesc" [24, p.158]. Tot în această perioadă, spătarul Iordache Bucşăneanu a pus în circulaţie în mod cladestin un sigiliu cu blazonul Moldovei cu emblemele ţinuturilor situate între cele două maluri ale Prutului. Autorul a fost identificat, scrie în dosar, şi, întrucât s-a constatat că Bucşăneanu este „devotat naţiunii moldoveneşti", a fost nevoit să treacă în Moldova [26, p.58]. Nobilii cereau traducerea în limba rusă a codurilor de legi româneşti pentru a fi puse în aplicaţie. Astfel, la 15 decembrie 1828, Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, prezidată de mareşalul regional Constatin Başotă, la cererea Administraţiei Regionale, analizează raportul depus de reprezentanţii Judecătoriei Judeţene, prin care cere să fie traduse în limba rusă cărţile lui Donici şi Armenopolu, care conţin toate legile specifice acestei regiuni şi sunt necesare pentru studierea cazurilor litigioase [5, p.44-44 verso]. De fapt, acest demers este nu altceva decât continuarea luptei pentru păstrarea legislaţiei autohtone.

Manifestarea identităţii etnice la nobilime este argumentată şi prin faptul că la început „nimeni din nobilii moldoveni nu ştia limba rusă; ei nu erau curioşi să vadă Moscova sau Petersburgul, deci nu se interesau de Rusia. Viena era obiectul intereselor lor, iar de la 1830 – Parisul". În 1825 populaţia Basarabiei era complet lipsită de sentimentul dinastic. Moldovenii, de exemplu, nu arătau prea mult regret faţă de decesul ţarului Alexandru I, rămâneau indiferenţi: „dacă n-a rămas acesta, va fi altul" [24, p.49]. Aceste „sentimente" se evidenţiază la boierii basarabeni atunci când cereau extinderea şi în Basarabia a unor prevederi ale Regulamentului Organic, „care există de la 1833 la fraţii noştri". Argumentând această cerere, ei menţionau: „Acelaşi neam pe ambele maluri ale Prutului, identitatea vechilor legături şi obiceiuri, asemănarea climei, a solului, a obiceiurilor şi înclinărilor populaţiei săteşti, toate favorizează această a noastră cerere" [46, p.99]. Prezenţa spiritului naţional la boierii români din Basarabia este dovedit şi prin faptul că deja la 1839 trimişii domnitorului Moldovei, Mihail Sturdza, în Rusia au fost strict supravegheaţi la trecerea lor prin Chişinău, unde se considera că se simţeau sentimente prounioniste [46, p.99].

Promovarea identităţii naţionale s-a accentuat odată cu unirea Principatelor Române, prin dubla alegere a lui Al. Ioan Cuza, în 1859. Astfel, Charles Tissot, consulul Franţei la Iaşi, menţiona că în Basarabia unirea ţărilor române şi domnia lui Cuza, numit în familiile nobililor de aici Rege, provocau un entuziasm care n-a mai existat în niciunul din principate. La 18 martie 1864, consulul francez raporta că elitei politico-sociale din Basarabia, ca şi celei din alte provincii ale Imperiului Ţarist, i s-a cerut să se pronunţe cu privire la sacrificiile pe care este dispusă să le facă în favoarea guvernului rus. Răspunsul a fost extrem de sugestiv: „Deşi Basarabia fusese separată de România fară a fi consultată voinţa sa şi deşi toate sentimentele sale rămăseseră ataşate străbunei sale patrii, ea îşi va împlini totuşi obligaţiile faţă de împărat" [41, p.44].

Un alt argument este şi faptul că în anii 1862-1863 în Basarabia exista o grupare boierească, care, cu ocazia revoltei din Polonia, „visa să restabilească naţia moldovenească în Basarabia, în vederea apropierii circumstanţelor care ar da naţiei dreptul de a cere unirea cu Moldova". Din ea făceau parte: fraţii Cotruţă Alexandru şi Carol, fraţii Casso, fraţii Cristi, Ioan şi Constantin, Cazimir Constantin cu fiul lui, student [24, p.113].

Atitudinea negativă faţa de regimul de dominaţie ţarist, manifestată de unii reprezentanţi ai nobilimii, reiese şi din raportul adjunctului şefului Administraţiei Jandarmeriei Guberniale din judeţele Bălţi şi Orhei din 21 ianuarie 1892, în care acesta, prezentând situaţia politică din Basarabia pentru anul 1891, susţine că dacă în ce priveşte categoriile sociale inferioare situaţia este liniştită, acestea nemanifestând interes nici pentru viaţa cotidiană, cu atât mai mult nici pentru problemele importante în stat, atunci în ce priveşte intelectualitatea, situaţia este cu totul alta. Exemplu al manifestării antirusofilismului este mareşalul judeţean al nobilimii din Bălţi, Casso, despre care se poate afirma că „deşi locuieşte în Rusia, priveşte totuşi peste Prut...", iar luând în considerare importanţa funcţiei pe care o deţine, ar fi bine ca aceasta să fie exercitată de alte persoane [40, p.32].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.60-70

Dovadă a faptului că nobilii basarabeni îşi păstrau identitatea naţională românească, chiar dacă se încadrau în serviciul imperial, este şi păstrarea titlurilor vechi boiereşti pe care le deţineau până la anexare. De exemplu, studiind procesele-verbale ale şedinţelor Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia din anul 1825, constatăm că majoritatea şedinţelor erau prezidate de mareşalul regional al nobilimii Ion Constantin Başotă, în prezenţa deputaţilor: nobilul Ion Capallo, *serdarul* Teodor Măcărescu, *serdarul* Pavel Măcărescu, *clucerul* Anton Burda, nobilul Iordachi Feodosiu [4, p.27-29 verso]. În anul 1830, procesele-verbale ale Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia au fost semnate de *serdarul* Teodor Măcărescu, nobilul Enache Russu, nobilul Donici, funcţionarul de clasa a XII-a Grigore Ursu, mulţi dintre ei semnând în paleografia moldovenească [6, p.7]. Acelaşi proces îl identificăm analizând lista candidaţilor la funcţia de deputaţi în Consiliul Suprem al Basarabiei din 24 decembrie 1824: funcţionarul de clasa a VII-a Ion Pruncul, funcţionarul de clasa a VIII-a Iordachi Donici, funcţionarul de clasa a VI-a Panainte Cazimir, nobilul Iancu Russu, *clucerul* Nicolae Cerchez, *jitnicerul* Simion Glavce, funcţionarul de clasa a IX-a Teodor Krupenschi, *medelnicerul* Lupu Rossetti, funcţionarul de clasa a IX-a Eremia Ianov, funcţionarul de clasa a VI-a Apostolache Stamo [3, p.226-227]. Ulterior însă, în documentele oficiale nu mai identificăm situaţia respectivă, deşi existau reprezentanţi ai familiilor vechi boiereşti din Moldova. De exemplu, în 1840 membri ai Comisiei pentru revizuirea hotărârilor Adunării Deputaţilor Nobilimii din Basarabia erau: funcţionarul de clasa a X-a Constantin Botezatu, funcţionarul de clasa a IX-a Alexandru Deineca, funcţionarul de clasa a IX-a Gheorghe Cazimir, funcţionarul de clasa a XII-a Egor Stamati, funcţionarul de clasa a XIV-a Ion Russo [9, p.21]. Deşi în documentele oficiale ale administraţiei imperiale titlurile vechi boiereşti sunt înlăturate, în viaţa cotidiană, în relaţiile dintre boieri acestea s-au mai păstrat pe parcursul întregii perioade de dominaţie ţaristă. În acest sens argumentul forte fiind numeroasele cereri semnate de reprezentanţi ai nobilimii basarabene, în care ei se identifică cu ranguri boiereşti moldoveneşti. Totodată, boierul Teodor Vârnav, scriind la 1845 autobiografia, menţionează că în satul Floreşti pe lângă familia sa mai locuiau şi alţi boieri: „moşul Constantin Vârnav, sulgeriu, moşul Toderaşcu Vârnav, paharnic, şătrariul Ioniţă Lupu etc." [47, p.16-17]. Anume acest fapt atestă că deşi nobilimea din Basarabia s-a încadrat în serviciul administraţiei ţariste, aceasta îşi mai păstrează vechile titluri şi ranguri boiereşti, cunoscându-şi obâşiria.

Ideile naţionale la nobilimea basarabeană îşi găsesc confirmare şi prin modul în care aceasta îi percepe pe *Ceilalţi*, prin nemulţumirea pe care o manifestă faţă de procesul de încadrare a străinilor în serviciul administraţiei basarabene, precum şi prin nemulţumirea de faptul că străinii îşi confirmau, fără mare greutate, nobleţea. Faptul că străinilor li se permitea să ocupe funcţii în Basarabia era la fel o politică bine gândită a administraţiei ţariste; ca rezultat, funcţionarii devotaţi regimului ocupau cele mai importante funcţii în administraţia regională şi gubernială. De fapt, prin politica de colonizare sau de penetrare a elementelor etnice şi culturale-sipirituale eterogene stării de spirit, mentalităţii şi comportamentului populaţiei basarabene i-au fost imprimate unele trăsături specifice [33, p.24]. Optarea pentru poziţii şi funcţii, pentru respectarea drepturilor şi privilegiilor deţinute de nobilimea basarabeană se intercalează cu ideea etnică. Fapt reflectat şi în procesul de organizare şi desfăşurare a alegerilor nobiliare. Chiar de la primele alegeri organizate în Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia, din iunie 1818, observăm această luptă pentru putere între cele două partide: între reprezentanţii nobilimii autohtone şi cei nou-veniţi în regiune, alogeni. La 1818, în procesul de organizare a alegerilor, peste 100 de „nobili" cereau înlăturarea de la alegeri a şambelanului Balş; pe de altă parte, Catargi, Ghica, Balş, colonelul Şuhanov, Râşleacov, Ermolinschi, Hâjdău, Gulac şi încă 16 nobili somau excluderea afaceriştilor Pruncul şi Feodosiev [49, p.12]. Aceeaşi situaţie o identificăm şi în anul 1840, când la alegerile nobiliare ce urmau să se desfăşoare în Basarabia s-au confruntat două „partide": cea a nobililor recent confirmaţi, alogeni, în frunte cu nobilul Dimitriu, şi partida naţională reprezentată de nobilimea autohtonă, veche, ca: Sturdza, Cheşcu, Chiruş, Catargi, Russo, Râşcanu etc. [45, p.66-74].

Atitudinea pe care o manifesta nobilimea din Basarabia faţă de *Ceilalţi,* care erau încadraţi în rândul nobilimii din Basarabia, este reflectată de boierul/nobilul A.Nakko în lucrarea sa dedicată situaţiei economice, politice, sociale etc. a Basarabiei după anexare. A.Nakko descrie procesul înnobilării alogenilor, făcând referinţă la şleahta poloneză. Frecvent, reprezentanţii şleahtei poloneze care veniseră aici cu doar câteva ruble în buzunar, deţineau funcţii în poliţie sau, arendând proprietăţi funciare, deveneau mari proprietari de pământ. Aşa se întâmpla că, de cele mai dese ori, cei care erau cu adevărat nobili, din lipsa de resurse financiare, nu puteau căpăta documentele şi dovezile care ar confirma apartenenţa lor nobiliară, iar cei care aveau bani, deşi nu erau de provenienţă nobili, obţineau acest titlu [53, p.150]. În general, D.C. Moruzi, judecând prin intermediul personajului Mavrocosta din opera ce-i aparţine, susţine că poporul rus şi „miroase" altfel,

de aceea „cum se va desprimăvăra, fuga la Ciripcăul nostru, să ne spălăm plămânii de miresmele rusești" [36, p. 145]. Și în continuare: „Nu mă voi duce să trăiesc la Petersburg... asta ar fi o jertfă peste puterile mele!... Nu...nu...,fiindcă mult miroase a iuft..., iar peste Nistru cred că și florile și iarba câmpului altfel trebuie să miroase" [36, p.34]. Atitudinea negativă față de ruși și reprezentanții administrației țariste este redată și de Olga Nakko în scrierile sale. Referindu-se la primii ani după anexare, autoarea menționează că „în acele vremuri elementul rus era cu totul străin pentru Basarabia. Societatea de atunci neglija funcționarii ruși, evita orice legătură, relație și cunoștință cu aceștia și în general nu folosea deloc limba rusă" [54, p.47]. Pe lângă atitudinea negativă față de ruși, o parte din reprezentanții nobilimii critică și politica imperială de extindere a Imperiului: „Și-au mers-au țarii de la Moscova, tot înainte prin veacuri, peste neamuri și peste limbi, prin valuri de sânge și de lacrimi spre mărire, aceasta le-a fost menirea și rațiunea lor: extinderea necontenită a Imperiului" [37, p.5].

Aceasta idee de a lupta contra politicii imperiale poate fi constatată și prin implicarea nobilimii basarabene în variate procese judiciare, din perspectiva a două poziții. Pe de o parte, în primii ani după anexare majoritatea boierilor moldoveni aveau deschise dosare. De exemplu, doar în 1824 aveau deschise dosare următorii reprezentanți ai nobilimii: Dimitrache Brăescu, asesorul Buznea, funcționarul de clasa a X-a Andrei Donici, paharnicul Kogălniceanu, funcționarul de clasa a IX-a Teodor Crupenschi, funcționarul de clasa a VIII-a Zamfirache Ralli, Enache Russo, Iordache Tomuleț, fostul ispravnic al ținutului Orhei Iamandi, fostul ispravnic de Bender Alexandri, Nicolae și Constantin Donici, Iordache Catargi, comisarul în isprăvnicia Orhei Izmană, Iordache Catargi, Constantin Millo, fostul ispravnic de Orhei Paladi, Alexandru Pruncul, Iancu Russo, comisarul în isprăvnicia Orhei Dumitru Russo, proprietarii Vasile Rosseti, Nicolae Talpă, comisarul în isprăvnicia Orhei Haitul, comisarul în Isprăvnicia Orhei Cotruță, fostul ispravnic în isprăvnicia de Iași Ciugurean [3, p.21-27] etc. Pe de altă parte, cauza acestor procese erau acțiunile respectivilor nobili contra administrației și politicii imperiale. De exemplu, nobililor Nicolae și Constantin Donici, Iordache Catargi, Constantin Millo, Iancu Russo, Dumitru Russo le-au fost deschise dosare pentru faptul că ar fi întreprins acțiuni ilegale contra ofițerilor din armata imperială [3, p.23 verso].

Lucian Blaga susținea că identitatea românilor este definită de-a lungul veacurilor prin trei elemente ce o caracterizează: doina, plaiul și dorul [30, p. 149], care sunt specifice și pentru nobilimea din Basarabia. Căci, deși administrația țaristă a tins să promoveze mazurka și valsul în loc de horă și cântecul „Боже, Царя храни" în loc de doinele sufletești ale poporului român, acestea totuși s-au păstrat în subconștientul nobilimii și izbucneau în diferite situații. Astfel, la balul dat în 1862, în cinstea plecării guvernatorului Fanton de Verayon, s-au făcut auzite sunetele horei vechi moldovenești, în care s-au avântat, cu lacrimi în ochi, chiar și cei mai în vârstă. Cu puternice emoții și sentimente ne vorbește despre *doină* ca o taină a sufletului românesc al nobililor din Basarabia reprezentantul acesteia Pavel Krușevan. El caracterizează *doina* ca fiind „cântecul popular al Basarabiei, plin de o tristețe nemărginită?" [51, p.115]. De fapt, autorul face o alegorie la soarta poporului român, căci în permanență sufletul acestuia a avut de suferit din cauza polonezilor, ungurilor, turcilor, tătarilor, cazacilor, rușilor..., din care considerent P.Krușevan susține că nu e de mirare faptul „.. că până nu demult mulți basarabeni vărsau lacrimi la auzul scumpei *Doine"*. La fel, autorul susține că până acum un sfert de veac în trecut (adică, până prin anii '70 ai secolului al XIX-lea) la baluri, în timpul oaspăților, orchestra permanent interpreta o Doină. Și în aceste minute, conform mărturiilor sale, „bătrânii și bătrânele noastre obligatoriu vărsau lacrimi, clătinând cu tristețe din cap..., în aceste lacrimi se ascundea ceva profetic și fatal" [51, p.115].

Mulți dintre reprezentanții nobilimii din Basarabia au promovat ideile naționale și și-au manifestat nemulțumirea față de regimul țarist prin „vers și proză". Un exemplu elocvent reprezintă activitatea lui Alexandru Sturdza. Din viața și opera acestuia, din legăturile sale cu Basarabia, ba chiar cu Moldova – cu Filaret Scriban, cu seminarul Socola, din dorința de-a ajunge scrierile sale în românește la poporul său, – din toate acestea se observă, desigur, o dragoste și veșnică pomenire ce se păstrează în sufletul său despre pământul natal. Pătruns de menirea luminată, constituțională, a epocii Împăratului Alexandru I, „el nu-și ascundea – zice Wighel – dorința de a vedea Moldo-Vlahia ca o împărăție deosebită împreună cu Basarabia, Bucovina și Transilvania" [22, p.72]. Descriind în „Carnetul călătorului fără voie" perspectiva ce se deschidea de la orașul Chișinău, Sturdza vădește iarăși sentimentele sale față de Moldova: „Acest colțișor al pământului meu natal este numai un mic exemplu de frumusețile și bogățiile Moldovei; spre a le cunoaște și a le putea admira mai bine, trebuie să vizitezi mănăstirile de pe valea Orheiului, sau mai bine să treci Prutul și Siretul, ca să vezi munții Neamțului și ai Petrei, împreunarea Bistriței și a Siretului, într-un cuvânt, să vizitezi locurile slăvite prin faptele glorioase ale lui Ștefan cel Mare" [22, p.73].

Un alt reprezentat şi promotor al conştiinţei naţionale din Basarabia este boierul Constantin Stamati. Lucrările acestuia, cum ar fi poeziile *Imnul lăutei româneşti*, *Dragoş I, domnul Moldovei*, *Dorul de patrie, Fiica lui Decebal* etc., sunt o adevărată oază a ideilor româneşti în teritoriul dintre Prut şi Nistru. În poezia *Un român înstrăinat* C.Stamati pledează pentru unirea cu Moldova: „Mâhnit şi pe gânduri şăd posomorât, // Cu un dor nespus // Ş-întristat, şi dornic trăind amărât, // Mă uit spre apus… // Acolo îi viaţă! // Acolo-i speranţă! // Să fim fericiţi // De-am fi toţi uniţi" [42, p.74]. Dezideratul unirii Basarabiei cu Patria-mamă, pledarea pentru limba română şi grafia latină reprezintă un laitmotiv al întregii activităţi a lui C.Stamati, sau „lebăda Basarabiei", cum îl numeşte Al.Hurmuzachi.

Aceleaşi idei naţionale întâlnim şi în operele lui Matei Donici: „Căci poporul creştinesc // Poartă nume românesc // Şi-i în ţara Basarabă, // ce de Ruşi făcută roabă" [25, p.204]. Poate că în nicio scriere apărută în Basarabia sub Ruşi nota protestului împotriva regimului străin n-a fost aşa de bine pronunţată, aşa de viguroasă, ca în poeziile lui Matei Donici, poate că niciun scriitor basarabean n-a avut o conştiinţă naţională aşa de limpede, cum o vedem la el. Pentru confirmare prezentăm doar câteva crâmpeie din poezia scrisă la Odesa, în anul 1869, intitulată *Soarta:* „...Căci soarta me a presupus// Să mă fac pe-aicea Rus,// Să mă fac eu porcotină// Şi de-a Rusului scatină.// ... Şi ghiciam eu cândva//Astfel soarta a lua?//A lua un jug în spate//...Să port numele de Rus//Şi să fiu avan supus// La poporul ista crud// Ce năbuşit-au până la Prut//... Şi rupt de vatra părintească//Am răsărit în ţara cea rusească" [25, p.202]. Aceste versuri scrise la un moment crucial atât pentru Imperiul Rus, care se afla în perioada reformelor şi se simţea mai puternic ca niciodată, cât şi pentru poporul român, ca rezultat al unirii Ţarii Moldovei cu Ţara Românească, al formării statului România, marchează renaşterea idealului basarabenilor şi trezirea de noi speranţe pentru poporul basarabean, inclusiv pentru o parte din nobilimea din Basarabia.

În această ordine de idei, ca apărători şi promotori ai valorilor naţionale se înscriu perfect şi alţi scriitori din Basarabia. Ion Sârbu, în fabula *Străină floricică*, descrie sentimentele, trăirile poporului basarabean sub dominaţie străină: „O crinule! Ce-ai păţit? De ce aşa te-ai vestejit ... Crinul a răspuns: Sunt în străinătate" [25, p.162]. Iar Teodor Vârnav susţine că „din al nostru sânge // din a noastră viţă // Care nu se stinge // au rămas sămânţă", având îndemnul că „şi pentru noi // alta nu rămâne, s-aşteptăm mai bine... // Şi din nou cândva // la a ţării strânsoare" [48, p.74].

Ideea romanităţii poporului din Basarabia este un laitmotiv şi în opera nobilului Gheorghe Gore *Viaţa socială în Moldova înainte de 1812* (1860) – un manuscris descoperit şi studiat de cercetătoarea Maria Danilov. În această lucrare autorul demonstrează că teritoriul dintre Prut şi Nistru este unul românesc. Românii, susţine autorul, locuiesc între Nistru, munţii Carpaţi, Tisa, Dunărea şi Marea Neagră, care sunt frontierele naturale ale românilor: „Se pare este aşezat astfel pentru a aduna între limitele sale un singur popor, care se numeşte în limba sa Români" [28, p.204].

Analiza operei unui alt nobil basarabean, şi anume – D.C. Moruzi, ne permite să identificăm perceperea istoriei ţinutului dintre Prut şi Nistru în secolul al XIX-lea. Acesta susţine ideea că Basarabia este pământ românesc, fiind ocupat cu forţa la 1812: „…Basarabia, această scumpă şi nenorocită provincie, ruptă chiar din trupul Ţării Moldovei, sânge din sângele nostru românesc…", căci „apa Prutului, menită de Dumnezeire a scălda două maluri româneşti, a fost preschimbată de patimile lumeşti în ziduri de hotare" [37, p.85]. Totodată, scriitorul neagă ideea lansată de autorii ruşi A.Zaşciuk şi A.Batiuşkov, care încearcă să identifice în strămoşii poporului dintre Prut şi Nistru pe slavi. Susţinând ideea latinităţii poporului român, dânsul afirmă că Basarabia este parte componentă a spaţiului românesc, căci „…Basarabia însă a fost a noastră de la descălicătoare, a împărtăşit gloriile şi suferinţele noastre, a avut cu noi o limbă, o istorie şi o credinţă" [37, p.87] şi aici printre reprezentanţii nobilimii, ruptaşilor şi mazililor „… mai este câte un bunic, vechi…vechi de tot…: născut pe malurile Tibrului…" [37, p.50]. Atitudinea lui D.C. Moruzi faţă de Basarabia reiese şi din îndemnul de a trece Prutul, adresat cititorilor, pentru a se convinge „...cât e de mănos, de mândru şi de scump inimilor româneşti acest parmac rupt din trupul ţării noastre, acest ţinut frumos ce se numeşte Basarabia: unde fiecare oraş, fiecare sat, fiecare piatră, pot zice, e o amintire sfântă a trecutului nostru falnic şi unde au ştiut să dăinuiască împotriva tuturor asupritorilor, a tuturor prigonirilor şi uneltirilor, aproape două milioane de fraţii noştri cei mai apropiaţi" [37, p.70].

Prin urmare, mulţi dintre reprezentaţii nobilimii basarabene autohtone au promovat şi păstrat idei naţionale în Basarabia, manifestate prin realizările lor atât în domeniul vieţii politice, sociale, cât şi culturale. Căci dezideratul acestora era cel al unirii, de a vedea o Românie întregită între Tisa şi Nistru, înglobând în cuprinsul ei Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Banatul, de a putea vorbi, citi şi a scrie româneşte [24, p.169].

Aceste lucrări apar în special în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când, conform menţiunilor lui Charles Tissot, consulul Franţei la Iaşi, în mentalitatea elitei basarabene s-a produs o schimbare de mare importanţă, căci basarabenii nu se mai mulţumesc să nu devină slavi, ci „tind energic" să redevină români [41, p.44].

Analizând manifestările identităţii naţionale a nobilimii din Basarabia, trebuie să ţinem cont şi de procesul de formare a naţiunii române în general. Istoricul Miroslav Hroch susţine că în procesul de formare a naţiunii o importanţă deosebită are mişcarea naţională. Acesta identifică 3 faze (A, B, C) structurale în desfăşurarea unei mişcări naţionale. Analiza lor ne permite să constatăm că în Basarabia întreg secolul al XIX-lea a fost cuprins în faza A (când energia activiştilor a fost orientată spre studierea limbii, culturii, istoriei etc.) şi în faza B (apar generaţii noi care încearcă să atragă de partea lor mai mulţi reprezentanţi, pentru realizarea planului de creare a viitoarei naţiuni) [58, p.125]. Astfel, popoarele care se aflau sub dominaţie străină, ca românii, pentru a-şi defini identitatea şi caracterul „naţional" comun, aceste naţiuni „culturale" au citat ca factori de originalitate şi unitate originea şi trecutul istoric, limba comună, precum şi particularitatea psihicului colectiv, numită „geniu" sau „spirit" [45, p.399-400]. În acest context, trebuie să menţionăm că în Basarabia nobilimea a avut un rol important în procesul de promovare a conştiinţei naţionale, pentru că dacă ţăranii au fost cei care au păstrat spirtul românesc, din rândul nobililor s-au ridicat acele personalităţi care au promovat unirea teritoriului dintre Prut şi Nistru cu România, care au demonstrat latinitatea şi romanitatea celor din Basarabia, că adevărată limbă este cea română, iar istoria a fost una cu cea a Ţării Moldovei până la anexare.

Referinţe:

1. AGACHI, A. Poziţia nobilimii basarabene faţă de tentativele funcţionarilor ţarişti de a suprima autonomia Basarabiei în anii 1813-1815. În: *Akademos. Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă*. Chişinău, 2015, nr.3 (38) p.115-122. ISSN 1857-0461
2. Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ANRM), F. 88, inv. 1, d. 39.
3. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 101.
4. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 167.
5. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 346.
6. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 460.
7. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 663.
8. ANRM, F. 88, inv.1, d. 769.
9. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 997.
10. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1902.
11. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1910.
12. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1912.
13. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1926.
14. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1928.
15. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1967.
16. ANRM, F. 88, inv. 1, d. 1981.
17. ANRM, F. 88, inv. 2, d. 302.
18. ANRM, F. 88, inv. 2, d. 372.
19. ANRM, F. 88, inv. 2, d. 373.
20. ANRM, F. 88, inv. 2, d. 390.
21. ANRM, F. 88, inv. 2, d. 512.
22. BEZVICONI, Gh. Din vremea lui Alexandru Sturdza (1791-1854). În: *Din trecutul nostru. Revistă istorică dedicată memoriei mult regretatei Sofia Bezviconnaia*, 1936, Anul IV, nr.36-39, p.1-81.
23. BOGA, L.T. *Populaţia* (etnografie şi statistică). Chişinău: s.n., 1922. 26 p.
24. BOLDUR, Al. *Istoria Basarabiei*. Vol II. Chişinău: Timpul, 2016. 270 p.
25. CIOBANU, Şt. *Cultura românească în Basarabia sub stăpânire rusă*. Chişinău: Editura Enciclopedică „Gheorghe Asachi", 1992. 270 p. ISBN 978-9975-4337-4-7
26. CIOBANU, Şt. *Basarabia. Populaţia, Istoria, Cultura*. Chişinău: Ştiinţa, 1992. 157 p. ISBN 5-376-01526-2
27. CODREANU, T. *Basarabia sau drama sfâşierii*. Galaţi: Pax aura mundi, 2004. 320 p. ISBN 973-7939-17-4
28. DANILOV, M. Un manuscris inedit din arhiva lui Paul Gore (1860). În: *Tyragetia. Istorie, Muzeologie.* Seria Nouă, vol. X (XXV). Chişinău, 2016, nr.2, p.199-209. ISSN 1857-0240
29. DJUVARA, N. *Între Orient şi Occident. Ţările române la începutul epocii moderne (1800-1848).* Bucureşti: Humanitas, 1995. 400 p. ISBN 973-28-0523-4
30. HIRGHIDUŞ, I. Identitate şi alteritate în spaţiul cultural românesc. În: *Analele Universităţii „Constatin Brâncuşi" din Târgu-Jiu*. Seria *Litere şi ştiinţe sociale*, 2010, nr.3, p.147-158.

31. HOSKING, G. *Rusia – popor şi impeiru 1552-1917*. Iaşi: Polirom, 2001. 407 p. ISBN 973-683-651-7
32. IORGA, N. *Scrisori de boieri. Scrisori de Domni.* Ediţia a II-a. Vălenii de Munte: Aşezământul Tipografic „Dalina Românească", 1925. 344 p.
33. JARUŢKI, I. *Comisia Gubernială ştiinţifică a arhivelor din Basarabia (sfârşitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea).* Chişinău: Bons Offices, 2012. 272 p. ISBN 978-9975-4307-0-8
34. LAŞKOV, N.V. *O sută de ani de la trecerea Basarabiei către Rusia, 1812-1912*. Chişinău: Tipografia Administraţiei Guberniale, 1912. 93 p.
35. LEMNY, Şt. *Cantemireştii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea.* Iaşi: Polirom, 2013. 542 p. ISBN 978-973-46-3587-0
36. MORUZI, D.C. *Pribegi în ţară răpită*. Iaşi: Institutul de Arte Grafice Ştefăniu & Co, 1912. 408 p.
37. MORUZI, D.C. *Ruşii şi Românii* (cu o prefaţă de N.Iorga). Chişinău: Museum, 2001. 112 p. ISBN 9975-906-55-9
38. MORUZI D.C. Pe malurile Răutului. În: *Moruzi D.C. Scrieri.* Vol.II. Chişinău: Ştiinţa, 2014, p.183-191. ISBN 978-9975-67-925-1
39. MORUZI, D.C. Problema jidovească şi poporul român. În: *Moruzi D.C. Scrieri.* Vol.II. Chişinău: Ştiinţa, 2014, p. 450-472. ISBN 978-9975-67-925-1
40. NEGRU, Gh. Documente referitoare la problema şi mişcarea naţională în Basarabia (în a doua jumătate a sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea). În: *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, nr.2, p.29-46. ISSN 1857-2022
41. PURICI, Şt. *Istoria Basarabiei. Note de curs*. Bucureşti: Semne, 2011. 195 p. ISBN 978-606-15-011-1
42. STAMATI C. *Scrieri* / Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, bibliografie şi glosar de Vasile Ciocanu. Chişinău: Ştiinţa, 1993. 522 p. ISBN: 5-376-01595-1
43. ŞAROV, I., CUŞCO, A. Identiatea naţională a basarabenilor în istoriografia rusă din secolul XIX. În: *Basarabia: dilemele identităţii*. Iaşi, 2002, p.21-36.
44. TOMESCU, C.N. Diferite ştiri din arhiva Consiliului eparhial – Chişinău. În: *Arhivele Basarabiei. Revistă de istorie şi geografie a Moldovei dintre Prut şi Nistru*, anul V, 1933, nr.4, p.308-326.
45. TOMULEŢ, T. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituţii, regulamente, termeni)*. Chişinău: Lexon – Prim, 2014. 672 p. ISBN 978-9975-4055-5-3
46. TURTUREANU, O. Considerente privind nivelul conştiinţei naţionale a elitei basarabene la răscrucea sec. XIX-XX. În: *Studii de arhondologie şi genealogie*. Vol. III. Chişinău, 2015, p.99-104. ISBN 978-9975-80-825-5
47. VÂRNAV, T. *Istoria vieţii mele*. Chişinău: Elan Poligraf SRL, 2007. 80 p. ISBN 978-9975-9582-8-8
48. VÂRNAV, T. Românilor. În: Vârnav T. *Istoria vieţii mele*. Chişinău: Elan Poligraf SRL, 2007, p.74. ISBN 978-9975-9582-8-8
49. ВИГЕЛЬ, Ф.Ф. *Замечания на нынешнее состояние Бессарабии* (писано в октябре 1823 года). Москва: Университетская типография, 1892. 36 с.
50. КРУПЕНСКИЙ, А.Н. *Краткий Очерк о Бессарабском дворянстве* (1812-1912), к столетнему юбилею Бессарабии. СПБ, 1912. 174 с.
51. КРУШЕВАН, П., ДОЙНА, В: *Ижболдина И. «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв.* Кишинев: Civitas, 2012, с.115-117. ISBN 978-9975-4337-4-7
52. ЛАШКОВ, Н. *Празднование столетнего юбилея присоединения Бессарабии к России. 1812-1912*. Кишинёв: Типография Бессарабского Губернского Правления, 1914. 177 с.
53. НАККО, А. *Бессарабская область в историческом, экономическом и статистическом отношении (рукопись).* (Manuscrisul se păstrează în Fondul de manuscrise al bibliotecii Universităţii de Stat din Odesa). Кишинев, 1879. 270 file.
54. НАККО, О. Фрикошены. В: *Ижболдина И. «Живая старина» в произведениях русских литераторов Бессарабии конца XIX – начала XX вв*. Кишинев: Civitas, 2012, с.35-52. ISBN 978-9975-4337-4-7.
55. Первая всеобщая перепись населения Российской Империи 1897 г., том III. Бессарабская губерния / Под редакцией Н.А. Тройницкаго. Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. СПб, 1905. 281 с.
56. Полное Собрание Законов Российской Империи (ПСЗРИ). Собрание II, т. III, № 1834. СПб: Типография Второго Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, 1829, с.198.
57. ПСЗРИ, собр. I, т. XXXV, 1818, № 27357. СПб: Типография Второго Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, 1830, с. 222-281.
58. ХРОХ, М. От национальных движений к полностью сформировавшейся нации: процесс строительства наций в Европе. В: *Нации и национализм* (перевод с английского). Москва: Праксис, 2002, с.121-145. ISBN 5-901574-07-9

Prezentat la 22.04.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.71-75*

CZU: 261:316.343.4(=112.2)

INSTITUŢIA BISERICII CA INSTRUMENT DE COORDONARE A VIEŢII SPIRITUALE A COLONIŞTILOR GERMANI DIN BASARABIA (1814-1875)

Ion GUMENÂI
Universitatea de Stat din Moldova

În materialul prezentat, autorul, pornind de la general spre particular şi bazându-se pe sursele documentare şi analiza istoriografiei, încearcă o analiză a ceea ce a însemnat instituţia bisericii protestante în viaţa comunităţilor germane. În primul rând se atrage atenţie asupra faptului că, dat fiind structura eteno-confesională a comunităţilor germane, instituţia Bisericii luterane, precum şi rolul acordat religiei, aceasta practic nu putea lipsi din viaţa populaţiei germane. Mai mult, datorită cadrului legislativ (analizat în articol), care a fost creat în Imperiul Rus pentru evoluţia comunităţilor germane, Biserica s-a încadrat şi în ceea ce a însemnat latura administrativă, dar şi în cea educaţională, ea de fapt constituind axa în jurul căreia a evoluat acest segment şi, bineînţeles, punctul de pornire în dezvoltarea moral-culturală a comunităţilor germane.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, Biserica evanghelico-luterană, colonii germane, Imperiul Rus.*

CHURCH INSTITUTION AS A TOOL FOR COORDINATION SPIRITUAL LIFE OF GERMAN SETTLERS FROM BASARABIA (1814 -1875)

The material presented from general to particular and basing on documentary sources and historiography analysis attempts an analysis of what it meant the institution of the Protestant church in the life of the German community. Firstly, it is pointed out that given the structure of the religious communities of the ethno German Lutheran Church institution and the role granted to this religion practically could not miss in the life of the German population. Furthermore due to the legal framework analyzed in the article, which was created in the Russian Empire for the evolution of German communities, the Church involved itself in what meant to be the administrative and educational fields, actually constituting the center around which evolved this segment and of course the unequivocally and moral and cultural development.
Keywords: *Bessarabia, Evangelical-Lutheran Church, German colonies, Russian Empire.*

Dacă e să ne referim la evoluţia comunităţilor germane atât din Basarabia, cât şi din întreg Imperiul Rus, atunci, după părerea noastră, aceasta s-a datorat în cea mai mare parte celor trei piloni principali: autonomia şi autoconducerea coloniilor, accentul pus pe o instruire completă a tinerilor, rezultată din cerinţele credinţei, şi rolul jucat de Biserica protestantă în evoluţia şi viaţa moral - spirituală şi culturală a coloniilor. Acestea au permis, practic, o evoluţie paralelă, cu implicarea minimă a statului în viaţa şi evoluţia coloniilor germane.

Cu toate că în enunţul nostru anterior instituţia bisericii este plasată pe cel din urmă loc, de fapt aceasta se regăsea şi în primele două poziţii, jucând un rol semnificativ, astfel încât putem afirma că această instituţie era omniprezentă.

Astfel, referindu-se la conducerea administrativă a coloniilor, unul dintre contemporani, A.Klaus, arăta că toate coloniile sunt conduse de două departamente separate: civil (sau laic) şi spiritual (sau bisericesc). Fiecare directivă are competenţa sa independentă, cu hotare mai mult sau mai puţin bine delimitate. Ierarhia civilă se compune din autorităţi alese, supraveghetorul coloniilor, biroul sau comitetul, cărora le corespund din punct de vedere bisericesc pastorul sau paterul cu staroştii bisericeşti aleşi, rectorii sau decanii şi consistoriul. Conducerea administrativă superioară a coloniilor cu referire la afacerile civile era Ministerul Proprietăţilor de Stat, iar din punct de vedere bisericesc – Ministerul Afacerilor Interne, intermediar fiind Departamentul proprietăţilor Bisericii protestante. Acest departament era constituit din pastorul parohial, cu staroştii bisericeşti aleşi din partea parohiei săteşti ca cei mai apropiaţi custodii de parohie; dintr-un birou de tutelă comună cu evaluatorul spiritual dintre pastorii locali, ca mandatar principal al bisericii, şi, în sfârşit, din reprezentantul Consistoriului General şi al Ministerului Afacerilor Interne. Astfel, până la 1838, Ministerul Afacerilor Interne avea în subordinea sa toate afacerile coloniilor, din acel an fiind înfiinţat Ministerul Proprietăţilor de Stat, iar toate afacerile coloniilor i-au fost transmise, cu excepţia administrării problemelor bisericeşti.

În funcţie de modul de conducere, coloniile au fost împărţite în comunităţi săteşti şi districte şi în comunităţi parohiale sau protopopiate (*пробствы*) şi decanate [1, p.147-149]. După cum observăm, această construcţie, volens-nolens, a implicat şi ceea ce ar fi însemnat structura ecleziastică în luarea deciziilor, care la prima vedere nu ar fi avut nimic cu evoluţia moral-spirituală şi religioasă a comunităţilor germane.

Cel de al doilea pilon despre care am amintit este educaţia. Nu în zadar, A.Klaus arată că educaţia morală şi spirituală trebuie să meargă la acelaşi nivel cu bunăstarea materială a oricărui popor; aici fiind unica soluţie ca binele să fie trainic. Potrivit lui Klaus, acesta era conceptul de care se conducea Aleksandru I cu referire la întemeierea coloniilor germane din Basarabia [1, p.133]. Nu ştim cu siguranţă cât de adevărată este afirmaţia de mai sus şi dacă ţarul într-adevăr urmărea un asemenea scop. Cert este că şcoala populară germană, apărută datorită reformei şi necesităţii de a cunoaşte religia, întrunea două începuturi, şi anume: cel ortodox – protestant şi cel instructiv-educativ. În colonii, totul se complica şi mai mult din cauza temerii pe care o aveau preoţii faţă de un element de intervenţie al administraţiei ţariste – de rusificare[1], ceea ce îi făcea şi mai conservatori şi în acelaşi timp îi obliga tot mai mult să se orienteze spre tradiţia şi obiceiul naţional.

Potrivit aprecierii contemporanilor, specificul coloniilor protestante şi menonite rezidă, în primul rând, în construcţia şcolii în care efectua educaţia klusterul (paraclesierul) sau chiar scribul secretar, iar după aceasta era prevăzută construcţia lăcaşului de cult ridicat după ce se mai strâng fonduri, spre deosebire de coloniile catolice, unde, în primul rând, se purcede la construcţia bisericii şi aducerea preotului[2]. Putem considera asemenea constatări adevărate, deoarece practic în fiecare colonie germană, pe lângă biserică sau casa de rugăciuni, exista şi o şcoală. Totodată, constatarea este confirmată şi de cercetările întreprinse de V.Chirtoagă, care arată că, din cele 42 de şcoli germane care existau către anul 1880 în judeţul Ackerman, 16 au fost construite în primul sfert al secolului al XIX-lea [2]. Iar din punct de vedere numeric, în 1868 în şcolile germane învăţau 3 173 de băieţi şi 3 011 fete, numărul total al populaţiei fiind de 30 500 (15 500 de bărbaţi şi 15 000 de femei); pentru comparaţie: în coloniile bulgare erau 2 460 de băieţi şi 102 fete, dintr-un număr total al populaţiei de 64 000 (34 000 de bărbaţi şi 30 000 de femei) [3, p.139-142].

Dar aici din nou trebuie să remarcăm că, deşi iniţial, după cum arată mărturiile, apare şcoala şi apoi biserica, totuşi şcoala se afla sub tutela bisericii, rolul de bază în realizarea procesului instructiv revenind preoţilor, a căror activitate era supravegheată de comunitatea germană. Conform decretului din 25 octombrie 1819, controlul şi desfăşurarea activităţii şcolare se punea pe umerii preoţilor din colonii, cu atât mai mult cu cât în funcţia de profesor era numit, de regulă, klusterul sau cantorul bisericii, care se supunea direct preotului parohial. Accentul se punea în primul rând pe studierea sistematică a religiei. Istoriile şi maximele biblice, catehismul şi cântecele cu caracter religios constituiau subiectele de bază ale şcolii iniţiale, la care se adăuga silabisirea. Scrisul şi aritmetica erau învăţate ca discipline secundare. Activitatea şcolilor era supravegheată de către preotul parohiei, care în decurs de un an vizita şcoala şi se implica în examinarea elevilor. La sfârşitul fiecărui an elevii susţineau un examen general, la care erau invitaţi învăţători din comunele parohiei [4, p.176].

Datorită structurii pe care o avea sistemul religios protestant, unde confirmaţiunea sau confirmaţia constituia unul dintre principalele elemente ale vieţii religioase în special şi ale vieţii în general, şcoala nici nu ar fi putut fi neglijată. Din aceste considerente, până la 1891, germanii basarabeni au avut numai şcoli pe lângă biserici, cu învăţători remuneraţi de către enoriaşi. Un învăţător avea până la 300 de elevi, iar după 1858 – până la 165. După o lege din 1839, şcoala era obligatorie pentru toţi copiii cu vârsta între 7 şi 15 ani, după care urmau alţi trei ani de „kinderlehre" (ore de clasă organizate la sfârşitul săptămânii, chiar şi duminicile, în afara serviciului religios). În aceste condiţii, copilul îşi forma nu doar o instruire, ci şi o deprindere a continuităţii în toate îndeletnicirile sale, o disciplină severă şi proprie tradiţiilor sociale germane, unde este evident că Biserica Protestantă juca un prim rol. Primii învăţători au fost coloniştii cu o oarecare şcoală, care

---

[1] Cu toate măsurile luate, rezultatele nu au fost întocmai cele aşteptate, deşi o anumită mişcare în acest sens poate fi observată. Conform datelor din 1897, în Imperiul Rus circa 24,5% din populaţia germană cunoştea limba rusă (27,5% bărbaţi şi 21,6% femei), pentru toată populaţia nerusofonă această cotă constituind 15,75%. Dacă ne referim la Basarabia, atunci aici dispunem de următoarele date: în general, cunoscători de limbă rusă în coloniile germane – 20,8% (23,5% bărbaţi şi 18,0% femei); respectiv în oraşe 45,8% (46,1% şi 45,3%), în sate 19,9% (22,4% şi 17,3%). Sub aspectul categoriilor de vârstă, la populaţia rurală procentajul era următorul 1–9 ani 6,3% (6,7% şi 5,9%); 10–19 ani 44,5% (44,4% şi 44,5%); 20–29 ani 26,3% (32,3% şi 20,8%); 30–39 ani 20,4% (27,5% şi 13%); 40–49 ani 12,4% (17,6% şi 6,9%); 50–59 ani 8,7% (11,4% şi 6,0%); 60 şi mai mult 8,0% (10,4% şi 5,8%) (datele sunt prezentate în: Дизендорф В. *Статус российских немцев – колонистов и языковой барьер между ними и их соседями*, p.17. pe http://wolgadeutsche.ru/Kolonialstatus.pdf). La începutul următorului secol, conform datelor indicate de către inspectorul şcolar Samoţvetov, în luna decembrie 1914 în şcolile germane din Basarabia, care erau 20 la număr, îşi desfăşurau activitatea 54 de pedagogi, dintre care doar 7 de origine rusă. La acele 20 de şcoli s-a constatat că predarea limbii ruse este insuficientă, iar elevii înţeleg cu greu sau nu înţeleg deloc limba rusă (coloniile Berezina, Gnadenfeld, Cleastitz, Leipzig). Probabil, din aceste considerente, la care se adaugă şi declanşarea celei dintâi conflagraţii mondiale, în conformitate cu hotărârea Direcţiei învăţământului din regiunea Odesa de la 25 iunie 1915, la 1iulie 1915 şcolile parohiale germane au fost închise. Astfel că la 1 octombrie 1915 nu mai funcţiona niciuna. (A se vedea: Neamţu A. *Consideraţii asupra învăţământului primar din coloniile germane de pe teritoriul Basarabie (1812 - 1914).* În: Revista de Istorie a Moldovei, 1997, nr.1-2).

[2] În acest caz este vorba despre Iohan Gheorg Kurtz, care îşi împărtăşea părerile la 1857, fiind citat de acelaşi A.Klaus.

aveau sus-numitele funcţii în structura religioasă a coloniei, apoi, până la 1844, au fost aduse din Germania cadre specializate. În acest an, datorită capitalului testamentar al unui pietist din Würtenberg, s-a putut deschide „Werner-Shule" din Sărata, prima Şcoală Normală germană din sudul Rusiei [5, p.20], care urma să instruiască propriile cadre.

Şi aici instituţia bisericii era implicată direct. Conform cerinţelor, profesorul din colonii era ales în faţa adunării sinodale şi trebuia să demonstreze următoarele capacităţi: 1. Să citească pe înţeles şi cu intonaţie în limba germană; 2. Să cunoască detaliat istoria biblică şi catehismul şi să dispună de anumite predispoziţii spre catehizare; 3. Să ştie cântarea corală şi, dacă este posibil, cântarea la organ; 4. Să scrie curat şi corect, fără de erori grave în limba germană şi 5. Să cunoască patru operaţiuni aritmetice, inclusiv împărţirea [6, p.240].

Totodată, activitatea profesorilor era mereu supravegheată de comunităţile germane care-i salarizau, reuşind astfel să le stăvilească orice iniţiativă. Bunăoară, la propunerea pastorilor de a introduce, în anul 1875, în şcolile germane o nouă carte de citire, cu titlul *Prietenul adolescentului,* aprobată de Comitetul de protejare şi Consistoriul de la Sankt Petersburg, o parte din comunităţile germane nu doar că au refuzat să procure cartea, dar le-au şi interzis copiilor s-o citească, chiar dacă ar fi avut-o. Comunităţile (Cleastiţ, Berezina) s-au opus utilizării cărţii şi au optat doar pentru Abecedar, Biblie, carte de muzică şi Catehism. În concepţia multor colonişti germani, şcoala avea nevoie doar de Biblie, care trebuia să fie cartea de căpătâi atât pentru generaţiile prezente, cât şi pentru cele viitoare.

După absolvirea şcolii primare, elevii erau admişi la confirmaţie şi îşi petreceau amiezile de duminică la catehism. În decurs de o săptămână ei trebuiau să poată citi bine un capitol din Testament. De asemenea, absolvenţii trebuiau să poată scrie o pagină din text pe o tablă de ardezie, apoi în caiet.

Conform statutului Bisericii evanghelico-luterane, adoptat la 28 decembrie 1832, ceremoniile de confirmaţie încadrau toţi copiii de ambele sexe de la 15 la 18 ani.

Comitetul de protejare a elaborat regulile frecventării obligatorii, care au fost trimise primarilor. Absenţa de la şcoală şi de la catehism era pedepsită. Dacă părinţii nu puteau să plătească amenda în bani (3 copeici pentru o lipsă la şcoală, 5 pentru lipsa la catehism), trebuiau să efectueze lucru de clacă [4, p.176].

În sfârşit, cel de al treilea pilon al autoconservării populaţiei germane din colonii a fost biserica propriu-zisă, care spunea un cuvânt greu şi în procesul educaţional. Conform opiniilor unor cercetători, o parte din intelectualitatea rusă şi filosofii timpului vedeau în luteranism şi în instituţia bisericii lui o metodă de autodesăvârşire şi educare a societăţii ruse [7, p.212].

Se ştie că încă în 1775, Ecaterina a II-a a decretat legea prin care în toate guberniile Imperiului Rus se deschideau consistorii protestante. Nu cunoaştem însă care sunt cauzele concrete, dar această lege nu a mai fost aplicată nici în perioada împărătesei reformatoare şi nici a predecesorilor imediaţi ai acesteia. Abia prin Regulamentul Bisericii evanghelico-luterane din Rusia [8, vol.7, p.956-1021], parafat de către Nicolai I, şi prin Mandatul aprobat de Alteţa sa imperială pentru clerul şi conducerea Bisericii evanghelico-luterane din Rusia [8, vol.7, p.1022-1039], acest cult a devenit unul cu adevărat de stat, bazat pe anumite norme juridice, apropiindu-şi astfel poziţia sa legală de cea a Bisericii Ortodoxe Ruse.

De fapt, actele normative amintite au şi constituit pe tot parcursul perioadei cercetate baza pe care şi-a desfăşurat activitatea Biserica evanghelico-luterană din Imperiul Rus, Regulamentul, cu micile adaosuri survenite pe parcursul anilor, fiind inclus şi în Codul de legi al Imperiului Rus din 1857 [9]. În baza acestui Regulament, instituţia bisericii îşi putea permite intervenţia pe orice segment al vieţii sociale şi la orice nivel, devenind unul dintre instrumentele reglatoare ale vieţii comunitare a obştilor etnicilor germani. În primul rând, biserica, dar şi persoana preotului, reprezenta un reglator al vieţii familiale. Astfel, era considerată legală doar căsătoria oficiată de către biserică. Pentru încheierea căsătoriei era nevoie de acordul mirelui şi al miresei, acordul părinţilor, acordul supraveghetorului coloniilor şi al Biroului coloniei. Vârsta de căsătorie constituia un timp 15 ani pentru bărbaţi şi 12 pentru femei, iar din 1830 s-a stabilit la 18 ani pentru partea masculină şi 16 pentru cea feminină, ceea ce nu a fost respectat tot timpul în coloniile germane. Pentru încheierea căsătoriei era nevoie obligatoriu de confirmaţie şi împărtăşania cu sfintele taine, ceea ce, evident, nu putea avea loc fără de implicarea instituţiei ecleziastice. Începând cu anii `30 ai veacului al XIX-lea, preoţilor li se cerea să nu oficieze căsătoria înainte ca să se susţină un examen privind cunoaşterea catehismului, a rugăciunilor şi Evangheliei [9].

Căsătoria nu se permitea soţilor divorţaţi, celor cărora prin judecată li se interzicea căsătoria sau cu bolnavi psihic. O altă latură ce se reglementa prin aceste legi era legată de permisiunea căsătoriilor cu reprezentanţii altor confesiuni creştine. Ulterior, luteranilor li s-au interzis căsătoriile cu musulmani sau mozaici, dacă cei din urmă nu depuneau un acord prin care se obligau să boteze şi să crească copiii în credinţa protestantă [9, §76, p.210].

Totuşi, conflicte legate de căsătoria între două persoane reprezentante a două curente creştine au continuat să existe. Un exemplu în acest sens este cazul colonistului Samuil Meske din Artzizul Vechi, care cerea permisiunea de a se căsători cu o fată Sofia, dar arată că preotul catolic refuză să-i cunune. Din acest considerent este iniţiată o corespondenţă cu vizitatorul, pastorul Musniţkii, preotul evanghelico-luteran din Odesa, Fletnizer, despre refuzul pastorului catolic Gartz de a-i cununa pe evanghelico-luteranul S. Meske, care locuieşte în Odesa, cu colonista de religie romano-catolică S.Lefrank, din colonia Schpeier, care şi-au declarat dorinţa de a educa copiii în religia evanghelică. Cazul este discutat pe parcursul unui an, partea evanghelico-luterană primind în cele din urmă câştig de cauză [10, vol.6, p.155].

Căsătoria este dezlegată conform dogmei creştine doar odată cu moartea omului. Totuşi, ea putea fi anulată în cazul cultului evanghelico-luteran, care se baza pe un fragment din Evanghelia de la Marcu, unde la întrebarea „Este permis oare divorţul dintre soţ şi soţie?" răspunsul era „Moise a permis să se scrie scrisoare de divorţ şi divorţul". În cazul respectiv, desfacerea căsătoriilor era permisă în cazul: lipsei unuia dintre soţi pe parcursul a mai bine de cinci ani; boalei incurabile a unuia dintre soţi; beţiei, insultelor, bătăilor sau comportamentului indecent al uneia din părţi; săvârşirii unei crime grave de către unul dintre soţi [7, p.217].

Trebuie însă să menţionăm că practica divorţurilor în coloniile germane, chiar dacă exista, totuşi purta un caracter sporadic, deoarece în 1836, conform datelor existente, au fost înregistrate doar patru cazuri de divorţ [10, vol.5, p.30-31].

Este evident că erau categoric interzise cazurile de poligamie, iar infidelitatea era aspru pedepsită. Astfel, conform instrucţiunilor emise de către superintendentul consistoriului evanghelico-luteran Fessler, încă la 4 februarie 1821, pentru a curma astfel de nelegităţi urmau să fie pedepsite ambele părţi, fiind impuse, în primul rând, pocăinţei bisericeşti. Procedeul, conform aceleiaşi instrucţiuni, se desfăşura într-o anumită ordine, vinovatul adus în ziua pocăinţei la biserică urmând să stea tot serviciul divin într-un loc special, vopsit în culoare neagră. Pastorul se adresa către cel care păcătuise şi către toată comunitatea cu o predică despre faptele păcătoşilor. După rugăciune, el anunţa despre îndepărtarea păcătosului de la împărtăşanie atâta timp cât acesta nu va arăta semne adevărate de remuşcări de conştiinţă. Peste câteva săptămâni cel care păcătuise era adus din nou la biserică, pastorul readucând aminte comunităţii despre păcatul săvârşit, primul fiind nevoit să mărturisească pocăinţa şi spovedania publică [7, p.217][3].

Instituţia bisericii şi preoţimii înainta cerinţe de respectare a moralităţii nu doar în cadrul familiei, ci şi pentru întreaga viaţă a comunităţii constituită din enoriaşii săi. Dacă un colonist german săvârşea o fărădelege de ordin minor sau o faptă ieşită din comun, acest lucru cădea sub incidenţa, în primul rând, a preotului, care, împreună cu Biroul de tutelă sau supraveghetorul coloniei, investigau încălcările. Slujitorul cultului era cel care aducea la cunoştinţă toate faptele de nesupunere, ale vieţii în desfrâu ş.a. Şi în aceste cazuri cei acuzaţi de un asemenea comportament erau judecaţi. Comunitatea coloniei, în frunte cu preotul şi supraveghetorul de colonii, putea să delibereze asupra pedepsei executate după ce hotărârea era adusă la cunoştinţa Biroului coloniilor. Pedepsele puteau varia, de la impunerea de epitimie la muncă în folosul comunităţii şi până la excluderea persoanei din comunitate. Un astfel de caz, de exemplu, are loc în 1840 când a fost prezentat raportul cu privire la exilarea peste hotare a colonistului din Cleastitz, Carl Schwartz. Din cauza comportamentului său necorespunzător, el este amintit în corespondenţa cu Comitetul de tutelă, discutându-se despre exilarea pentru furt a lui şi a familiei sale şi despre hotărârea comunităţii coloniei Cleastitz care nu mai permitea sus-numitului să locuiască în comunitate [10, vol.6, p.67], sau cazul din 1844, când comunitatea din Tarutino l-a alungat pe colonistul Carl Vonenberg pentru faptul că ducea un trai indecent [10, vo.7, p.184].

Este evident că atunci când infracţiunile aveau un caracter grav, jurisdicţia bisericii era limitată, cauza fiind transmisă instanţelor judecătoreşti laice sau altor organe administrative ale statului; oricum, conlucrarea dintre cele două componente, cel ecleziastic şi cel bisericesc, era foarte strânsă [9].

Pentru a vedea rolul Bisericii evanghelico-luterane şi a sesiza importanţa ei şi pentru comunităţile germane din Basarabia, ne vom referi la un caz concret, dar în acelaşi timp şi deosebit, deoarece respectiva comunitate nu era o colonie (în acest sens ne referim la comunitatea din Chişinău).

Nu există o dată fixă când societatea luterană din centrul administrativ al Basarabiei ar fi fost înregistrată de către autorităţile ţariste. Cert este însă că deja în deceniul trei această comunitate exista, fiind condusă de

---

[3] Cu toată asprimea pedepsei pentru cazurile de infidelitate şi în pofida străduinţelor atât din partea bisericii, cât şi a organelor de stat, factorul uman totuşi în unele cazuri prevala, precum se întâmplă în 1827, când este prezentat raportul Judecătoriei penale a Basarabiei privind delegarea unui membru în anchetarea dosarului colonistului Ergher şi a colonistei Anna Maria judecaţi pentru curvie şi naştere de copil nelegitim, sau în 1843, când colonistul din Gofnungstal Gheorg Volighemut recunoştea săvârşirea adulterului cu colonista din Gliucstal – fata Barbara [10, vol.2, p.165; vol.7, p.55].

către un sfat de înaintaşi în frunte cu un staroste, fapt confirmat de corespondenţa timpului. În primul rând, conducerea comunităţii a fost nevoită să rezolve problemele legate de oficierea cultului acestei confesiuni, deci de o evoluţie normală a vieţii spirituale reprezentată prin principala instituţie, adică de Biserică.

De fapt, în prima jumătate a secolului al XIX-lea societatea evanghelico-luterană din Chişinău a fost preocupată de organizarea vieţii spiritual-religioase. Şi în acest sens sens se poate observa faptul că comunitatea s-a concentrat efectiv asupra construcţiei bisericii şi a şcolii, asupra amenajării cimitirului, constituirii unei societăţi de binefacere, de asemenea pe principii religioase. Toate eforturile s-au soldat cu faptul că deja către mijlocul secolului al XIX-lea comunitatea luterană de la Chişinău avea toate atributele necesare (în primul rând, cele religioase şi educaţionale) pentru o comunitate de cult, structurile sale fiind constituite cel mai rapid dintre alte minorităţi religioase existente în Basarabia [11].

Deci, pornind de la general spre particular şi bazându-ne pe sursele documentare şi analiza istoriografiei, putem formula o serie de concluzii. În primul rând trebuie să atragem atenţia asupra faptului că dat fiind structura eteno-confesională a comunităţilor germane, instituţia Bisericii Luterane, precum şi rolul acordat religiei, aceasta practic nu putea lipsi din viaţa populaţiei germane. Mai mult, datorită cadrului legislativ care a fost creat în Imperiul Rus pentru evoluţia comunităţilor germane, Biserica s-a încadrat şi în ceea ce a însemnat latura administrativă (chiar şi în cazul când ar fi fost posibilă doar o implicaţie laică) şi cea educaţională, ea de fapt constituind axa în jurul căreia a evoluat acest segment şi, bineînţeles, punctul de pornire în dezvoltarea moral-culturală a comunităţilor germane.

Informaţia documentară prezentată mai sus ne permite să constatăm că activitatea de bază a comunităţii evanghelico-luterane din Chişinău a fost îndreptată spre organizarea vieţii spirituale, situaţie normală dacă se ia în considerare faptul că această comunitate apare în deceniile doi – trei ale veacului XIX. În acest sens, în primul rând au fost înaintate demersurile necesare şi a fost construită biserică luterană care a fost sfinţită în vara anului 1834. În paralel, societatea luterană a obţinut şi un alt obiect indispensabil pentru oficierea cultului religios, şi anume: cimitirul, spaţiul destinat pentru acesta fiind dat în supravegherea comunităţii în anul 1835.

Tot societatea evanghelico-luterană a fost cea care a iniţiat colectarea de fonduri şi a efectuat reparaţia bisericii care, din cauza anumitor scăpări în planul construcţiei, a început să se defecteze chiar în anul următor după ce a fost sfinţită.

De fapt, şi ceea ce a însemnat sistemul educaţional, organizarea diferitelor organisme cu scop caritabil, precum şi asistenţa medicală – toate au evoluat şi s-au dezvoltat sub auspiciile instituţiei bisericii, care astfel devenea şi era unul dintre principalele focare ale vieţii comunitare a obştilor germane.

Referințe:

1. КЛАУС, А. *Наши колонии. Опыты и материалы по истории и статистике иностранной колонизации России*. Выпуск 1. Санкт-Петербург: Типография В.В. Нусвальта, 1869.
2. CHIRTOAGĂ, V. Învăţământul în colonia germană Arţiz în sec. XIX – începutul sec.XX. În: *Tyragetia*, 2003, nr.XII.
3. NEAMŢU, A. Consideraţii asupra învăţământului primar din coloniile germane de pe teritoriul Basarabiei (1812 - 1914). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1997, nr.1-2, p.50; CHIRTOAGĂ, V. Învăţământul secundar în coloniile germane din Basarabia. În: *Tyragetia*, XIII, 2004.
4. CHIRTOAGĂ, V. Învăţământul în colonia germană Arţiz în sec. XIX – începutul sec. XX. În: *Tyragetia*, 2003, nr.XII.
5. FASSEL, L. O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia. În: *Patrimoniu*, 1991, nr.3.
6. КЛАУС, А. Духовенство и школы в наших немецких колониях. В: *Вестник Европы*, т.1, 1869, с.138-174; т.2.
7. ЛИЦЕНБЕРГЕР, О.А. Проблеммы нравственности в деятельности Лютеранской и Католической церкви. В: *Ключевые проблемы истории российских немцев. Материалы X-й Международной научной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев, Москва, 18-21 ноября 2003 г.* Москва: «МСНК-пресс», 2004.
8. *Полное собрание законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Павловича составлена*. Санкт-Петербург. Печатано в Типографии второго Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, Собрание 2.
9. *Свод Законов Российской империи, повелением Государя Императора Николая Первого составленный, издание 1857 года, том одиннадцатый, Уставы духовных дел иностранных исповеданий*. Санкт-Петербург: Печатано в Типографии второго Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, 1857.
10. *Попечительный комитет об иностранных поселенцах Южного края России*. *1799-1876 гг. Аннотированная опись дел 1799-1818*, т.1 / Под ред. О.В. Коновалова. Одесса, 1998.
11. GUMENÂI, I. Unele consideraţii privind construcţia bisericii evanghelico-luterane din Chişinău. În: *In Honorem Pavel Cocârlă*. Chişinău, 2006.

Prezentat la 02.04.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.76-80

CZU: 37.02:63(478)

METODE DE RUSIFICARE ÎN CADRUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI AGRICOL DIN BASARABIA

Petru GOLBAN
Universitatea de Stat din Moldova

Procesul de rusificare demarat în Basarabia încă de la 1812 a cunoscut o pantă ascendentă până la eliberarea ei în 1918. Pe lângă lichidarea deficitului de cadre de înaltă calitate, prin deschiderea școlilor agricole (ne referim aici la cele de la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari) țarismul urmărea și un scop mult mai subtil – cel de rusificare. Limba de predare, programa de studii, modificările efectuate în planul de studii ne fac să considerăm că unul dintre principalele obiective urmărite de țarism, prin deschiderea celor trei instituții, era deznaționalizarea românilor din Basarabia.
Cuvinte-cheie: *Basarabia, secolul XIX, învățământ agricol, deznaționalizare, programă de studii, Zemstvă, Cucuruzeni, Grinăuți, Purcari.*

METHODS OF RUSSIFICATION WITHIN THE AGRARIAN EDUCATION FROM BESSARABIA

The process of russification, begun in Bessarabia ever since 1812, evolved along an ascending trend until the liberation of this province in 1918. Along with the goal of fulfilling the gap of highly trained specialists, by opening the agrarian schools (we refer here to those from Grinauti, Cucuruzeni and Purcari) the tsarism had a more subtle aim, that of russification. The teaching language, the study programme and the modifications in the educational plan, lead to the conclusion that one of the main targets of the tsarism, by opening these schools, consisted in the denationalisation of the Romanians from Bessarabia.
Keywords: *Bessarabia, XIX-th century, agrarian education, denationalization, study program, Zemstvo, Cucuruzeni, Grinauti, Purcari.*

Inițiativa deschiderii a trei școli agricole – la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari – a aparținut Zemstvei Guberniale a Basarabiei, considerată de ea însăși una dintre cele mai reușite inițiative cu privire la acest aspect. Deschiderea școlilor urma să lichideze deficitul de specialiști în domeniu, tot mai acut în regiune, deoarece exista doar o singură instituție agricolă (Școala de Horticultură) ce pregătea cadre mai mult sau mai puțin calificate în domeniu. Analizând programa de studii (Tab.1), numărul de ore prevăzut pentru fiecare disciplină, am putea presupune că dincolo de pregătirea specialiștilor în domeniu, un obiectiv, cel puțin la fel de important, l-a constituit rusificarea.

Înalta hotărâre din 1883 nu stipula condiții etnice ori sociale privind admiterea în școlile agricole. Chiar și așa, practica a demonstrat că prioritate se acorda copiilor de țărani. Într-o scrisoare din 16 decembrie 1896 adresată de către „dvoreanul" Vlad Franțovici Purjansc, locuitor al orașului Rezina, președintelui Adunării de Zemstvă Gubernială, acesta se plângea că așa și n-a putut să-și dea feciorul, Victor, la școala agricolă de la Cucuruzeni, deși încă în 1895 a scris o cerere în acest sens. După un an, în 1896, fiul său a fost admis la examene, reușind să se impună printre primii, chiar dacă au fost peste o sută de candidați. Însă, directorul a declarat că, indiferent de dezvoltarea fizică, Victor Purjansc nu poate fi primit decât cu acordul președintelui Adunării de Zemstvă, deoarece, în calitate de director, el trebuie să acorde prioritate stărilor neprivilegiate. Sus-numitul roagă președintele să facă demersuri pentru a-l înmatricula pe Victor. Până la urmă, președintele Adunării de Zemstvă a intervenit ca fiul dvoreanului să fie admis la studii [1, f. 138 v. – 139].

Faptul că aceste școli erau destinate în primul rând copiilor de țărani nu ar trebui să ne mire, deoarece aceştia urmau să se întoarcă la baştină și să aplice în practică cunoştințele acumulate. Programa de studii a celor trei instituții ne face să considerăm că, dincolo de instruirea agricolă, școlile urmau să joace și un rol de rusificare. Către anul 1892 Zemstva Gubernială a Basarabiei și Ministerul Proprietăților Statului ajunseră, în linii generale, la un consens în privința disciplinelor și a numărului de ore săptămânal. Această programă a fost elaborată în baza hotărârii din 27 decembrie 1883 [2, p.491-494]. În articolul 2 al acestei hotărâri se făceau unele recomandări cu privire la lecțiile generale, dar și la cele speciale (de exemplu: pomicultura, apicultura, vinificația etc). Articolul 9 venea cu unele precizări: predarea unor discipline/cunoştințe despre măsurarea pământului, despre dăunătorii de plante și animale etc. Această hotărâre nu precizează însă

numărul şi nici disciplinele ce urmau a fi predate în şcoli. Nota la articolul 9 prevedea că în şcolile care nu se alocă bani de la stat pentru întreţinerea lor, cu acordul Ministerului Proprietăţilor Statului se permit schimbări, dar cu condiţia de a nu fie redus numărul de ore. Conform propunerii Ministerului Proprietăţilor Statului (1892), în cele trei şcoli se preconiza predarea următoarelor discipline:

Tabelul 1

Programa de studii în şcolile agricole de la Cucuruzeni, Grinăuţi şi Purcari[1]

Repartizarea orelor pentru cele trei şcoli						
Nr. d/o	Disciplina	Clasele				
		P*	I	II	III	T**
1	Religia	2	2	1	1	6
2	Limba rusă şi caligrafia	5	3	2	2	12
3	Aritmetica	4	2	2	1	9
4	Planimetria	-	-	3	5	8
5	Istoria Rusiei	2	1	1	-	4
6	Geografia	3	2	-	-	5
7	Elemente generale ale ştiinţelor naturii	-	3	3	3	9
8	Cultivarea plantelor şi calculul	-	3	2	2	7
9	Zootehnia şi veterinăria (Скотоврачевание)	-	2	3	2	7
10	Gospodărirea laptelui	-	-	1	1	2
11	Principalele legi privind viaţa cotidiană a ţăranilor (Главнейшие законы относящиеся до крестьянского быта)	-	-	-	2	2
12	Cântul bisericesc	2	1	1	1	5
	În total	18	19	19	19	76

	În şcoli distincte															
		Grinăuţi					**Cucuruzeni**					**Purcari**				
		Clasele														
		P	I	II	III	T**	P	I	II	III	T**	P	I	II	III	T**
13	Silvicultura	-	-	1	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
14	Pomicultura şi apicultura	-	1	1	1	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
15	Viticultura şi vinificaţia	-	-	-	-	-	-	-	1	2	3	-	-	-	-	-
16	Tutunăritul	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2	-	-	-	-	-
17	Sericicultura	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
	În total	21	21	21	21	81	-	20	21	21	81	-	21	21	21	81

P* - clasa pregătitoare.
T** - în total.

Potrivit datelor prezentate în Tabelul 1, pe parcursul a patru ani de studii (dacă includem şi clasa pregătitoare) elevii urmau să studieze 13-14 discipline; 12 comune tuturor şcolilor şi câte 1-2 specifice fiecărei şcoli: *silvicultura* (câte o lecţie pentru clasele a II-a şi a III-a), *pomicultura şi apicultura* (câte o lecţie pentru clasele I – a III-a) la Grinăuţi, *tutunăritul* (câte o lecţie în clasele I şi a II-a), *viticultura şi vinificaţia* (o lecţie în clasa a II-a şi două lecţii în următoarea) la Cucuruzeni şi *sericicultura* la Purcari (câte o lecţie în clasele I şi a II-a); deci, exista o anumită specializare, în funcţie de specificul local. Disciplinele comune pot fi divizate în trei categorii: 1) trei discipline care se refereau direct la domeniul de studiu: *gospodărirea laptelui* (câte o lecţie

[1] Tabelul a fost preluat integral din Arhiva Naţională a Republicii Moldova: Fondul 2, inventar 1, dosar 8861. Este vorba despre proiectul administrării provizorii a şcolilor agricole din Basarabia trimis de către Ministerul Proprietăţilor Statului Guvernatorului Basarabiei.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.76-80

în clasele a II-a și a III-a), *cultivarea plantelor și calculul* (trei lecții în clasa I și câte două în clasele a II-a și a III-a), *zootehnia și veterinăria* (скотоврачевание) (câte două lecții în clasele I și a III-a, trei lecții în clasa a II-a); 2) alte trei discipline care tangențional aveau tangențe cu agricultura: *elemente generale ale științelor naturii* (câte trei lecții în clasele I, a II-a și a III-a), *planimetria* (trei lecții în clasa a II-a și cinci în clasa a III-a) și *aritmetica* (patru lecții în clasa pregătitoare, două în clasa I, două în clasa a II-a și o lecție în clasa a III-a); 3) disciplinele, șase la număr, importante pentru fiecare elev, mai ales în procesul de rusificare: *cântul bisericesc* (două lecții în clasa I și câte o lecție în celelalte), *geografia* (trei lecții în clasa pregătitoare și două în clasa I), *Istoria Rusiei* (două lecții în clasa pregătitoare și câte o lecție în clasele I și a II-a), *limba rusă și caligrafia* (cinci lecții în clasa pregătitoare, trei în clasa I și câte două în următorii ani de studiu), *religia* (câte două lecții în primii doi ani de studiu și câte o lecție în ultimii doi ani) și *Principalele legi privind viața cotidiană a țăranilor* (două lecții în clasa a III-a). Unele discipline (Istoria Rusiei, Geografia) erau predate preponderent în clasele pregătitoare și în clasa I, nemaifiind incluse și în programa de studii din clasele a II-a și a III-a, păstrându-se *Religia*, *Limba rusă*, *Cântul bisericesc*. Cu părere de rău, conform Înaltei hotărâri din anul 1883, studiile din școlile agricole basarabene nu erau echivalate cu cele din alte școli din Imperiul Rus; cu alte cuvinte, nu știm unde își puteau continua studiile absolvenții. Articolul 26 al hotărârii imperiale din 27 decembrie 1883 [2, p.494] stipula elaborarea și adoptarea unui statut aparte pentru fiecare școală ce urma să fie deschisă în baza hotărârii respective. Astfel, la 30 ianuarie 1901, printr-o hotărâre imperilă [4, p.54-55], asupra celor trei instituții urma să se răsfrângă Așezământul școlii agricole din Mighe [5, p.82], în care se face doar o precizare cu privire la acest aspect: cei care termină studiile primesc atestat (art.10), fără a se specifica instituţiile în care își puteau continua studiile absolvenții acestei școli. Respectiv, nu se face vreo concretizare nici pentru cele trei școli agricole din Basarabia. Din punct de vedere etnic, în școala agricolă din Cucuruzeni, de la deschiderea ei și până la începutul Primului război mondial, și-au făcut studiile 70-80% de români (moldoveni) din numărul total al elevilor. Datele din Tabelul 2 atestă această constatare.

Tabelul 2

Repartizarea elevilor care își făceau studiile la Școala agricolă din Cucuruzeni conform originii etnice (1894-1913)[2]

Anul / Naționalitatea	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1913
Moldoveni	70,4%	77%	77%	73,25%	78,25%	84%	83,51%
Ruși/velicoruși	16,5%	13,9%	13,9%	17,82%	15,84%	11%	2,19%
Polonezi	9,2%	6,8%	6,8%	2,98%	1,96%	2%	2,19%
Germani	3,7%	1,1%	1,1%	0,99%	0,99%	1%	
Bulgari				1,98%	1,98%	1%	
Armeni				2,98%	0,99	1%	
Caraiami		1,1%	1,1%				
Ucraineni/maloruși							10,98%
Greci							1,09%

Conform datelor prezentate în Tabelului 3, numărul copiilor de țărani coincidea cu numărul elevilor având origini românești; totuşi, nu putem avea deplina certitudine că toți copiii de ţărani erau români. Dat fiind faptul că această categorie socială era mai puțin rusificată, țarismul a hotărât să „repare" această „greșeală".

---

[2] Tabelul a fost realizat în baza informațiilor din: Бессарабское Губернское Земство. Приложения к Отчету о Действияхъ Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXVI очередного созыва. Кишинев: Типография Э.Шлиомовича, 1896; Отчет Гриноуцкой, Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяйственных школ перваго разряда за 1896 годъ. Кишиневъ: Типография Э.Шлиомовича, 1897. 607 с.; Отчет о трехъ низшихъ сельскохозяйственныхъ школахъ. Кишиневъ: Типографія А.Голденштейна, 1901. 145 с.; Отчет Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяйственных школ перваго разряда за 1895 год. Кишиневъ: Типографія Э.Шлиомовича, 1897. 430 с.; Отчет Кокорозенской низшей сельскохозяйственной школы перваго разряда за 1894 год. Кишиневъ: Типографія А.С. Степановой, 1895. 164 с.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.76-80

Tabelul 3

Repartizarea elevilor care își făceau studiile la Școala agricolă din Cucuruzeni conform originii sociale (1893-1913)[3]

Originea socială	1893	1894	1897	1898	1899	Originea socială	1903	1905	1907	1910	1911	1913
Țărani	13/43, 33%	40,45%	60,31%	63,61%	56%	**Sat**	70	81	79	66	70	79
Micburghezi	3/10%	6,26%	12,87%	7,92%	22%	**Oraș**	10	4	1	19	13	4
Nobili	2/6,66%	12,3%	16,92%	14,64%	9%	**Nobili/ Funcționari**	9	2	2	6	7	2
Clerici	1/3,33%	2,35%	1,98%	3,93%	3%	**Clerici**	-	1	1	9	6	
Mici funcționari	4/13,33 %	36,1%	7,92%	9,9%	10%							
Negustori	1/3,33%	2,35%										
Alte origini sociale	6/20%	-					2	2	2	1	1	6
În total	30/100%	100%	85/100%	100%	100%	**În total**	91	90	85	101	97	91

Disciplina *Istoria* și astăzi constituie un mijloc de formare/influențare a unui cetățean devotat țării. Disciplina *Istoria Rusiei* a constituit un instrument de rusificare a românilor basarabeni. În 1894 la Cucuruzeni existau două clase: una pregătitoare și prima specială. În decursul acestui an în clasa pregătitoare la Istorie au fost studiate aşa teme, ca: începuturile Statului Rus, fărâmițarea lui, jugul mongol, înălțarea Moscovei, întărirea puterii dinastiei lui Vladimir cel Mare. La Grinăuți în 1896 erau trei clase: una pregătitoare și primele două speciale. În acest an, în clasa pregătitoare s-a predat Istoria Rusiei de la începuturi până la domnia lui Ioan cel Groaznic; în prima clasă specială: Istoria Rusiei de la domnia lui Ioan cel Groaznic până la domnia țarului Alexei Mihailovici, iar în clasa a doua specială Istoria Rusiei de la domnia lui Alexei Mihailovici până la domnia Ecaterinei a II-a [6, p.13]. Raportul celor trei școli agricole pentru anul 1896 ne permite să completăm subiectele studiate la Istoria Rusiei. Pentru prima jumătate de an calendaristic: în clasa pregătitoare s-a studiat: domnia Ecaterinei a II-a (1762-1796), primul război cu Imperiul Otoman (1768-1774), activitatea lui Suvorov (1792-1800), biografia lui Suvorov, victoriile acestuia în luptele cu otomanii, al doilea război cu turcii (1787-1791), cucerirea cetății Ismail, căderea Poloniei [6, p.188]; în clasa I s-a studiat: domnia lui Alexandru I (1801-1825), războiul de apărare a patriei, Napoleon I, apărarea Smolenskului, Kutuzov – învingător asupra lui Napoleon, bătălia de la Borodino (1812), Consiliul de la Fili, războiul popular, retragerea francezilor, detronarea lui Napoleon, Congresul de la Viena (1815) [6, p.189]. În a doua jumătate a anului în clasa I s-a studiat: domnia țarului Mihail Fiodorovici (1613-1645), alegerea ca țar a lui Alexei Mihailovici (1645-1676), Patriarhul Nikon, judecarea lui Nikon, situația Sud-Vestului Rusiei sub polonezi, cazacii, unirea cu Ucraina, denumită în sursele de atunci *Malorossia* (1654), Bogdan Hmelnițki, lupta pentru Ucraina, Petru cel Mare (1682-1725), copilăria lui Petru, alegerea lui ca țar, țarița Sofia [6, p.192]. Însă, în niciuna dintre sursele examinate n-am găsit careva subiecte referitoare la istoria Basarabiei.

---

[3] Tabelul a fost realizat în baza informaţiilor din: Бессарабское Губернское Земство. Приложеия к Отчету о Действияхъ Губернской Земской Управы Губернскому Земскому Собранию XXVI очередного созыва. Кишинев: Типография Э. Шлиомовича, 1896; Отчет Кокорозенской низшей сельскохозяйственной школы перваго разряда за 1894 год. Кишиневъ: Типографія А.С. Степановой, 1895. 164 с.; Отчет Гриноуцкой, Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяйственных школ перваго разряда за 1896 годъ. Кишиневъ: Типография Э. Шлиомовича, 1897. 607 с.; Отчет о трехь низшихъ сельскохозяйственныхъ школахъ. Кишиневъ: Типографія А.Голденштейна, 1901. 145 с.; Отчет Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяйственных школ перваго разряда за 1895 год. Кишиневъ: Типографія Э.Шлиомовича, 1897. 430 с.; Обзор Бессарабской Губернии за 1903 годъ. Кишиневъ. Издания Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1904. 163 с.; Обзор Бессарабской Губернии за 1905 годъ. Кишиневъ. Издания Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1906. 139 с.; Обзор Бессарабской Губернии за 1907 годъ. Кишиневъ. Издания Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1908. 138 с.; Обзор Бессарабской Губернии за 1910 годъ. Кишиневъ. Издания Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1910. 214 с.; Обзор Бессарабской Губернии за 1911 годъ. Кишиневъ. Издания Бессарабскаго Губернскаго Статистическаго Комитета, 1912. 192 с.

Principalele legi privind viața cotidiană a țăranilor (Главнейшие законы относящиеся до крестьянского быта)[4] era prevăzută ca disciplină de studiu atât conform hotărârii din 1883 (art.9) [2, p.493], cât şi Aşezământului şcolii agricole din Mighe (art.6) [5, p.82]. În rapoartele anuale prezentate de directorii celor trei școli agricole în fața Adunărilor de Zemstvă Gubernială această disciplină nu se regăsește, apare în schimb *Introducere în drept* (законоведение). La Puracri această disciplină era predată de directorul școlii, E.N. Codreanu, temele abordate fiind: Privire generală asupra evoluției dreptului, Poruncile din Vechiul și Noul Testament ca legi, Dreptul roman, Divizarea legilor, Noțiuni generale despre legile statului rus [6, p.175].

Limba de predare era cea rusă. Conform programei, în patru ani de studii, dintre toate disciplinele, elevii urmau să facă cele mai multe lecții de limba rusă: 5, 3, 2, 2, respectiv, în clasele pregătitoare I, II și III. Chiar și așa, copiii țăranilor moldoveni nu cunoşteau limba rusă. În darea de seamă pentru anul 1895 directorul școlii din Cucuruzeni susținea că la alegerea unei sau alte metode de predare se ține cont de nivelul de dezvoltare al elevilor. Alegerea metodei se complică prin faptul că copiii țăranilor din Basarbia vorbesc doar în limba moldovenească şi destul de rău asimilează cunoştinţele când li se predă în limba rusă. Inițial, toate eforturile erau depuse spre a-l motiva pe elev să aibă o atitudine conștiincioasă față de disciplină, prin două-trei discuții cu el. Pentru o studiere mai aprofundată li se solicitau răspunsuri în scris, fapt ce-i responsabiliza mai mult. Corectarea răspunsurilor în clasă şi citirea celor mai bune, dar şi a celor rele, a adus rezultate. În anumite zile, elevii cu diferite niveluri de pregătire erau chemați să-și pună reciproc întrebări, sub îndrumarea profesorului. Aceasta a adus rezultate foarte bune: a început să le placă disciplina și o învățau mai uşor [7, p.42]. Exact aceeași informație a fost prezentată și în raportul din anul următor [6, p.510-511]. În raportul pentru anul 1900 I.Chircorov, directorul școlii din Cucuruzeni, recunoștea că, contrar prevederilor programei, a fost necesar de a majora numărul de ore la limba rusă, dat fiind faptul că rușii alcătuiesc doar 11%, restul sunt moldoveni, care cunosc foarte slab această limbă. Din același motiv, în clasele inferioare erau predate teme mai ușoare [8, p.13]. În anul 1899, din cele 217 lecţii ţinute în clasa pregătitoare limbii ruse i-au revenit 68 de ore, ceea ce constituia puţin peste 31% [8, p.12].

Astfel, în baza exemplelor invocate mai sus putem conchide că unul dintre scopurile de bază ale deschiderii celor trei școli agricole – la Grinăuți, Cucuruzeni și Purcari – a fost cel de deznaționalizare, cei vizați fiind copiii de țărani. Normele legale cu privire la funcționarea celor trei instituții nu prevedeau condiții speciale de înmatriculare. Practica a demonstrat însă că prioritate se acorda copiilor de țărani; toate disciplinele erau predate în limba rusă, ceea ce reprezenta o metodă de rusificare a acestora. Un rol important în acest proces revenea disciplinelor: *Istoria Rusiei, Limba rusă și caligrafia, Religia, Introducere în drept*. Deși a fost majorat numărul de ore la disciplina *Limba rusă*, fiind utilizate metode care să contribuie la o însușire mai bună a acestei limbi, eforturile s-au dovedit a fi zădarnice, fiindcă după 10 ani de funcționare a celor trei instituții problema necunoașterii limbii ruse de către elevi persista.

Referințe:

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 65, Inventar 1, Dosar 991.
2. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание Третье. Том III (1883 г.). Санкт-Петербург: Государственная типография, 1886. 998 с.
3. Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fond 2, Inventar 1, Dosar 8861.
4. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание Третье. Том XXI, Отделение 1, 1901 г. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1903. 1295 с.
5. *Полное собрание законов Российской Империи*. Собрание Третье. Том XVI, Отделение 1, 1896 г. Санкт-Петербург: Государственная типография, 1899. 1179 с.
6. *Отчет Гриноуцкой, Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяственых школ перваго разряда за 1896 год*. Кишинев: Типография Э.Шлиомовича, 1897. 607 с.
7. *Отчет Пуркарской и Кокорозенской низших сельскохозяйственных школ перваго разряда за 1895 год.* Кишинев: Типографія Э.Шлиомовича, 1897. 430 р.
8. *Отчет о трех низшихъ сельскохозяственных школах*. Кишинев. Типографія А.Голденштейна, 1901. 145 с.

Prezentat la 13.02.2017

[4] Traducerea noastră.

CZU: 94:82-5(498.4)"1861/1918

ELEMENTE ALE IDENTITĂŢII NAŢIONALE REFLECTATE ÎN DISCURSUL INTELECTUALILOR ROMÂNI DIN ZONA NĂSĂUDULUI ÎN PERIOADA 1861-1918

Iuliu-Marius MORARIU

Universitatea ,,Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (România)

În cadrul acestei cercetări, autorul va identifica şi analiza cele mai importante elemente ale identităţii naţionale ce pot fi regăsite în discursul şi faptele intelectualilor români din Năsăud în perioada 1861-1918. Sursele documentare ale ei vor fi documentele provenite din Arhivele Naţionale, Bistriţa-Năsăud (*Fondul Reuniunii Mariane, Fondul Reuniunii de cântări, Fondul Reuniunii de lectură* etc.), dar şi unele reviste, precum *Transilvania, Telegraful Român* (ambele de la Sibiu), *Anuarul Gimnaziului grăniceresc,* sau lucrări ale unor istorici care au investigat această zonă şi istoria ei.
Cuvinte-cheie: *Gimnaziul Grăniceresc năsăudean, localitate, preot, profesor, reviste.*

ELEMENTS OF NATIONAL IDENTITY REFLECTED IN THE DISCOURSE OF THE ROMANIAN INTELECTUALS FROM NĂSĂUD AREA BETWEEN 1861-1918

In this research, the author will identify and analyse the most important elements of the national identity, that can be founded in the discourse and the acts of the Romanian intellectuals from Năsăud area between 1861-1918. The documentary sources will be the documents from the Archive (from the National Archives, Bistriţa-Năsăud Department Services, *Fond of Marian Reunion, Fond of the Reunion for Songs, Fond of Reunion for lecture* and s. o.), but also reviews like *Transilvania, Telegraful Român* (both from Sibiu), *The Yearbook of the Boundary Gymnasium*, or works of historians which investigated this area and its history.
Keywords: *Boundary Gymnasium from Năsăud, village, clergyman, professor, reviews.*

Introducere

Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea a adus multe schimbări în statutul românilor transilvăneni. Tranziţia de la neo-liberalism la neo-absolutism şi apoi la dualism a marcat existenţa lor şi a contribuit la transformarea statutului lor social sau politic. Aceste modificări se vor răsfrânge şi asupra românilor năsăudeni, pe care-i vom avea în vedere în rândurile următoare.

Intelectualitatea românească de aici, destul de firavă la începutul perioadei investigate, va cunoaşte o creştere substanţială înspre finele secolului al XIX-lea, o contribuţie importantă la acest fapt având Gimnaziul Grăniceresc năsăudean [1; 2, p.22; 3-5], înfiinţat în anul 1861, şi *Fondurile Grănicereşti năsăudene,* o instituţie ce s-a preocupat cu tipendierea tinerilor români capabili [6; 7, p.25-29; 8, p.225-271; 9]. Ea se va manifesta cu preponderenţă în cadrul pasivismului, începând cu anul 1867. Activişti precum Ioan Ciocan [10, p.54-57; 11, p.286-289] vor constitui adevărate rarităţi în perioada avută în vedere. În acest context, asociaţionismul cultural importat, cel mai probabil din Vest [12, p.21], va deveni forma de manifestare a românilor din această zonă, înlocuind activismul politic [13, p.531-544; 14].

Cum se vor dezvolta însă în această perioadă ideile privitoare la identitatea naţională în această zonă? La această întrebare vom încerca să răspundem în rândurile următoare, valorificând atât volume dedicate istoriei locale, cât şi documente, studii sau articole. Astfel, din monografii dedicate istoriei oraşului sau a zonei [15-17], instituţiilor culturale de aici [18-21] sau personalităţilor locale [22], din articolele unor periodice apărute în acea perioadă în zonă sau în alte părţi ale Transilvaniei, în paginile cărora se vor exprima şi intelectualii năsăudeni, sau din documentele arhivistice identificate, vom extrage informaţiile necesare cercetării de faţă, care va aduce în faţa cititorilor un segment insuficient valorificat până acum din istoria Năsăudului.

1. Intelectualitatea românească din zona Năsăudului

Înainte de a vorbi despre elementele privitoare la identitatea naţională din discursul intelectualilor năsăudeni, socotim potrivită o scurtă definire a categoriei pe care o vom avea în vedere. În perioada dintre cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi primele două decenii ale secolului trecut, intelectualitatea năsăudeană, parte a societăţii alfabetizate, care, la acea vreme, consta din aproximativ zece procente din totalul oamenilor locului [23, p.39], era formată cu precădere din preoţi, dascăli, jurişti şi ofiţeri. Aderarea la unirea cu Roma,

realizată în parte forţat, după evenimentele din 1763 şi 1764 [24], adusese cu ea şi dezvoltarea instituţiei eclesiastice în zonă [25], instaurarea unui vicariat al Rodnei şi trimiterea în zonă a unor preoţi care absolviseră studiile la Blaj şi apoi le continuaseră în străinătate.

Înfiinţarea, în anul 1764, a Regimentului al doilea de Graniţă năsăudean [26, p.231-239; [27] a adus cu sine şi crearea unei şcoli de ofiţeri în zonă. Aşa se face că, în perioada investigată, aceasta, având deja aproape un secol de tradiţie, formase o parte consistentă a intelectualităţii locale. Mai mult, o parte a ofiţerimii de naţionalitate românească s-a şcolit şi în alte centre, mai cunoscute ale Imperiului, ajungând în elita ecvestră a Transilvaniei şi nu numai. Aşa se face că în prima parte a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea districtul autonom al Năsăudului va ajunge să fie condus de către căpitanul Alexandru Bohăţel, un fiu al plaiurilor acestora [28, p.144; 29, p.174], iar ofiţerimea va fi mereu evidenţiată în cadrul activităţii unor asociaţii culturale precum Reuniunea Mariana, ,,Astra" sau a altor instituţii similare.

Pe lângă preoţi şi ofiţeri, un loc aparte îl va ocupa dăscălimea năsăudeană. Dacă la nivelul satelor aceasta desfăşura o activitate amplă şi susţinută ce viza alfabetizarea populaţiei şi conştientizarea ei cu privire la drepturile pe care le avea, conferinţele poporale având un rol important în acest sens şi fiind, adesea, rodul colaborării dintre preoţi şi dascăli [30, p.549; 31, p.208], la nivelul Năsăudului tagma profesorală era concentrată, înainte de 1863, în jurul şcolii pedagogice şi, după acest an, cu precădere în jurul Gimnaziului. *Fondurile grănicereşti năsăudene* au creat contextul ca tinerii români din această zonă să studieze în marile centre ale Imperiului, reuşind să devină a treia instituţie importantă din Transilvania în acest domeniu [32, p.221]. Lor li s-au adăugat eforturile de stipendiere ale ,,Astrei", ale fundaţiei Gojdu, dar şi ale anumitor fundaţii locale, precum ,,Vasile Naşcu" [33, p.3-19]. Cei mai mulţi dintre cei stipendiaţi de acestea au ales cariera didactică. Frumuseţea alegerii lor rezidă şi în aceea că, după ce studiaseră în mari centre ale Imperiului, mulţi dintre tineri aleseseră să se întoarcă pe plaiurile natale pentru a contribui la creşterea culturală a românimii de aici. Cazul lui Paul Tanco, devenit primul român doctor în matematici, la Graz, în 1872 [34, p.246; 35], care apoi va fi profesor şi director al Gimnaziului năsăudean şi autor al unor lucrări importante pentru spaţiul pedagogic al vremii [36, p.3-50], sau cel al lui Grigore Pletosu, absolvent al primei promoţii a şcolii năsăudene, apoi a Seminarului andreian de la Sibiu şi al Facultăţii de Litere şi Filosofie de la Leipzig, care a studiat o vreme şi la Budapesta [37, p.289-290; 38, p.437; 39; 40, p.430; 41, p.33; 42, p.80], devenind apoi profesor al şcolii năsăudene între anii 1878 şi 1909, sunt doar câteva dintre cele reprezentative din acest spaţiu.

De altfel, în perioada investigată, numărul profesorilor de aici se va situa în jurul cifrei de 15. Cei doi cateheţi, unul pentru religia ortodoxă, celălalt pentru cea greco-catolică, vor fi cu precădere preoţi, iar din corpul profesoral vor face parte cel puţin doi doctori în domeniile pe care le profesau în toată această perioadă [43, p.5-7; 44, p.13-18; 45, p.22-23].

Tagma juriştilor va fi mai slab reprezentată în această zonă, oameni precum Nestor Şimon, care au avut şi preocupări culturale [46, p.469-471; [47, f.1-13], activând cu precădere în domeniul administrativ şi neavând decât arareori opinii care să influenţeze mediul cultural şi cel românesc, în perioada investigată.

2. Mijloacele de exprimare ale intelectualităţii năsăudene

După ce, în paginile anterioare ale cercetării noastre, am arătat care era compoziţia intelectualităţii năsăudene, socotim potrivit ca în cele ce urmează să reliefăm pe scurt mijloacele prin care se exprima această intelectualitate. În primul rând, dascălii îşi exprimau opiniile din faţa catedrei, iar preoţii de la amvon, însă, din păcate, foarte multe dintre ideile exprimate în aceste cadre vor rămâne în anonimat până la finele istoriei, din cauza că nu au fost exprimate în scris.

Au existat însă şi bogate preocupări culturale ale acestor intelectuali. Acestea erau orientate pragmatic, înspre valorificarea patrimoniului cultural sau material al zonei şi valorificarea istoriei ei şi înspre luminarea poporului. Unii dintre intelectuali şi-au exprimat opiniile ştiinţifice sau privitoare la identitatea naţională (adesea, multe dintre opiniile ştiinţifice conţineau inserate şi aspecte privitoare la naţiune şi identitatea naţională) în paginile unora dintre cărţile publicate [48-52], în vreme ce alţii au preferat să le insereze în paginile unor periodice importante ale acelei vremi. Aşa se face că intelectuali precum Florian Porcius [53, p.49-56; 54, p.73-75; 55, p.87-91; 56, p.101-104; 57, p.6-124; 58, p.8-154; 59, p.177-181; 60, p.193-196; 61, p.1-5; 62, p.17-23; 63, p.33-37; 64, p.49-52; 65, p.65-67; 66, p.107-112; 67, p.50; 68, p.15] sau Grigore Pletosu [69, p.336; 70, p.155-172; 71, p.345; 72, p.250-254; 73, p.80] publică în paginile unor reviste, cum ar fi *Transilvania* de la Sibiu. Pentru autorii clerici va fi de asemenea destul de facil să se exprime în paginile unor periodice bisericeşti [74, p.37-42; 75, p.77-84; 76, p.276-285; 77, p.280-284; 78, p.311-313; 79, p.3-16; 80,

p.180-184; 81, p.337-341; 82, p.285-297; 83, p.338; 84, p.342; 85, p.347; 86, p.354; 87, p.409-414; 88, p.409-414; 89, p.409-414], însă pentru cei care nu vor reuşi să pătrundă în paginile unor periodice româneşti centrale se vor înfiinţa reviste la Năsăud. În perioada investigată aici vor apărea 14 periodice [90, p.19-98]. Dinamica lor este una cu adevărat remarcabilă, în cadrul acestora putând fi regăsite atât reviste manuscris precum *Musa Someşană* [91, p.25; 92, p.32; 93, p.6], cât şi reviste ilustrate [94, p.1], pedagogice sau de alt fel. Cea mai longevivă şi singura care va avea continuitate neîntreruptă pe întreaga durată de la apariţie şi până la Marea Unire este *Raportul Gimnaziului năsăudean.* Multe dintre ele vor continua alte reviste mai vechi, creând astfel contextul metamorfozării acelor periodice şi oferind o oarecare continuitate.

3. Elemente ale identităţii naţionale reflectate în discursul intelectualilor români din zona Năsăudului în perioada 1861-1918

Dată fiind abundenţa periodicelor năsăudene, care vor crea adesea cadrul de exprimare al intelectualităţii de aici, este firesc ca în paginile lor să întâlnim multe informaţii importante pentru cercetarea noastră. De aceea, nu vom ezita să le folosim, însă nu vom neglija nici sursele arhivistice întâlnite.

Atunci când se vorbeşte despre elementele de identitate naţională în zona Năsăudului, trebuie avută obligatoriu în vedere moştenirea istorică a acelor locuri. Şi atunci, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în primele două decenii ale secolului trecut, moştenirea culturală era foarte importantă. Aproape fiecare discurs public al unui reprezentant al românimii conţinea referiri la faptele de arme ale celor ce făcuseră cândva parte din Regimentul II Grăniceresc năsăudean [95, p.101]. Rolul acestor reiterări era unul eminamente moralizator. Oamenii erau invitaţi să înţeleagă aceste evocări în sensul *la noblesse oblige* şi să se dovedească urmaşi vrednici ai grănicerilor de altădată. Totodată, ea se constituia într-un element de coeziune pentru românii de aici, care erau invitaţi să se gândească la faptul că strămoşii lor care ţinuseră piept unor armate precum cea a lui Napoleon la Arcole şi Rivoli erau români.

Nu doar strămoşii iluştri ce reprezentau tagma ecvestră erau valorificaţi în zonă. Clericii de seamă vor beneficia în perioada investigată de adevărate medalioane şi redescoperiri. Macedon Pop va întocmi şi publica o monografie dedicată vicarilor năsăudeni [96], iar alţi autori vor valorifica aspecte din predicile lor, în paginile cărora se făcea referire la istoria românilor şi identitatea lor [97, p.79-103].

Orele de limba română vor fi destul de bine reprezentate în cadrul programei şcolare de la Năsăud, completări cu privire la istoria poporului oferind şi orele de religie sau cele de istorie. Discursul intelectualilor de la catedră, deşi nu va fi unul militant, rostit în faţa mulţimilor, în pieţe, va fi unul clar şi bine articulat ce sublinia continuitatea romană, după modelul şcolii ardelene, şi arăta identitatea de limbă şi de neam a tuturor românilor din cele trei ţări. Prin ceea ce vor preda, dascălii vor contribui astfel la crearea generaţiei care, în anul 1918, va semna documentele unirii. Eforturile lor vor fi completate de lecturile acestor tineri, în biblioteca bogată a şcolii regăsindu-se, după cum ţin să arate cercetătorii care au investigat acest subiect, cărţi ale scriitorilor români importanţi ai vremii [98, p.421-432], dar şi de activitatea societăţii de lectură „Virtus Romana Rediviva", închisă o vreme tocmai din acest motiv, unde se analizau şi lucrări privitoare la istoria românilor [99, p.23; 100, p.345]. Activitatea de la catedră va fi dublată de cea publicistică. În paginile unora dintre articole autorii vor milita chiar pentru introducerea unor colecţii care să-i aibă în vedere pe tinerii ce abandonaseră prematur şcoala, în cadrul cărora să se publice chestiuni cu valoare practică [101, p.250-254].

Şi în cadrul societăţilor culturale năsăudene intelectualitatea va promova elemente privitoare la identitatea naţională. În cadrul reuniunii de lectură se vor achiziţiona foarte multe reviste româneşti, cu precădere de istorie [102, f. 2v], iar în cadrul reuniunii de cântări se vor prezenta, pe lângă piese deja consacrate ce făceau parte din patrimoniul muzicologic universal, şi compoziţii româneşti sau adaptări muzicale ale textelor scrise de autori români, acest fapt contribuind la conservarea identităţii naţionale. Iată, de exemplu, cum arăta programul pe care îl pregăteau cei de aici pentru Revelionul anilor 1888-1889:

„Programă:

1. „Colindă" esecutată de chorul reuniunii.
2. „Ilustraţiune română" de K. R. Harras, cântată pe pian de D-şo(a)ra Estella Mureşan.
3. „Mihnea şi baba" de Bolintinean, declamată de D-şo(a)ra Otilia Filipan.
4. „Moţul la drum", esec. de chorul reuniunii.
5. „Suferinţa" de C. Bruchental, cântată de D-şo(a)ra Emilia Mischinger, acompaniată cu pian de D-şo(a)ra Eugenia Pop.
6. „Vino lele" esec. de chorul reuniunii.

7. „Olteanca”, de I. Mureşan, cântată pe pian de D-şo(a)ra Lucreţia Moisil.
8. „Vivandera” esec. de chorul reuniunii.
La 12 ore se va saluta „Anul nou” de un membru al reuniunii”.
altă manifestare similară şi la 26 iunie 1898” [103, f. 7 r].

Analizând conţinutul lui, observăm prezenţa unor texte ale lui Dimitrie Bolintineanu, adaptarea unui cântec popular, dar şi prezenţa unui text al lui Ion Mureşanu, ceea ce denotă interesul intelectualităţii române pentru producţia culturală autohtonă, românească. Aşadar, cultura va constitui pentru intelectualii năsăudeni ai acelor vremuri un element foarte important, care poate ajuta la conservarea şi promovarea elementelor privitoare la identitatea naţională. Ei vor încerca să o insereze în cadrul maselor largi ale popoarelor, înfiinţând şcoli, oferind tinerilor români condiţii de studiu şi vorbind despre importanţa şi beneficiile ei. Aşa va face, de exemplu, şi Grigore Pletosu, în 1898, cu prilejul inaugurării şcolii gimnaziale de la Prundu Bârgăului. El va arăta atunci celor prezenţi că: „Mai ales noi, popor mic și într-o poziție geografică grea, avem neapărată trebuință de caractere oțălite în cunoscință, în adiminstrațiunea și în practica virtuților, pentru a nu slăbi nici naintea amenințărilor și pentru a păși cu siguranță în desvoltarea noastră culturală” [104, p.354].

Concluzii

După cum am putut observa, în zona Năsăudului, intelectualitatea românească a avut un rol important în conservarea şi promovarea identităţii naţionale. Într-o societate în care, după instaurarea dualismului, românii erau lipsiţi de multe dintre drepturile fundamentale, intelectualii au reuşit să conserve şi să dezvolte această identitate, folosindu-se de aspecte din trecutul glorios al zonei, militând pentru cultură şi beneficiile ei şi oferind tinerilor posibilitatea de a evolua prin intermediul educaţiei. Conştienţi de faptul că identitatea naţională prevalează în faţa celei confesionale [105, p.3; 106, p.3], intelectualii de aici s-au reunit fie în cadrul unor asociaţii culturale, al căror rol a fost acela de a suplini pasivismul lor politic, fie în comitetele unor redacţii. Românii de aici au format generaţii care şi-au dorit să-şi conserve identiatea şi să se afirme prin intermediul ei, fapt ce s-a realizat în cadrul evenimentelor de la 1 Decembrie 1918, când crema intelectualităţii năsăudene a fost şi ea prezentă.

Referințe:

1. ȘOTROPA, V., DRĂGANU, N. *Istoria școalelor năsăudene, scrisă cu prilejul jubileului de 50 de ani de existență (1863-1913) a gimnaziului superior fundațional din Năsăud*. Năsăud: Tipografia lui Gh. Matheiu, 1913. 414 p.
2. BARIŢIU, G. *Istoria regimentului alu II romanescu granitariu transilvanu*. Braşov: tipărită la Romer și Kamner, 1874. 224 p.
3. BOLOVAN, I., ONOFREIU, A., RUS, V. *Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuții de demografie istorică*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2010. 484 p. ISBN 978-973-109-207-2
4. COC, A.D. (coord.). *Monografia Colegiului Național „George Coșbuc” din Năsăud la 150 de ani de istorie (1863-2013).* Cluj-Napoca: Napoca Star, 2013. 557 p. ISBN 978-606-690-016-4
5. DAN, A. *Şcolile grănicerești năsăudene (1851-1918).* Cluj-Napoca: Presa Unviersitară Clujeană, 2012. 449 p. ISBN 978-973-595-404-8
6. ***, *Regulamentele fondurilor școlastice și de stipendie din districtul Năseudului*. Bistriţa: Tipografia Carol Csallner, 1897. 121 p.
7. ***, Despre fondurile şcolare comunale din fostulu alu II-lea regimentu de graniţia din Ardealu, mai tardiu districtulu Naseudului. În: *Şcoala Română,* 1880, nr.4, p.25-29.
8. DARABANT, E., ONOFREIU, A. Sorgintea fondurilor grănicereşti năsăudene. Mărturii documentare. În: *Arhiva Someşană,* seria a III-a, 2002, nr.1, p.225-271. ISSN 1583-3542
9. URECHE, L. *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918).* Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2001. 228 p. ISBN 973-8095-56-5
10. IUDEAN, O.E. *Deputați guvernamentali români în Parlamentul de la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea, începtutul secolului XX), teză de doctorat (mss.)*. Cluj-Napoca, 2012. 429 p.
11. PĂCURARIU, I., CIOCAN, I. Viața, caracteristica, moartea și funeraliile. În: *Raportul al LII-lea despre gimnaziul superior fundațional din Naszod – Năsăud pentru anul școlar 1915/1916*. Bistriţa: Tipografia lui Carol Csallner, 1916, p.286-289.
12. MAIOR, L. Despre asociaţionism şi autonomizare în Transilvania secolelor al XIX-lea şi al XX-lea. În: Liviu Maior, Ioan Aurel Pop, Ioan Bolovan (coord.). *Asociaţionism şi naţionalism cultural în secolele XIX-XX.* Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2011, p.3-21.
13. MORARU, A. *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000 – Biserică. Națiune. Cultură.* Vol.III, tom.I. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006. 820 p. ISBN 973-616-070-X

14. PĂCĂŢIAN, T.V. *Cartea de aur sau luptele politice naţionale ale românilor sub coroana ungară,* vol.VII. Sibiu: Tiparul Tipografiei Arhidiacezane, 1913. 625 p.
15. LUPŞAN, S., ONFREIU, A., ed. *Poruncile Primăriei Năsăud. Publicaţiunile primăriei din Năsăud din anii 1863-1867.* Năsăud: Editura Fundaţiei „George Coşbuc", 2000. 284 p. ISBN 973-98983-8-6
16. MARŢIAN, I., coord. *Monografia Oraşului Năsăud (1245-2008),* vol.1. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2009. 750 p. ISBN 978-973-647-642-6
17. PAVELEA, T. *Năsăudul. Repere istorice şi culturale*. Bistriţa: Editura Fundaţiei „George Coşbuc", 2001. 189 p. ISBN 973-95264-1-6
18. LUPŞAN, S., coord. *„Virtus Romana Rediviva", Societatea de lectură a elevilor Liceului Grăniceresc*. Bistriţa: Editura Fundaţiei „George Coşbuc", 2002. 422 p. ISBN 973-98983-5-1
19. MORARIU, M. *Relaţiile preoţimii năsăudene cu „Astra" (1861-1918).* Cluj-Napoca: Argonaut, 2016. 128 p. ISBN 978-973-109-654-4
20. PAVELEA, T. *Societăţi culturale năsăudene*. Vol.1 „Varia". Bistriţa: Arcade, 2005. 205 p.
21. TANCO, T. *Academia Română (1866-2006). Academicienii năsăudeni şi bistriţeni*. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2006. 143 p. ISBN 973-647-381-3
22. URECHE, L. *Academicianul Virgil Şotropa*. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2011. 231 p. ISBN 978-973-647-776-8
23. BOLOVAN, I., ONOFREIU, A., RUS, V. *Familiile din Năsăud în anul 1869. Contribuţii de demografie istorică*. Cluj-Napoca: Argonaut, 2010. 484 p. ISBN 978-973-109-207-2
24. ZINVELIU, G.-T., MORARIU, M. *Noi mărturii privitoare la Sfinţii năsăudeni*. Cluj-Napoca: Renaşterea, 2016. 196 p. ISBN 978-606-607-183-3
25. POP, M. *Vicarii năsăudeni /* Ed. Adrian Onofreiu, Lucian Vaida. Cluj-Napoca: Mega, 2014. 236 p. ISBN 978-606-543-491-2
26. GHEORGHIŢĂ, M. Încă o istorie a regimentului de graniţă de la Năsăud. În: *Arhiva Someşană,* seria a III-a, 2004, nr.3, p.417-437. ISSN 1583-3542
27. LUPŞAN, SIMION, coord. *„Virtus Romana Rediviva", Societatea de lectură a elevilor Liceului Grăniceresc*. Bistriţa: Editura Fundaţiei „George Coşbuc", 2002. 422 p. ISBN 973-98983-5-1
28. GOLLNER, C. *Regimentele grănicereşti din Transilvania 1764-1851*. Bucureşti: Editura Militară, 1973. 231 p.
29. ŞOTROPA, V. *Districtul grăniceresc năsăudean şi locul său în lupta pentru progres social şi libertatea naţională a românilor din Transilvania*. Cluj-Napoca: Dacia, 1975. 294 p.
30. ***, Conferinţele ţinute în cursul anului 1910. În: *Transilvania*, 1911, nr.4, p.545-550.
31. ***, Consemnarea membrilor «Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român». Starea de la 10 August 1910. În: *Transilvania*, 1910, nr.4, p.199-215 (fără ISSN).
32. NĂSTASĂ, L. *Itinerarii spre lumea savantă. Tineri din spaţiul românesc la studii în străinătate (1864-1944),* Cluj-Napoca: Limes, 2006. 327 p. ISBN 978-973-726-183-0
33. POP, M.A. Statutele societăţii de ajutorire „Vasile Naşcu". În: *Raportulu alu XXVII-lea despre Gimnasiulu superioru Gr.-Cat. românescu din Năseudu pre anulu şcolasticu 1889-1890*. Sibiu: Institutul Tipografic, societate pe acţii, 1890, p.3-19.
34. ANDRONIE, G.Ş. *Istoria matematicii în România,* vol.I. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1965. 414 p.
35. TANCO, T. *Graz. Paul Tanco – primul român doctor în matematică, fragmente biografice*. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2004. 120 p. ISBN 973-647-159-4
36. TANCO, P. Desvoltare elementară a cotientiloru in serii cu deosebita considerare aprogresiunei geometrice dimpreuna cu materialulu de deprindere. În: *Reportulu alu XVIII-lea depsre Gimnasiulu superioru gr- cat. romanescu din Naseudu pre anulu scolasticu 1886-7,* Imprimeria Aurora P. A. Todoranu, Gherla, 1887, p.3-50.
37. SENI, I. *Dicţionarul culturii şi civilizaţiei populare al judeţului Bistriţa-Năsăud,* vol.1 - „Ţara Năsăudului", Ediţia a II-a. Cluj-Napoca: Napoca Star, 2010. 841 p. ISBN 978-973-647-688-6
38. DAN, A. *Şcolile grănicereşti năsăudene (1851-1918).* Cluj-Napoca: Presa Unviersitară Clujeană, 2012. 449 p. ISBN 978-973-595-404-8
39. MORARIU, I.-M. *Restitutio Grigore Pletosu*. Cluj-Napoca: Eikon, 2014. 189 p. ISBN 978-606-711-159-0
40. SIGMIREAN, C. *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000. 808 p. ISBN 973-8095-38-7
41. AMZĂR, D.C. Studenţi români la universitatea din Leipzig. În: *Cercetări literare,* 1943, nr.5, p.21-40.
42. ***, Egyetemi Hallgatok. În *A Budapesti kiraly magyar tudomany-egyetem almanachja MDCCCLXVII – LXXVIII-rol,* Nyomatott a magyar kiraly egyetemi konyvnyomadaban, Budapest, 1878, p.74-82.
43. ***, Statutulu personale alu corpului profesorale. În *Raportulu alu XIII-lea despre Gimnasiulu superiore greco-catolicu romanescu din Naseudu pre anulu scolastecu 1881-2,* Bistriţa: Tipariul lui T. Botschar, 1882, p.5-7.
44. ***, Statutul personal. În *Reportul al XXXII-lea despre Gimnasiul superior fundaţional din Năseud pentru anul şcolastic 1894-95,* Bistriţa: Tipografia „Carol Csallner", 1895, p.13-18 (fără ISSN).

45. ***, Statutulu personalu. În *Raportulu alu XXVII-lea despre Gimnasiulu superioru Gr.-Cat. românescu din Năseudu pre anulu şcolasticu 1889-1890,* Institutul Tipografic, societate pe acţii, Sibiu, 1890, p.20-24.
46. ONOFREIU, A. Nestor Şimon – manuscrise inedite. În: *Arhiva Someşană,* seria a III-a, 2004, nr.3, p.469-494. ISSN 1583-3542
47. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale, Direcţia Judeţeană Bistriţa-Năsăud, *Fond ASTRA – Despărţământul Năsăud,* dosar 114/1911, f.1-13.
48. PLETOSU, G. *Dogmatica Ortodoxă*. Năsăud: Tiparul Tipografiei Arhidiecesane in Sibiu, 1893. 215 p.
49. PLETOSU, G. *Propedeutica filosofică pentru învățământul secundar*. Năsăud: Tiparul lui Carol Csallner în Bistrița, 1899. 125 p.
50. PLETOSU, G., GHEŢIE, I. *Retorica și carte de cetire pentru clasa a VI-a gimnasială*. Bistriţa: Tipografia lui Carol Csallner, 1904. 152 p.
51. POP, M. *Vicarii năsăudeni /* Ed. Adrian Onofreiu, Lucian Vaida. Cluj-Napoca: Mega, 2014. 236 p. ISBN 978-606-543-491-2
52. ŞOTROPA, V., DRĂGANU, N. *Istoria școalelor năsăudene, scrisă cu prilejul jubileului de 50 de ani de existență (1863-1913) a gimnaziului superior fundațional din Năsăud*. Năsăud: Tipografia lui Gh. Matheiu, 1913, 414 p.
53. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului. În: *Transilvania,* 1881, nr.7-8, p.49-56.
54. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului- I. Monocotyledone. În: *Transilvania,* 1881, nr.9-10, p.73-75.
55. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului- I. Monocotyledone. În: *Transilvania,* 1881, nr.11-12, p.87-91.
56. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului- I. Monocotyledone. În: *Transilvania,* 1881, nr.13-14, p.101-104.
57. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului - II. Dicotyledone. În: *Transilvania,* 1881, nr.15-16, p.116-124.
58. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului - II. Dicotyledone. În: *Transilvania,* 1881, nr.17-18, p.148-154.
59. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare: saussurea D. C. sossurea. În: *Transilvania,* 1881, nr.21-22, p.177-181.
60. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În: *Transilvania,* 1881, nr.23-24, p.193-196.
61. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În: *Transilvania,* 1882, nr.1-2, p.1-5.
62. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În *Transilvania,* 1882, nr.3-4, p.17-23.
63. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În *Transilvania,* 1882, nr.5-6, p.3-37.
64. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În: *Transilvania,* 1882, nr.7-8, p.49-52.
65. PORCIUS, F. Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului – urmare. În: *Transilvania,* 1882, nr.9-10, p.65-67.
66. PORCIUS, F. Indreptări şi adaogeri la „Flora phanerogamă din fostulu districtu alu Naseudului" susceputǎ în acesta foia". În: *Transilvania,* 1882, nr.13-14, p.107-112.
67. AMZĂR, D. C., Studenți români la universitatea din Leipzig. În: *Cercetări literare,* 1943, nr.5, p.21-40.
68. ***, Bibliografia. Lectura. Biblioteci. În: *Transilvania,* 1886, nr.1-2, p.13-17.
69. PLETOSU, G. ABCDAR vorbitor pentru necărturari analfabeţi. În: *Transilvania,* 1909, nr.IV, XL (1909), nr.IV, p.336.
70. PLETOSU, G.I. Educațiunea unui bun copil. Carte pentru părinți și alți educatori. Principiile morale și creştineşti de care trebuie să se conducă părinții în educațiunea copiilor lor – de V. Gr. Borgovanu, profesor de filosofie și pedagogie. Bucuresci – Gherla, 1901. În: *Transilvania,* 1902, nr.5, p.166-172.
71. PLETOSU, G. „O călătorie prin Alsacia-Lorena" de Onisifor Ghibu – 1909. În: *Transilvania,* 1909, nr.IV, p.345.
72. PLETOSU, G. Propunere pentru „Cartea tinerimei adulte din poporul agricultor". În: *Analele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român,* V (1905), nr.5, p.250-254.
73. PLETOSU, G. Psichologia empirică. În: *Transilvania* 1888, nr.9-10, p.80.
74. PLETOSU, G. Anul bisericesc în desvoltarea sa istorică. În: *Revista Teologică,* 1907, nr.2, p.37-42.
75. PLETOSU, G. Anul bisericesc în desvoltarea sa istorică. În: *Revista Teologică,* 1907, nr.3, p.77-84.
76. PLETOSU, G. Desvoltarea istorică a anului bisericesc. Conţinutul anului bisericesc. În: *Revista Teologică,* 1907, nr.7-8, p.276-285.
77. PLETOSU, G. Desvoltarea istorică a anului bisericesc. Sărbătoarea Schimbării la faţă a Domnului nostru Isus Christos. În: *Revista Teologică,* 1909, nr.6-7, p.311-313.
78. PLETOSU, G. Desvoltarea istorică a anului bisericesc. Sărbătorile Sf. Cruci. În: *Revista Teologică,* II (1908), nr.7-8, p.280-284.
79. PLETOSU, G. Din scrierile Sf. Ioan Gură de Aur. Cuvântare la sărbătoarea: „Anul nou". Din cuvântarea Sf. Părinte întitulată „In Kalendas". În: *Revista Teologică,* 1908, nr.1, p.3-10.

80. PLETOSU, G. Din Scrierile S. Ioan Chrisostom. Cuvântare la ziua Învierii Domnului. În: *Revista Teologică,* 1909, nr.3, p.180-184.
81. PLETOSU, G. Din scrierile Sf. Ioan Gură de Aur. Cuvânt la 6 August, Schimbarea la față a Domnului. În: *Revista Teologică,* 1909, nr.6-7, p.337-341.
82. PLETOSU, G. La chestiunea uniformării planului de învățământ pentru institutele teologice din Metropolia gr.-or. română din Ungaria și Transilvania. În: *Revista Teologică*, 1909, nr.6-7, p.285-297.
83. PLETOSU, G. La deschiderea unei școle. Cuventare rostită de protopresbiterul on. Greg. Pletosu, profesor gimnasial în Năseud, cu ocasiunea sfințirii școlei confesionale gr.-orientale din Borgo-Bistrița. În: *Telegraful Român,* 1898, nr.84, p.338.
84. PLETOSU, G. La deschiderea unei școle. Cuventare rostită de protopresbiterul on. Greg. Pletosu, profesor gimnasial în Năseud, cu ocasiunea sfințirii școlei confesionale gr.-orientale din Borgo-Bistrița. În: *Telegraful Român,* 1898, nr.85, p.342.
85. PLETOSU, G. La deschiderea unei școle. Cuventare rostită de protopresbiterul on. Greg. Pletosu, profesor gimnasial în Năseud, cu ocasiunea sfințirii școlei confesionale gr.-orientale din Borgo-Bistrița. În: *Telegraful Român,* 1898, nr.86, p.347.
86. PLETOSU, G. La deschiderea unei școle. Cuventare rostită de protopresbiterul on. Greg. Pletosu, profesor gimnasial în Năseud, cu ocasiunea sfințirii școlei confesionale gr.-orientale din Borgo-Bistrița. În: *Telegraful Român,* 1898, nr.88, p.354-355.
87. PLETOSU, G. Moarte prin pușcă. În: *Telegraful Român*, 1879, nr.81, p.359.
88. PLETOSU, G. Revista Teologică. În: *Telegraful Român,* 1904, nr.39, p.1.
89. PLETOSU, G. Șaguna și cântarea bisericească. În: *Revista Teologică,* 1909, nr.9-10, p.409-414.
90. TANCO, T. *Istoria presei românești a Județului Bistrița-Năsăud de la origini până în 2004*. Cluj-Napoca: Editura Societății Culturale „Lucian Blaga", 2004. 400 p. ISBN 973-87071-0-2
91. TANCO, T. Musa Someșană. În vol. *Virtus Romana Rediviva*, vol. II – „Urme peste veacuri". Bistrița: Editura Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Bistrița-Năsăud, 1974, p.79-103.
92. FILIPOIU, O. Societatea de lectură „Virtus Romana Rediviva" şi revista ei „Muza Someşană", În: *Analele ştiinţifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi*, Serie nouă, Secţiunea III (Ştiinţe sociale – c. Limba şi literatura română), XIII (1967), fascicula 1, p.15-34.
93. PAVELEA, T. Introducere la „Muza Someșană". În: *Muza Someșană – Revista Societății literar-științifice „Virtus Romana Rediviva",* 1987, nr.1(33), p.3-4.
94. ***, Redacţiunea. În: *Revista Ilustrată,* 1898, nr.1, p.1.
95. ***, Sciri scolastice de la gimnasiu. În *Raportulu alu XX-lea despre Gimnasiulu superioru Gr.-Cat. românescu din Năseudu pre anulu şcolasticu 1888-1889.* Braşov: Tipografia Alexi, 1889, p.96-103.
96. POP, M. *Vicarii năsăudeni* / Ed. Adrian Onofreiu, Lucian Vaida. Cluj-Napoca: Mega, 2014. 236 p. ISBN 978-606-543-491-2
97. BUZILĂ, Ş. O predică a vicaului Marian. În: *Arhiva Someşană,* 1928, nr.9, p.65-78.
98. DAN, A. *Școlile grănicerești năsăudene (1851-1918),* Cluj-Napoca: Presa Univiersitară Clujeană, 2012. 449 p. ISBN 978-973-595-404-8
99. LUPŞAN, S. coord. *„Virtus Romana Rediviva", Societatea de lectură a elevilor Liceului Grăniceresc*. Bistriţa: Editura Fundaţiei „George Coşbuc", 2002. 422 p. ISBN 973-98983-5-1
100. PLETOSU, G. „O călătorie prin Alsacia-Lorena" de Onisifor Ghibu – 1909. În: *Transilvania*, 1909, nr.IV, p.345.
101. PLETOSU, G. Propunere pentru „Cartea tinerimei adulte din poporul agricultor". În: *Analele Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român,* V (1905), nr.5, p.250-254.
102. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale, Direcţia Judeţeană Bistriţa-Năsăud, *Fond Reuniunea Română de lectură din Năsăud (Casina),* dosar 1/ 1868-1903.
103. Serviciul Judeţean al Arhivelor Naţionale, Direcţia Judeţeană Bistriţa-Năsăud, *Fond Reuniunea Română de cântări Năsăud,* dosar nr. 6/1888-1889, f. 7 r.
104. PLETOSU, G. La deschiderea unei școle. Cuventare rostită de protopresbiterul on. Greg. Pletosu, profesor gimnasial în Năseud, cu ocasiunea sfințirii școlei confesionale gr.-orientale din Borgo-Bistrița. În: *Telegraful Român,* 1898, nr.88, p.354-355.
105. ONIŞOR, V.T. Episod din istoria regimentului de graniță dela Năsăud. În: *Revista Ilustrată,* 1902, nr.13, p.3.
106. ONIŞOR, V.T. Episod din istoria regimentului de graniță dela Năsăud. În: *Revista Ilustrată,* 1902, nr.14, p.3.

Prezentat la 10.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.88-98*

CZU: 378.4(477.85)"1875/1919"

FACULTĂȚILE DE LA UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI (1875-1919)

Constantin UNGUREANU

Institutul de Istorie al AȘM

În perioada 1875-1919, Universitatea din Cernăuţi a funcţionat cu trei facultăţi: teologie ortodoxă, drept şi filozofie. Un rol aparte în cadrul Universităţii l-a îndeplinit Facultatea de Teologie Ortodoxă. La această facultate au activat 15 profesori titulari, dintre care 13 români şi doi ucraineni. Facultatea de Drept a fost cea mai bine frecventată. Facultatea de Filozofie din Cernăuţi a cuprins mai multe secţii: filozofie, istorie, filologie şi lingvistică, matematică şi ştiinţe naturale, limbi moderne, fizică, chimie. În ajunul războiului, la această facultate activau 28 de catedre, dintre care 16 în domeniul ştiinţelor filologice şi istorice şi 12 în domeniul ştiinţelor naturale.

Cuvinte-cheie: *Universitatea din Cernăuți, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Facultatea de Drept, Facultatea de Filozofie, profesori, studenți, români, ucraineni, germani.*

FACULTIES AT THE UNIVERSITY OF CHERNIVTSI (1875-1919)

During 1875-1919, Chernivtsi University was comprised of three faculties: orthodox theology, law and philosophy. The Faculty of Orthodox Theology played a special role within the University. This department was comprised of 15 full professors, of which 13 were Romanian and 2 Ukrainians. Faculty of Law was the best frequented. The Faculty of Philosophy in Chernivtsi was comprised of several departments such as philosophy, history, philology and linguistics, mathematics and natural sciences, modern languages, physics and chemistry. Just before the Great War, this Faculty was comprised of 28 departments of which 16 were specialized in philology and history while 12 were specialized in the natural sciences.

Keywords: *Chernivtsi University, Faculty of Orthodox Theology, Faculty of Law, Faculty of Philosophy, professors, students, Romanian, Ukrainian, German.*

Facultatea de Teologie Ortodoxă

În perioada 1875-1919, Universitatea din Cernăuţi a funcţionat cu facultăţi de teologie ortodoxă, drept şi filozofie. Un rol aparte în cadrul Universităţii l-a îndeplinit Facultatea de Teologie Ortodoxă. Învăţământul teologic a avut o importanţă deosebită pentru pregătirea viitorilor preoţi din Bucovina. În perioada 1786-1818, la Cernăuţi a funcţionat Şcoala clericală, cu instruire în română. Această şcoală a fost absolvită de cca 500 de persoane (cei mai mulţi în anii 1804-1809) [15, anul 1888, p.690].

După desfiinţarea Şcolii clericale, timp de aproape un deceniu în Bucovina nu a existat o şcoală pentru instruirea viitorilor preoţi. La 16 august 1826 a fost emisă o rezoluţie, prin care s-a decis înfiinţarea unui institut teologic şi a unui seminar clerical la Cernăuţi [7, p.14]. În 1830 s-a stabilit organizarea definitivă a Institutului de Teologie din Cernăuţi. La această instituţie au fost întărite 6 posturi de profesori titulari: 1) pentru istoria şi dreptul bisericesc; 2) studiul biblic al Testamentului Vechi şi dialectele orientale; 3) studiul biblic al Testamentului Nou; 4) dogmatica; 5) teologia morală; 6) teologia pastorală, precum şi un curs pentru catehetică şi metodică [15, anul 1889, p.86]. La Institutul de Teologie au activat perioade îndelungate profesorii Ştefan Tarnovieţchi, Ioan Tomiuc, Nicolae Hacman, Constantin Popovici, Vasile Ianovici, Ioan Calinciuc, Ioan Hacman, Vasile Ilasievici, Vasile Mitrofanovici [21, p.328-329].

Prin rezoluţia din 15 aprilie 1850, Institutul de Teologie din Cernăuţi a fost transformat dintr-o instituţie privată diecezală în una împărătească, director al şcolii fiind ales un profesor din rândul corpului didactic. Pentru a studia la Institutul de Teologie, candidaţii trebuiau să fie absolvenţi ai cursului filozofic de la Gimnaziul din Cernăuţi, iar după 1848 – absolvenţi a 8 clase gimnaziale. După 1868, la institut erau acceptaţi la studii doar absolvenţii gimnaziilor superioare, care au susţinut examenul de maturitate. În decurs de 48 de ani de activitate, Institutul de Teologie din Cernăuţi a fost absolvit de 496 de persoane, în cea mai mare parte preoţi şi dascăli, care decenii la rând au activat în bisericile din satele bucovinene [21, p.329]. Dacă la momentul înfiinţării institutului doar 12 clerici ortodocşi din Bucovina absolvise o instituţie superioară la specialitatea *Teologie*, după 48 de ani de activitate a acestui institut în Bucovina practic nu mai erau preoţi ortodocşi, care să nu fi avut studii mai aprofundate în teologie [7, p.22, 25-26].

În 1852, episcopul Eugen Hacman a solicitat pentru prima dată ca Institutul de Teologie din Cernăuţi să fie transformat într-o facultate de teologie. La 4/16 decembrie 1866, corpul didactic al institutului a cerut reorganizarea acestei şcoli într-o facultate. Totuşi, această doleanţă avea să se realizeze abia în 1875, când s-a decis înfiinţarea unei universităţi la Cernăuţi. La 30 august 1875, Ministerul Cultelor şi Învăţământului a emis următorul ordin: Institutul Teologic din Cernăuţi se desfiinţează; în locul lui se înfiinţează Facultatea de Teologie Ortodoxă în cadrul Universităţii Franz-Iosif din Cernăuţi. În acelaşi ordin se specifica că la Facultatea de Teologie din Cernăuţi urmau să fie create următoarele catedre: 1) studiul biblic şi exegeza Vechiului Testament; 2) studiul biblic şi exegeza Noului Testament; 3) dogmatica; 4) teologia morală; 5) istoria bisericească; 6) dreptul canonic; 7) teologia practică; 8) limbile orientale [15, anul 1889, p.201].

Conform programului de învăţământ, în anul I studenţii studiau enciclopedia şi metodologia studiilor teologice, limba ebraică, studiul biblic şi exegeza Vechiului şi Noului Testament. În anul II se învăţa studiul biblic şi exegeza după ambele testamente, istoria cu statistica bisericească. Pentru anul III era prevăzută studierea dogmaticii şi teologiei morale, iar în ultimul an de studii studenţii aveau cursuri practice de teologie, catehetică, homiletică şi liturgie, dar şi ore de drept canonic. Studenţii teologi mai erau obligaţi să frecventeze cursuri de filozofie (în primii trei ani) şi de istoria Austriei (în cele 8 semestre), de la Facultatea de Filozofie, iar în semestrul 7 – istoria şi instituţiile dreptului roman, de la Facultatea de Drept [15, anul 1889, p.204-205].

În 1875, Facultatea de Teologie şi-a început activitatea cu 6 catedre: studiul biblic şi exegeza Vechiului Testament; studiul biblic şi exegeza Noului Testament; istoria bisericii; dogmatica şi teologia fundamentală; dreptul canonic; teologia practică (ultima cu instruire în română). La aceste catedre au fost numiţi titulari 6 profesori teologi români de la Institutul de Teologie: Isidor Onciul, Vasile Repta, Eusebiu Popovici, Alexie Comoroşan, Constantin Popovici şi Vasile Mitrofanovici [19, p.92]. Aşadar, prin transformarea Institutului de Teologie în facultate s-a asigurat o continuitate atât a cadrelor didactice, cât şi a disciplinelor studiate. Limba de predare era germana, cu excepţia teologiei practice, care s-a predat în română şi ucraineană. Totuşi, s-a admis predarea mai multor cursuri şi în limba română, cu excepţia celor de istorie bisericească universală şi de drept canonic. Cu timpul, această excepţie s-a transformat într-o regulă, astfel că, deşi oficial limba de instruire era germana, *de facto* la Facultatea de Teologie multe discipline au fost predate şi (sau numai) în română [12, p.66].

Până în 1899, Facultatea de Teologie a funcţionat cu 7 catedre. La 1 septembrie 1900 s-a luat decizia de a fi creată Catedra de dogmatică specială, la care timp de 19 ani a fost titular profesorul Ştefan Saghin. Specialitatea *Limbi orientale* a fost inclusă la Catedra de studiu biblic şi exegeza Vechiului Testament [7, p.47].

Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, la Facultatea de Teologie au activat doar profesori români, iar unele cursuri au fost predate parţial şi în română. Însă, ucrainenii din Bucovina au solicitat ca la această facultate să fie creată şi Catedra de teologie practică cu predare în ucraineană. La 27 martie 1899, Dionys Jeremijciuk a fost numit profesor extraordinar la noua catedră [7, p.36]. La 16 februarie 1899 a fost emisă o rezoluţie împărătească, urmată de ordinul ministerial din 27 martie 1899, prin care s-a decis crearea Catedrei de limbă şi literatură slavă bisericească, în frunte cu profesorul Eugen Kozak [7, p.37]. Cursurile de teologie practică ruteană au fost frecventate cu prioritate de studenţii teologi ucraineni, pe când cursurile de limbă slavă bisericească erau obligaţi să le frecventeze toţi studenţii teologi.

După înfiinţarea Facultăţii de Teologie, mai mulţi teologi din Bucovina, dar şi din România, Transilvania şi chiar din unele state din Balcani, au susţinut doctoratul şi au obţinut titluri ştiinţifice la Cernăuţi. Emilian Voiuţchi a fost primul profesor de teologie, care la 24 februarie 1881 a susţinut teza de doctorat la Cernăuţi. Până în 1900, titluri ştiinţifice în teologie au obţinut 37 de persoane, doar o parte fiind din Bucovina [7, p.54]. În perioada 1881-1916, la Facultatea de Teologie din Cernăuţi au obţinut titluri ştiinţifice 80 de teologi de etnie română, mulţi fiind originari din Vechiul Regat, din Transilvania, Banat sau alte teritorii din Regatul Ungariei [5, p.335-344].

Facultatea de Teologie din Cernăuţi a acordat şi titluri de doctor de onoare în teologie mai multor personalităţi din Bucovina, dar şi din Dalmaţia sau Transilvania. La 17 mai 1879, doctori de onoare în teologie au devenit patriarhul Procopius Ivacković din Karlowitz, episcopii Stefan Knezević şi Gerasim Petranović din Dalmaţia, mitropolitul Miron Romanul din Sibiu, mitropolitul Bucovinei Silvestru Morariu, profesorul Vasile Mitrofanovici şi consilierii consistoriali din Cernăuţi Vasile Ilasievici şi Ioan Ţurcan. În anii următori, titlul de doctor de onoare în teologie au mai obţinut Vasile de Repta şi Nikodemus Milaś, rectorul Seminarului din Zara [4, p.121].

Costurile pentru întreţinerea Facultăţii de Teologie au fost suportate de către Fondul Bisericesc. Cea mai mare parte a cheltuielilor mergeau la salariile şi suplimentele de plată ale profesorilor. În 1877, de exemplu,

Fondul Bisericesc a cheltuit 20.303 florini pentru Facultatea de Teologie, inclusiv 17.700 florini pentru salariile şi suplimentele profesorilor, 900 florini pentru diferite remunerări, 400 florini pentru burse studenţeşti, 375 florini pentru salariul servitorilor, 928 florini pentru costurile de regie. Totuşi, aceste costuri erau mai mici decât sumele cheltuite de către Fondul Bisericesc în acelaşi an pentru Şcoala Reală Superioară Ortodoxă (32.486 florini), pentru Seminarul Ortodox din Cernăuţi (27.628 florini) sau pentru Gimnaziul Superior Ortodox din Suceava (22.650 florini) [1, dosar 1274, f.4-7].

Salariile profesorilor de teologie erau comparabile cu ale profesorilor de la celelalte două facultăţi. În 1877, opt profesori titulari de la Facultatea de Drept aveau salarii anuale de 1.800 – 2.600 florini şi câte 400 florini suplimente la plată, iar 15 profesori titulari de la Facultatea de Filozofie primeau salarii de 1.800 – 2.200 florini şi suplimente în aceeaşi mărime. Profesorii extraordinari aveau un salariu anual de 1.500 florini şi un adaus suplimentar de 350 florini. În 1877, profesorii de la drept au primit salarii în sumă de 18.500 florini, cei de la filozofie – 28.000 florini, iar suplimentale la plată ale celor 23 de profesori titulari şi doi extraordinari s-au ridicat la 9.900 florini [1, dosar 1273, f.20-21].

Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, costurile de întreţinere a Facultăţii de Teologie nu s-au mărit semnificativ. În 1897, Fondul Bisericesc a cheltuit pentru această facultate suma de 27.907 florini [1, dosar 4892, f.5]. Însă, în următorii 10-15 ani costurile respective aproape s-au dublat. Pentru 1908 s-a cheltuit suma totală de 105.310 coroane [1, dosar 10118, f.5], iar în 1912 a fost necesară suma de 107.292 coroane (92.297 pentru salariile şi adausurile la plată ale profesorilor, 8.500 pentru remunerări şi ajutoare, 3.900 pentru necesităţile de instruire, 2.595 pentru costurile de regie) [1, dosar 12673, f.6].

Mai mulţi profesori din Cernăuţi au obţinut burse din partea Fondului Bisericesc şi au plecat la studii de specializare în universităţi europene. Până la sfârşitul sec. al XIX-lea de astfel de studii au beneficiat profesorii Emilian Voiuţchi, Cornel Săvescul, Teodor Tarnavschi, Vasile Găină, Vasile Gheorghiu, Ştefan Saghin, Vasile Tarnavschi [7, p.45-46].

Facultatea de Teologie a dispus şi de o bibliotecă valoroasă, care cuprindea cărţi la diferite specialităţi din domeniul teologiei. Bazele acestei biblioteci au fost puse încă în 1836, când funcţiona Institutul de Teologie. După 1875, biblioteca acestui Institut a trecut la Facultatea de Teologie. Biblioteca a beneficiat de o subvenţie anuală de 1.000 florini pentru procurarea unor cărţi noi de specialitate. Către anul 1899, biblioteca Facultăţii de Teologie dispunea deja de 7.544 de volume, 60 de broşuri şi de mai multe manuscrise [7, p.67]. Fondul bibliotecii a continuat să crească şi în deceniul următor, iar subvenţia anuală s-a ridicat la 3.200 de coroane. La sfârşitul anului 1912, fondul de carte al bibliotecii Facultăţii de Teologie înscria 12.830 de volume şi 68 de broşuri [6, p.97].

Profesorii de la Facultatea de Teologie

Facultatea de Teologie Ortodoxă a fost singura facultate de la Universitatea din Cernăuţi, unde toţi profesorii au fost din Bucovina. În perioada 1875-1919 la această facultate au activat 15 profesori titulari, dintre care 13 români şi 2 ucraineni. Din aceştia, 6 s-au angajat prin transfer de la Institutul de Teologie, 5 au lucrat anterior ca docenţi privaţi, iar alţi 4 până la angajare au lucrat în alte domenii [16, p.38-39]. Profesorii de la această facultate erau personalităţi bine cunoscute atunci în Bucovina, care decenii la rând au activat la Facultatea de Teologie. Din cei 15 profesori titulari unul a lucrat 42 de ani, doi – 31, respectiv, 33 de ani, trei – 22-23 de ani, cinci – 19-20 de ani, unul – 13 ani, doar trei profesori activând la această facultate mai puţin de 10 ani [16, p.61].

Constantin Clement Popovici a fost titular la Catedra de drept bisericesc timp de 42 de ani, până în 1917. El a fost rector al Universităţii în 1888/89, de 5 ori decan al Facultăţii de Teologie, de mai multe ori senator. De asemenea, el a fost ales deputat în Parlamentul de la Viena, iar din 1910 a îndeplinit funcţia de arhimandrit la Mitropolia Bucovinei [18, 1913, p.155]. Eusebie Popovici a condus Catedra de istorie a religiei timp de 33 de ani, din 1875 până în 1908. El a fost de 2 ori rector al Universităţii, de 6 ori decan, de 2 ori senator. În 1869-1876 a fost inspector şcolar, în 1877-1896 – membru al Consiliului Şcolar al Bucovinei, a fost consilier consistorial al Mitropoliei, iar din 1913 – arhimandrit consistorial [19, p.92]. Eusebie Popovici a fost declarat cetăţean de onoare al oraşului Cernăuţi, din 1908 devine membru de onoare al Academiei Române. În 1905 a fost decorat de regele României Carol I cu medalia „Bene Merenti” clasa I, iar în 1906 – cu ordinul „Coroana României” în gradul de comandor [12, p.70].

Catedra de studiu biblic şi exegeza Testamentului Vechi a fost ocupată de profesorii Isidor de Onciul (1875-1897) şi Vasile Tarnavschi (1900-1919). Isidor de Onciul a fost ales de 5 ori decan al Facultăţii de Teologie şi senator în anii 1881-1884, a îndeplinit funcţia de consilier consistorial, iar din 1889 – membru al

Consiliului Şcolar al Bucovinei [4, p.49]. Vasile Tarnavschi a fost titular la aceeaşi catedră timp de 19 ani, în această perioadă fiind de 2 ori decan şi senator în 1907/08. În 1918 a fost ales rector, fiind ultimul rector al Universităţii austriece din Cernăuţi.

La Catedra de studiu biblic şi exegeza Testamentului Nou au fost titulari profesorii Vasile de Repta (până în 1898) şi Vasile Gheorghiu (din 1900). Vasile de Repta a fost rector al Universităţii în 1883/84, de 4 ori decan, senator în anii 1890-1893. În anii 1876-1895 Vasile de Repta a îndeplinit funcţia de inspector şcolar în oraşul Cernăuţi, fiind declarat cetăţean de onoare al acestui oraş. Din 1890 devine arhimandrit consistorial, din 1896 – vicar general al Mitropoliei, iar din 1898 – Episcop de Rădăuţi [11, p.24]. În perioada 1902-1924, Vasile (Vladimir) de Repta a îndeplinit funcţia de Mitropolit al Bucovinei. Pentru meritele sale faţă de Biserica Ortodoxă din Bucovina, în 1919 Vasile (Vladimir) de Repta devine membru de onoare al Academiei Române. Vasile Gheorghiu a fost titular la catedra respectivă în anii 1900-1919 şi a continuat să activeze la Universitatea din Cernăuţi şi în perioada interbelică. Până în 1919 a fost ales de 2 ori decan şi de 2 ori senator [19, p.93].

Alexie Comoroşan a fost titular la Catedra de dogmatică şi teologie fundamentală în anii 1875-1881, în 1880/81 fiind ales decan şi în anii 1875-1878 – senator. În 1899, titular la această catedră a fost numit Vasile Găină. El a condus catedra timp de 8 ani, în această perioadă fiind ales o dată decan (1905/06) şi timp de 6 ani (1899-1905) – senator [19, p.94]. Cursul practic de teologie, predat în limba română, a fost susţinut din 1875 până în 1888 de către Vasile Mitrofanovici. El a fost rector al Universităţii (în 1877/78), de 2 ori decan, fiind şi deputat în Parlamentul de la Viena [4, p.25]. În perioada 1896-1914, Catedra de teologie practică a fost condusă de Teodor Tarnavschi. Acesta a fost rector al Universităţii (în 1904/05), de 4 ori decan, senator în 1897/98 [18, anul 1912, p.139-140]. Teodor Tarnavschi a mai fost membru al Consiliului Şcolar al Bucovinei şi inspector şcolar diecezan.

În 1877 a fost activată Catedra de teologie morală. Miron Călinescu a ocupat această catedră doar 4 ani, până în 1881, în 1879/80 exercitând funcţia de decan, iar în 1878 a fost ales deputat şi în Dieta Bucovinei [4, p.47]. În perioada 1888-1919, titular la catedra respectivă a fost Emilian Voiuţchi. Pe parcursul activităţii sale profesionale, Emilian Voiuţchi a fost de 2 ori rector al Universităţii, de 4 ori decan, senator în anii 1886-1890 şi 1913/14. El a mai îndeplinit funcţia de inspector şcolar diecezan, iar în 1899 a devenit consilier consistorial [18, 1913, p.155]. În 1899 la Facultatea de Teologie au fost înfiinţate două catedre, la care titulari au fost profesori ucraineni. Catedra de teologie practică, cu predare în ruteană, a fost condusă, timp de 20 de ani, de Dionis Jeremijciuk, iar la Catedra de limbă şi literatură slavonă bisericească titular a fost, în perioada 1899-1919, Eugen Kozak.

În 1900 a fost înfiinţată Catedra de dogmatică specială, a zecea la număr, la care titular până în 1919 a fost Ştefan Saghin. El a fost ales rector în 1911/12, decan în 1907/08, senator în 1906/07, a fost decorat cu ordinul „Coroana României" în gradul de comandor [18, 1913, p.156]. În afară de profesorii titulari, la Facultatea de Teologie au ţinut cursuri încă câţiva profesori români, dar cu statut de suplinitori sau docenţi privaţi. Încă din 1875 a predat catehetica docentul suplinitor Ioan Stefanelli. În ultimii ani de până la război la această facultate au mai activat ca docenţi privaţi Silvestru Octavian Isopescul, Valerian Şesan, Lazăr Gherman.

Facultatea de Teologie a contribuit mult la formarea intelectualităţii româneşti şi ucrainene din Bucovina. Preoţii ortodocşi din Bucovina s-au bucurat de mare stimă în societate datorită înaltei lor pregătiri academice, situaţiei materiale bine asigurate de Fondul Bisericesc, activităţilor misionare şi culturale efectuate la sate. Preoţii români au dominat atât în cadrul Facultăţii de Teologie, cât şi cadrul Eparhiei Ortodoxe a Bucovinei. Viitorii preoţi români şi ucraineni studiau la aceeaşi Facultate de Teologie, studenţii teologi români şi ucraineni locuiau în acelaşi internat. Revista bisericească „Candela", fondată în 1882, era redactată parţial în ucraineană [22, p.96].

Studenţii de la teologie

Pe parcursul activităţii Universităţii austriece la Cernăuţi, la Facultatea de Teologie Ortodoxă şi-au făcut studiile doar tineri de confesiune ortodoxă, majoritatea fiind de naţionalitate română. Până în 1880, Facultatea de Teologie a fost frecventată anual de 43-47 de studenţi, toţi originari din Bucovina. În anul de studii 1880/81 la Facultatea de Teologie din Cernăuţi au venit la studii pentru prima dată 7 tineri din România, atunci facultatea fiind frecventată de 58 de studenţi (41 români şi 17 ucraineni). În anii următori numărul studenţilor teologi a trecut de 70, iar treptat au început să vină la studii la Cernăuţi şi tineri din Regatul Ungariei, mai ales din Transilvania, dar şi sârbi din Bosnia-Herţegovina şi Dalmaţia. În anul de studii 1897/98, din cei 59 de studenţi de la această facultate 45 erau din Bucovina, 6 – din Ungaria şi Transilvania, 5 – din Bosnia-Herţegovina şi 3 – din România. Toţi studenţii erau ortodocşi, dintre care 47 români, 8 sârbi şi 4 ucraineni [7, p.161-162].

În următorii ani numărul studenţilor teologi s-a micşorat şi mai mult, în anii 1900-1902 la această facultate fiind înscrişi doar 35-37 de studenţi. Au urmat câţiva ani de creştere rapidă a numărului de studenţi teologi. În anul de studii 1906/07 la Facultatea de Teologie au învăţat 107 studenţi, dintre care 70 bucovineni, 22 – din Ungaria şi Transilvania, 9 – din România. După limba maternă, 69 de studenţi erau români, 25 ucraineni, 6 sârbi şi 7 de alte etnii [21, p.414].

Numărul studenţilor teologi din România s-a mărit brusc în ultimii ani de stăpânire austriacă, atingând cifra maximă în anul de învăţământ 1911/12. La Facultatea de Teologie şi-au făcut studiile şi mulţi tineri creştini ortodocşi din Bulgaria, Serbia, Bosnia şi Dalmaţia. În semestrul de iarnă 1911/12, din cei 204 studenţi teologi 99 (48,5%) erau din Bucovina, 72 (35,3%) din România şi 10 din Ungaria, dintre care 135 români şi 45 ruteni, iar restul 24 de studenţi proveneau din alte ţări ortodoxe din Balcani [13, p.2-5].

Facultatea de Drept şi Ştiinţele Statului

Universitatea din Cernăuţi s-a constituit după modelul altor universităţi austriece sau germane, Facultatea de Drept şi Ştiinţele Statului fiind una dintre cele mai importante şi bine frecventate. Deja în 1875, la această facultate au fost create 8 catedre, la care urmau să fie predate disciplinele: dreptul roman, dreptul german, dreptul bisericesc, dreptul comercial şi cambial, dreptul civil austriac, dreptul constituţional şi administrativ austriac, economia politică şi statistica.

În primul an de studii, la Facultatea de Drept au fost angajaţi 4 profesori titulari, 3 extraordinari, un suplinitor şi 2 docenţi, iar Catedra de statistică a rămas până în 1877 vacantă [16, p.21]. La 21 septembrie 1875 a fost constituit Senatul academic al Universităţii. Rector al noii universităţi a fost ales Constantin Tomaşciuc. Friedrich Schuler von Libloy devine primul decan al Facultăţii de Drept, Friedrich Kleinwächter – prodecan al facultăţii, iar Raban von Canstein a fost numit senator din partea Facultăţii de Drept [4, p.41].

Deja în primul an de studii la Facultatea de Drept s-au înscris 104 studenţi, faţă de numai 48 la Facultatea de Filozofie şi 39 – la Facultatea de Teologie [8, p.104]. În deceniile următoare, Facultatea de Drept a fost cea mai bine frecventată, iar după ponderea studenţilor aceasta depăşea cu mult celelalte două facultăţi. Astfel, în anul de studii 1891/92 din totalul de 310 studenţi 206 (66%) studiau dreptul. Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, acest decalaj a devenit şi mai mare: astfel, în 1900/01, din totalul de 483 de studenţi deja 373 (77%) studiau dreptul. În 1901/02, din 399 de studenţi de la drept 304 erau din Bucovina, 80 din Galiţia. După confesiuni, 208 erau mozaici, 97 catolici, 77 ortodocşi, 16 protestanţi, iar după limba maternă – 245 erau germani, 61 români, 51 polonezi, 30 ucraineni [21, p.415].

Pe parcursul funcţionării Universităţii austriece, din partea Facultăţii de Drept au fost aleşi 14 rectori. Doi profesori de la facultate, Friedrich Schuler von Libloy şi Friedrich Kleinwächter, s-au aflat de 2 ori în fruntea Universităţii din Cernăuţi. De mai multe ori au fost numiţi decani profesorii Friedrich Schuler von Libloy şi Friedrich Kleinwächter (de câte 6 ori), Carl Hiller (de 4 ori), Julius von Roschmann-Hörburg şi Eugen Ehrlich (de câte 3 ori) [20, p.87]. Constantin Tomaşciuc a fost unicul profesor de naţionalitate română, care de 2 ori a fost decan al acestei facultăţi, restul decanilor au fost profesori de naţionalitate germană.

În Senatul academic al Universităţii era numit câte un senator din partea fiecărei facultăţi, care, de regulă, ocupa această funcţie timp de trei ani consecutivi. Din partea Facultăţii de Drept, mai mulţi ani la rând au fost senatori profesorii Raban von Canstein, Emil Schrutka-Rechtenstamm, Alexander Grawein, Arthur Skedl, Franz Hauke, Alfred von Halban, Julius von Roschmann-Hörburg, Josef Lukas, Josef Mauczka, Otto von Dungern [20, p.98-100].

La Universitatea din Cernăuţi, mulţi profesori au susţinut teze de doctorat şi au obţinut titluri ştiinţifice, majoritatea fiind de la Facultatea de Drept. Deja în 1877/78, 3 candidaţi de la drept au obţinut titlul de doctor în drept, în 1878/79 – 6, în 1879/80 – 4, în 1881/82 – 7, în 1882/83 – 8 [8, p.109]. În 1891-1905, 418 profesori au obţinut titluri ştiinţifice la Universitatea din Cernăuţi, dintre care 354 în drept (84,7% din total). Anual, cca 40-50 de persoane au promovat la Cernăuţi în ştiinţele juridice [6, p.72, 76, 82, 87, 92, 97].

În cadrul Facultăţii de Drept au funcţionat seminarele pentru ştiinţele juridice şi pentru ştiinţele statului, care erau conduse de profesori de specialitate. Aceste seminare dispuneau de bibliotecă cu un fond de cca 18.000 de volume. Studenţii care frecventau secţiile acestor seminare elaborau comunicări, materiale ştiinţifice [16, p.43]. Începând cu anul 1904, profesorii de la Facultatea de Drept şi de la Facultatea de Filozofie au organizat cursuri populare universitare – mai întâi la Cernăuţi, apoi şi în alte oraşe din Bucovina. Numărul cel mai mare de participanţi s-a înregistrat în anul de studii 1911/12, când la 14 cursuri populare universitare din Cernăuţi au asistat 2.813 persoane, iar 10 cursuri populare din oraşele Rădăuţi, Suceava şi Siret au fost frecventate de 2.289 de personae [6, p.92-93].

Catedrele de la Facultatea de Drept

În perioada 1875-1919, la Facultatea de Drept au funcţionat un şir de catedre, iar pentru unele discipline au fost deschise câte două catedre. La Catedra de drept roman au fost titulari 4 profesori, iar în 1911 a fost formată a doua catedră la această specialitate. La Catedra de drept german au fost trei profesori titulari. Timp de 20 de ani catedra a fost condusă de profesorul Friedrich Schuler von Libloy. La Catedra de drept bisericesc au activat 5 profesori, iar în anii 1912-1913 a activat a doua catedră la această specialitate. Trei profesori au ocupat Catedra de drept civil, comercial şi cambial. Câte aproape două decenii titulari la această catedră au fost Alexander Grawein şi Karl Adler.

În perioada 1875-1889, titular la Catedra de proces civil a fost Constantin Tomaşciuc. La această catedră au fost numiţi şi alţi profesori, o perioadă mai îndelungată titular fiind Arthur Skedl. În 1907 s-a deschis a doua catedră la această specialitate. Timp de peste 20 de ani (în 1875-1898), profesorul Carl Hiller a fost titular la Catedra de drept penal şi procedură penală. Între anii 1912 şi 1916 a funcţionat a doua catedră la disciplina respectivă. Friedrich Kleinwächter a fost singurul profesor de la această facultate, care a activat la Universitate pe parcursul întregii perioade, în 1875-1909 fiind titular la Catedra de economie politică. La Catedra de medicină judiciară au fost titulari profesorii Vasile Wolan şi Friedrich Mayer [16, p.30-31].

În 1877-1890, la Catedra de statistică titulari au fost 4 profesori. Din 1891, titular la această catedră a fost profesorul Julius Roschmann von Hörburg. În 1875 a fost înfiinţată Catedra de drept constituţional şi administrativ, iar în 1911 a fost formată a doua catedră la această specialitate [16, p.31-32]. În 1875 a fost creată şi Catedra de ştiinţele statului, condusă până în 1919 de 4 profesori. În sfârşit, în 1904 a fost creată o nouă catedră – Catedra de drept penal austriac, la care în decurs de 15 ani titulari au fost 4 profesori [3, p.125-126].

În total, în intervalul 1875-1919 au activat şi au condus diferite catedre 51 de profesori din cadrul Facultăţii de Drept [16, p.30-32]. Din cei 44 de profesori ordinari şi extraordinari ai facultăţii 18 au sosit de la Viena, 6 – din Graz, 4 – din Innsbruck, 10 – din alte oraşe. Ceilalţi 6 profesori au activat anterior la diferite instituţii din Cernăuţi. După o perioadă de activitate la Universitatea din Cernăuţi, 25 de profesori de la această facultate au plecat la diferite universităţi din Austria, 2 profesori s-au angajat la alte universităţi germane, 2 s-au pensionat, 3 au decedat în timpul aflării la Cernăuţi, 11 s-au repatriat în 1919 în Austria şi un profesor a râmas după 1919 să activeze la Universitatea românească din Cernăuţi [16, p.37, 39]. Potrivit altei surse, la Facultatea de Drept au activat 49 de profesori, dintre care 15 au sosit de la Universitatea din Viena, 7 – de la Graz, 4 – din Innsbruck, 11 – de la alte universităţi, iar 8 profesori de la această facultate au ocupat anterior alte funcţii publice sau private la diferite instituţii din Cernăuţi [2, dosar 190, f. 2-14; 8, p.109].

Această facultate s-a caracterizat printr-o fluctuaţie intensă a profesorilor titulari şi extraordinari. În perioada 1875-1918 dreptul bisericesc a fost predat de 7 profesori, câte 6 profesori au ţinut cursuri de drept civil austriac şi de drept administrativ. De 5 ori s-au schimbat profesorii pentru dreptul roman, dreptul penal, statistică şi dreptul procesual civil [8, p.107]. Cei mai mulţi profesori de la juridică au predat doar câţiva ani la Universitatea din Cernăuţi, apoi s-au transferat la alte instituţii de învăţământ. Din cei 44 de profesori, 29 au activat la această Universitate mai puţin de 10 ani, 9 – de la 11 până la 20 de ani, iar 6 au predat timp de peste 20 de ani la Facultatea de Drept [16, p.61].

Din totalul de 44 de profesori de la Facultatea de Drept, 35 au fost germani, 6 evrei, 2 români şi un sloven [16, p.38]. În perioada 1875-1919, la Facultatea de Drept au fost doar 2 profesori titulari români. Constantin Tomaşciuc a fost o personalitate foarte cunoscută în Bucovina, fiind şi primul rector al acestei instituţii. În 1909, un alt român bucovinean, Constantin Isopescul Grecul, a fost numit profesor titular la Catedra de drept şi proces penal. El a condus această catedră până în 1919 şi a continuat să activeze la Universitatea din Cernăuţi în perioada interbelică [19, p.100-101].

Facultatea de Filozofie

Universităţile din Austro-Ungaria dispuneau şi de o facultate filozofică, care, cuprindea un spectru larg de discipline ştiinţifice, precum: filozofie, filologie, istorie, ştiinţe ale naturii. Facultatea de Filozofie de la Universitatea din Cernăuţi a fost constituită după acelaşi principiu şi a cuprins pe parcurs mai multe secţii: filozofie, istorie, filologie şi lingvistică, matematică şi ştiinţe ale naturii, limbi moderne, fizică, chimie.

În anul de studii 1875/76 la Facultatea de Filozofie au fost angajaţi 3 profesori titulari, 5 extraordinari, 2 suplinitori, un docent [16, p.21-22]. În 1875, profesorul Johann Wrobel a fost numit decan al Facultăţii de Filozofie, Ferdinand Zieglauer a fost ales prodecan, iar Emil Kaluzniacki a fost numit senator din partea

acestei facultăţii [4, p.41]. În anul de studii 1875/76 Facultatea de Filozofie a fost frecventată de 50 de studenţi (27 catolici, 13 ortodocşi, 8 mozaici şi 2 evanghelici), dintre care 23 vorbitori de germană, 12 ruteni, 8 români şi 7 polonezi. Până în anul de studii 1879/80, numărul studenţilor de la această facultate s-a dublat, ajungând la 104. Însă, în următoarele două decenii anual s-au înscris la această facultate doar cca 50-60 de studenţi, cel mai mic număr de studenţi (42) fiind consemnat în anul de studii 1898/99 [21, p.416].

În schimb, la începutul sec. al XX-lea numărul de studenţi (inclusiv fete) de la Facultatea de Filozofie a crescut brusc. În această perioadă, numărul studenţilor s-a mărit de 8 ori (de la cca 50 de studenţi în anul de studii 1899/1900 la peste 400 în anul de studii 1912/13). Numărul maximal de studenţi s-a înregistrat în anul de studii 1912/13, când Facultatea de Filozofie a fost frecventată de 409 studenţi (inclusiv 112 fete), dintre care 309 erau originari din Bucovina, iar 90 din Galiţia. După confesiuni, cei mai mulţi studenţi erau mozaici (173), catolici (122) şi ortodocşi (106), iar după limba maternă 190 erau germani, 101 ucraineni, 87 români, 27 polonezi [21, p.416].

În perioada 1875-1914, din partea Facultăţii de Filozofie au fost aleşi 16 rectori. Ferdinand Zieglauer şi Alois Handl au fost de 2 ori aleşi rectori, iar 12 profesori de la această facultate au fost câte o singură dată la timona Universităţii din Cernăuţi. Anual erau organizate alegeri şi pentru funcţia de decan al facultăţii, 7 profesori fiind de 2 ori aleşi la conducerea facultăţii [20, p.96-97].

În anul de studii 1875/76, la Facultatea de Filozofie au activat 10 catedre, majoritatea în domeniul socio-uman. Treptat, la această facultate au fost deschise noi catedre, mai ales în domeniul ştiinţelor naturii. În ajunul războiului la această facultate activau 28 de catedre (16 în domeniul ştiinţelor filologice şi istorice şi 12 în domeniul ştiinţelor naturii) [23, p.77-78].

La Facultatea de Filozofie au funcţionat 9 seminare ştiinţifice la disciplinele: filozofie; istorie; germanistică; istoria şi literatura modernă germană; română; ruteană; filologia romană; filologia engleză; matematică. La această facultate au fost create institute de cercetare la: chimie, fizică, fizică şi matematică, fizică cosmică şi observatoriul metereologic, zoologie, botanică, mineralogie, geologie şi paleontologie, geografie, farmacologie. Universitatea a obţinut încă în 1877 din partea autorităţilor orăşeneşti un teren de 4.200 m^2, pe care a fost înfiinţată o grădină botanică [16, p.42-44].

După 1904, profesorii de la Facultatea de Filozofie au participat activ la organizarea unor cursuri populare universitare, cele mai multe prelegeri fiind prezentate de profesorii de la această facultate. În anul de studii 1907/08, de exemplu, au fost ţinute 13 cursuri populare universitare la Cernăuţi, 11dintre care de profesori de la filozofie. Cele mai frecventate au fost atunci prelegerile profesorilor Leon Kellner, Ferdinand Löwl, Carl Zelinka. S-a remarcat şi Sextil Puşcariu, care a prezentat o prelegere despre începuturile literaturii române [6, p.72-73]. Numărul cel mai mare de participanţi la cursurile populare universitare s-a înregistrat în anul de studii 1911/12, când au fost prezentate comunicări în domeniul istoriei, literaturii engleze, române şi germane, fizicii, chimiei, filozofiei [6, p.92].

Catedrele de la Facultatea de Filozofie

În primii ani de înfiinţare a Universităţii, la Facultatea de Filozofie au fost deschise un şir de catedre pentru specialităţi filologice şi istorice. O importanţă deosebită au avut catedrele de romanistică şi slavistică, limbile română şi ucraineană, precum şi de istorie a Europei de Est şi de Sud-Est. La această facultate a existat o singură Catedră de filozofie, care a fost condusă de 7 profesori [3, p.126]. Deja la începutul anului de studii 1875/76 au fost create două catedre – de limbă greacă şi de limbă latină. La Catedra de limbă greacă timp de 24 de ani a fost titular profesorul Johann Wrobel. Primul titular la Catedra de limbă latină a fost Alois Goldbacher, urmat de Isidor Hilberg, care timp de 37 de ani (1882-1919) a activat la Universitatea din Cernăuţi [16, p.32].

În 1875 a fost creată Catedra de limbă şi literatură germană, care până în 1919 a fost condusă de profesorii Josef Strobl şi Oswald Zingerle von Summersberg. În 1911 au fost formate Catedra de limbă germană modernă şi Catedra de ştiinţe lingvistice comparate. Emil Kaluzniacki, profesor emerit, timp de 39 de ani a condus Catedra de filologie comparată a limbilor slave. El a fost un mare specialist în slavistică, iar pentru meritele sale în activitatea ştiinţifică a devenit membru al Academiei de Ştiinţe din Bucureşti şi al celei din Sankt Petersburg [22, p.96].

În primul an de funcţionare a Universităţii a fost creată Catedra de filologie romană. Până în 1884, această catedră a fost condusă de Alexander Budinsky. Următorii titulari ai acestei catedre au fost profesorii Theodor Gartner şi Mathias Friedwagner. Ei s-au implicat activ în viaţa culturală a Bucovinei, au studiat limba şi obiceiurile românilor bucovineni. Mathias Friedwagner a editat mai multe articole despre etnogeneza şi istoria limbii poporului român, precum şi un studiu despre cântecele populare româneşti din Bucovina [8, p.126-127].

Din 1911, titular la Catedra de filologie romană a fost Eugen Herzog. După unirea Bucovinei cu România, el a fost printre puţinii profesori germani care au continuat să activeze la Universitatea din Cernăuţi [9, p.103-104].

Limba engleză a fost predată iniţial de profesorii de la Catedra de limbă şi literatură germană, iar în intervalul 1890-1902 – de profesorul Anton Romanowski [24, p.59]. Abia în 1904 a fost creată o catedră separată de limbă şi literatură engleză, titular la care, până în 1919, a fost Leon Kellner.

Pentru românii bucovineni o mare importanţă a avut Catedra de limbă şi literatură română, înfiinţată în 1881 şi condusă de profesorul Ioan Sbiera timp de un sfert de secol, până în 1906. Încă în 1866, Ioan Sbiera a devenit membru al Societăţii Literare Române din Bucureşti, fiind membru fondator al Academiei Române. În anii 1890/91–1892/93, Ioan Sbiera a fost ales senator din partea Facultăţii de Filozofie [19, p.97]. În perioada 1906-1919, titular la Catedra de limbă şi literatură română a fost ardeleanul Sextil Puşcariu. El a participat activ la manifestările naţional-culturale ale românilor bucovineni. În iunie 1914, Sextil Puşcariu a fost ales decan al Facultăţii de Filozofie pentru anii 1914/15, însă aşa şi nu a ocupat acest post din cauza că a început războiul. În 1905, Sextil Puşcariu a fost ales membru corespondent, iar în 1914 – membru titular al Academiei Române [19, p.98].

La aceeaşi facultate a existat şi Catedra de limbă şi literatură ruteană, creată în 1877. Până în 1883, titular la această catedră a fost Ignaz Onyszkiewicz. În următorii 34 de ani, până în 1919, la conducerea acestei catedre s-a aflat lingvistul şi omul politic Stefan Smal-Stocki. El s-a implicat activ în viaţa politică şi a contribuit substanţial la elaborarea unor studii şi manuale. Lingvistul Stefan Smal-Stocki şi romanistul Theodor Gartner au elaborat în 1886 o ortografie şcolară a limbii rutene. Ei au colaborat şi asupra gramaticii limbii ucrainene, o ediţie în ucraineană ce a apărut în 1893 la Lemberg, iar în 1913 au publicat o versiune în germană a gramaticii limbii rutene [3, p.208].

Încă în 1875 au fost create două catedre la disciplina Istorie. Profesorul Ferdinand Zieglauer a fost şeful Catedrei de istorie a Austriei din 1875 până în 1900. El a fost ales de 2 ori rector al Universităţii, de 2 ori decan al Facultăţii de Filozofie, în anii 1896-1898 a exercitat funcţia de senator. Ferdinand Zieglauer a publicat mai multe studii istorice, inclusiv despre istoria Bucovinei în perioada stăpânirii austriece [3, p.290-291]. În anii 1901-1915, catedra a fost condusă de profesorul Raimund Friedrich Kaindl. El a fost decan (1906/07) şi rector al Universităţii (1912/13), a publicat câteva studii valoroase privind istoria Bucovinei [3, p.295-296].

În perioada 1875-1919, Catedra de istorie universală a fost condusă de 3 profesori austrieci. La sfârşitul sec. al XIX-lea au fost deschise alte două catedre cu profil istoric. În 1895 a fost creată Catedra de istorie a Europei de Est, titular la care a fost ucraineanul Wladimir Milkowicz. În 1899 s-a deschis Catedra de istorie antică, condusă de 2 profesori [3, p.127].

La începutul sec. al XX-lea, studenţii români de la Universitatea din Cernăuţi au cerut să fie creată Catedra de istorie a românilor. Conducerea Universităţii a decis ca, începând cu semestrul de iarnă 1908/09, Wladimir Milkowicz să ţină un curs de istorie a poporului român în limba germană. Studenţii români au boicotat cursul, refuzând să accepte ca un profesor ucrainean să le predea istoria naţională în germană. La 28 octombrie 1909, un grup de deputaţi români şi italieni din Parlamentul de la Viena au înaintat o interpelare în această privinţă Ministerului Cultelor şi Învăţământului [14, p.82].

La 31 ianuarie 1910, decanul Facultăţii de Filozofie a propus înfiinţarea unei noi catedre cu denumirea „Istoria sud-est europeană cu deosebită privire la români" [22, p.97]. Sextil Puşcariu l-a propus pe istoricul Ion Nistor titular la această catedră. La 14 august 1912, Ion Nistor a fost numit profesor extraordinar pentru istoria sud-est europeană la Universitatea din Cernăuţi. La 12 octombrie 1912 Ion Nistor şi-a prezentat lecţia inaugurală ca titular la noua catedră [14, p.83].

La Facultatea de Filozofie au fost create mai multe catedre şi pentru astfel de discpline, precum matematica, fizica, chimia, botanica, zoologia, geografia. Pe parcursul anului 1876 au fost deschise majoritatea catedrelor de ştiinţe ale naturii. La 23 iulie 1876 au fost numiţi profesorii la catedrele de chimie, mineralogie, botanică, zoologie, fizica teoretică şi fizică experimentală. Şefii acestor catedre urmau să organizeze şi să conducă institutele afiliate [7, p.108].

Cei mai mulţi profesori s-au aflat la conducerea Catedrei de matematică. În perioada 1875-1919, în fruntea acestei catedre au fost 6 profesori. În 1909 a fost creată a două Catedră de matematică, titular la care, până în 1919, a fost Hans Hahn. În 1876 au fost create concomitent două catedre la specialitatea *Fizică.* Alois Handl a condus Catedra de fizică experimentală timp de trei decenii, până în 1906. În aceeaşi perioadă, titulari la Catedra de fizică teoretică au fost profesorii Anton Waßmuth şi Ottokar Tumlirz. Pentru merite deosebite, profesorii Alois Handl şi Anton Waßmuth au devenit membri ai Academiei Leopoldino-Caroline pentru

Cercetări Naturale din Halle. Anton Waßmuth a devenit în 1904 şi membru titular al Academiei de Ştiinţe din Viena [3, p.241-243]. După 1906, Michael Radaković a preluat conducerea Catedrei de fizică teoretică, iar Josef Geitler a devenit titular la Catedra de fizică experimentală [3, p.244-245]. În 1910 a fost înfiinţată o nouă catedră la specialitatea *Fizică cosmică*. Până în 1919, şef al acestei catedre a fost profesorul Viktor Conrad.

În 1875, la Facultatea de Filozofie au fost create catedrele de zoologie şi şi de chimie. Catedra de zoologie a fost condusă de 3 profesori. Mai bine de trei decenii, titular la Catedra de chimie a fost Richard Przibram, urmat de Caesar Pomeranz [3, p.128,130]. În 1876 au fost deschise catedrele de botanică şi de mineralogie. Eduard Tangl a fost şeful Catedrei de botanică timp de 29 de ani, până în 1905. La Catedra de mineralogie au fost pe parcurs titulari 4 profesori. În 1909 a fost înfiinţată o nouă catedră – de geologie şi paleontologie, titular la care a devenit Carl Alfons Penecke. El a activat la Universitatea din Cernăuţi şi după anul 1919, pensionându-se în 1932 [16, p.34]. În 1880 a fost creată Catedra de geografie; primul titular la această catedră a fost cunoscutul geograf Alexander Suppan. El a lucrat la Universitatea din Cernăuţi doar până în 1884, după care a preluat editarea renumitei reviste de geografie „Petermanns Mitteilungen" din oraşul Gotha [17, p. 226]. Până în 1919, şefi ai Catedrei de geografie au mai fost alţi trei profesori.

La Universitatea din Cernăuţi nu a existat o facultate de medicină, însă din 1879 a fost întrodus un curs farmaceutic. Studenţii care studiau farmacologia timp de doi ani frecventau cursuri de mineralogie, fizică experimentală, chimie organică, zoologie, botanică, chimie farmaceutică, pentru a deveni magiştri în farmacie. Majoritatea studenţilor de la farmacologie au fost de confesiune mozaică. În anul universitar 1913/14, la această specialitate au studiat 24 de studenţi, dintre care 18 erau evrei. În decursul a câtorva decenii farmacologia a fost predată de profesorii de la Catedra de botanică. Abia în 1912 a fost creată Catedra de farmacologie, titularul la care a devenit Fritz Netolitzky. El a continuat să activeze la Universitatea din Cernăuţi şi după 1919 [10, p.37-41].

Institute de cercetare

Pe lângă catedrele de ştiinţe ale naturii au funcţionat şi institute, unde se realizau cercetări ştiinţifice şi lucrări practice. În primii ani de funcţionare a Universităţii din Cernăuţi, aceste institute s-au confruntat cu probleme din cauza lipsei spaţiului adecvat, a materialelor didactice şi a condiţiilor elementare pentru realizarea unor cercetări teoretice şi practice, fiind temporar amplasate în localul bisericii seminariale din clădirea Reşedinţei Mitropolitane. În 1883 s-a finisat construcţia clădirii institutelor de cercetare. În acest local şi-au început activitatea institutele de mineralogie, de chimie, de fizică teoretică şi de fizică practică. În 1888, Institutul de Zoologie a fost transferat în clădirea principală a Universităţii, iar Institutul de Botanică – în câteva cabinete din clădirea institutelor [7, p.110].

În primii ani de funcţionare, institutele de cercetare au obţinut diferite subvenţii, pentru a procura materiale didactice, mobilier, literatură ştiinţifică. Laboratorul de chimie, de exemplu, a obţinut 4.000 florini la momentul înfiinţării, 1.500 florini în 1877, iar anual primea o subvenţie pentru procurarea materialelor didactce şi a literaturii de specialitate. La fel, Institutul de Mineralogie a obţinut 4.000 florini pentru înfiinţare şi subvenţii de 400, 500 şi 600 florini în anii următori. Institutul de Botanică a primit 3.598 florini în anii 1876-1882, apoi o subvenţie anuală de 400 florini. Pentru Institutul de Zoologie a fost alocată suma de 4.300 florini în 1877, 1.600 florini – în 1878, 600 florini – în 1879, apoi suma anuală de 400 florini. Institutul de fizică experimentală a obţinut în anii 1876-1880 suma de 12.800 florini, iar din 1881 a fost subvenţionat anual cu 800 florini. Până în 1900, Institutul de Fizică experimentală a obţinut suma totală de 29.500 florini, dintre care 18.165 florini au fost alocaţi pentru procurarea diferitelor aparate, 4.955 – pentru cheltuieli experimentale şi de transport, 3.066 – pentru biblioteca institutului, 2.364 florini – pentru mobilier [7, p.116-117, 120, 122-123].

Până la sfârşitul sec. al XIX-lea s-a realizat conectarea acestor institute la reţeaua de apă şi canalizare a oraşului, s-a introdus iluminatul electric şi sistemul de încălzire. Institutele aveau câte o bibliotecă separată cu literatură de specialitate. Către anul 1900, biblioteca Institutului de Chimie avea cca 1.100 de volume, a Institutului de Botanică – cca 450, a Institutului de Zoologie – în jur de 500, a Institutului de Fizică – 578 de volume [7, p. 114, 118, 122-123]. Institutele pentru ştiinţele naturii au contribuit la ridicarea nivelului de instruire şi de cercetare la Universitate, un număr mare de studenţi au frecventat prelegerile teoretice şi seminarele, au realizat experienţe în laboratoare şi au elaborat lucrări ştiinţifice. În primii 25 de ani de activitate a Universităţii, numai la specialitatea de chimie 773 de persoane au frecventat cursurile teoretice, iar 512 au realizat experimente în laborator. În această perioadă, 6 specialişti în chimie au obţinut titlul de doctor în ştiinţe, iar la 120 de farmacişti li s-a acordat gradul de magistru [7, p.116].

Universitatea dispunea de o Grădină Botanică, în apropiere de Grădina Publică a oraşului, cu suprafaţa de 4.232 m^2. Primii copaci din această Grădină Botanică au fost plantaţi în septembrie 1877, în anii următori fiind amenajat teritoriul, construite câteva clădiri. A existat şi o seră cu plante exotice. O perioadă îndelungată, director al Grădinii Botanice universitare a fost titularul Catedrei de botanică, profesorul Eduard Tangl. Din 1877 până în 1894 grădinar universitar, adică responsabil de această Grădină Botanică a fost Carl Bauer, urmat de fiul său, Carl Bauer. Anual, Grădina Botanică obţinea o subvenţie din partea Universităţii în valoare de 1.400 florini [7, p.118-120].

În perioada 1875-1919, la Facultatea de Filozofie au activat 68 de profesori, dintre care 52 au fost germani, 6 evrei, 5 români, 3 ucraineni. Mai mult de jumătate din numărul lor (37) au activat la Cernăuţi mai puţin de 10 ani, alţi 17 au lucrat de la 10 până la 20 de ani, iar 14 au activat pe parcursul a peste două decenii la Cernăuţi. Cea mai îndelungată perioada au activat la Universitatea din Cernăuţi lingviştii Emil Kaluzniacki (39 de ani) şi Stefan Smal-Stocki (34), profesorul de latină Isidor Hilberg (37), chimistul Richard Przibram (31), fizicianul Alois Handl (30), botanistul Eduard Tangl (29), germanistul Oswald Zingerle (27), profesorul de română Ioan Sbiera (26), istoricii Ferdinand Zieglauer (25) şi Wladimir Milkowicz (24 de ani) [16, p.32-34, 38, 61].

Până la sfârşitul stăpânirii austriece, la Facultatea de Filozofie au activat doar 5 profesori de naţionalitate română. Ioan Sbiera şi Sextil Puşcariu au fost titulari la Catedra de limbă şi literatură română, iar Ion Niştor a fost numit în 1912 în fruntea Catedrei de istorie a Europei de Sud-Est. În ajunul Primului Război Mondial, alţi doi profesori români şi-au început cariera didactică la Facultatea de Filozofie. În 1909, Teofil Sauciuc-Săveanu devine docent la această facultate, dar principala activitate a desfăşurat-o după 1918 ca profesor la Catedra de filologie clasică şi istorie veche generală. El a fost un savant român, specializat în domeniul arheologiei şi al istoriei antice elene şi române. În 1911 îşi începe cariera profesorală şi zoologul Eugen Botezat. În 1919 el devine titular la Catedra de zoologie şi a activat la Universitatea din Cernăuţi până în 1938. Pentru merite ştiinţifice, în 1913 Eugen Botezat devine membru corespondent al Academiei Române [19, p.99-100].

Concluzii

În perioada 1875-1919, Universitatea din Cernăuţi cu limba germană de predare a funcţionat cu trei facultăţi: teologie ortodoxă, drept şi filozofie. Un rol aparte în cadrul Universităţii din Cernăuţi l-a îndeplinit Facultatea de Teologie Ortodoxă, care a fost constituită prin încorporarea Institutului de Teologie şi încadrarea profesorilor de la acest institut în noua facultate. Prin transformarea acestui institut în facultate s-a asigurat o continuitate atât a cadrelor didactice, cât şi a disciplinelor studiate. Deşi oficial limba de instruire era germana, *de facto* la Facultatea de Teologie multe discipline au fost predate şi (sau numai) în română, cu excepţia celor de istorie bisericească universală şi de drept canonic.

În perioada 1875-1919, la această facultate au activat 15 profesori titulari, dintre care 13 români şi 2 ucraineni. Profesorii de la această facultate erau personalităţi bine cunoscute atunci în Bucovina, care decenii la rând au activat la Facultatea de Teologie. Astfel, din 15 profesori titulari, trei au lucrat mai mult de 30 de ani trei – 22-23 de ani, cinci – 19-20 de ani. Profesorii teologi din Cernăuţi au desfăşurat şi o minuţioasă muncă ştiinţifică, majoritatea şi-au publicat prelegerile care şi-au păstrat valoarea până în prezent. Această facultate a contribuit mult la formarea intelectualităţii româneşti şi ucrainene din Bucovina.

Pe parcursul activităţii Universităţii austriece la Cernăuţi, la Facultatea de Teologie Ortodoxă şi-au făcut studiile doar tineri de confesiune ortodoxă, majoritatea fiind de naţionalitate română. La Facultatea de Teologie din Cernăuţi au studiat şi mulţi tineri din România, dar şi din alte state din Balcani. În anul de învăţământ 1911/12 la Facultatea de Teologie şi-au făcut studiile 204 studenţi, dintre care 99 (48,5%) din Bucovina, 72 (35,3%) din România şi 10 din Ungaria, 135 fiind români, 45 ruteni, iar restul 24 de studenţi proveneau din alte ţări ortodoxe din Balcani.

Facultatea de Drept şi Ştiinţele Statului a fost una dintre cele mai importante şi bine frecventate. În primul an de studii la Facultatea de Drept au fost create 10 catedre, numărul acestora ajungând treptat la 15. Din totalul de 44 de profesori, care au activat la această facultate, 35 au fost germani, 6 evrei, 2 români şi un sloven. Facultatea de Drept a fost cea mai bine frecventată, iar ponderea studenţilor de la juridică depăşea cu mult pondera studenţilor de la celelalte două facultăţi. Astfel, în anul de studii 1891/92, din totalul de 310 studenţi de la Universitatea din Cernăuţi 206 (66%) studiau dreptul, iar peste 10 ani, în anul de studii 1900/01, din cei 483 de studenţi deja 373 (cca 77% din total) îşi făceau studiile la Facultatea de Drept. Majoritatea studenţilor de la această facultate au fost vorbitori de limbă germană, de confesiune mozaică sau romano-catolică.

Facultatea de Filozofie din Cernăuţi a cuprins mai multe secţii: filozofie, istorie, filologie şi lingvistică, matematică şi ştiinţele naturii, limbi moderne, fizică, chimie. În primul an de studii, la Facultatea de Filozofie au fost create 10 catedre. În ajunul războiului, această facultate avea în componenţă 28 de catedre, dintre care 16 în domeniul ştiinţelor filologice şi istorice şi 12 în domeniul ştiinţele naturii. O importanţă deosebită în cadrul acestei facultăţi au avut-o catedrele de romanistică şi slavistică, de limbă română şi de limbă ucraineană, precum şi cea de istorie a Europei de Est şi de Sud Est. Titulari la Catedra de limbă şi literatură română au fost profesorii Ioan Sbiera (până în 1906) şi Sextil Puşcariu (1906-1919). La Facultatea de Filozofie au funcţionat 9 seminare ştiinţifice la diferite discipline. În perioada 1875-1919, la Facultatea de Filozofie au activat 68 de profesori titulari, dintre care 52 germani, 6 evrei, 5 români, 3 ucraineni. Până la sfârşitul sec. al XIX-lea, Facultatea de Filozofie a fost frecventată de un număr foarte mic de studenţi (doar 50-60 anual). Abia după anul 1900 a crescut rapid numărul studenţilor de la filozofie, după 1910 trecând de 300.

Referinţe:

1. Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, fond 211, inv. 1.
2. Arhiva de Stat a Regiunii Cernăuți, fond 216, inv. 3.
3. *Alma Mater Francisco–Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz*. Editat de Rudolf Wagner. München: Hans Meschendörfer, 1975. 427 p.
4. *Alma mater Francisco–Josephina*. *Festschrift zu deren 25jährigen Bestande*. Editat de Anton Norst. Czernowitz: Pardini, 1900.
5. BALTAG, V. Die Doktorschule für Theologie bei der Universität aus Czernowitz (1877-1918). În: *Codrul Cosminului*, vol. XX, nr.2, Suceava, 2014, p.321-344.
6. *Deutschsprachige Quellen zur Geschichte des Bildungswesens der Bukowina um 1900*. Editat de Galina Czeban și Elmar Lechner, Klagenfurt, vol.XIII.
7. *Die k.k. Franz – Josephs – Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift hrsg. von Akademischen Senate*. Czernowitz, 1900. 168 p.
8. *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*. Editat de Ilona Slawinski și Joseph P. Strelka, Bern-Berlin-Paris-Wien: Peter Lang, 1998. 179 p.
9. KRAMER, J. Die Romanisten an der Franz-Josephs-Universität Czernowitz. În: *Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Frankfurt am Main, 2010, p.87-106.
10. LIPAN, V. *Alma Mater Cernautiensis*. București: Editura Farmaceutică, 1999.
11. LUTIC, M. Bărbat de aleasă simțire națională și de înaltă virtute creștinească. În: *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 1994, nr.2, p.23-27.
12. LUTIC, M. Eusebie Popovici: un strălucit teolog și un mare istoric al bisericii. În: *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 1995, nr.1, p.64-75.
13. *Oesterreichische Statistik*, neue Folge, Wien 1915, vol. XI.
14. OLARU, D. Contribuţii la istoricul creării Catedrei de istoria românilor la Universitatea din Cernăuţi. În: *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 1995, nr.1 p.76-85.
15. ONCIUL, I. Einiges über den Gang und die Entwickelung der theologischen und clericalen Cultur in der Bucovina. În: *Romänische Revue*, Wien, an. IV, 1888, p.589-606, 669-695; an. V, 1889, p.30-39, 84-98, 137-145, 200-213.
16. PROKOPOWITSCH, E. *Gründung, Entwicklung und Ende der Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*. Clausthal-Zellerfeld: Pieper, 1955. 83 p.
17. RIEDL, F.H. Die Universität Czernowitz als völkerverbindende Institution 1875-1919. În: *Der Donauraum. Zeitschrift des Forschungsinstitutes für den Donauraum*, 15 Jg., Wien, 1970, p.216-228.
18. *Schematismus der gr. or. Bukowinaer Diocese für das Jahr 1912-1913*. Czernowitz, 1913-1914.
19. UNGUREANU, C. Profesorii români de la Universitatea austriacă din Cernăuţi (1875-1919). În: *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Gheorghe Şincai*, vol. VIII-IX, Târgu-Mureş. 2005-2006, p.90-103.
20. UNGUREANU, C. Senatul Academic al Universității din Cernăuți (1875-1919). În: *Țara Fagilor*, vol.XXV, Cernăuți – Târgu-Mureș, 2016, p.75-100.
21. UNGUREANU, C. *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774-1918)*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. 456 p.
22. UNGUREANU, C. Universitatea austriacă din Cernăuţi. În: *Destin Românesc*, 2003, nr.1, Chișinău, p. 93-103.
23. WECZERKA, H. *Die* „Francisco-Josephina" in Czernowitz. Eine Universität am Ostrand der Habsburger-monarchie. În: *Gelebte Multikulturalität. Czernowitz und die Bukowina*, Frankfurt am Main, 2010, p.67-85.
24. *Чернівецкий Університет 1875-1995. Сторінки історії*, Чернівці: Рута, 1995, 207 с.

Prezentat la 01.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.99-109*

CZU: 929:82 Крушеван, О.

ОДЕССКИЙ ПЕРИОД БИОГРАФИИ ОЛЬГИ КРУШЕВАН (1896-1975)

Сергей БЕРЕЗИН

Государственный архив Одесской области (Украина)

DIN BIOGRAFIA OLGĂI CRUŞEVAN (1896-1975) ÎN TIMPUL ŞEDERII LA ODESA

Articolul se bazează pe materiale din Arhiva de Stat a regiunii Odesa, care specifică şi completează informaţiile existente în istoriografie şi pe documente ce dezvăluie fapte mai puţin cunoscute din biografia celebrului poet şi traducător Olga Cruşevan în timpul şederii sale la Odesa (1908-1919). O serie de documente fiind pentru prima dată introduse în circulaţie ştiinţifică.

Cuvinte-cheie: *Olga Cruşevan, Odesa, educaţia femeilor, istoria literaturii şi culturii din Basarabia.*

ODESSA PERIOD IN THE BIOGRAPHY OF OLGA KRUSHEVAN (1896-1975)

The article based on materials from the State Archives of Odessa Region which allows to refine and supplement the information from historiography and provide documental confirmation of the little-known facts of the biography of the famous poet and translator Olga Krushevan in the period of her stay in Odessa (1908-1919); some documents published and introduced into scientific circulation for the first time.

Keywords: *Olga Krushevan, Odessa, women`s education, history of literature and culture in Bessarabia.*

Жизненный путь и творческая деятельность поэтессы и переводчицы Ольги Крушеван (1896-1975) лишь в последние два десятилетия стали предметом специальных исследований, фактически вернувших её имя из забвения и вновь поставивших его на заслуженное место в ряду выдающихся представителей литературы и культуры XX столетия. Выявленные в Biblioteca Naţională a Republicii Moldova материалы – статьи авторов Vasile Badiu [1], Boris Buzilâ [2], Iurie Colesnic [6-8; 10-11], Andrei Calcea [3] в периодических изданиях, разделы монографий Mihai Cimpoi [5] и Iurie Colesnic [9], а также справочные издания [4], – дают нам достаточно полное представление о её биографии. Уроженка Бессарабии, окончившая среднее и высшее учебные заведения в Одессе, получившая учёные степени в Швейцарии и Румынии, знавшая свыше десяти европейских языков, она приобрела известность своими поэтическими произведениями, сотрудничеством с «Viaţa Basarabiei», «Pagini basarabene» и другими изданиями 1920-х – начала 1940-х годов, многочисленными переводами классиков румынской литературы, а также французских и английских поэтов. После 1944 года её переводческая и литературная деятельность продолжилась в Бухаресте; здесь же увидели свет и два её буколических сборника – «Crugul anului» (1970) и «Roata anului» (1973). Некоторые работы Ольги Крушеван были подписаны псевдонимами «Florescu» и «Cantacuzino», являвшимися производными от фамилий супругов. Признанием её заслуг стали награды от академий и просветительских обществ Румынии, Франции, Великобритании и СССР. Советскому читателю это имя было знакомо по прекрасному литературному переводу романа Liviu Rebreanu «Pădurea spânzuraţilor» («Лес повешенных» [18]). Ей посвящали стихи известные поэты, на родине помнили и красивую легенду – об их любви с Сергеем Лазо…

Неординарная личность «легенды Бессарабии» и её творчество будут вновь и вновь привлекать внимание историков, краеведов и публицистов, и поэтому актуальным видится уточнение и дополнение ранее опубликованных сведений. Анализ историографической базы показывает, что наименее освещённым в литературе является «одесский период» жизни «бессарабской Энигмы», требующий документального подтверждения (или опровержения) целого ряда событий и фактов. В этой связи, а равно и при выяснении биографий других выходцев из известной дворянской фамилии Крушеван, ценным источником информации могут служить фонды Государственного архива Одесской области (далее – *ГАОО*) [1].

[1] Державний архів Одеської області (рус.: *Государственный архив Одесской области*): ф. 2, Канцелярія Одеського градоначальника; ф. 37, Херсонська духовна консисторія; ф. 42, Канцелярія попечителя Одеського учбового округу; ф. 45, Новоросійський університет; ф. 47, Одеська міська громадська I жіноча Маріїнська гімназія; ф. 118, Одеська IV чоловіча гімназія; ф. 334, Одеські вищі жіночі курси. *Примечание:* спр. = *справа* (рус.: *дело*), арк. = *аркуш* (рус.: *лист*), зв. = *зворотній* (рус.: *оборотный, обратная сторона листа*).

В архиве выявлены документы представителей «старшей ветви» этого рода, потомков Константина Афанасьевича Крушевана, в том числе об учёбе в Одессе его внука, – сына учителя села Малкауцы, члена Сорокской земской управы, губернского секретаря Василия Константиновича, – Владимира (род. 12.01.1884). В деле студента медицинского факультета Новороссийского университета отложились: копия метрической записи о крещении; аттестат Кишинёвской II гимназии (1903); прошения и записи на лекции (1903-1909); фотография (1908); послужной список зауряд-врача I разряда (1909) [38]. В последующем он работал ординатором хирургической факультетской клиники (с 1910) [23, с.18] и вероятно, будучи участником Белого движения, эмигрировал в Югославию (1920) [26, с.985].

В Новороссийском университете учился и сын делопроизводителя чертёжного (межевого) отделения губернского правления, надворного советника Ивана Константиновича Крушевана (1855-1929), – Павел (род. 17.01.1896). В ГАОО хранятся копия его метрики; аттестат Кишинёвской I гимназии (1917); фотографии (1917); документы о поступлении на физико-математический (1917) и переводе на юридический факультет (1918). Тут же имеются и формулярные списки отца (1917), в которых содержатся сведения о его браке с Анной Антоновной Погонской (род. 1.03.1864) и детях: Антонине (1.07.1893), Леониде (29.05.1898), Михаиле (28.10.1900), Борисе (11.07.1903), Николае (5.12.1905) [39].

В ГАОО находятся и документы предка Ольги по прямой линии («младшая ветвь» рода) – её дедушки, Эпаминонда Фёдоровича Крушевана. Он значится в списках Ришельевского лицея под № 653 (28-й выпуск, 1855), с указанием рода его занятий (1857) – «домашний наставник» [15, с.184]. Как видно из архивного дела, сын титулярного советника, окончивший лицей «с правом на XII класс», написал прошение на имя Одесского военного губернатора Н. И. Крузенштерна (2.01.1856) и был «определён» в его канцелярию, с чином губернского секретаря (29.02.1856); получил медаль «В память войны 1853-1856 гг.» на Андреевской ленте (20.05.1858) и вскоре подал прошение об увольнении со службы «по болезни», на что и получил разрешение (24.11.1858). В формуляре (1858) и аттестате (1859) также указывалось, что чиновник имел от роду 24 года и был тогда ещё холост [29].

Коллежский асессор Эпаминонд Крушеван был председателем Ясской уездной управы и почётным мировым судьёй (1873-1875; вероятно, и ранее 1873) [20]; находясь в занимаемых должностях, умер в возрасте около 43 лет (не позднее 9.02.1877) [21]. Его сын, Иван Эпаминондович, согласно эпитафии (публикация I. Colesnic [9, p.48]), прожил более долгую жизнь (1.09.1865-11.09.1927); его супруга Екатерина умерла во время родов дочери – Ольги. Метрические книги в Arhiva Naţională a Republicii Moldova (ф. 211) могут представить более точную генеалогическую информацию, но и сейчас можно констатировать, что Иван приходился двоюродным братом дочери Степана Фёдоровича, Елене (1870-1933; в замужестве Лазо) и троюродным – упомянутым Василию и Ивану, а также Павлу Александровичу Крушевану (1860-1909). Ольга являлась троюродной племянницей этого одиозного деятеля и сестрой в четвёртном родстве Владимира, Павла и дочери нотариуса Эпаминонда Александровича, первой женщины-адвоката в Бессарабии Евгении Крушеван (1889-1976); её троюродным братом был Сергей Георгиевич Лазо (1894-1920).

Хотя в ГАОО не обнаружена метрика Ольги Крушеван, в других материалах дата её рождения – 5 июня 1896 года, – указывается неоднократно. В документах не значится место её появления на свет: но судя по историографии, наиболее вероятным следует считать имение Крушеванов в Оргеевском уезде – Плоска (в окрестностях современного села Пиструень Теленештского района). Мы не располагаем архивными источниками о детских годах будущей поэтессы, но, начиная с 1908 года, ряд событий в её жизни документально подтверждается (частично эти материалы опубликованы в формате тезисов [12]).

Первым по хронологии документом является прошение учителя Одесской III мужской гимназии Михаила Семёновича Разшивалина (в дальнейшем – инспектора народных училищ Кишинёвского уезда и надворного советника, с 1911 [23, с.329]) на имя начальницы Одесской I женской общественной Мариинской гимназии – о допуске его родственницы, Ольги Крушеван, к экзаменам на свидетельство за курс 1 и 2 классов. К прошению прилагались метрическое свидетельство, паспорт отца девочки, две фотографии и 10 рублей (8.05.1908). На обороте имеется расписка Ивана Крушевана о получении паспортной книжки и указан адрес: село Плоска (27.05.1908) [45, арк. 1-1 зв.]. В последующем, об экстернатуре просил сам отец: в деле отложились четыре его автографических прошения о допуске дочери к экзаменам за третий (6.08.1909), четвёртый (10.04.1910), пятый (1.05.1911) и шестой (4.05.1912) классы; во всех документах указан тот же адрес – Плоска [45, арк. 2, 5, 8, 11].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.99-109

В эти годы (1908-1912) Ольга приходила в гимназию лишь для сдачи экзаменов, что подтверждают девять «черновых» свидетельств (по два бланка, 1908-1911; один – 1912), с приложенными к ним фотографическими карточками (1908 – 1, 1909 – 2 (дублетные), 1910 – 2 (фото отличаются), 1911 – 2 (дублетные), 1912 – 1 экземпляр). Подборка фотографий по-своему уникальна, так как даёт возможность увидеть изменения в облике девушки (см.: *илл. к статье*); сами же записи в свидетельствах отражают её успеваемость по всем предметам гимназического курса за каждый год (см., там же: *табл.*) [45, арк. 3, 4, 6, 7, 9, 10, 12-14].

Документы из канцелярии гимназии поступили в архив далеко не в полном объёме (1920), к тому же часть дел была утрачена в военное время (1941-1944) [43]. Но можно утверждать, что Ольга находилась в седьмом «параллельном» (втором, помимо «основного») классе и посещала занятия вместе с другими ученицами (1912/1913). В экзаменационных ведомостях (1913) значатся баллы, выставленные начальницей гимназии, преподавателем и двумя ассистентами, а также «общий вывод». Не ставя целью воспроизведение всей этой информации (список педагогического персонала опубликован [23, с. 252-254]), приведём даты «испытаний» и итоговые оценки по предметам (все – 1913): геометрия (10.05) – «3»; русский язык (15.05) – «4»; Закон Божий (18.05) – «5»; физика / космография (22.05) – «5»/«4»; география (28.05) – «4»; алгебра / арифметика (30.05) – «4»/«4»; французский язык (6.06) – «5»; педагогика (8.06) – «5»; история (11.06) – «5» [46, арк. 43, 45, 46-49, 51-53].

В годовой ведомости отмечено, что гимназистка Крушеван пропустила 37 уроков, и по результатам ответов, экзаменационных и «выводных» оценок получила средний балл «4.29» [46, арк. 24 зв.-25]. В аттестате (черновой; № 3570, 12.06.1913) указано, что «в продолжении всего времени» она «вела себя отлично» и выявила следующие «познания»: Закон Божий – «5»; русский язык с церковно-славянским и словесность – «4»; математика – «3»; география всеобщая и русская – «4»; естественная история – «5»; история всеобщая и русская – «4»; физика, математическая и физическая география – «5»; рисование – «4»; рукоделие – «5»; «сверх того», она обучалась педагогике – «5» и французскому языку – «5» [45, арк. 15-16].

В следующем году (1913/14) Ольга продолжила обучение в восьмом, «дополнительном» (или же – «педагогическом») классе, дававшем звание «домашней учительницы» и право преподавать дисциплины по избранной специализации. Журнал поведения за этот год содержит сведения о пропущенных занятиях («по болезни» и «семейным обстоятельствам» – 15 дней) и весьма небезынтересные характеристики девушки: при неизменных еженедельных «отлично» (кроме одной четвёрки, «за несвоевременную подачу конспекта»), Крушеван стала абсолютным лидером класса по количеству отметок учителей о поведении, как то: «шалит всегда исподтишка», «шалит, смеётся», «кричала в коридоре», «бегает, кричит, гримасничает; очень несдержанная и шаловливая ученица» и т.п. [47].

Непременным условием обучения в 8 классе являлась «педпрактика»: информация об этом представлена в итоговых протоколах с оценкой (за подписями преподавателя и начальницы гимназии) и в «обсуждениях пробных уроков» в присутствии начальницы, преподавателя и гимназисток (одна из которых «исполняла обязанности» секретаря). Воспитанница Крушеван провела семь открытых уроков (все – в 1914). Первый, по Закону Божьему, состоявшийся в приготовительном классе (в присутствии начальницы О.Н. Мерзляковой и законоучителя С.В. Лобачевского), был посвящён «снятию со креста тела Спасителя и погребению Его» (8.02). Начинающий педагог выявила «очень хорошие познания» (с итоговой «4»), но сама признала, что на занятии «были очень длительные паузы». В ходе обсуждения её коллеги отметили излишнюю «верность конспекту» и монотонность в изложении, но главные замечания одноклассниц – это произнесение терминов и ударения юной бессарабкой, как то: «Голгофу́» и «"алей" вместо "елей"» и т.п. На это о. Стефан заметил, что вообще-то правильно говорить «алой», но также указал на сделанные ею ошибки, такие как «масла́» и «похороне́н» [45, арк. 25-27].

Конфуз случился во время «объяснения исполнения рисунка "сливы"»: выросшая в селе и на практике знавшая особенности произрастания плодовых культур в нашем регионе, девушка рассказала второклассницам, что «тёмно-синие сливы бывают продолговаты», однако наглядное пособие не учитывало местной специфики, и когда практикантка показала репродукцию, дети увидели фрукты тёмно-синего цвета, но… совсем другой, круглой формы; в итоге, урок был оценен на «четвёрку» (преподаватель П.П. Ладнов, 14.03) [45, арк. 34-35 зв.]. Ольга провела также одно занятие по арифметике (И.Я. Точидловский) в приготовительном классе (оценка «4», 28.02) [45, арк. 28-30] и четыре – «из специализации»: два по русскому языку (Н. К. Пахиопуло) в приготовительном («5», 24.02) и во вто-

ром классах («4», 26.03) и два по французскому языку (Д.Л. Тордион) во втором («4», 3.03) и третьем классах («5», 24.04) [45, арк. 19-24, 31-33-а зв.].

В делах воспитанниц отложились материалы «разборов» их педагогического мастерства, в которых Ольга принимала активное участие (зафиксировано более двадцати её замечаний); там же находятся и семь рукописных протоколов, которые вела «секретарь комиссии Крушеван» (1914): обсуждения уроков одноклассниц по арифметике (29.01) [44: 1831, арк. 12-12 зв.]; Закону Божьему (20.02) [44: 4426, арк. 8-8 зв.]; русскому языку (26.02) [44: 2325, арк. 6-6 зв.], (25.03) [44: 1794, арк. 5-5 зв.]; рисованию (15.03) [44: 2841, арк. 20-20 зв.]; чистописанию (21.03) [44: 5019, арк. 43]; французскому языку (19.04) [44: 2790, арк. 16-16 зв.]. Отметим: из 21 поступивших, курс окончили Ольга и 17 её одноклассниц: нами выявлены личные дела 16 из них [44], и можно надеяться, что данные сведения могут стать основой для дальнейшего поиска информации о круге общения девушки в Одессе.

Выпускницы гимназии сдавали письменные экзамены: в деле Крушеван отложились черновики и чистовики её ответов (автографы; все – в 1914) по русской словесности (7.05), с итоговой «4» [45, арк. 41-44 зв.]; французскому языку (10.05, 16.05), оба экзамена на «5» [45, арк. 45-48, 49-52]; по русскому языку (17.05), с оценкой «4» [45, арк. 36-40 зв.]. В свидетельстве (черновое; № 3663, 28.05.1914) указано её «отличное поведение» и оценки: русский язык – «4», французский язык – «5», Закон Божий – «5», педагогика и дидактика – «5», преподавание русского языка – «5», методика чистописания – «4», преподавание арифметики – «4», методика рисования – «4», гигиена – «5» [45, арк. 17-18].

Летом 1914 года Ольга уехала в Бессарабию, где начала близко общаться с Сергеем Лазо. И.И. Немиров отмечал: «Изредка приезжала она с родителями в село Пятра. Ещё реже с родными Сергей бывал в гостях у дяди в селе Плоски. <…> Окончив гимназию, она хотела учиться дальше, но родные всячески препятствовали этому», однако «*Люся*, преодолев все препятствия, поступила на курсы»; переписка между молодыми людьми началась двумя годами ранее, и они часто писали друг другу; появившееся чувство «росло с каждым днём» – юноша неоднократно приезжал к ней, девушка бывала в Езоренах (втором поместье Лазо) [17, с. 119-127]. В сборнике, подготовленном женой и дочерью С.Г. Лазо, впервые были опубликованы его «записи, сделанные во время пребывания в военном училище в 1916 году» (документы из фондов Приморского краеведческого музея имени В. К. Арсеньева): хотя Сергей обращался к «дорогому другу», составители сочли за необходимое указать, что адресатом являлась всё та же «двоюродная сестра *Люся*» [22, с. 118]. Автор ещё одного литературного жизнеописания Д.А. Молдован приводит такую её характеристику: «Высокая и стройная, смуглолицая, большеглазая, с гордой осанкой, она свободно владела английским и французским, знала литературу, прекрасно играла на фортепиано, писала стихи. Была подвижной, жизнерадостной натурой. Она порой казалась даже несколько легкомысленной». Писатель не преминул сообщить, что увлекавшийся фотографией Сергей запечатлел её на снимках [16, с. 26-27]. Вероятно, несколько из них и копию свидетельства Ольги (без указания места нахождения документов в архивных или музейных фондах либо же в частных коллекциях) представил в своих публикациях I.Colesnic [8; 9]. Обращение к хранящимся во Владивостоке и особенно в Москве [27] письмам и дневникам С.Г. Лазо представит более полную картину и разъяснит причины появления имени «Люся». Но вполне правомерно персонифицировать её с Ольгой; к тому же именно она изображена на опубликованных фотографиях. Можно предположить, что материалы к биографии поэтессы также могут быть выявлены в Музее-усадьбе семьи Лазо в Пятре и в материалах бывшего Республиканского мемориального музея Г.И. Котовского и С.Г. Лазо (200 единиц хранения) – вероятно, находящихся теперь в фондах Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei.

Когда Ольга находилась в Бессарабии, некоторые из выпускниц гимназии озаботились получением «педагогических» разрешительных документов: свидетельства об окончании 8 классов предоставляли «звание» домашней наставницы, но «дозволение» на преподавание выдавалось попечителем [32; 33]. В фонде его канцелярии дело «наставницы Крушеван» не выявлено: однако документы поступили на хранение не в полном объеме и часть их была впоследствии утрачена; возможно, сама Ольга не видела себя на педагогической стезе и такая перспектива могла даже не рассматриваться обеспеченной девушкой как возможное средство заработка. Характерно, что и через два года Сергей Лазо отметил: «вот ты пишешь про себя, что то дело, которому ты будешь служить, всё ещё не определилось, что ты ещё сама не знаешь, где найдёшь применение своим силам» [22, с.122].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.99-109

Во всяком случае, к началу учебного года (1914/15) девушка подала прошение на имя директора Одесских высших женских курсов (далее – *ОВЖК*) о принятии её в число «слушательниц» (без даты; указан адрес – село Капрешты; тут же имеется отметка о «выдаче документов», 26.08.1918) [62, арк. 95]. В историографии встречаются сведения об окончании поэтессой *филологического* (или – *словесного*) факультета *университета*; на основании же архивных материалов можно констатировать факт получения ею свидетельства *исторического отделения историко-филологического факультета ОВЖК*, с последующей сдачей экзаменов в испытательной комиссии *при Новороссийском университете*. К сожалению, бланки семестровых «записей на лекции» и «лекционная книжка» Крушеван в архиве не отложились, но в делах фонда выявлены протоколы испытаний (не в полном объёме) и копии зачётного и итогового свидетельств, которые отражают хронологию и некоторые подробности обучения. В ведомостях её фамилия фигурирует среди словесниц (1915-1916) и значится в списках исторического отделения (1915); вероятно, выбор специализации Ольга сделала на старших курсах, что подтверждается составом дисциплин «исторического профиля» на экзаменах (1917-1918).

Весной 1915 года Крушеван сдала на «весьма удовлетворительно» богословие (вопрос: «О сущности и смысле жизни по учению христианскому», экзаменатор – А.М. Клитин, 7.05.1915) [52, арк. 44]; историю западноевропейской литературы («Литература XVIII века», В.Ф. Лазурский, 18.04-16.05.1915); введение в славяноведение (М.Г. Попруженко, 25.04-23.05.1915); историю греческой литературы («Эсхил, "Семеро против Фив"» Б.В. Варнеке, б. д.) [55, арк. 88, 90, 127]; получила допуск (реферат «Былины о Василии Буслаеве») [59, арк. 84] и затем зачёт по русской народной поэзии («Свадебные обряды», «Погребальные причитания» А.В. Рыстенко, 7.05.1915) [56, арк. 4]. На высший балл были оценены знания по предмету «Введение в философию» («Сенсуалистический идеализм», И.М. Малинин, 15-18.12.1915) [55, арк. 113] и по курсу древней русской истории («Политические и социальные противоречия в Московской жизни XVI века», Е.П. Трифильев, 19.01.1916) [56, арк.13]. Ольга «весьма удовлетворительно» ответила на экзаменах по средневековой литературе (В.Ф. Лазурский, 18.04-3.05.1916); русской истории («Положение дворянства при Екатерине II», Е.П. Трифильев, б. д.) [56, арк. 31 зв., 90 зв.], а также истории античного искусства («Кефисодот», Б.В. Варнеке, 13.12.1916) [53, арк. 174]; кроме того, получила зачёт за практические занятия по истории русской литературы, подготовив и зачитав реферат на тему «Повесть о Горе-Злосчастии» (С.Г. Вилинский, 10.05.1916) [61, арк. 13-13 зв.].

Вероятно, курсистка Крушеван состояла в «одесской студенческой организации», на одном из заседаний которой выступил Сергей Лазо с докладом о деятельности московского кружка и его целях [16, с. 26-27, 40]. Она могла планировать переезд из Одессы, на что летом 1916 года троюродный брат (уже юнкер Алексеевского училища) ей написал: «Не знаю, что ты нашла бы сама, и что ты найдёшь, когда попадёшь в Москву или Петербург. <…> Я боюсь даже тебе советовать ехать в большой город, его шум тебя оглушит, зимний холод не даст выйти на улицу, одиночество может задавить тебя и для работы не оставит сил <…> быть может, ты не расцветёшь, а завянешь. Летом 1915 года я всё это не сознавал, я видел в тебе человека исканий, запросов и оценил их на свой масштаб. Но за Рождество и после Пасхи во время пребывания в Одессе я понял, что ты мало приспособлена к самостоятельной жизни… Дело вот в чём: не ты мало развита, нет, наша русская жизнь слишком груба, и тебе придётся тратить силы не только на учение, но и на преодоление внешних препятствий <…> Вы в Одессе жили, быть может, очень гармоничной жизнью» [22, с.118-119].

В период учёбы в старших классах, как указано в делах Мариинской гимназии, Ольга находилась «у родителей» [47, арк. 3]: наверное, Крушеваны снимали или имели собственную квартиру в городе. Достоверными свидетельствами о месте и условиях проживания в это время, а равно и в годы пребывания на ОВЖК, на данный момент мы не располагаем; не многим более сведений имеется о родственных и дружеских связях. Мы уже упоминали о Михаиле Разшивалине, проживавшем в Одессе (до 1911) и четвероюродных братьях девушки – медике Владимире (с 1903) и студенте университета Павле (с 1917).

Ольга с отцом, вместе с Иваном Яковлевичем Василевским и женой дворянина Варварой Эпаминондовной Мелели, были восприемниками младенца Алексея (24.05.1913), родившегося у Отто Яковлевича и Татьяны Владимировны Цвиккер. Таинство крещения совершил протоиерей Александр Клитин в университетской Александро-Невской церкви [14, с.326; 30]. Отец ребёнка, Отто Цвиккер (род. 29.11.1887) происходил из лютеранской семьи «поселян», жителей немецкой колонии Гросс-Либенталь, окончил

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.99-109*

Одесское реальное училище Св. Павла, сдал дополнительные экзамены в Ришельевской гимназии и затем учился на физико-математическом факультете университета (1909-1916) [41].

Нам удалось также установить имена, по крайней мере, трёх одноклассниц Ольги, продолживших обучение на ОВЖК: слушательницами историко-филологического факультета (с 1914) были дочь одесского мещанина, золотая медалистка Мариинской гимназии Екатерина Барки (историческое отделение) [49; 63] и дочь потомственного почётного гражданина Евгения Кривоходкина (словесное отделение) [50]; на юридическом факультете училась (с 1916) дочь австрийскоподданного Вера Слезак (имеются сведения о получении в советское время «гражданкой Слезак-Юнгмейстер» документов, 1927) [51].

Дальнейший поиск информации в архивных фондах, специальных исследованиях и мемуарной литературе, несомненно, даст больше сведений о знакомствах Ольги в Одессе. К ним следует отнести и профессорско-преподавательский состав ОВЖК: хотя протоколы испытаний представлены лишь за первые годы обучения, но в итоговых свидетельствах представлен полный список предметов (тут же значатся годы сдачи и отметки) [57, арк. 127-127 зв.; 58, арк. 125]. Фамилии преподавателей известны [23, с.22-26], сведения о них содержатся и в официальной документации курсов [59; 60], к тому же, в лекционной книжке Екатерины Барки предметы из учебного плана расписаны по полугодиям [63].

За исключением пяти «удовлетворительно» – двух по латинскому языку (за 1 и 2 курсы, 1917) и по «авторам» (1918, все – Б.В. Варнеке), по древней философии (Н.Н. Ланге, 1918) и истории Испании XVII века (В.Е. Крусман, 1918), – слушательница Крушеван получила оценки «весьма удовлетворительно» по следующим предметам: в 1917 году – русская историография, спецкурс по русской истории (Е.П. Трифильев); Древняя Греция (М.И. Мандес); история христианской церкви (А.П. Доброклонский); логика (И.М. Малинин); французский язык (Л.А. Горисс или Ф.И. Мартен); в 1918 году – Древний Восток (И.Л. Клаузнер или Е.Н. Щепкин); история Древнего Рима (Б.В. Варнеке или П.М. Бицилли); история средних веков (Е.Н. Щепкин или П.М. Бицилли), история Византии, Франция XIX века (Е.Н. Щепкин); русская археология (Е.П. Трифильев); история русской церкви (А.П. Доброклонский); русская литература (С.Г. Вилинский); введение в языковедение (А.И. Томсон); новая философия, психология (Н.Н. Ланге); русское и государственное право (А.Я. Шпаков).

Крушеван получила также зачёты на практических занятиях по русской историографии (Е.П. Трифильев, 1917), истории славян (М.Г. Попруженко, 1918) и за пропедевтический курс по всеобщей истории (Е.Н. Щепкин, 1918). Дважды Ольге были зачтены практические занятия по новой истории: не имея протоколов, можно лишь предположить, что она посещала занятия у одного или нескольких специалистов (В.Э. Крусмана, Е.Н. Щепкина или П.М. Бицилли; отметим, что в это время на ОВЖК начала работать К.В. Флоровская, но первой женщине-преподавателю были поручены младшие курсы).

В свете встречающихся в историографии сведений о последующем присуждении Ольге Крушеван в Лозанне (или другом европейском университетском центре) докторской степени за труд о происхождении и эволюции социальных классов в России, несомненное значение имеет информация о «зачтении» её работы «Русская мысль в царствование Александра II» на ОВЖК (18.09.1918) [57, арк. 127 зв.]. В документах нет указания фамилии «научного руководителя»: им мог быть профессор Е.П. Трифильев либо же – один из приват-доцентов по русской истории, А.В. Флоровский или Е.А. Загоровский.

Результатом обучения на ОВЖК стало получение свидетельства № 280 (20.09.1918) [58, арк. 125], дававшего право на сдачу экзаменов в Государственной историко-филологической испытательной комиссии при Новороссийском университете. В документах комиссии выявлено «дело Крушеван»: помимо копий аттестата и свидетельства гимназии, свидетельства курсов и фотографии, тут отложилось её прошение о допуске к испытаниям (29.08/11.09.1918), с указанием одесского адреса: улица Херсонская, дом 17, квартира 17 [36, арк. 2]. Из протоколов комиссии (все – в 1918) в составе Б.В. Варнеке, М.И. Мандеса, С.Д. Пападимитриу, М.Г. Попруженко, Е.П. Трифильева, Е.Н. Щепкина под председательством А.П. Доброклонского (на каждом экзамене присутствовали не менее двух специалистов), явствует, что Ольга сдала на «весьма удовлетворительно» два устных экзамена (17/30.09): историю Востока (вопросы: «Хаммурапи», «Основы египетской хронологии и XVIII династия») и историю славян («Господство византийцев в Болгарии в XI-XII веках», «Возникновение Болгарского царства», «Болеслав III Кривоустый», «Оттон Бамбергский», «Просвещение поморян»); ей были «зачтены» также экзамены на ОВЖК: по русской истории, средней и новой истории (12/25.09), истории Рима (17/30.09) и «авторам, истории искусства и истории Греции» (18.09/1.10) [37, арк. 39, 40, 42, 49, 50, 54, 55].

По итогам экзаменов она получила «диплом I степени Новороссийского университета», за «изготовление» которого заплатила 4 рубля 50 копеек (8.10.1918) [36, арк. 5]. Затем, в письме к Александру Павловичу (5.11.1918; судя по тексту, адресат – Доброклонский), сообщила, что «отец принуждён уехать в Бессарабию и не сможет зайти в университет» за документами, а потому обратилась к профессору с просьбой «сохранить» их: «когда я приеду на Рождество в Одессу, я сама зайду к Вам за ними». В письме значится киевский адрес: Бибиковский бульвар (сейчас – Бульвар Шевченко), дом 11, квартира 5 [36, арк. 3-4].

Дальнейшая биография Ольги ставит ряд вопросов, но на одну из «документальных загадок» в архивных фондах ответ найден. Дело в том, что итоговые свидетельства ОВЖК [57, арк. 127-127 зв.; 59, арк. 125], протоколы комиссии (с 17/30.09.1918) [37, арк. 49, 50, 54, 55], а также прошение, квитанция и фотография из «личного дела» [36, арк. 2, 5, 9], – все эти документы, как оказалось, имеют отношение к Ольге, но с фамилией… *Клопотова*.

На основании опубликованных В.Левченко и Г.Левченко сведений [14, с. 352], была выявлена метрическая книга университетской Александро-Невской церкви с записью о бракосочетании «подпоручика 16 отдельного полевого тяжёлого артиллерийского дивизиона Глеба Николаевича Клопотова» и «потомственной дворянки Ольги Ивановны Крушеван»: оба православные, первым браком; ему исполнился 31 год, ей – 23; поручителями жениха были «кандидат прав Алекс Николаевич Штумпф» и «подпоручик в отставке Макс Львович Промпетер» («Тромпетер»), невесты – «студенты Новороссийского университета Мануил Иванович Собецкий и Иван Вильямович Мунц»; таинство совершил настоятель церкви (он же – профессор и экзаменатор Ольги) протоиерей Александр Клитин (19.08.1918) [31]. Данный документ позволяет пересмотреть «историографическую традицию» [9, p. 42, 51]: получается, что «colonelul Florescu» являлся *вторым* мужем Ольги, а с Constantin Cantacusino (1916-1992) она вступила в *третий* брак (не вдаваясь в подробности родственных связей Кантакузиных, отметим, что матерью её третьего супруга была Zoe Florescu [24]).

Один из «свидетелей» венчания – уроженец Санкт-Петербурга (род. 28.04.1891), сын коллежского регистратора, лютеранского вероисповедания, Алекс-Вольдемар-Николай Николаевич Штумпф, – окончил Ялтинскую гимназию (1908), затем учился в столичном Политехническом институте (1908-1912) и на юридическом факультете Новороссийского университета (1915-1918), там же сдал экстерном экзамены в Государственной юридической испытательной комиссии на диплом II степени (1918) [35; 42]. Поручитель невесты – сын Нидерландского Генерального Консула Ивана-Вильгельма Мунца, Иван, – православный, родился в Одессе (род. 7.01.1896), окончил IV гимназию (1914); был студентом-юристом (1914-1918) и экзаменовался в Госкомиссии при Новороссийском университете (1919) [34; 40]; его родной брат Николай (род. 4.12.1900) также учился в IV гимназии (1910-1919) [48]. Предположительно, семья Мунц проживала по улице Еврейской, в том же доме, что и Владимир Крушеван; сведений о Промпетере и Собецком не выявлено.

По косвенным данным, родственники супруга Ольги проживали в Санкт-Петербурге. Высочайшем приказом (23.12.1916), «числящийся по полевой лёгкой артиллерии» прапорщик Глеб Клопотов был произведен в подпоручики (со старшинством с 1.12.1915) [25]. Сведения о его биографии и прохождении службы могут быть выявлены в фонде «16 отдельный полевой тяжёлый артиллерийский дивизион», находящемся на хранении в Москве [28]. Возможно, в дальнейшем «поручик Клопотов» служил в Вооружённых Силах Юга России, летом 1920 года находился на Кипре и «собирался ехать в Русскую Армию в Крым»; также имеется информация о «Клопотовой Ольге Ивановне», оказавшейся в Константинополе в начале ноября 1920 года [26, с. 395], что вполне вероятно, учитывая эвакуацию участников Белого движения из Крыма, проходившую именно в это время.

Не находит пока объяснения факт сдачи *выпускницей* курсов Крушеван, к тому же получившей *диплом* университета, «испытания» по предмету истории новой философии в *1919 году*, – но запись об этом внесена (последней по порядку) в итоговое свидетельство [57, арк. 127] и подтверждается протоколом: её ответ на вопрос «философия Юма» был оценен на «весьма удовлетворительно» (экзаменатор Н.Н. Ланге, 22.01-31.05.1919) [54, арк. 9 зв.]. Остаётся открытым вопрос и о возможных визитах Ольги в Одессу во время Губернаторства Транснистрии (1941-1944): документальные свидетельства этого пока не обнаружены, но на страницах издававшейся тогда на русском языке газеты «Молва» выявлены строки Михая Эминеску в её переводе [19] и стихотворение самой Ольги (в котором есть упоминание о парижском адресе: «Рю де Сез, дом № 2») [13]. Как известно, в последние три десятилетия поэтесса жила в Бухаресте: быть может, уже как переводчица антивоенного произведения

Ливиу Ребряну, к тому же, предположительно, удостоенная премий и наград СССР, она также могла посещать тот город, в котором прошла её юность…

В заключение отметим: безусловно, архивные фонды, хранящиеся в Республике Молдова, Румынии, Украине и в Российской Федерации, дадут ответы на многие вопросы о биографии Ольги Крушеван; во всяком случае, представленный в статье опыт привлечения материалов Государственного архива Одесской области показывает перспективность дальнейшего поиска и изучения документов о жизненном пути и творческой деятельности этой выдающейся представительницы культуры Бессарабии XX столетия.

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Предметы \ год	1908	1909	1910	1911	1912
Закон Божий	5	5	5	5	4
Русский язык	3	4	4	3	3
Арифметика	4	5	4	4	4
Геометрия	-	-	-	4	4
Алгебра	-	-	-	4	4
История	-	4	3	4	3
География	4	4	4	4	4
Физика	-	-	-	-	4
Естественная история	-	-	4	5	5
Французский язык	5	4	4	5	5
Рукоделие	-	-	-	5	5

АТТЕСТАТЪ

1 2 3

4 5 6 7 8

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Одесскiе Высшiе Женскiе Курсы.
ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКIЙ ФАКУЛЬТЕТЪ.
ПОДВЕРГАЛАСЬ ИСПЫТАНIЯМЪ.

Свидѣтельство
ОДЕССКИХЪ ВЫСШИХЪ ЖЕНСКИХЪ КУРСОВЪ

9 10 11

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.99-109

Иллюстрации:

1. Свидетельство Ольги Крушеван, 10.07.1910 [45, арк.4]
2. Сводная таблица оценок, полученных Ольгой Крушеван, 1908-1912 [45, арк.3, 6, 9, 13, 14]
3. Аттестат Ольги Крушеван об окончании 7 класса, 12.06.1913 [45, арк.15 зв.]
4-8. Фото: Ольга Крушеван, 1908-1912 годы [45, арк.3, 6, 9, 13, 14]
9. Свидетельство Ольги Крушеван об окончании 8 класса, 28.05.1914 [45, арк.17]
10. Зачётное свидетельство ОВЖК Ольги Крушеван-Клопотовой, 1918-1919 [57, арк.127]
11. Свидетельство об окончании ОВЖК Ольги Крушеван-Клопотовой, 20.09.1918 [58, арк.125]
12. Фото: Владимир Крушеван, 1908 год [38, арк.1]
13. Фото: Павел Крушеван, 1917 год [39, арк.25]
14. Фото: Отто Цвиккер, б.д. [41, арк.87]
15. Фото: Алекс Штумпф, 1915 год [42, арк.27]
16. Фото: Иван Мунц, 1915 год [40, арк.36]
17. Метрическая запись о бракосочетании Глеба Клопотова и Ольги Крушеван, 19.08.1918 [31]
18. Фото: Ольга Клопотова (Крушеван), 1918 год [36, арк.9]

Литература:

1. BADIU, V. Olga Cruşevan-Florescu. În: *Femeia Moldovei*, 1990, nr.12, p.12.
2. BUZILĂ, B. Ultimul mesaj al unei poete uitate: Olga Cruşevan. În: *Literatura şi Arta*, 1995, nr.48 (2624), p.4.
3. CALCEA, A. O Enigmă basarabeană: Olga Cruşevan. În: *Plaiul Orheian*, 2011, nr.28(8665), 15 iulie, p.5.
4. *Calendar Naţional – 2000*. Chişinău: Biblioteca Naţionala; Litera, 1999, p.171-173.
5. CIMPOI, M. *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*. Chişinău: Editura Arc, 1996, p.116; Ed. a 2-a. Chişinău: Editura Arc, 1997, p.121-122; Ed. a 3-a. Bucureşti-Chişinău: Litera Internaţional, 2002, p.194-195.
6. COLESNIC, I. O legendă basarabeană. În: *Literatura şi Arta*, 1996, nr.30 (2658), 25 iulie, p.6.

7. COLESNIC, I. Olga Cruşevan şi cărţile ei pierdute. În: *Natura*, 1999, nr.1 (82), ianuarie, p.1.
8. COLESNIC, I. O legendă basarabeană – Olga Cruşevan. În: *Flux*, 1999, nr.6 (188), 9 februarie, p.6.
9. COLESNIC, I. *Basarabia necunoscută*. Vol.3. Chişinău: Museum, 2000, p.42-53.
10. COLESNIC, I. O legendă basarabeană: Olga Cruşevan. În: *Natura*, 2004, nr.11 (152), noiembrie, p.14.
11. COLESNIC, I. Primii traducători basarabeni din Eminescu. În: *Timpul*, 2013, nr.11 (1934), 25 ianuarie, p.22.
12. БЕРЕЗИН, С. Новые документы к биографии Ольги Крушеван. În: *Raporturi identitare în spaţiul românesc din perspectivă istorică: şcoli şi interpretări*. Chişinău: Universitatea de Stat din Moldova, 2016, p.56-57.
13. КРУШЕВАН, О. «Издалека…» («Европы гибнущий дурман | Меня пленил…»). В: *Молва*, Одесса, 1943, №194, 30 июля, с.2.
14. ЛЕВЧЕНКО, В.В., ЛЕВЧЕНКО, Г.С. *Александро-Невская церковь Новороссийского университета: история, персоналии, документы*. Изд. 2-е. Одесса: Бондаренко М.О., 2016. 396 с.
15. МИХНЕВИЧ, И.Г. *Сорокалетие Ришельевского лицея. 1817-1857*. Одесса, 1857. 200 с.
16. МОЛДОВАН, Д. А. *Сергей Лазо*. / Пер. с молд. В. И. АФАНАСЬЕВ. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1982. 122 с.
17. НЕМИРОВ, И. И. *Детство и юность Сергея Лазо*. Кишинёв: Картя Молдовеняскэ, 1956. 184 с.
18. РЕБРЯНУ, Л. *Лес повешенных*. / Пер. с рум. О. КРУШЕВАН; Предисл. С. ИОСИФЕСКУ. Бухарест: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. 356 с.
19. ЭМИНЕСКУ, М. «По горам скользит луна…» / Пер. с рум. О. КРУШЕВАН. В: *Молва*, Одесса, 1943, № 192, 28 июля, с.2.
20. *Бессарабский адрес-календарь на 1873, 1874, 1875 годы*. Кишинёв: (1873), с.62, 128; (1874), с.113, 119; (1875), с.30, 134.
21. Доклады Ясской уездной земской управы. В: *Сборник Бессарабского земства, издаваемый Губернскою земскою управою*. Кишинёв, 1878, №5, с.5 (отд. нум.).
22. *Сергей Георгиевич Лазо: дневники и письма*. Подг. к печати О.А. ЛАЗО, А.С. ЛАЗО. Владивосток: Приморское книжное издательство, 1959. 179 с.
23. *Памятная книжка Одесского учебного округа на 1913/14 учебный год*. Одесса, 1914, 499+LXX с.
24. *l'Ambre Généalogique de la Famille Cantacuzino*. GHYKA: le Site de la Famille; Mona & Florian BUDU-CHYKA, © 2009 [Accesat: 17.02.2017]. Disponible: http://www.ghyka.com/Familles/Cantacuzino/Canta_03.pdf
25. *Высочайший приказ о чинах военных*. 1916, 23 декабря, с.4 (отд. отт.). Электронный ресурс: Государственная публичная историческая библиотека России, © 2015 [Посещение: 17.02.2017]. Доступ: http://elib.shpl.ru/ru/nodes/13836-ruprlib12032459_-s-795-stranitsy#page/450/
26. *Участники Белого движения в России, вторая база данных. Алфавитный указатель: буква «К»*. Сайт историка С. В. ВОЛКОВА, Сост. В. О. РОГГЕ, © 2016 [Accesat: 17.02.2017]. Доступ: http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_10-K.pdf
27. *Государственный архив Российской Федерации: поисковая система по фондам.* Фонд Р-342, Лазо Сергей Георгиевич, 1914-1920, 29 ед. хр.: оп. 1, д.25; Письма С.Г. Лазо родным, 1914-1916, 223 л. ГАРФ, официальный сайт, © 2017 [Посещение: 17.02.2017]. Доступ: http://statearchive.ru/383
28. *Российский государственный военно-исторический архив. Путеводитель.* Фонд 4130, 16 отдельный полевой тяжёлый артиллерийский дивизион, 1915-1918, 76 ед. хр. РГВИА, официальный сайт, © 2017 [Посещение: 17.02.2017]. Доступ: http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=239&sid=829163#refid829161
29. *Державний архів Одеської області (далее – ДАОО)*, ф.2, оп.11, спр.28, Особова справа Епамінонда Крушевана, 1856-1859, 1+44 арк.
30. *ДАОО,* ф.37, оп.13, спр.922. Метрична книга Олександро-Невської університетської церкви міста Одеси на 1913 рік, арк.1 зв.-2.
31. *ДАОО,* ф.37, оп.13, спр.1220, Метрична книга Олександро-Невської університетської церкви міста Одеси на 1918 рік, арк.122 зв.-123.
32. *ДАОО,* ф.42, оп. 3, спр.3487, Баркі Катерина Фердинандівна, домашня наставниця, 1914, 10 арк.
33. *ДАОО,* ф.42, оп.3, спр.5448, Демідова Наталія Миколаївна, домашня наставниця, 1914, 15 арк.
34. *ДАОО,* ф.45, оп.1, спр.2117, Мунц Іван Іванович, 1918-1919, 7 арк.
35. *ДАОО,* ф.45, оп.1, спр.2522, Штумпф Алекс-Володимир-Миколай Миколайович, 1918, 7 арк.
36. *ДАОО,* ф.45, оп.4, спр.2177, Крушеван Ольга Іванівна, 1918, 9 арк.
37. *ДАОО,* ф.45, оп.4, спр.2539, Протоколи засідань випробувальної комісії, 1918, 72 арк.
38. *ДАОО,* ф.45, оп.5, спр.7040, Крушеван Володимир Васильович, 1903-1909, 44 арк.
39. *ДАОО,* ф.45, оп.5, спр.7054, Крушеван Павло Іванович, 1901-1918, 24 арк.
40. *ДАОО,* ф.45, оп.5, спр.9134, Мунц Іван Іванович, 1914-1918, 46 арк.
41. *ДАОО,* ф.45, оп.5, спр.14242, Цвіккер Отто Якович, 1909-1916, 89 арк.
42. *ДАОО,* ф.45, оп.5, спр.15285, Штумпф Алекс Миколайович, 1908-1918, 44 арк.
43. *ДАОО,* ф.47, Облікова справа на фонд, 1920-1979, 14 арк.
44. *ДАОО*, ф.47, оп.1: *спр.727*, Баркі Катерина, 49 арк.; *спр.1344*, Войнович Міліца, 32 арк.; *спр.1654*, Грассевич Тамара, 43 арк.; *спр. 1656*, Гребєньова Серафіма, 44 арк.; *спр. 1742*, Грязнова Віра, 28 арк.; *спр. 1756*, Дани-

левська Анна, 37 арк.; *спр. 1794*, Демидова Наталія, 37 арк.; *спр. 1831*, Димова Анастасія, 25 арк.; *спр. 2325*, Каратунова Валентина, 32 арк.; *спр. 2790*, Кривоходкіна Євгенія, 28 арк.; *спр. 2841*, Кубишкіна Анна, 30 арк.; *спр. 3166*, Ляхницька Зінаїда, 32 арк.; *спр. 4426*, Слізак Віра, 27 арк.; *спр. 4873*, Тихонюк Марія, 25 арк.; *спр. 5019*, Фрейде Лариса, 44 арк.; *спр. 5289*, Шеліст Ольга, 22 арк.
45. *ДАОО,* ф.47, оп.1, спр.2813, Крушеван Ольга Іванівна, 1908-1914, 52 арк.
46. *ДАОО,* ф.47, оп.1, спр.6081, Екзаменаційні відомості, 1912-1913, 54 арк.
47. *ДАОО,* ф.47, оп.1, спр.6178, Журнал поведінки учениць 8 класу, 1913-1914, 33 арк.
48. *ДАОО,* ф.118, оп.3, спр.44, Мунц Микола Іванович, 1910-1919, 6 арк.
49. *ДАОО,* ф.334, оп.3, спр.82, Баркі Катерина Фердінандівна, 1914-1915, 6 арк.
50. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.2171, Кривоходкіна Євгенія Олександрівна, 1915, 5 арк.
51. *ДАОО,* ф.334, оп.3, спр.4041, Слезак Віра Федорівна, 1916-1927, 12 арк.
52. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7540, Протоколи випробувань, 1915, 166 арк.
53. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7541, Протоколи випробувань, 1916-1917, 199 арк.
54. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7542, Протоколи випробувань, 1919-1920, 148 арк.
55. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7546, Протоколи випробувань, 1913-1915, 131 арк.
56. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7547, Протоколи випробувань, 1915-1916, 111 арк.
57. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7599, Запис на лекції слухачок: літера «К», 1906-1919, 227 арк.
58. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7648, Копії свідоцтв, 1910-1918, 295 арк.
59. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7657, Звіт про діяльність Вищих жіночих курсів, 1914-1916, 164 арк.
60. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7658, Звіт про діяльність Вищих жіночих курсів, 1917-1918, 58 арк.
61. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7678, Листування курсів з учбових питань, 1910-1920, 67 арк.
62. *ДАОО*, ф.334, оп.3, спр.7693, Заяви про зарахування, [1903-1918], 216 арк.
63. *ДАОО*, ф.334, оп.4, спр.95, Баркі Катерина, лекційна книжка, 1914-1919, 15 арк.

Prezentat la 17.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.110-114

CZU: 94(478)"1903/1904"

SOLUȚIONAREA „CHESTIUNII ARMENEȘTI” DE CĂTRE GUBERNATORUL BASARABIEI S.D. URUSOV (1903-1904)

Valentin ARAPU

Universitatea de Stat din Moldova

Gubernatorul Basarabiei S.D. Urusov a soluționat „chestiunea armenească” pe cale amiabilă. Armenii basarabeni au acceptat să cedeze statului rus o parte din bani și proprietăți, păstrându-și intacte privilegiile și statutul de odinioară. În Basarabia, spre deosebire de alte gubernii în care au existat tensiuni în acest sens, grație unei politici abile și tolerante, promovate față de armeni de către S.D. Urusov, procesul de expropriere parțială a comunității armenești s-a desfășurat calm și fără excese.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, S.D. Urusov, armeni, Biserica armeană.*

SETTLEMENT OF THE „ARMENIAN ISSUE” BY THE GOVERNOR OF BESSARABIA S.D. URUSOV (1903-1904)

The governor of Bessarabia S.D. Urusov settled the „Armenian issue” in an amicable way. Armenians from Bessarabia agreed to cede to Russian state some money and properties, in order to keep intact the privileges and status they held. In Bessarabia, unlike other gubernias, where there were tensions in this regard, thanks to skilful and tolerant policy, promoted by S.D. Urusov, the process of partial expropriation of the Armenian community was held calmly and without excesses.

Keywords: *Bessarabia, S.D. Urusov, Armenians, Armenian Church.*

Formularea problemei

Comunitatea armenească din Basarabia juca un rol important în viața socioeconomică a ținutului. Moștenind practicile economice din trecut, posedând o vastă experiență în domeniul antreprenorial, armenii basarabeni contribuiau prin activitățile desfășurate la dezvoltarea comerțului, industriei, jucând un rol important în constituirea și prosperarea păturii burgheze locale.

Problema privind soluționarea „chestiunii armenești” de către gubernatorul Basarabiei S.D. Urusov (1903-1904) se încadrează în politicile imperiale ruse promovate față de popoarele încorporate și minoritățile etnice din ținuturile subordonate. La finele sec.XIX – încep. sec.XX, Imperiul Rus era bulversat de multiple mișcări revoluționare care înaintau și propagau revendicări politice, sociale, naționale. Exponenții acestor mișcări erau în mare parte reprezentanți ai păturii intelectuale, studenți și exponenți ai minorităților etnice din imperiu. Din cadrul minorităților etnice, neloiale orânduirii țariste, Ministerul de Interne a identificat mulți armeni, inclusiv reprezentanți ai comunității din Basarabia. Raționamentele guvernanților reieșeau din necesitatea subminării suportului material și financiar al acestor mișcări prin exproprieri de bani și alte bunuri. Cneazul S.D. Urusov a soluționat „chestiunea armenească” din Basarabia într-un mod specific, pe o cale amiabilă, cu mult tact diplomatic, reușind să evite tensiuni și confruntări cu reprezentanții comunității armenești din ținut.

Preistoria problemei

Percepția generală a parcursului istoric românesc reflectă o atitudine predominat tolerantă față de minoritățile etnice și confesionale, în special față de comunitatea armenilor, atestată în Moldova de la originile principatului [1, p.211]. Pământenii în general s-au dovedit a fi toleranți față de armeni, care erau o „naționalitate pacifică și industrioasă” [2, p.3]. Armenii „nu au avut niciodată atitudini provocatoare și au manifestat întotdeauna recunoștință față de țara ospitalieră care i-a primit” [3, p.14]. În mentalitatea colectivă a românilor numele de armeni ajunsese sinonim cu „prăvăliași” sau „negustori”, elocvent fiind în acest sens vechiul proverb românesc „Armeanul plătește gloaba” [4, p.53].

Totodată, în Țara Moldovei au fost atestate câteva episoade de intoleranță și prigoană a armenilor, ei fiind nevoiți să îndure „multă supărare, nu de la poporul român însuși, dar poate de la câțiva dintre domnitorii lui” [5, p.31].

Prima prigoană a armenilor este atribuită lui Ștefăniță cel Tânăr sau Crunt (1517-1527), care în anul 1526, întorcându-se din Muntenia, a dat curs plângerilor „deputăției cetățenilor din Vaslui" care se jeluiră domnului „de păgubirile comerciale pricinuite de armenii de acolo". Ștefăniță cel Tânăr a devastat comunitatea armenilor din Vaslui, distrugându-le și bisericile [6, p.23]. Instigatoare a prigoanei armenilor din Vaslui a fost armeanca Serpega, amanta lui Ștefăniță cel Tânăr, fiind și „convertită la legea greacă". Anume ea l-a determinat pe domn „să persecute pe foștii ei coreligionari, spre a-i sili să-i urmeze pilda" [7, p.71-72].

Un alt episod de prigoană a armenilor a avut loc în timpul domniei lui Ștefan Rareș al VII-lea (1551-1552), care la 16 august 1551, în ziua de duminică când armenii serbau Adormirea Maicii Domnului [7, p.66], dorind „să facă un act de pravoslavie și să-și asigure un bun renume" [8, p.56], a poruncit ca toți supușii din țară „trebuie să se întoarcă la credința ortodoxă"; astfel, „cei eterodocși erau persecutați ca eretici". Armenii, fiind percepuți ca eretici, urmau a fi convertiți la ortodoxie. Pe unii armeni domnul țării i-a botezat de bunavoie, „cu giuruințe și cu daruri", pe alții cu sila „i-a botezat" [2, p.3]. Printre măsurile represive care au urmat se înscriu: confiscarea sfintelor vase sau veșminte; arderea cărților bisericești; prinderea episcopului armean cu reședință în Suceava, „împreună cu preoții" [6, p.24]; execuțiile, mutilările și schingiuirile. Printre bisericile devastate și parțial dărâmate se enumeră cele din Hotin, Siret, Iași, Vaslui, Botoșani și Roman, preoții de aici fiind întemnițați [9, p.17]. Ștefan Rareș a silit să se convertească 1000 de familii armenești de sub stăpânirea sa. Acei care n-au consimțit au fost martirizați [7, p.67]. În același timp, domnul Țării Moldovei nu a atentat la clopotele și icoanele din bisericile armene, toate fiind duse în alte biserici [8, p.57].

Totuși, persecutarea comunității armenilor din Țara Moldovei prin măsurile întreprinse de Ștefăniță cel Tânăr și Ștefan Rareș nu au purtat un caracter general, fiind și de o durată scurtă. Prigoana armenilor a fost episodică, situația generală de toleranță revenind la normalitate, elocventă fiind în acest sens domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, supranumit Armeanul (1572-1574) [10, p.391].

Armenii din Basarabia

În Basarabia, anexată de Imperiul Rus, comunitatea armenească a continuat să-și dezvolte îndeletnicirile vechi: meșteșugurile și comerțul [11, p.239-250]. În conformitate cu datele recensământului din 1 iulie 1817, din numărul total al populației Basarabiei de 490.679 de persoane (fără evidența nobililor și coloniștilor), armenii alcătuiau 0,6%. La sfârșitul anilor '30 – începutul anilor '40 ai secolului al XIX-lea în comerțul Chișinăului armenii jucau un rol important, 5,6% din certificatele comerciale eliberate de către Duma orășenească reveneau reprezentanților acestei comunități [12, p.359-360].

După datele recensământului din 1897, în Basarabia locuiau 2080 (0,1%) etnici armeni, dintre care 1293 (0,04%) locuiau în urbe, iar 787 (0,05%) în mediul rural [13, partea XXI, p.3, 70-73.]. Armenii erau atestați în comunități compacte în Cetatea Albă (608), Chișinău (369) și în Ismail (93). La nivel de ținuturi cei mai mulți armeni erau atestați în Chișinău (238), iar cei mai puțini în Hotin (8). Datele statistice din anul 1907 relevă prezența în mediul rural a 415 armeni, dintre care 90 de armeni erau atestați în ținutul Hâncești. Majoritatea armenilor aparțineau confesiunii armene gregoriene, dar în anul 1897 erau atestați 246 de armeni catolici, în mod special la Bălți și Soroca [14].

Antreprenorii armeni contribuiau la dezvoltarea industriei locale: Lusig Ivanovici Goilov, Ivan Manuc-Bei, producători de cărămidă, țiglă și alte articole ceramice [15, p.223-244]; Ivan Asvadurov, proprietar al mai multor unități industriale în Cetatea Albă, inclusiv al unei fabrici de tutungerie [16, p.10-13]. Pe lângă activitățile economice, armenii susțineau financiar inițiativele culturale în beneficiul întregii comunități. Dimitrie-Măgărdici Lusahanovici (1858-1924), provenind dintr-o familie de armeni înstăriți, a fondat o Societate de binefacere la Chișinău și a donat importante sume de bani pentru edificarea Bisericii armenești din Bălți [17].

Personalitatea lui S.D. Urusov

Serghei Dmitrievici Urusov s-a născut la 7(19) martie 1862 în satul Spasskoe, aflat în apropiere de Iaroslavl. Descinde dintr-o veche familie nobiliară, cel mai vechi strămoș fiind cneazul nogai Urus-murza (cca 1540-1610) [18, p.8]. După absolvirea gimnaziului, S.D. Urusov și-a continuat studiile la Facultatea de Istorie și Litere a Universității din Moscova (1881-1885). Ulterior a ocupat mai multe funcții publice, inclusiv cea de vicegubernator al guberniei Tambov, ținut în care S.D. Urusov s-a apropiat de forțele liberale, preferând negocierile cu exponenții opiniei publice. În 1906 a fost ales deputat în Duma de Stat, participând activ la lucrările comisiei agrare. Se alătură masoneriei, făcând parte din loja „Grand Orient de France", din 1912 a

împărtășit idealurile masoneriei politice într-o structură nou-creată „Marele Orient al popoarelor Rusiei".* În noiembrie 1917 a fost ales în Adunarea Constituantă din partea Guberniei Basarabiei pe listele Partidului Libertății Populare. În perioada țaristă S.D. Urusov s-a remarcat în postura sa de politician abil, reformator moderat, liberal cu viziuni tolerante în abordarea problemelor agrară și națională. După lovitura de stat bolșevică a fost arestat de câteva ori, fiind de fiecare dată achitat. În perioada sovietică a ocupat multiple funcții în domeniul economico-financiar. Ultimii ani din viață a lucrat la biblioteca Uniunii Scriitorilor. Din partea bolșevicilor a suferit multiple impedimente, restricții din cauza că „până la revoluție a fost cneaz". La 5 septembrie 1937 S.D. Urusov a decedat.

„Însemnările gubernatorului"

Cneazul S.D. Urusov a publicat lucrarea sa „Însemnările gubernatorului" în anul 1907. Scrierea prezintă un interes deosebit datorită faptului că înaltul demnitar face însemnările în calitatea sa de martor ocular și de participant nemijlocit la evenimentele relevate. Având un caracter memorialistic, lucrarea lui S.D. Urusov include multiple informații cu caracter administrativ, social, etnografic, geografic, militar. Pentru a-i menaja pe unii dintre protagoniștii operei sale, gubernatorul indică în text numai prima literă a numelor proprii, gen: A., R., K. Autorul descrie cele mai memorabile episoade ale activității desfășurate: desemnarea sa în calitate de gubernator al Basarabiei; călătoria spre noua sa destinație; persistența atmosferei tensionate în Chișinău în legătură cu pogromul evreiesc; situația militară din ținut; statutul nobilimii basarabene; organizarea clerului și averea bisericii armene; moravurile și obiceiurile chișinăuienilor; inspectarea localităților principale ale guberniei [19, passim].

Într-un compartiment aparte cneazul S.D. Urusov descrie „cu plăcere" călătoria sa în România, destinația fiind orașul Iași, unde urma să sosească familia regală. S.D. Urusov, la indicația ministrului de interne, urma să-l salute pe regele României din partea împăratului Rusiei. Gubernatorul împreună cu însoțitorii săi au fost cazați în hotelul „Traian". S.D. Urusov a efectuat „20-30 de vizite", discutând ceva mai mul cu șeful cabinetului de miniștri Sturdza, „diplomat iscusit, un bătrân de vreo 75 de ani, experimentat și foarte sârguincios". Manifestația oficială a avut loc la 1 octombrie 1904. S.D. Urusov descrie discuțiile pe care le-a avut cu regele și regina în timpul recepției oficiale „în vechea capitală românească". În zilele următoare S.D. Urusov a fost decorat cu „Ordinul Coroana României de gradul I cu panglică și stea". După expirarea celor cinci zile de aflare a sa la Iași, gubernatorul Basarabiei a pornit spre Chișinău, fiind „flatat de atenția" acordată de regele României, monarh pe care S.D. Urusov îl apreciază foarte înalt [20].

Chestiunea armenească

În anul 1902, cneazul S.D. Urusov exercita atribuțiile de vicegubernator în Tambov, iar la finele lunii mai 1903 a fost înștiințat despre numirea sa în calitate de gubernator al Basarabiei, despre care știa „la fel de mult ca și despre Noua Zeelandă, sau chiar mai puțin" [19, p.11].

Instalat în funcție la Chișinău, demnitarul rus relevă despre existența unor „relații complicate" cu arhiepiscopul armenilor Nerses, un apărător aprig al intereselor Bisericii armene. Arhiepiscopul Nerses Hudaverdian (1844 – 5 martie 1917) a fost numit *Aracinort*† al eparhiei Basarabia-Nor Nahicevan în perioada anilor 1899-1917. Este originar din Vagarșabad, în localitatea natală a absolvit Seminarul „Jarankavoradz"(1862). În paralel a studiat agronomia la Institutul „Mesrob Abovian" din Erevan. Nerses Hudaverdian a obținut în timp toate rangurile ierarhice ale Bisericii armene: arhimandrit (1872), episcop (1879), arhiepiscop (1897). Episcopul Nerses a exercitat multiple funcții în cadrul Bisericii armene: bibliotecar al Bibliotecii Sfântului Scaun în Ecimiadzin; contabil-șef și președinte al Sinodului Congregației în Ecimiadzin. Nerses Hudaverdian s-a opus tentativelor rusești de îngrădire a școlilor armenești, intrând astfel într-un conflict cu procurorul Sinodului. În consecință, din ordinul țarului, a fost exilat pentru o perioadă la Poltava. Prin *Gontag*-ul Catolicosal nr.1073 a fost numit *Aracinort*, părăsind Ecimiadzinul și îndreptându-se spre Chișinău (3 octombrie 1899) [21, p.196-197]. Stabilindu-se la Chișinău, arhiepiscopul Nerses Hudaverdian reprezenta și apăra în continuare interesele comunității armenești nu doar din Basarabia, dar și din Ucraina, numindu-l în fruntea coloniei armene gregoriene din Harkov pe preotul Srapion Samuelian, care a contribuit la deschiderea pe lângă biserică a unei școli armenești [22].

---

* *Великий восток народов России (ВВНР).*
† Primat sau Eparh al Bisericii Armene.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.110-114

Ministrul de Interne V.K. Pleve[**] a dispus ca Biserica armeană gregoriană să fie lipsită de avere şi capitaluri care urmau să treacă în gestiunea statului. Această decizie a fost determinată de faptul că printre revoluţionari şi opozanţi ai guvernului se remarcau în număr mare etnicii armeni. Implementarea acestui ordin le-a revenit gubernatorilor. Catolicosul armenilor a poruncit în eparhiile din subordine să nu se supună cerinţelor autorităţilor în privinţa predării bunurilor şi banilor. Totodată, ministerul de Interne forţa evenimentele, expediind şi instrucţiunile elaborate în acest sens: exproprierea averilor şi banilor urma a fi încredinţată funcţionarilor locali, fără vreo apartenenţă de rudenie sau de alt gen la populaţia armenească.

S.D. Urusov recunoaşte că misiunea era „dificilă şi neplăcută", dar pentru a o îndeplini a decis să recurgă la o soluţie, deja aplicată de mai multe ori: „de a trece cu vederea instrucţiunea ministerului, acţionând în contrariul ei" [19, p.142-143]. Gubernatorul a invitat în audienţă pe un „armean, căsătorit cu armeancă, care avea o influenţă mare asupra clerului local" şi ocupa o funcţie înaltă în administraţie. Pentru a-l convinge pe armeanul (A), numele căruia nu-l specifică, cneazul a invocat dispoziţia venită de sus şi datoria civică a fiecărui supus. Astfel, armeanul a căzut de acord să medieze procesul de expropriere a bunurilor şi banilor de la clericii armeni. În continuare, S.D. Urusov relevă că au regizat şi pus în aplicare o „comedie". A mers în vizită la arhiepiscopul Nerses, mirându-se de faptul că încă nu pleacă la Odesa, unde era aşteptat de medici pentru investigarea şi tratarea unei boli mai vechi. Arhiepiscopul a stabilit ziua plecării, iar după ce a părăsit oraşul, armeanul (A), împuternicit de gubernator împreună cu alţi funcţionari, a purces la inspectarea instituţiilor Bisericii armene, unde de fiecare dată absolut „întâmplător se afla contabilul în faţa casieriei deschise". La înaintarea cerinţei de a preda autorităţilor banii încasaţi şi documentele, contabilul refuza şi se dădea la o parte. Funcţionarii luau cartea de evidenţă a banilor, în care erau fixate recent totalurile încasărilor. Au fost expropriate sume băneşti, hârtii de valoare, acte de vânzare, ipotecare. Funcţionarii fixau documentar în registrele financiare ale instituţiilor expropriate sumele sustrase, iar contabilii de acolo formulau protestele în scris, confirmând şi sumele preluate de stat. După expirarea procedurii, adversarii îşi luau rămas bun, retrăgându-se pe la case.

Prin măsurile întreprinse, S.D. Urusov a reuşit aproape imposibilul: executarea instrucţiunilor imperiale fără a leza substanţial interesele comunităţii, în mod special ale Bisericii armeneşti. Astfel, dacă în alte regiuni ale imperiului măsurile de expropriere a bunurilor şi banilor de la clericii armeni au fost însoţite de tensiuni şi conflicte dintre autorităţi şi armeni, în Chişinău totul s-a desfăşurat foarte calm [19, p.142-143].

După asasinarea lui V.K. Pleve, guvernul rus a renunţat la măsurile de expropriere a bunurilor şi banilor de la comunitatea armeană. Gubernatorul Basarabiei S.D. Urusov scria: „Cu Nerses am rămas amici, dar în discuţiile ulterioare nu am pomenit niciodată de acel abuz, pe care l-am comis faţă de clerul armean, aflat în subordinea sa" [19, p.142-143].

Concluzii

Cneazul S.D. Urusov, „unul dintre guvernatorii cuminţi ai Basarabiei" [23, p.484], a reuşit să soluţioneze „chestiunea armenească" prin măsuri opuse indicaţiilor venite din partea guvernului imperial. Dialogând cu mult tact şi diplomaţie cu înaintaşii comunităţii armeneşti, S.D. Urusov a identificat atât persoanele, cât şi modalităţile prin care armenii, în mod special reprezentanţii clerului, au cedat de bunăvoie o parte din bani şi proprietăţi în favoarea statului. În rezultatul acţiunilor întreprinse de către S.D. Urusov, a fost evitată o confruntare directă cu armenii basarabeni, comunitatea cărora, prin cedările materiale făcute, şi-a păstrat intacte statutul şi privilegiile de odinioară.

Referinţe:

1. ARAPU, V. Prigoana Armenilor vizavi de imaginea celuilalt în Ţara Moldovei (sec. XVI). În: Buletin informativ al Simpozionului Naţional *Rolul Mănăstirii Secu în viaţa religioasă a Ţării Moldovei*, II. Piatra-Neamţ: Cetatea Doamnei, 2016, p.197-211. ISSN 2392-6988; ISSN-L 2392-6988
2. HAŞDEU, B.P. Armenii în România (Partea I). În: *Columna lui Traian*, Anul I, 27 iunie 1970, nr.30, p.3.
3. TAVITIAN, S. *Armenii dobrogeni în istoria şi civilizaţia românilor (125 de ani de la revenirea Dobrogei în cadrul statului naţional românesc).* Constanţa: EX PONTO, 2003. 208 p.

[**] Veaceslav Constantinovici von Pleve (1846-1904), om de stat, a fost senator (1884), consilier de stat (1895), consilier secret (1895). La 4 aprilie 1902 a fost numit ministru de Interne, iar la 15(28) iulie 1904 a fost asasinat de eserul Egor Sazonov. A promovat o politică dură, represivă faţă de opoziţie şi mişcările revoluţionare.

4. HAȘDEU, B.P. *Istoria toleranței religioase în România*. București: Saeculum; Chișinău: Știința, 1992. 79 p. ISBN 5-376-01540-8
5. DAN, D. *Armenii ortodocși din Bucovina*. București: Zamca, 2010. 89 p. ISBN 978-606-92012-2-0
6. DAN, D. *Etnii bucovinene. Armenii, Evreii, Lipovenii, Rutenii, Ţiganii.* Suceava: Muşatinii, 2012. 350 p. / http://www.dragusanul.ro/wp-content/uploads/Etnii_bucovinene.pdf [Accesat: 21.02.2017].
7. SIRUNI, H.Dj. Cronica armenilor din România. Partea VII. Anul 1551. În: *ANI. Revistă de cultură armeană*, Anul II, Vol.III. Bucureşti, 1938, p.66-72.
8. MESTUGEAN, V. *Istoria armenilor de la căderea regatului până în zilele noastre*. București: Institutul de Arte Grafice „Speranța", 1926. 180 p.
9. RUSU, N. *Însemnări despre comunitatea armeană din Roman*. București: Ararat, 2013. 82 p. ISBN 978-606-688-002-2
10. ARAPU, V. Toleranță și intoleranță față de comunitatea armenilor în Țara Moldovei (sec. XVI). În: *Conferința științifică internațională „Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației".* Vol.II. Cahul: Universitatea de Stat „B.P. Haşdeu" (Tipografia „Centrografic"), 2016, p.387-391. ISBN 978-9975-914-90-1 / 978-9975-88-011-4
11. TOMULEȚ, V. Activitatea comercială a negustorilor armeni în Basarabia în prima treime a sec. XIX. În: *Tirageţia*, Anuar IV-V. Chișinău: Muzeul Naţional de Istorie a Moldovei, 1997, p.239-250.
12. TOMULEȚ, V. *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868).* Iași: Tipo Moldova, 2015, p.359-360. ISBN 978-606-676-778-1
13. *Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г.* III. *Бессарабская губерния.* Санкт-Петербург: Издание Центрального Статистического Комитета Министерства Внутренних Дел, 1905, XXIV. 254 с.
14. БЕРГ, Л.С. *Население Бессарабии. Этнографический состав и численность.* Петроград, 1923 / http://landeshe.livejournal.com/364603.html [Accesat: 11.04.2016].
15. TABUNCIC, S. Noi cercetări asupra producției tegulare din Basarabia (sec.XIX – prima parte a sec. XX). În: *Anuarul Institutului de Istorie. Materialele sesiunii ştiinţifice anuale din 23 decembrie 2015. Academia de Ştiinţe a Moldovei.* Chișinău: Institutul de Istorie, Stat și Drept, 2016, p.223-244. ISBN 2345-1939
16. SAHAGHIAN, A. Oameni din Cetatea Albă. Familia Asvadurov. În: *Ararat. Periodic al Uniunii armenilor din România,* Anul XXIII, 1-31 iulie 2012, nr.13-14(490-491), p.10-13 / http://www.araratonline.com/wp-content/uploads/bsk-pdf-manager/2012_Ararat_13-14_iulie_200.pdf [Accesat: 18.04.2016]
17. Dimitrie-Măgărdici Lusahanovici (1858-1924). În: http://personalitati.araratonline.com/lusahanovici-dimitrie-magardici-1858-1924/ [Accesat: 05.02.2017]
18. ХАЙЛОВА, Н. *Князь С.Д. Урусов*, с.8. / http://www.rusliberal.ru/books/Hajlova_URUSOV.pdf [Accesat: 27.01.2017]
19. УРУСОВЪ, С.Д. *Записки губернатора. Кишинёвъ 1903-1904 г.* Изданiе В.М. Саблина. Chișinău: Litera AVN (Combinatul Poligrafic), 2011. 344 p. ISBN 978-9975-74-068-5
20. Поездка в Румынию по высочайшему повелению. Яссы. Румынская королевская семья. Мнение короля о России. Кармен-Сильва. Обед в мэрии (Глава одиннадцатая). В: Князь С.Д. Урусов. *Записки губернатора* / http://oldchisinau.com/lib/urusov/urusov-zapiski_gubernatora-11.html [Accesat: 01.02.2017]
21. JEAMGOCIAN, E. *Catedrala armeană din București*. București: Ararat, 2008. 433 p. ISBN: 978-873-7727-473
22. Армянские религиозные общины Харькова (1900-1917) в контексте истории армянской церкви в Украине. В: *„Вісник",* Випуск 41, 2009 / http://history.vn.ua/journal/41_09/13.html [Accesat: 30.01.2017]
23. BOLDUR, A. *Istoria Basarabiei*. Bucureşti: Victor Frunză, 1992. 543 p. ISBN 5-85886-027-3

Prezentat la 19.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.115-122

CZU: 930(498.4)"12":930(498)"19"

TRANSILVANIA SECOLULUI AL XIII-LEA ÎN LUCRĂRILE DE SINTEZĂ. STUDIU ASUPRA ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE DIN SECOLUL XX. ÎN CĂUTAREA ISTORIEI OFICIALE

Erich Noris SZAKÁCS

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (România)

În articolul de față ne-am propus să analizăm lucrările de sinteză referitoare la istoria românilor, fiind discutată imaginea spațiului tranislvănean și rolul jucat de el în istoria românilor. Repetatele modificări teritoriale, specifice primei jumătăți a secolului XX, și deflagrațiile majore consumate în această perioadă stârnesc momente de intensă încordare sociopolitică între România și Ungaria. Aceste tensiuni, care mocnesc în rândurile oamenilor politici ai vremii, vor cunoaște și o nuanță socială, însă nici istoricii nu au făcut abstracție de conjunctură. Exercițiul scrierii istorice a cunoscut o linie direcționată în mare parte de situația politică a vremii. Prezenta cercetare are un rol exhaustiv și interpretativ, punând în valoare un bilanț cantitativ și calitativ al lucrărilor care fac referire la Transilvania în secolul al XIII-lea. Se urmărește creionarea liniilor interpretative propuse de istoricii români, în virtutea exigențelor ideologice și politice. Astfel, până la prăbușirea regimului comunist, sunt radiografiate schemele și nuanțele hermeneutice, sub forma Istoriei oficiale.

Cuvinte-cheie: *istoriografie, comunism, istorici români, sinteze, istorie oficială, ideologie, interpretare.*

**TRANSYLVANIA OF THE THIRTEENTH CENTURY IN THE WORKS OF SYNTHESIS.
STUDY ON ROMANIAN HISTORIOGRAPHY IN THE TWENTIETH CENTURY.
LOOKING FOR THE OFFICIAL HISTORY**

The main aim for this research is to analyze the synthesis works on the history of Romanians being discussed the image and role of Transylvania in the Romanian history. Repeated territorial changes which are specific to the first half of the XXth century and major conflicts during this period arouse intense moments of socio-political tension between Romania and Hungary. These tensions that simmer among politicians of the time, will embrace also a social nuance, and historians and their works are also implied. The historical writing experienced a very conplex which is drawn as a mirror for the time and the strained general context. The researches have an exhaustive and interpretive role, highlighting a balance of quantitative and qualitative work that refers to Transylvania in the XIIIth century. One of our targets is to outline the proposed interpretative lines of the Romanian scholars, under the ideological and political exigencies. Thus, until the collapse of the communist regime the researches are analyzed schemes and hermeneutic trend of the so-called Official history.

Keywords: *historiography, communism, Romanian scholars, synthesis, official history, ideology, interpretation.*

Istoria României sau *istoria românilor*

Secolul al XX-lea, mai precis – primele decenii ale acestuia, reprezintă maturizarea scrisului istoric românesc. Acest moment coincide chiar cu întocmirea marilor sinteze de istorie a românilor [1, p.11-12]. Totuși, pentru a putea înțelege contextul apariției sintezelor de la începutul secolului al XX-lea și evoluția în deceniile tardive ale acestuia, este necesar să facem câteva precizări la ultimele decade ale veacului al XIX-lea. Bogdan Petriceicu Hașdeu este primul istoric care scrie o sinteză ilustrantă de istorie a românilor, după paradigma școlii romantice târzii [2]. Amintim cele două volume ale lui Hașdeu alături de sinteza frangmentară semnată de Eudoxiu Freiherr von Hurmuzaki, începută în aceeași perioadă, dar finalizată ceva mai târziu [3]. În timpul ultimelor două decade ale secolului al XIX-lea cunosc lumina tiparului alte două lucrări semnificative pentru evoluția scrisului istoric românesc. Prima dintre ele este sinteza lui Alexandru D. Xenopol [4], care încadrează șase volume, iar a doua o reprezintă manualul de istorie a românilor semnat de Grigore Tocilescu, apărut în 1899 [5]. Același Tocilescu va avea o contribuție semnificativă pentru scrierea istoriei românilor în limbile de circulație internațională, în anul 1920 publicând în franceză o lucrare [6] care făcea referire pentru prima dată la Transilvania, ca la un teritoriu încadrat statului român. Amintim toate aceste lucrări deoarece nu putem face abstracție de influența pe care au avut-o în privința lucrărilor din prima jumătate a secolului al XX-lea și de importanța pentru maturizarea scrisului istoric din România.

Trebuie amintit că, înaintea anului 1908, nu a fost folosit deloc titlul *Istoria României*. Singura formă utilizată până în acel punct era de istorie a românilor, Dimitrie Onciul fiind primul istoric care a semnat o

lucrare sub titlul *Istoria României* [7]. Sintagma va avea câștig de cauză și continuitate la nivel oficial. Câteva decenii mai târziu, secția de istorie a Academiei Rebuplicii Populare Române va publica sintezele de istorie națională sub același titlul – *Istoria României*. Istoria românilor reprezintă un titlu care face referire la întreg poporul român și cunoaște o întindere geografică largă, nefiind limitată la granițele statului național. Pe de altă parte, istoria României reprezintă trecutul teritoriilor încadrate în granițele românești și a fost preferată de istorici în a doua jumătate a secolului al XX-lea [8, p.17-22].

Pentru spațiul românesc și scrierea istorică românească, momentul „Marii Uniri", din 1918, a reprezentat un punct esențial. Evenimentul a influențat profund direcțiile și temele abordate de istoricii vremii. Țelul principal l-a reprezentat cimentarea dreptului istoric al României asupra Transilvaniei și a tuturor teritoriilor proaspăt încadrate. În acest sens, probabil cea mai importantă figură a primei jumătăți de secol a fost cea a lui Nicolae Iorga. Acesta a marcat profund scrierea istorică interbelică, influențând un număr mare de istorici români.

Nicolae Iorga se înscrie în tiparul istoricilor români ai vremii, care abordează în subsidiar tema unității naționale românești. Direcțiile propuse de el fac referire la continuitatea românească pe teritoriul României interbelice, iar în această ecuație putem calcula și aportul transilvănean. Iorga este și autorul *Istoriei Românilor* [9], care a fost publicată în 10 volume și care a cunoscut lumina tiparului în intervalul temporal 1936-1938. Cele 10 volume vor cunoaște un succes subliniat de traducerea lor în limba franceză între anii 1937 și 1945 [10].

Lucrarea lui Iorga, redactată în limba germană, referitoare la trecutul poporului român, a fost tradusă și în limba română în anul 1985, de către Georgeta Penelea, sub titlul *Istoria poporului românesc.* Lucrarea se înscrie cu ușurință în tiparul metodologic al perioadei interbelice, abordând într-un sens național trecutul, inclusiv secolul al XIII-lea. Extrapolarea importanței națiunii române în cadrul trecutului transilvănean sunt subliniate prin expunerea teoriei continuității, care arată „originea veche a românilor în Transilvania, care era *Terra Blaccorum et Bissenorum"* [11, p.113]. De asemenea, în rândurile lucrării lui Iorga se regăsește o înclinație spre a conferi o nuanță națională confesiunilor, bisericilor. Astfel, suferința bisericii ortodoxe române este conturată în contextul trimiterii cavalerilor teutoni pentru a lupta împotriva cumanilor, fapt care s-a desfășurat cu știrea suveranului pontif. Încercările de subordonare a bisericii românești și de uniformizare jurisdicțională, pentru încadrarea lor în regatul Ungariei, au declanșat încercări, la nivelul populației autohtone, de a păstra viabilitatea instituțiilor bisericești și laice. Numai așa au putut păstra populațiile nuanța eterogenă a jurisdicției (naționale, după cum spune chiar Iorga) sudului Transilvaniei (secuii – primores; românii-cnezi) [12, p.115].

Încercările de subordonare a populației românești, în viziunea lui Iorga, au eșuat atunci când regele maghiar, „cu lăcomia sa", a început să se certe cu teutonii pentru posesiuni. Iorga amintește că ordinul de monahi-cavaleri beneficia de exempțiune din partea Sfântului Scaun, însă subliniază că regele maghiar, deși avea cunoștiințe despre acest fapt, l-a ignorat cu desăvârșire [13, p.116-117].

Momentul marii invazii tătare reprezintă patul germinativ cosmogoniei anarhice din regatul Ungariei; ordinea va fi schimbată, iar regii maghiari vor pierde o bună parte din autoritate, inclusiv în zona Transilvaniei. Autoritatea nu a fost singura lezată în Transilvania, după invazie, ci aceasta a suferit demografic, economic, militar, social etc.. După acest moment apar conflictele tată-fiu dintre Bela, regele Ungariei și Ștefan, ducele Transilvaniei. Ambițiile lui Ștefan de a deveni rege au conturat o contestare a autorității regelui Bela, care a condus la un conflict sângeros. Ștefan va ajunge într-un final rege în 1270, fiind din punctul de vedere al lui Iorga ultimul moment din secolul al XIII-lea în care regii maghiari au jucat un rol de putere în Balcani. Până la venirea Angevinilor regatul Ungariei va fi lovit de anarhie și dezordine, de jocuri de putere între baronii regatului, regii neavând autoritatea să se opună acestei situații. Istoricul afirmă că în acest context, dedublat de o depreciere a puterii bulgarilor, se naște „statul român", care va lupta pentru neatârnarea sa, la sfârșitul secolului al XIII-lea [14, p.123].

În aceeași ordine de idei, primele decenii de secol XX scot la suprafață lucrări cu un puternic caracter polemic, vehiculat la nivelul discursului istoric româno-maghiar. Nu de puține ori, dialogul etnico-național cunoaște un transfer la nivel confesional. În acest sens, Augustin Bunea subliniază că situația stagnării națiunii române, în cadrul procesului general de dezvoltare a civilizației, este datorat maghiarilor. Bunea este sigur că românii și-ar fi construit și consolidat propriile episcopate, însă imposibilitatea ducerii acestui proces la bun sfârșit este consecința acțiunii personalului biserices și a celui laic din rândul maghiarilor. Acțiunea nocivă a regilor Ungariei a întârziat procesul până la sfârșitul secolului al XIII-lea, când s-au format Țara Românească și Moldova [15, p.169-170].

Autorul relatează momentul venirii teutonilor, accentuând neatârnarea acestora de episcopul Transilvaniei, beneficiind de scutire de la papa Honoriu al III-lea. Abordarea etnică și națională a trecutului transilvănean are ca nucleu mediul bisericesc. Grupările etnice sunt analizate în funcție de scheletul confesional al regiunii unde aceştia viețiuesc. Episcopia Transilvaniei are o importanță marginală în opera lui Bunea, punctul central pentru secolul al XIII-lea fiind scaunul pastoral al Milcoviei.

Secolul al XIII-lea, în compendiul de Istoria României, elaborat în anul 1960, se înscrie în sfera responsabilității unuia dintre cei mai activi istorici ai perioadei comuniste, Ștefan Pascu. Desigur, supravegherea în vederea realizării acestor volume se afla în mâinile partidului, care avea grijă ca lucrarea să conțină și elemente care vin să întărească și să legitimeze ideologia. De altfel, compendiile erau publicate sub auspiciile Academiei Rebuplicii Populare Române, reprezentând de fapt poziția partidului și a istoricilor români față de trecut – în cazul nostru cel transilvănean din secolul al XIII-lea [16]. Densitatea precară a populației maghiare în Transilvania explică manevra de colonizare a regilor maghiari, atât în ceea ce privește populația secuiască, cât și cea săsească. Pascu se grăbește să acuze istoriografia „burgheză" că modifică intenționat cauzele venirii coloniștilor. Nu condițiile naturale au influențat această mişcare (ploi, inundații etc.), ci transformările socio-economice din Flandra au reprezentat cu adevărat factorul declanșator [17, p.76-77].

Pentru siguranță și expansiune au fost aduși și cavalerii teutoni, care aveau menirea de a-i extinde posesiunile regelui maghiar, în partea meridională, și de a catoliciza populația românească din această zonă [18, p.79]. Este foarte clară buna prietenie a maghiarilor, sașilor și secuilor cu românii, aceştia muncind paşnic şi dorind o dezvoltare a regiunii. În viziunea istoricului, teutonii erau cei care urmăreau scopuri de cotropire în Transilvania, precum și la sudul acesteia. După colonizare urmează momentul dezvoltării masive a feudalismului, până atunci țăranii români locuind în obști sătești libere. Nobilimea maghiară și clerul catolic sunt principalii complici ai regelui în procesul de aservire a țăranilor liberi. Tot prin aceste demersuri a fost promulgată și Bula de aur din 1222, când puterea unor nobili s-a resimțit, îngrădind chiar autoritatea regelui. Încă se simte o puternică amprentă ideologică asupra scrierii istorice, existând vădite tendințe de a accentua rolul maselor, al țărănimii și de a pune într-o aură negativă acțiunile nobilimii și ale bisericii [19, p.81-83]. Un fapt interesant este că istoricul acordă câteva subcapitole „aservirii țăranilor" de către nobili, în care descrie de fapt stratificarea socială. Evoluția ierarhiei sociale duce însă la o inevitabilă aservire a claselor muncitoare, sporind puterea și posesiunile nobilimii. Este lesne de observat atenția specială acordată clasei țărănimii și cotropirii acesteia, al cărei exeget este Ștefan Pascu.

Într-un subcapitol foarte restrâns istoricul discută și organizarea administrativ-teritorială a Transilvaniei. Aici sunt amintite comitatele, care reprezentau un aparat administrativ sub comanda regelui, dar care au intrat și în zona de influență a potentaților locali. Conservarea instituției voievodatului a fost posibilă prin împotrivirea populației băştinaşe față de importarea modelelor occidentale de organizare administrativă. Prin numirea voievodului în Transilvania, regii maghiari recunoşteau vechile instituții ale băştinaşilor. Istoricul amintește de o luptă a populației românești pentru păstrarea propriilor instituții cu origini ancestrale, care a dus la o evoluție separată a Voievodatului Transilvaniei de regatul maghiar și a conferit această notă distinctă a ei de-a lungul întregului segment temporal medieval [20, p.85-94].

În anul 1969 este publicat un nou volum [21] de către o echipă numeroasă de cercetători, urmând dorința noului secretar general al Partidului Comunist, Nicolae Ceaușescu, de a trasa o nouă linie a istoriei naționale. Perioada primilor ani din regimul ceaușist păreau a avea consecințe pozitive asupra scrierii istorice din mai multe puncte de vedere. Revenirea regimului la o serie de accente naționale a reprezentat o bună oportunitate pentru istoricii români de a trata teme noi. Aroma libertății și avântul diversificării temelor de cercetare au fost estompate de anii care au urmat, exercițiul scrierii istorice fiind constrâns să se concentreze aproape exclusiv pe tratarea unor teme legitimatoare a regimului de la București. Tematicile istorice erau dictate de către vârful partidului, Ceaușescu cenzurând îndeaproape scrierea istoriei [22, p.155-157]. Volumul din anul 1969 a strâns o echipă consistentă pentru elaborarea acestuia, fiind compusă din Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, Ion Oprea, Ștefan Pascu, Aron Petric, Alexandru Porțeanu și Gheorghe Smarandache. Desigur, secolul care ne interesează a fost abordat de Ștefan Pascu, istoricul partidului în problematica veacurilor medievale. Compendiul de istorie a românilor este revizuit la cerințele aceluiași Nicolae Ceaușescu.

După anul 1971, în România se declanșează revoluția culturală, după vizitele efectuate de Nicolae Ceaușescu în Republicile Populare Chineză și Nord-Coreeană. Revoluția a avut repercusiuni profunde asupra scrierii istoriei. Aceasta a vizat în principal două aspecte: restabilirea locului istoricului în societate și reconfigurarea

unor tendințe și teme în istoriografie. Nemulțumirea partidului față de munca istoricilor a constrâns la elaborarea unor noi lucrări glorificatoare la adresa României, dar mai ales a partidului comunist [23, p.157-159].

Ediția din 1969 cunoaște o revizuire și reeditare în anul 1974. Compendiul din anul 1974, sub coordonarea academicianului Ștefan Pascu, tratează teme cunoscute deja istoriografiei românești, însă și câteva aspecte noi. Provinciile care compun statul românesc sunt tratate oarecum comparativ, având un aport atent raționalizat la trecutul României. Sunt discutate diverse momente „semnificative" din istoria românilor. Pentru Transilvania, momentul colonizării sașilor, dar și a teutonilor, reprezintă punctul începutului conviețuirii acestora cu populația autohtonă, adică românii. Amiciția sașilor și a teutonilor cu românii are ca fundament lupta împotriva abuzurilor claselor conducătoare și munca prestată de aceștia pentru evoluția societății. Desigur, toate aceste trăsături creionează în ce măsură ideologia marxistă a umbrit cercetarea istorică, conferind veșnic maselor rolul principal în evoluția istorică [24, p.100-101].

Motorul evoluției economice l-au reprezentat, pe de o parte, invențiile în domeniul mineritului și agriculturii. Un fapt important reprezintă depășirea nevoilor populației de către producția locală. Pasul logic este reprezentat de dezvoltarea comerțului cu Bizanțul și părțile rusești [25, p.102-103], fiind marginalizat rolul Occidentului, în virtutea situației internaționale în care România se afla în momentul scrierii compendiului. Realitățile sociale și stratificarea societății sunt tratate comparativ în cele trei provincii românești, suferind un oarecare proces de nivelare în opera lui Pascu.

Una dintre temele tratate în rândurile compendiului, de altfel foarte des întâlnită și discutată de istoriografia română, este marea invazie tătară. Aceasta este privită ca un obstacol în evoluția statelor românești, distrugând tot ce masele au reușit să construiască până în acel moment și subjugând un număr mare de oameni. Dominația de natură diferită în teritoriile românești explică nivelul diferit de dezvoltare al regiunilor intracarpatice față de cele extracarpatice, pentru o oarecare perioadă. Toată această demonstrație subliniază autonomia Transilvaniei în cadrul regatului Ungariei, iar în virtutea acestei autonomii s-au conservat și cnezatele și voievodatele românești, până târziu [26, p.105-106]. Desigur, paradigma după care istoricul clujean scrie în 1974 această carte este asigurată de linia partidului. Temele tratate nu aduc o perspectivă cu adevărat nouă, confirmând materialismul istoric promovat de regim. Rolul maselor era cel decisiv în orice desfășurare evenimențială, iar integritatea națională avea un parcurs milenar. Toate evenimentele descrise de Pascu convergeau încă din secolul al XIII-lea către întregirea poporului și aveau rolul vădit de a legitima istoric realități ale secolului XX.

O altă lucrare publicată în anul 1989, referitoare la trecutul românilor, este cartea lui Vlad Georgescu. Opinia autorului referitoare la istoria poporului român este schițată în linii foarte generale. Informațiile nu aduc un punct de vedere nou, ci conferă imaginea unei continuități a liniilor propuse de istoriografia română până în acel moment. Lucrarea este o sinteză, care citează majoritatea compendiilor premergătoare acesteia. Singura diferență sesizabilă o reprezintă relaxarea accentului pus pe rolul maselor muncitoare. Contribuția acestuia la linia istoriografică este limitată atât din punct de vedere calitativ, al inovației, cât și din punct de vedere cantitativ, lucrarea având limite de paginație destul de reduse [27].

Odată cu prăbușirea regimului comunist în Europa și în România, istoricii diversifică temele de cercetare. Statutul istoricilor se schimbă, iar statutul istoriei cunoaște oscilații. Aerul polemic specific istoriografiei premergătoare comunismului revine, propunând o poziționare dihotomică a istoricilor români și a celor maghiari. Istoria bisericii reprezintă un domeniu în care istoricii români și maghiari au avut un aport substanțial. Un accent vădit este pus pe studiul demografic și pe situația confesională a Transilvaniei în secolul al XIII-lea. În această ordine de idei, Ioan-Aurel Pop atrage atenția asupra numărului mic de documente care poate ajuta la stabilirea situației demografice a Transilvaniei pentru secolul al XIII-lea. Desigur, autorul afirmă că populația Transilvaniei era multietnică și, probabil, se afla într-o perpetuă metamorfozare. Mărturiile care fac referire la populația românească din această perioadă aparțin mai ales autorităților în a cărei sferă de influență au intrat românii sau instituțiilor ecleziastice [28, p.19]. De altfel, istoricul aduce în discuție prezența în număr substanțial a românilor, pomenind documentele care atestă deposedarea românilor de proprietăți, în favoarea noilor veniți.

Pentru secolul XIII, din punct de vedere demogrtafic, a fost foarte importantă colonizarea. Aceasta are nuanțe mai ales germanice, însă au fost aduse și alte etnii, care s-au așezat cu un scop precis și de cele mai multe ori și într-un loc bine delimitat. Acest fenomen este important, deoarece el este specific secolului al XIII-lea, ultimilor arpadieni, după instalarea casei de Anjou, colonizarea pierzând drastic din dimensiuni [29, p.26-27]. La fel de important, consideră istoricul, este să privim către structura confesională a regatului

în secolul al XIII-lea. Dacă până acum pluralismul lingvistic, etnic sau confesional a fost tolerat, din secolul al XIII-lea se nasc tensiuni între taberele de „creştini şi schismatici”. Aceste neînţelegeri apar mai ales în contextul cruciadei a IV-a, pornită dinspre apus către Constantinopol [30, p.29].

Un tratat de istorie a României, care a fost publicat în primul deceniu postdecembrist (în anul 1998), a fost pregătit de câţiva istorici de renume, printre care numărăm şi cercetători străini care s-au ocupat de trecutul românesc. Amintim numele lui Şerban Papacostea, ale lui Mihai Bărbulescu, Pompiliu Teodor, Keith Hitchins sau Dennis Deletant. Ediţia din anul 1998 [31] cunoaşte şi o ediţie revăzută şi adăugită, publicată în anul 2012 [32]. Istoricul care s-a ocupat de segmentul medieval al compendiului de faţă este Şerban Papacostea. Denominaţiunea subcapitolului care tratează Transilvania cunoaşte o precizie terminologică ce ne perimite să observăm atenţia istoricului la contextul secolului al XIII-lea. Acesta se numeşte „Românii din Voievodatul Transilvaniei”, fiind printre primele lucrări care nu a aciuat spaţiului transilvănean titlul de ţară românească.

Secolul al XIII-lea în Transilvania este tratat marginal, accentul la nivelul rândurilor fiind plasat pe secolul al XIV-lea. Totuşi, referirile la populaţia românească din Transilvania subliniază politica exclusivistă promovată de regatul maghiar. Românii erau excluşi din viaţa publică a regatului, măsurile fiind adoptate mai ales din raţiuni confesionale. Excluderea românilor din regimul congregaţional şi sporirea influenţei şi puterii nobilimii maghiare, secuieşti şi săseşti, a dus la promovarea unor comportamente vădit antiromâneşti [33, p.134-135]. Abordarea istoricului român ilustrează o precizie terminologică, la care acesta apelează în contextul secolului al XIII-lea. Modul în care Papacostea face referire la acest secol este unul general, fără multe trăsături particulare, volumul fiind redus ca număr de pagini. Multe dintre ideile expuse în discursul istoric îndeamnă la polemică, regăsindu-se la nivelul rândurilor părţi ale documentelor sau afirmaţii fragmentare care sunt rupte de context şi plasate şi analizate prim prisma ierarhiilor de valori caracteristice secolului curent.

Un alt compendiu care continuă linia lucrărilor de sinteză ce doresc creionarea unei istorii naţionale complete, care să încadreze toate provinciile, este reprezentat de lucrarea lui I.Cândea, V. Sârbu şi S. Pandrea [34]. Autorii tratează secolul al XIII-lea ca fiind momentul în care stăpânirea maghiară se extinde asupra Transilvaniei. Elementele româneşti, autohtone au fost reprimate de autorităţile maghiare, care au oferit privilegii coloniştilor şi au determinat populaţia românească să migreze în zonele extracarpatice [35, p.132]. Dorinţa regilor maghiari era de a acapara gurile Dunării şi a ajunge la Marea Neagră, iar pentru a atinge acest scop au adus colonişti. În 1211 au fost aduşi teutonii pentru a lupta pentru idealurile ungurilor. Teutonii au avut parte de privilegii largi, de o autonomie clară, însă trebuiau să dea ascultare regelui maghiar. Aceştia au încălcat înţelegerea şi au fost alungaţi de Andrei al II-lea, pornind o adevărată expansiune spre sud. Tendinţa autorilor este de a păstra linia venită din perioada comunistă, care păstrează limbajul specific epocii (nobili cotropitori) şi care oferă desfăşurării istorice o nuanţă populară, a maselor [36, p.133-135].

Invazia tătară a avut un efect dezastruos pentru ţările române. Autorii identifică în mod interesant două direcţii de acţiune ale contingentelor tătare. Primul merge către Panonia, unde luptă împotriva regelui Bela, care este învins şi fuge din calea tătarilor, iar cel secund acţionează în „ţările române”. Abordarea este interesantă, căci autorii transpun o imagine a teritoriului româniei actuale, în secolul al XIII-lea, ori altfel nu ne explicăm de ce a doua direcţie a tătarilor ar fi îndreptată împotriva Transilvaniei şi a zonelor extracarpatice, pomenite într-un mod care ne-ar duce cu gândul la oarecare legături speciale între aceste spaţii [37, p.138-139].

Ion Bulei este un alt istoric, care în anul 2007 publică o lucrare referitoare la istoria românilor, tratată într-un sens general, fără a aprofunda un eveniment aparte. Dimpotrivă, tratarea generală a trecutului conturează o viziune oarecum exclusivistă, autorul aducând în discuţie doar momentele pe care, printr-o metodă subiectivă, le selectează ca având un nivel ridicat de importanţă în cadrul desfăşurării istorice. Ion Bulei tratează în cartea sa în linii largi evoluţia Transilvaniei în secolul al XIII-lea. Acesta oferă informaţii despre numărul redus al maghiarilor, care au avut nevoie de mai multe secole pentru a se înstăpâni peste Transilvania, peste populaţia româno-slavă preexistentă. Invazia tătară de la 1241-1242 o tratează ca având şi efecte pozitive asupra românilor din spaţiul intra- şi extracarpatic. El afirmă că invazia a oprit expansiunea maghiară şi a oferit răgaz românilor să-şi dezvolte oarecum propriile instituţii [38, p.135-137].

În 2008 este publicată o lucrare, care încadrează culegeri de lecţii semnate de Alexandru Baboş şi Miron Brezoiu, referitoare la isitoria militară a României. Secolul al XIII-lea este aproape omis de autorii lucrării, fiind pomenit doar în contextul general al evului mediu. Organizarea militară specifică evului mediu este oarecum discutată uniform, fiind extinsă şi asupra spaţiului românesc. Spaţiul românesc a cunoscut, desigur, influenţa papalităţii, dar în aceeaşi măsură a întreţinut relaţii şi cu Bizanţul [39, p.29-30].

Cele mai complete lucrări de sinteză a istoriei românilor sunt reprezentate de volumele publicate în cadrul Editurii Academiei Române [40]. Lista istoricilor care au participat la cercetările legate de secolul al XIII-lea este formată din Thomas Nägler şi Ferenczi István, fiind completată de Ştefan Pascu şi Victor Spinei. Thomas Nägler şi Ferenczi István radiografiază aducerea coloniştilor şi aşezazrea lor în Transilvania. Înainte de această discuţie, Ştefan Pascu explică evoluţiile sociopolitice de pe teritoriul Transilvaniei, însă contribuţia sa nu schimbă modul de abordare, continuând în mare măsură linia expusă în compendiile la a căror realizare a participat istoricul în perioada comunistă. Lucrarea din care informaţia a fost transpusă cu o fidelitate exemplară este cunoscuta carte „Voievodatul Transilvaniei", publicată în patru volume în deceniul al optulea al secolului XX. Venirea coloniştilor a schimbat structura demografică a Transilvaniei, având repercusiuni şi asupra structurii administrative. Aşezarea saşilor se face în teritorii periferice, având privilegii destul de largi. Tot saşii sunt văzuţi ca promotorii constituirii aşezărilor urbane după model occidental, ducând o competiţie împotriva marilor proprietari de feude din regat. Saşii au avut un rol militar bine stabilit, fiind aşezaţi la trecătorile către teritoriile extracarpatice, peste populaţia autohtonă românească [41, p.466-469].

Pătrunderea elementelor apusene în regat în număr mare s-a oprit în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, după marea invazie tătară, care a bulversat regatul şi i-a afectat ordinea. De amintit este faptul că cercetările arheologice, conform istoricilor, au demonstrat prezenţa unor locuitori români presăseşti, peste care au fost aşezaţi coloniştii germani [42, p.472]. În aceeaşi ordine de idei este descrisă şi stabilizarea ordinului teuton, care a fost după modelul săsesc, aşezat la hotarele regatului Ungariei, pentru a lupta şi a creştina cumanii după model apusean [43, p.474-477].

Este foarte dificilă o reconstituire a situaţiei demografice în Transilvania secolului al XIII-lea, deoarece, în cazul populaţiei româneşti, ei nu se aflau precizaţi în listele instituţiilor ecleziastice apusene. Ritul lor era de tip răsăritean şi gravitau în jurul instituţiilor ecleziastice de rit grec. Totuşi, autorii afirmă că, fără nicio îndoială, se poate constata numărul mare al românilor în aşezările rurale, fiind foarte puţin prezenţi în cele urbane. Toponimia şi hidronimia reprezintă ştiinţele auxiliare ale istoriei care pot confirma aceste afirmaţii [44, p. 533-534]. Satele perechi, care sunt întemeiate după numele unei aşezări deja existente şi satele care primesc un nume etnic (Moldoveneşti, Ungureni etc.) subliniază fenomenul de roire a populaţiei, o mişcare ce a avut rol în acelaşi spaţiu administrativ. Au existat şi strămutări forţate, ai căror promotori erau marii stăpâni de feude, pentru a valorifica economic unele spaţii geografice.

Campania mongolă, cunoscută în istoriografie sub numele de marea invazie tătară sau mongolă, este analizată în această lucrare de Victor Spinei. Istoricul explică raţiunile strategice ale invaziei, dar şi mobilizarea armatelor defensive ale teritoriilor invadate. Cucerirea regatului Arpadian a fost ţelul principal al invaziei, afirmă Spinei, care a avut repercusiuni directe şi aspura Transilvaniei [45, p.492].

Un subcapitol, care se află sub responsabilitatea lui Ştefan Pascu, este intitulată „Accentuarea tendinţelor de autonomie ale Voievodatului Transilvaniei". Pascu afirmă că Transilvania era un teritoriu deosebit de regatul Ungariei, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Acest proces s-a accentuat mai ales după invazia mongolă şi a ajuns la apogeu în timpul ducelui Ştefan. Luptele dintre Ştefan şi tatăl său, Bela al IV-lea, regele Ungariei, au determinat o separare a Transilvaniei faţă de evoluţia întregului regat. Aceste tendinţe se vor accentua în timpul voievodului Maté Csák sau al lui Roland Borşa. Adunările congregaţionale, ţinute sub Andrei al III-lea, arată, prin prezenţa populaţiei româneşti, că până la sfârşitul secolului al XIV-lea românii se bucurau cam de aceleaşi drepturi precum maghiarii, saşii sau secuii. După aceea, situaţia românilor se deteriorează [46, p.604-606]. În mare parte, Pascu subliniază importanţa românilor în evenimentele care caracterizează secolul al XIII-lea transilvan. Analiza lui Pascu nu schimbă unghiul de abordare, mare parte din capitolul de care s-a ocupat fiind decupat din „Voievodatul Transilvaniei" şi transpus în Compendiu.

Concluzii

Sintezele au ca şi particularitate abordarea generală a subiectelor. Nu poate fi vorba despre aprofundarea unor aspecte, care să ofere lămuriri detaliate, ci mai degrabă atingerea generică a acestora. Nici în cazul secolului al XIII-lea nu poate fi altfel, atunci când vorbim despre spaţiul transilvănean. Problematicile sunt atinse de istoricii care publică sintezele de istorie a României, în secolul XX, fiind consultate sintezele anterioare şi câteva izvoare ale secolului la care se face referire. Evenimentele şi izvoarele care sunt considerate relevante sunt alese de multe ori într-un mod subiectiv, însă ele trebuie să răspundă unor întrebări şi necesităţi ale perioadei în care este finalizat produsul istroriografic. Astfel, sunt de cele mai multe ori cooptate faptele care au avut un ecou substanţial în veacul despre care se scrie, urmările acestor fapte fiind surprinse şi în rândul documentelor şi izvoarelor.

Temele propuse și evenimentele importante, care și-au pus amprenta asupra spațiului transilvănean, sunt relatate atât de istoricii maghiari, cât și de cei români. În plus, multe dintre sintezele românești și maghiare se inspiră reciproc. Acest fapt este consemnat mai ales în sintezele din perioada interbelică sau din prima jumătate a secolului al XX-lea. Istoricii români îi citesc pe cei maghiari, de multe ori aceștia fiind menționați în aparatul critic al lucrărilor din limba română. În funcție de relevanța subiectului pentru care sunt citați, isitoricii maghiari vin să confirme sau să întărească o idee expusă de istoricii români sau, dimpotrivă, să infirme anumite aspecte. Acest fapt se consumă și în sens invers, istoricii maghiari amintind printre rânduri lucrări ale istoriografiei românești.

Una dintre particularitățile sintezelor de istorie a României sau istorie a românilor este dedicarea unor capitole, subcapitole sau rubrici speciale pentru spațiul transilvănean. Istoriografia română tratează separat provinciile incluse pe teritoriul României, de după Al Doilea Război Mondial. Astfel, spațiul intracarpatic beneficiază de o atenție specială în cadrul sintezelor, chiar în cazul secolului al XIII-lea. De obicei, de aceste capitole rezervate Transilvaniei se ocupă istoricii clujeni, însă acest fapt cunoaște și excepții. În pofida rubricilor speciale de istorie a Transilvaniei, istoricii români subliniază relațiile vechi dintre acest spațiu și Țările Române, conferind Munților Carpați imaginea unei entități coagulante, care facilitează comunicarea mai degrabă, decât de hotar. Tendința este de a include istoria Transilvaniei în cadrul istoriei naționale, conturând o atenție specială factorului etnic românesc.

Referințe:

1. CURTICĂPEANU, V. *Istoriografie românească și universală*. București: Oscar Print, 1999.
2. HAȘDEU, B.-P. *Istoria critică a românilor*. 2 volume. București, 1873-1875.
3. Eudoxiu Freiherr von HURMUZAKI. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, vol. I-V. București, 1870-1886.
4. XENOPOL, A.D. *Istoria românilor din Dacia Traiană*. 6 volume, Iași, 1888-1893.
5. TOCILESCU, G. *Istoria românilor*. București, 1899.
6. Idem. *Histoire des Roumains et le leur civilisation*. Paris, 1920.
7. ONCIUL, D. *Din istoria românilor*. București: Editura librăriei Socec & Company, 1908.
8. GIURESCU, C. *Probleme controversate în istoriografia română*. București: Albatros, 1977.
9. IORGA, N. *Istoria Românilor*, vol I-X. București, 1936-1938.
10. Idem. *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*. 10 volumes. Bucarest, 1937-1945.
11. Idem. *Istoria poporului românesc*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.
12. Ibidem.
13. Ibidem.
14. Ibidem.
15. BUNEA, A. *Încercare de istoria românilor până la 1382*, Librăriile Socec & Company, C. Spetea și Librăria Națională, Leipzig Otto Harrassowitz, Viena Gerold & Company, București, 1912.
16. CONSTANTINESCU-IAȘI, P., CONDURACHI, Em., DAICOVICIU, C., şi al. *Istoria României.* București: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960.
17. Ibidem.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
20. Ibidem.
21. CONSTANTINESCU, M., DAICOVICIU, C., DAICOVICIU şi al. *Istoria României*. București: Editura Didactică și pedagogică, 1969.
22. MOISA, G. Istoriografie și politică în România comunistă sau despre instrumentalizarea istoriei. Câteva studii de caz. În: Ovidiu Pecican (coord.). *România comunistă: Istorie și Istoriografie*. Cluj-Napoca: Limes, 2012.
23. Ibidem.
24. *Istoria României – Compendiu* / Pascu Ștefan (coord.). București: Editura Didactică și Pedagogică, 1974.
25. Ibidem.
26. Ibidem.
27. GEORGESCU, V. *Istoria românilor – de la origini până în zilele noastre*. American-Romanian Academy of Arts, Oakland, California, 1989.
28. POP, I.-A. Observații privitoare la structura etnică și confesională a Ungariei și Transilvaniei medievale (secolele IX-XIV). În: Dan Berindei (coord.). *Istoria României. Pagini transilvane.* Cluj-Napoca: Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1994.
29. Ibidem.

30. Ibidem.
31. BĂRBULESCU, M., DELETANT, D., HITCHINS, K. şi al. *Istoria României*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998.
32. BĂRBULESCU, M., DELETANT, D., HITCHINS, K. şi al. *Istoria României.* Bucureşti: Grupul Editorial Corint, 2012.
33. Ibidem.
34. CÂNDEA, I., SÂRBU, V., PANDREA, S. *Istoria românilor*, vol.I. Piteşti: Independenţa economică, 2001.
35. Ibidem.
36. Ibidem.
37. Ibidem.
38. BULEI, I. *O istorie a românilor*. Bucureşti: Meronia, 2007.
39. BABOŞ A., BREZOIU, M. *Istoria militară a românilor:* Culegeri de lecţii. Sibiu: Editura Academiei Forţelor Terestre „Nicolae Bălcescu", 2008.
40. THEODORESCU, R., SPINEI, V. (coord.). *Istoria Românilor*, vol.III. Bucureşti: Editura Enciclopedică, Academia Română, Secţia de Ştiinţe Istorice şi Arheologie, 2010.
41. Ibidem.
42. Ibidem.
43. Ibidem.
44. Ibidem.
45. Ibidem.
46. Ibidem.

Prezentat la 14.02.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.123-134

CZU: 378.12:94(478)

POLITICA DE RECRUTARE ȘI SELECȚIE A PERSONALULUI ACADEMIC ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ. 1944-1950

Liliana ROTARU
Univeristatea de Stat din Moldova

Resursa umană este capitalul strategic al oricărei instituții de învățământ superior și o politică judicioasă de personal, în general, dar mai ales de recrutare și selecție a cadrelor didactico-științifice. Ea face posibilă realizarea misiunii învățământului superior, implicit, prin cei care îl promovează. Cercetarea politicii de personal în școlile superioare din RSS Moldovenească în perioada de refacere a învățământului superior de după cel de-al Doilea Război Mondial a scos în evidență că aceasta era subordonată politicii naționale a statului sovietic, care presupunea formarea „omului nou" și integrarea acestuia în identitatea supraetnică numită „popor sovietic" – deznaționalizat, îndoctrinat cu ideologie marxist-leninistă, rusificat și rusianizat, care să aibă o patrie socialistă comună – Uniunea Sovietică și un scop comun – construirea comunismului. Toate instrumentele și metodele de recrutare și selectare a personalului academic pentru instituțiile de învățământ din RSS Moldovenească erau subordonate necesității creării unui corp didactico-științific în mare parte vorbitor și purtător de limbă și cultură rusă, puternic ideologizat și loial statului sovietic și partidului comunist, și mai apoi de o anumită competență profesională, toate acestea camuflate sub pregnanta idee de promovare a „elementului autohton moldovenesc".
Cuvinte-cheie: *politică de personal, recrutare și selectare de cadre didactico-științifice, personal academic, instituții de învățământ superior, RSS Moldovenească.*

THE POLICY OF RECRUITMENT AND SELECTION OF ACADEMIC STAFF IN HIGHER EDUCATION OF MSSR. 1944-1950

The human resource is the strategic capital of any higher education institutions and, in general, a judicious staff policy, but especially – a good policy of recruitment and selection of didactic and scientific staff makes possible to realize the higher education mission and, by default – the goals of those who are promoting it. The research of staff policy in high schools of MSSR during the higher education recovery after the WWII revealed that it was under the control of national policy of the soviet state. This policy aimed to create a "new man", and to integrate him into a supra-ethnic identity, called "the soviet people" – a denationalized people, indoctrinated with the Marxist-Leninist ideology, Russified and Russianized, who had one socialist homeland – the Soviet Union and one common goal – to build the communism. All the instruments and methods of recruitment and selection of the academic staff for the educational institutions of MSSR were subordinate to the creation of a new didactic and scientific body, mostly Russian speaking and maintaining the Russian language and culture, ideologised and loyal to the soviet state and to the communist party. The professional competences were a secondary criterion of recruitment and selection, and all of this – camouflaged under the significantly idea of promoting "the Moldovan native element".
Keywords: *staff policy, recruitment and selection of didactic and scientific staff, institutions of higher education, MSSR.*

După restabilirea regimului sovietic pe teritoriul RSS Moldoveneşti, autoritățile de stat și de partid sovietice au reluat procesul de „creare/recreare" într-o manieră vertiginoasă a învățământului superior „moldovenesc". Acțiunile precipitate de edificare a şcolilor superioare într-un teritoriu recent reanexat erau determinate de mai multe raționamente strategice.

În primul rând, pentru a acoperi penuria de profesioniști pentru diferite domenii și sectoare ale economiei care trebuia restabilită, sau mai bine zis creată; or, statul sovietic urmărea crearea unui alt tip de economie decât cea specifică Basarabiei interbelice – o economie etatizată.

Faptul că o parte impresionantă a hotărârilor Sovietului Comisarilor Norodnici al RSS Moldoveneşti (examinate doar pentru perioada vară-toamnă a anului 1944) se referă la restabilirea [1, ff. 32, 222], revenirea din evacuare [1, f. 221 a.] sau crearea instituțiilor de învățământ [1, ff. 116-117] de diferite tipuri, niveluri și forme de organizare a activității de instruire și educare, la școlarizarea „tineretului rural și urban"[1, ff. 96-97] și la pregătirea în regim de urgență a cadrelor [1, ff. 260-266], în general, și a învățătorilor pentru școlile din RSS Moldovenească, în special [1, ff. 190, 36-37, 51, 74-75], demonstrează lipsa de profesioniști care, în terminologia documentelor respective, urmau „să restabilească în cele mai scurte termene economia națională a

RSS Moldoveneşti distrusă de cotropitorii germano-români și să asigure funcționarea normală a aparatului de stat al republicii" [1, f. 260].

Structura demografică a restabilitei RSS Moldoveneşti, fiind preponderent rural-agrară cu un strat foarte fin al intelectualității[1], a fost și mai mult afectată în sensul reducerii componentei demografice non-rurale și non-agricole, ca urmare a producerii evenimentelor și calamităților politico-sociale de la începutul anilor '40: o bună parte a personalului calificat din Basarabia s-a retras după ocuparea acesteia de către sovietici în vara anului 1940, altă parte s-au evacuat de frica represiunilor bolșevice după reanexarea ei în 1944, iar o parte din cei care au mai rămas fie au murit pe fronturile celui de-al Doilea Război Mondial sau în timpul foametei organizate de sovietici în 1946-1947, fie au fost deportați. Deseori, autoritățile sovietice recunoșteau direct lipsa personalului calificat necesar pentru restabilirea economiei postbelice, întotdeauna însă indicând asupra lipsei de pregătire sau a formării lor insuficiente prin învățământul românesc.

În al doilea rând, această „grabă" a autorităților sovietice de a restabili și deschide instituții de învățământ de toate nivelurile, în special a celor superioare, era determinată și de anumite considerente propagandistice și ideologice. Statul sovietic trebuia să demonstreze și să convingă populația RSS Moldoveneşti că „în perioada de dominație a boierilor români în Basarabia, precum și a celor trei ani (1941-1945)[2] de ocupare a acesteia de către cotropitorii româno-germani, cea mai mare parte a populației din Moldova a fost condamnată la ignoranță și obscuritate. Muncitorii și țăranii au fost lipsiți de posibilitatea de a obține chiar și cele mai elementare studii" [2, ff. 15-18] și că, spre deosebire de „regimul burghezo-moșieresc românesc", sovieticii își propun să extirpe din conştiința populației „care a rămas pe teritoriile ocupate, otrava naționalismului burghez româno-moșieresc" și „să ridice nivelul politico-ideologic" [3, ff. 53-53 verso] pentru a contribui la alfabetizarea populației de aici și a crea în RSS Moldovenească o societate modernă, cultă și echitabilă.

Precipitarea acțiunilor de creare a „învățământul superior moldovenesc" imediat după reinstaurarea puterii sovietice era determinată și de raționamente strategice de perspectivă, cu acțiune pe o durată extinsă crono-logic: pentru „transformarea socialistă a economiei și culturii republicii", adică pentru crearea unei economii etatizate și instaurarea dominației partidului-stat în RSS Moldovenească, regimul sovietic avea nevoie de un suport social aici, care urma a fi creat prin „educarea" și „reeducarea" populației Basarabiei în sensul formării „omului nou" și integrării acestuia în acea identitate supraetnică pe care a numit-o „poporul sovietic" – cu „o patrie socialistă comună și o bază economică unică, o structură socială și de clasă unică, o concepţie marxist-leninistă, un scop comun – construirea comunismului, aceleaşi trăsături spirituale şi psihologice" [4, 39]. Tocmai în şcoala superioară puterea sovietică identificase unul dintre mecanismele de formare a acestui „om nou". Prin „transferul bogatei experiențe de muncă a școlii sovietice" [3, ff. 53-53 verso] și prin inocularea idealurilor comuniste unei generații basarabene în creștere, aceasta din urmă trebuia să „integreze" Basarabia reanexată în statul sovietic și să servească scopurilor de metamorfozare a populației românești din acest teri-toriu; or, anumite idei, sonorizate de conaționali în limba maternă, erau mai ușor sădite în mințile maselor, în special generațiilor tinere.

În prezentul studiu ne propunem să identificăm și să analizăm metodele de recrutare a personalului pentru instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească în perioada 1944-1946 de către nou-instalata putere sovietică în scopul realizării misiunii sale și să estimăm contribuția lor la realizarea politicii de personal sovie-tice de creare a „omului nou" – deznaționalizat, dezmoștenit de limbă și cultura națională, fără identitate națională sau/și socială, îndoctrinat cu ideologie marxist-leninistă – „*homo sovetikus*", care, conform expresiei sociologului rus Youri Levada, „ [...] este, în cifre absolute, rus, sau cel puțin rusificat" [5, 6].

În mai puțin de doi ani de la adoptarea Hotărârii Sovietului Comisarilor Poporului al RSS Moldoveneşti din 24 iulie 1944 *Cu privire la restabilirea rețelei instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate al sistemului Comisariatului poporului pentru problemele învățământului RSS Moldoveneşti* (1944-1945) [1, f. 122] în RSS Moldovenească funcționau deja trei școli superioare pedagogice: două prin restabilirea institutelor pedagogice – a celui din Chișinău, readus din evacuare din or. Buguruslan, regiunea Orenburg,

[1] Istoricul Veaceslav Stăvilă constata în studiul „Populația Basarabiei în perioada celui de-al Doilea Război Mondial" că în anul 1944 „intelectualitatea a plecat aproape în întregime. Astfel, din circa 1200 de învățători ai județului Lăpușna, la venirea sovieticilor au rămas doar 120, în județele Bălți, Soroca și Cahul din 4500 de învățători au rămas doar 260" (în: *Revista de Istorie a Moldovei*, 1993, nr3, p.11.

[2] În textul documentului este indicat greșit anul 1945, Basarabia fiind reocupată de sovietici în primavara –vara anului 1944.

imediat după intrarea trupelor sovietice pe teritoriul Basarabiei [1, f. 221 a.][3] și a celui din Tiraspol; al treilea institut pedagogic fiind deschis la Bălți prin hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești din 12 iunie 1945 *Cu privire la deschiderea Institutului Învățătoresc din Bălți* [3, f.73].

Pe lângă școlile superioare cu profil pedagogic care urmau să formeze cadre didactice – „producători de oameni noi" prin învățământul general, statul sovietic a redeschis Conservatorul Moldovenesc**,** instituție ce și-a reluat activitatea prin Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului și a Biroului CC al PC(b) al Moldovei din 16 decembrie 1944, și Institutul Agricol „M.V. Frunze" cu sediul la Soroca, restabilit prin Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului și a CC al PC(b)M din iulie 1944 [7, ff. 1-3.] și transferat la Chișinău „în legătură cu eliberarea definitivă a teritoriului RSS Moldovenești de sub ocupația româno-germană", prin Hotărârea SCP al RSS Moldovenești din 20 septembrie 1944 [7, f. 22]. La solicitarea Sovietului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești din 2 iulie 1945 de a deschide un institut de medicină la Chișinău în „scopul pregătirii cadrelor din rândul populației autohtone, precum și în scopul consolidării organelor de ocrotire a sănătății și a îmbunătățirii deservirii populației" [8, f. 124-125], autoritățile sovietice centrale au transferat Institutul de Medicină din Kislovodsk în RSS Moldovenească, redenumit în Institutul de Medicină din Chișinău. Procesul de creare al sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească a culminat cu fondarea în anul 1946 a Universității de Stat din Moldova, deși inițiativa deschiderii unei universități în RSS Moldovenească a venit din partea Sovietului Comisarilor Norodnici al RSSM încă din 23 octombrie 1944 [1, ff. 116-117; 9,18].

Pregătirile pentru deschiderea instituțiilor de învățământ superior au început încă în iunie 1944, Sovietul Comisarilor Poporului al URSS, prin hotărârea nr.726 din 16 iunie 1944, obligând *Comitetul Unional pentru Școala Superioară* să delegheze în RSS Moldovenească 6 doctori în științe (2 pentru predarea bazelor marxism-leninismului, 2 – pentru predarea literaturii și câte unul – pentru predarea istoriei moderne și a istoriei URSS) pentru activitate în instituțiile de învățământ superior pedagogice de aici [10, 118-133]. De la sfârșitul verii 1944 procesul a fost intensificat, preocupările autorităților sovietice unionale și republicane concentrându-se pe identificarea celor doi actori principali ai procesului – cadrele didactice și potențialii studenți.

În condițiile în care în RSS Moldovenească nu perpetuase vreo tradiție viabilă a învățământului superior, autoritățile sovietice republicane responsabilizate de restabilirea/crearea sistemului de școli superioare, sub presiunea organelor de stat și de partid de „a definitiva cât mai urgent completarea statelor de personal ale catedrelor cu cadre didactico-științifice" [8, f. 59; 2, f. 63], au fost determinate să selecteze personalul pentru a asigura buna funcționare a învățământului superior din mai multe surse și prin diverse metode.

În primul rând, prin reevacuarea/reîntoarcerea personalului didactico-științific angajat în perioada 1940-1941 în instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească și evacuat odată cu acestea în zone îndepărtate de linia frontului războiului sovieto-german. Astfel, prin hotărârea *Cu privire la reluarea activității Institutului Agricol din Chișinău* Sovietul Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești și Biroul Politic al PC(b) al Moldovei responsabilizau Comisariatul pentru problemele agriculturii să „readucă la locul de muncă personalul didactico-științific care a activat anterior la Institutul Agricol din Chișinău" și să „asigure până la 15 septembrie 1944 reevacuarea personalului didactico-științific al Institutului Agricol din Chișinău și a familiilor lor din or. Frunze în or. Soroca" [7, ff.1-3].

În mod similar au fost „readuse" din orașul Buguruslan, regiunea Orenburg, în RSS Moldovenească și cele 20 de cadre didactico-științifice ale Institutului Pedagogic din Chișinău [1, 221a], printre care 5 doctori în științe și 15 lectori superiori (care nu dețineau grade științifice) și niciun profesor [11,1]. La 19 august 1944, Comitetului Unional al Școlii Superioare, nemulțumit de activitatea autorităților republicane de „creare a rezervei corpului profesoral-didactic", de selectarea și de pregătirea cadrelor științifico-didactice pentru școlile superioare din RSSM, a ordonat Comisariatului învățământului al RSS Moldovenești „să identifice și să prezinte până la 15 septembrie 1944 lista candidaților pentru suplinirea posturilor de directori ai instituțiilor de învățământ superior spre aprobarea acesteia de către Comitetul Unional al Școli Superioare; să organizeze concursuri pentru ocuparea posturilor vacante, să elaboreze lista candidaților pentru ocuparea posturilor de șef de catedră [...] și să identifice măsurile pentru creșterea nivelului de calificare a profesorilor". În scopul evidenței și controlului cadrelor didactice, aceeași decizie interzicea „transferarea profesorilor dintr-o instituție de învățământ superior în alta" și obliga responsabilii să încheie evidența personală a corpului profesoral-didactic al instituțiilor de învățământ superior până la 1 martie 1945 [10, 130].

---

[3] La 10 iunie 1944 Sovietul Comisarilor Poporului al RSS Moldovenești cu sediul la Soroca emite o hotărâre, prin care urgenta pregătirile pentru reevacuarea Institutului, așa încât la 15 iulie 1944 să înceapă procesul de reevacuare, iar pentru că or. Chișinău rămânea încă românesc, sediul provizoriu al Institutului fusese stabilit orașul Camenca, de pe malul stâng al Nistrului.

Însă, personalul didactico-științific reevacuat nu putea acoperi necesitățile, astfel că autoritățile sovietice au dispus organelor responsabile să identifice cadre potrivite în școlile superioare, instituțiile de stat sau/și de partid din Uniunea Sovietică și să le detașeze/delegeze în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească. Prin hotărârea din 14 martie 1945 *Cu privire la măsurile de susținere a școlilor din RSS Moldovenească*, Sovietul Comisarilor Poporului al URSS îi obliga pe S.V. Kaftanov, președintele Comitetului Unional al Școlii Superioare, și pe V.P. Potemkin, Comisarul Învățământului al RSFSR, „să identifice printre cei care absolvesc doctoratul în 1945 [...] și să delegheze în RSS Moldovenească, către începutul anului de învățământ 1945-1946, 10 lucrători științifici", iar P.Gr. Tâcina, Comisarul Învățământului din RSS Ucraineană, urma să găsească și să trimită „4 lucrători științifici" din Ucraina, pentru a completa statele de funcție ale Institutului pedagogic și ale institutelor învățătorești din RSS Moldovenească" [12, ff. 16-17].

Odată cu transferarea la Chișinău a Institutului de Stat de Medicină din Kislovodsk, a fost adus *in corpore* și personalul acestei instituții, inclusiv cel didactico-științific cu 8 profesori, doctori, 35 de conferențiari, asistenți și lectori și 8 doctoranzi și ordinatori (rezidenți) [13,1], care a și alcătuit partea cea mai numeroasă a corpului didactico-științific de la această instituție pentru o bună parte a postbelicului.

Dintre cele 23 de cadre didactice angajate pentru formarea învățătorilor pentru învățământul general din RSS Moldovenească la Institutului învățătoresc din Bălți, 18 persoane, conform statelor de funcțiune întocmite pentru anul de învățământ 1945-1946, au ajuns sau au fost trimise la Bălți din diferite orașe și regiuni ale Uniunii Sovietice, din Caucaz, regiunile Gorki, Omsk, Reazan, Saratov, Stalingrad, în RASS Udmurtia sau în RSS Azerbaidjan, o altă parte fiind demobilizați din Armata Roșie [14, ff.53-53verso].

O situație similară era caracteristică și pentru corpul profesoral al Institutului agricol din Chișinău: instituția angajase 68 de cadre didactico-științifice în anul de învățământ 1944-1945, dintre care cca 75 la sută erau veniți sau detașați de Comitetul Unional al Școlii Superioare din instituții de învățământ de profil din diferite centre ale URSS: de la Institutul Agricol din Novosibirsk, Kirovobad, Institutul Agricol din Turkmenistan, Institutul Agricol din Kârghâzstan, Institutul Agricol din Tbilisi, Institutul Agricol din Kuibâșev, din instituții de învățământ medicale sau centre de cercetare etc. [15, ff. 34-37 verso].

Profesorul Pavlov, directorul Institutului Pedagogic din Chișinău, referindu-se la cadrele didactice ale acestei instituții, angajate pentru anul de învățământ 1944-1945, menționa: „Ne-au ajutat foarte mult în completarea corpului didactico-științific Comisariatul poporului pentru învățământ al RSS Moldovenești și Comitetul Unional al Școlii Superioare. Către începutul anului de învățământ aveam 3 profesori – șefi de catedre, 4 doctori în științe – șefi de catedre, 7 lectori superiori – șefi de catedră, 3 profesori, 5 conferențiari, 27 de lectori superiori și un asistent" [11, f. 2]. Astfel, reevacuat în RSS Moldovenească cu un efectiv de 20 de cadre didactico-științifice, Institutul Pedagogic de Stat din Chișinău a fost completat cu 21 de alte cadre delegate la muncă didactică și științifică de autoritățile de la Moscova. În condițiile în care doar șase cadre didactice, angajate în anul de învățământ 1944-1945 la Institutul Pedagogic din Chișinău, cunoșteau și puteau asigura un proces didactic în limba română, majoritatea dintre persoanele reevacuate la Chișinău erau recrutate, probabil, din instituțiile de învățământ superior, și nu doar, din diferite orașe ale Uniunii Sovietice.

Și la crearea Universității de Stat din Moldova, în 1946, Sovietului Comisarilor Poporului al RSSM și Biroul CC al PC(b) al Moldovei solicitau guvernului unional să delegheze pentru completarea corpului didactico-științific al Universității 12 profesori și 9 conferențiari, doctori [16, f. 15]. În primul an de activitate a Universității de Stat din Moldova (1946-1947), dintre cele 50 de cadre didactico-științifice titulare 12 persoane fusese transferate direct din instituții de învățământ superior și de cercetare din Moscova, Celeabinsk, Saratov, Kislovodsk, Gorki, Harkov. Deoarece Universitatea a fost fondată mai târziu decât celelalte instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească, alte 14 persoane au fost transferate la muncă la Universitate de la institutele pedagogice și învățătorești și din funcții de stat și de partid republicane, dar veniseră în RSS Moldovenească după 1944 și din alte orașe ale Uniunii Sovietice sau au fost demobilizate din Armata Roșie [17, ff. 69-70, 213-214].

Practică adreselor către autoritățile unionale și a „solicitărilor" de a asigura cu resurse umane învățământul superior din RSS Moldovenească prin delegarea cadrelor formate în școli superioare și în centre de cercetare sovietice a rămas uzuală pe toată perioada de restabilire și consolidare a instituțiilor de învățământ superior moldovenești. Inițiativa unor astfel de adrese putea aparține atât instituțiilor (mai ales celor de subordonare unională), cât și autorităților republicane de stat și de partid, responsabile de învățământul superior. În modul acesta, Biroul CC al PC (b) al Moldovei, evaluând gradul de pregătire a Universității de Stat din Chișinău

pentru anul de învăţământ 1946-1947 şi constatând că „din cele 12 catedre deschise la Universitate doar patru posturi de şef de catedră au fost ocupate", se adresează ministrului învăţământului superior al URSS să trimită la Chişinău cinci profesori care să fie numiţi în funcţie de şefi la catedrele: Istoria URSS, Limba rusă, Literatura rusă, Analiză matematică şi Geometrie [16, f. 78].

Determinat de imperativul statului sovietic de a crea în RSS Moldovenească o intelectualitate sovietică, vorbitoare de limbă rusă, Ministerul Învăţământului Superior al URSS trimitea cu regularitate efective didactico-ştiinţifice din diferite instituţii de învăţământ şi de cercetare, uneori reprezentanţi ai organelor de stat şi de partid, militari demobilizaţi etc., pentru a completa corpul academic al şcolilor superioare din RSS Moldovenească, deşi deficitul de resurse umane calificate, determinat de pierderile de război, era o caracteristică generală a perioadei postbelice în toată Uniunea Sovietică. De cele mai dese ori ministerul realiza transferuri nominale, aşa cum au fost, de exemplu, transferul lectorului superior de la Catedra de Fizică a Institutului Energetic din Ivanovo P.E. Sarjevski la Universitatea de Stat din Moldova în martie 1949 (conform titlului, perioada 1944-1946) sau a profesorului, doctor în ştiinţe chimice, A.I. Şlâghin, transferat în mai 1950 de la Universitatea de Stat din Kazahstan în postul de şef al Catedrei de Chimie fizică la Universitate. Cu diferite ocazii, ministerul dispunea completarea corpului profesoral al şcolilor superioare din RSS Moldovenească prin delegarea unor grupuri de persoane, precum a fost cel executat prin ordinul *Cu privire la măsurile de susţinere a Universităţii de Stat din Chişinău cu ocazia jubileului Republicii Moldoveneşti* din 10 octombrie 1949, prin care ministrul învăţământului S.Kaftanov dispunea să fie trimişi la Universitate pentru a se încadra în activităţile de la catedrele respective profesori şi conferenţiari: 2 la fizică, 2 la literatură (rusă şi universală), câte unul la filosofie şi limba rusă [18, ff. 67-68]. Tradiţia a continuat pe tot parcursul perioadei de restabilire şi consolidare a învăţământului superior din RSS Moldovenească, şi în anul 1950 ministerul unional al învăţământului ordonă Direcţiei de Administrare a Universităţilor să delegheze în RSS Moldovenească către începutul anului de studii 1950-1951: profesori şi conferenţiari pentru a ocupa posturile de şefi la catedrele Bazele marxism-leninismului, Istoria URSS, Istorie universală, Limba rusă, Literatura rusă, Analiză matematică, Chimie fizică, Fiziologia animalelor, precum şi câte un conferenţiar pentru a asigura predarea cursurilor de filosofie, economie politică, fizică teoretică şi fizică generală la Universitatea din Chişinău [18, f. 86], 6 oameni de ştiinţă pentru posturile de şef la catedrele: Botanică, Viticultură, Creşterea animalelor domestice, Cultivarea plantelor şi Tehnologia metalelor şi a lemnului la Institutul Agricol din Chişinău şi unul la Institutul Pedagogic din Chişinău pentru postul de şef la Catedra de Limbă rusă [18, f. 100].

„Specialiştii", delegaţi de autorităţile sovietice în instituţiile de învăţământ superior din RSS Moldovenească pentru a completa „clasa noii intelectualităţi moldoveneşti", aveau cele mai diferite calificări şi niveluri de calificare, care însă nu întotdeauna se potriveau posturilor şi funcţiilor pe care le obţineau la Chişinău sau la Bălţi. Cea mai mare parte erau deţinători de diplome de studii superioare sau chiar şi de grade ştiinţifice şi didactice, dar o bună parte a celor „trimişi" de statul sovietic în RSS Moldovenească fie nu absolvise şcoală superioară pentru că au întrerupt studiile fiind mobilizaţi, fie din alte motive induse de starea de război. Alţii nici nu fusese vreodată înscrişi la vreo facultate, dar pentru că au activat înainte, dar mai ales în timpul războiului sovieto-german, în posturi de stat, de partid, în Armata Roşie sau în serviciile secrete sovietice şi au asigurat autorităţile de „buna lor credinţă" şi loialitate faţă de puterea sovietică, au fost trimişi de Moscova în RSS Moldovenească, inclusiv pentru activităţi didactice şi de cercetare în şcolile superioare de aici.

Niciunul dintre cele 23 de cadre angajate la Institutul Învăţătoresc din Bălţi pentru a asigura procesul didactic în anul de studii 1945-1946 nu deţinea, conform informaţiilor din formularul statelor de personal didactico-ştiinţific, vreun titlu sau grad ştiinţific ori ştiinţifico-didactic. Şi doar 4 din cele 18 persoane trimise la Bălţi de autorităţi aveau studii pedagogice superioare încheiate şi deţineau diplomă de studii superioare. Până şi şeful catedrei de Pedagogie şi Psihologie N.P. Borodavkin nu deţinea diplomă de studii superioare, cu toate că documentul atestă că şi-a făcut studiile la Institutul pedagogic din Odessa. Încă 3 angajaţi ai Institutului aveau studii în şcoli cu profil militar: doi fiind absolvenţi ai academiilor militare, iar unul dintre ei deţinea doar studii medii de specialitate. Ceilalţi erau absolvenţi de institute sau universităţii sovietice, documentul însă nu specifică şi calificarea lor [14, f. 53- 53verso].

Deşi Universitatea de Stat din Moldova a fost fondată mai târziu şi o considerăm prin aceasta, dar şi prin statutul pe care îl avea, beneficiară de condiţii mai avantajoase în selectarea cadrelor didactice şi ştiinţifice, personalul delegat de autorităţile unionale era de asemenea destul de eterogen după nivelul şi calitatea studiilor şi al formării profesionale. Astfel, din cele 12 persoane transferate din afara RSS Moldoveneşti la Universitate doar 4 deţineau grad ştiinţific de doctor în ştiinţe, 5 având doar studii superioare, iar 2 persoane

aveau studii superioare neîncheiate şi una studii de 10 clase – ultimele trei fiind transferate la Chişinău din serviciul de cadre al Armatei Roşii [17, ff.69-70, 213-214].

Luate în ansamblu, conform *Notei informative cu privire la starea activităţii ştiinţifice şi de cercetare în instituţiile de învăţământ superior ale or. Chişinău* în anul 1947, elaborată de un funcţionar al Comitetului orăşenesc al PC(b)M (P.Gubscaia), „în cele patru instituţii de învăţământ superior din oraşul Chişinău – Institutul Pedagogic, Institutul Agricol, Institutul de Medicină şi Conservatorul de Stat – erau angajate 329 de cadre didactico-ştiinţifice, inclusiv: 36 de profesori, dintre care doar 30 aveau gradul de doctor habilitat şi 49 de conferenţiari, dintre care 40 aveau gradul ştiinţific de doctor în ştiinţe. Situaţia pe instituţii era următoarea: [19, f. 21].

Instituţia	Profesori		Conferenţiari	
	În total	Inclusiv dr. hab.	În total	Inclusiv doctori în ştiinţe
Institutul Pedagogic	4	4	11	9
Institutul de Medicină	21	21	15	15
Institutul Agricol	15	8	20	16
Conservatorul de Stat	-	-	3	-

Desigur, printre cadrele delegate de Moscova erau personalităţi care au contribuit la formarea şi consolidarea învăţământului superior din RSS Moldovenească, au educat şi format zeci de generaţii de intelectuali (cu toate carenţele pe care le-a impus sistemul sovietic) şi chiar au pus bazele unor şcoli ştiinţifice aici. Însă, o bună parte din cei trimişi să asigure un proces didactic şi ştiinţific în şcolile superioare în perioada 1944-1950 nu corespundeau profesional şi/sau nu se potriveau funcţiilor şi posturilor încredinţate.

Stabilind că obiectivele învăţământului superior sovietic sunt „de a forma profesionişti de înaltă calificare capabili să stăpânească în totalitate cele mai recente realizări ale ştiinţei, să utilizeze pe deplin tehnica şi să combine în stil bolşevic teoria cu practica şi experienţa de producere cu ştiinţa şi [...], de a educa politic şi ideologic studenţii şi cadrele didactice pe baza învăţăturilor lui Marx-Engels-Lenin-Stalin pentru pregătirea specialiştilor de cultură înaltă, care să deţină „toate comorile create de omenire (Lenin)"" [20], documentele care reglementau activitatea şcolii superioare din RSS Moldovenească concretizau că aceşti „specialişti" trebuiau identificaţi, mai ales, din rândul populaţiei autohtone, prin termenul „autohton" autorităţile sovietice având în vedere populaţia vorbitoare de limbă română; or, în textele documentelor din epocă termenii „autohton" şi „moldovan" sunt utilizaţi ca şi sinonime.

Pe de altă parte, conştientizând că atât nivelul şi calitatea pregătirii profesionale, cât mai ales structurile mentale care determină dimensiunea etnică şi naţională a comunicării între viitorii „specialişti autohtoni" cu studii superioare – potenţiali intelectuali, dar şi a acestora cu celelalte structuri sociale, depinde de limba prin care sunt transmise cunoştinţele, ideile şi experienţele, statul sovietic, mai puţin cointeresat în nivelul şi caracterul naţional al educaţiei superioare al cadrelor naţionale, nu s-a preocupat prea mult de selectarea persoanelor care să cunoască limba română sau de formarea lingvistică a celor trimişi în calitate de cadre didactice în instituţiile de învăţământ superior din RSS Moldovenească. Situaţie absolut explicabilă prin primordialitatea intenţiilor sovietice, transformate în politici de deznaţionalizare, rusificare şi sovietizare a populaţiei din teritoriile anexate după cea de-a doua conflagraţie mondială, de creare a unei intelectualităţi loiale şi devotate noii puteri, care să contribuie la crearea „poporului sovietic", inclusiv în RSS Moldovenească.

Exhaustivă în acest sens, dar şi simptomatică pentru politica de personal a sovieticilor în învăţământul superior din RSS Moldovenească, este situaţia creată la redeschiderea primului an de învăţământ de după război la Institutul Pedagogic de Stat din Chişinău. Conducătorii Institutului erau pe deplin conştienţi de faptul că instituţia „ [...] pregăteşte cadre calificate de învăţători pentru şcoala medie moldovenească" şi că „în raport cantitativ, în contingentul de elevi (studenţi) trebuie să predomine reprezentanţii naţionalităţii moldoveneşti, sau dintre cei care cunosc limba moldovenească. Acelaşi lucru se referă şi la corpul didactico-ştiinţific al Institutului" [11, ff. 2-3]. Totodată, autoritatea instituţională sublinia că cea mai mare parte a corpului didactico-ştiinţific „este alcătuită din persoane de naţionalitate rusă, care nu cunosc limba moldovenească, doar 6 din ele pot asigura un proces didactic în limba moldovenească. Este foarte puţin" [11, ff. 2-3].

Deși autoritățile instituționale au încercat să-și completeze statele de personal „exclusiv din rândul persoanelor demobilizate din armata activă – foste cadre didactice ale Institutului de Stat din Tiraspol", sperând ca acestea să cunoască limba moldovenească (română), nici în al doilea an de activitate Institutul nu a reușit să soluționeze problema cadrelor care să asigure o predare-învățare în limba autohtonilor. Și cu toate că din cele 58 de cadre didactico-științifice angajate aici 25 erau înscrise moldoveni de naționalitate, altele 30 – ruși, 21 – evrei și 3 – ucraineni, directorul Institutului se vedea obligat să recunoască în *Raportul despre activitatea Institutului Pedagogic de Stat din Chișinău pentru anul de învățământ 1945-1946* că „[...] contingentul foarte divers din punct de vedere etnic al studenților impune puțin o altă abordare în selectarea cadrelor didactico-științifice. Studenții – moldoveni după naționalitate, care cunosc slab limba rusă (iar o mare parte nu cunosc deloc limba rusă, mai ales cei din anii începători), au nevoie de cadre didactice care să poată preda în limba moldovenească. Necesitățile lor în acest sens au putut fi satisfăcute doar parțial; or, lectori, nemaivorbind despre profesori și doctori în științe, care să cunoască limba moldovenească în măsura în care să poată asigura un proces didactic în condițiile lipsei de manuale în limba moldovenească, nu avem în număr necesar" [21, ff. 1-5].

Situația respectivă s-a perpetuat mai mult timp și, cu toate că Institutului Pedagogic de Stat din Chișinău reușise să coopteze în statele de funcții cadre didactico-științifice înscrise ca moldoveni, astfel încât ponderea lor era de cca 52,5 la sută din totalul de 59 de persoane angajate în anul de învățământ 1947-1948, doar 16 dintre cei 31 de „moldoveni" erau „cunoscători de limbă moldovenească"[22, f. 8-9].

De aceeași natură era și calitatea lingvistică a personalului didactico-științific de la Institutului Agricol din Chișinău: deși în Basarabia interbelică funcționase o facultate de științe agricole cu sediul la Chișinău a Universității din Iași și printre absolvenții acesteia ar fi putut fi identificați vorbitori de limbă română pentru a asigura predarea în limba populației autohtone, dintre cele 51 de cadre didactice angajate în anul de învățământ 1944-1945 (dintre care 3 erau înscrise moldoveni, 33 ruși, 5 ucraineni, 8 evrei, una bulgar și una – bielorus) doar 11 cunoșteau limba română [15, ff. 23-23 v.].

Institutului Învățătoresc din Bălți, creat cu scopul de a pregăti învățători de istorie, de limba rusă și limba moldovenească, de științele naturii și de geografie pentru școala generală din RSS Moldovenească, reușise să angajeze pentru primul an de activitate 23 de cadre didactice (niciuna cu titlu sau grad științific), dintre care 14 au declarat că știu „limba moldovenească", situație explicabilă prin faptul că 10 dintre acestea absolvise instituții de învățământ românești [14, f. 53-53 v.]. Nici către anul de învățământ 1949-1950 Institutul Învățătoresc nu reușise să coopteze vreun cadru didactic cu grad sau titlu științific, dar numărul profesorilor care predau în „limba moldovenească" s-a redus la 13 – cea mai mare parte a persoanelor cu studii în universitățile din România fusese destituite, doar 3 din această categorie de angajați își păstrase locul de muncă, iar posturile didactice rămase vacante au fost acoperite cu proaspeți absolvenți ai institutelor pedagogice din Chișinău și Tiraspol [23, ff. 5-6].

Penuria de cadre didactico-științifice care ar fi putut asigura un proces educațional în limba română era simptomatică pentru toate școlile superioare deschise în RSS Moldovenească în perioada de constituire a lor (1944-1946), de vreme ce nou-creata formațiune politică era „golită" de deținători de studii superioare vorbitori de română, iar cei care au cutezat să rămână în Uniunea Sovietică erau puțini, dar și aceștia au fost pe parcurs epurați din învățământ de rând cu persoanele care „s-au aflat în timpul războiului pe teritoriile ocupate" și cele care „au studii peste hotare sau s-au aflat mulți ani peste hotare" [24, f. 34]. Iar cohorta de cadre didactico-științifice vorbitoare de limbă rusă, trimise în RSS Moldovenească să creeze învățământul superior, a constituit *calul troian* al Moscovei, care inițial și aparent aveau intenții nobile, se postau utile și pline de calități, dar au rămas astfel până s-au integrat sistemului, ca mai apoi să-și realizeze scopul în mod special proiectat în politica națională a Uniunii Sovietice.

Învățământul superior în limba rusă reprezenta o dificultate pentru tinerii autohtoni care au urmat școli românești. Și chiar dacă studiile românești au fost echivalate cu cele din școala sovietică [3, ff. 186-186 v.], acești tineri nu au învățat nici limba rusă și nici discipline specifice învățământului sovietic, iar „rețeaua de școli de șapte clase și medii, care se creează după eliberarea Moldovei, nu a fost asigurată în măsura necesară cu învățători calificați, din cauza lipsei acestora în rândul cadrelor naționale" [25, f. 49]. Astfel, autoritățile sovietice considerau neîntemeiat că „populația Moldovei este foarte rămasă în urmă sub aspectul culturii" [19, f. 14].

Uneori, nivelul de calificare, dar și calitatea cadrelor ajunse să fondeze învățământul superior în RSS Moldovenească era o chestiune contestabilă. Mai multe dintre acestea erau, de cele mai dese ori, promovate în funcții și posturi care nu corespundeau calificărilor pe care le dețineau: nici directorul și niciun șef de

catedră de la Institutul Învățătoresc din Bălți nu aveau vreun grad sau titlu științific, chiar dacă *Statutul-tip al instituției de învățământ superior* din Uniunea Sovietică stipula obligativitatea deținerii titlului de profesor pentru un candidat la postul de șef de catedră [20]. În anul de studii 1944-1945, la cele 14 catedre ale Institutului Pedagogic din Chișinău erau angajați în posturile de șef de catedră: 3 profesori, 5 conferențiari și 7 lectori superiori [11, ff. 12,15]. Dintre cele 13 posturi de șef de catedră ocupate în anul de învățământ 1946-1947 la Universitatea de Stat din Moldova, 5 șefi de catedră nu dețineau nici grad, nici titlu științific [17, ff. 69-70, 213-214]. Conform surselor de arhivă, doar la Institutul Agricol toate posturile de șef de catedră erau ocupate de persoane corespunzătoare rigorilor statutului școlii superioare [15, ff. 23-23 verso].

Imperativul asigurării procesului didactic în instituțiile de învățământ superior a determinat autoritățile școlilor să angajeze persoane care de multe ori fie nu corespundeau profesional (chiar dacă uneori dețineau grade sau/și titluri didactice și științifice). Relevante sunt în acest sens unele angajări de personal la Universitatea de Stat din Moldova, operate în primii ani după constituirea acesteia. Unul dintre cazurile simptomatice este cel al conferențiarului A.M. Djamilinski, istoric orientalist, angajat la 1 octombrie 1948 în postul de șef al Catedrei Istorie Universală, după o activitate febrilă în Armata Roșie și în organele puterii sovietice în RSS Azerbaidjan și în RSS Uzbekistan. Pe lângă faptul că nu respecta cu regularitate disciplina muncii, fiind asistat la ore de șeful de catedră conf. N.A. Mohov „în scopul verificării calității orelor de Istorie universală și istorie a țărilor Orientului", ultimul a constatat că A.M. Djamilinski „comite greșeli de ordin metodologic și factologic", întrebându-se dacă „a predat vreodată el (A.M. Djamilinski – *n.n.*) ore la vreo instituție de învățământ superior". Textul lecției prezentat pentru discuție la catedră de conf. Djamilinski a fost dur criticat de colegii de catedră, care l-au acuzat de neprofesionalism, de „greșeli elementare de factologie", de „lipsă totală a logicii în expunerea conținutului", de „încălcarea periodizării marxist-leniniste", de greșeli metodologice și metodice crase, dar și de „slaba cunoaștere a limbii ruse" etc. În baza concluziilor șefului de catedră, rectorul Universității a emis un ordin prin care A.M. Djamilinski este demis la nici un an de la angajare, din cauza că „a predat cursurile de care era responsabil la un nivel teoretico-ideologic foarte jos" și „nu a putut asigura predarea disciplinelor care i-au fost încredințate în corespundere cu cerințele programei" [26, ff. 44-53].

Cazul Djamlinski este unul cu totul ieșit din comun, finalizat cu demiterea persoanei necorespunzătoare postului, dar atâtea altele au rămas neîmprotocolate în documentele catedrelor și instituțiilor de învățământ, concluzie ce se impune din semnalările autorităților academice despre ignoranța profesională a unor cadre didactico-științifice. Astfel, într-un raport de activitate al Institutului Învățătoresc se menționa că unii „profesori muncesc asupra perfectării cursurilor pe care le predau", pe când „o altă parte a cadrelor didactice și-au creat o falsă slavă și părere despre ei că ar fi „mari savanți"" [23, f. 7]. Uneori însă, diletantismul academic și didactic era determinat de criza de personal și de „lipsa profesorilor care ar fi putut asigura predarea cursurilor din planul de învățământ [...]. Unele cadre didactice sunt responsabilizate de predarea disciplinelor pe care nu le cunosc sau le cunosc insuficient și, astfel, studentul nu este pregătit conform viitoarei profesii, iar unele materii în general nu se predau" [27, ff. 13, 17-18, 32].

Calificarea profesională a corpului profesoral este determinată și de experiența de muncă relevantă, care se deduce de cele mai dese ori din vechimea în muncă în învățământ sau/și știință, competențele profesionale consolidându-se și probându-se pe parcursul exploatării lor la locul de muncă. Pe când o parte apreciabilă a cadrelor didactice încadrate în Institutul Învățătoresc din Bălți în anul de învățământ 1945-1946 „aveau o experiență de muncă de 1-3 ani în instituțiile de învățământ superior (majoritatea angajate la Institut pentru prima dată), adică peste 71,4% din colectiv nu aveau experiență pedagogică [23, ff. 5-6]. Directorul Institutului Pedagogic de Stat din Chișinău consemna o situație analoagă în *Raportul despre activitatea Institutului pentru anul de învățământ 1945-1946*, specificând că „o bună parte a lectorilor superiori și a lectorilor sunt foarte tineri și au o experiență de muncă nesemnificativă în instituțiile de învățământ superior (dar și după vechimea generală în muncă). Este clar că deprinderile lor de muncă sunt foarte slab dezvoltate; or, până nu demult ei înșiși au fost studenți. Ei au nevoie de un ghidaj metodologic" [21, ff. 6-7].

Experiența pedagogică a cadrelor didactico-științifice încadrate în procesul educațional la Institutul Pedagogic din Chișinău era într-adevăr neînsemnată: 34 de persoane din cele 64 aveau o vechime în muncă de la 1 la 5 ani, 25 – de la 5 la 10 ani și o singură persoană fusese angajată în învățământ mai bine de 15 ani [28, ff. 5-9].

În celelalte școli superioare din RSS Moldovenească resursa umană avea o structură pe grupe de vechime în muncă similară celei de la Institutul Pedagogic din Chișinău, cu excepția Institutului Agricol, al cărui personal academic era structurat mai echilibrat după experiența academică, cu doar 15 angajați din 51 cu o ve-

chime în muncă de până la 5 ani [15, ff. 23-23verso]. O parte însemnată a celor angajați în școlile superioare nu aveau experiență de muncă în învățământul superior: fie erau proaspeți absolvenți de facultate sau doctorate, fie aveau vechime în muncă, dar care fusese acumulată în afara sistemului educațional, fapt ce a lăsat o amprentă nefastă și ireparabilă asupra formării profesionale a studenților din aceste instituții.

În a doua jumătate a anilor '40 majoritatea domeniilor economiei sovietice, inclusiv instituțiile de învățământ superior din Uniunea Sovietică, nu-și puteau asigura deplina completare a statelor de funcțiune cu personal calificat, astfel că autoritățile unionale nu-și onorau întotdeauna sau în deplinătate promisiunile și deciziile de a asigura școlile superioare din RSS Moldovenească cu cadre didactico-științifice.

Situația a determinat organele de stat și de partid republicane să renunțe pentru un timp anumit la „criteriile specifice" de angajare a personalului didactico-științific în instituțiile de învățământ superior, mai ales la atitudinea suspicioasă față de persoanele care și-au făcut studiile superioare în instituții din afara statului sovietic sau/și față de cei care „s-au aflat pe teritoriile ocupate" în timpul războiului. Acestea au organizat identificarea și cooptarea cadrelor autohtone, formate în perioada antebelică în școli superioare din România și din alte țări „capitaliste" din Europa, deținătoare de diplome de studii superioare, care fie au rămas în Basarabia după reocuparea ei de către sovietici, fie au fost „motivate" să se repatrieze după război și care ar fi putut presta servicii educaționale în instituțiile de învățământ superior preconizate a fi înființate sau/și restabilite. La Institutul Învățătoresc din Bălți au fost angajate în primul an de activitate 9 persoane cu studii superioare obținute la universitățile din Iași, București și Cernăuți (din totalul de 23) [14, 53-53 v.]. De asemenea, din cele 68 de persoane cooptate pentru activitate didactico-științifică la Institutul Agricol în anul universitar 1944-1945, 15 își făcuse studiile superioare la universități din Iași, București și Sorbona [15, ff. 34-37 v.].

În primii ani după crearea Universității de Stat, o categorie însemnată a resursei profesorale era alcătuită din absolvenți ai universităților românești sau europene [17, ff. 69-70], unii dintre care chiar se aflase în timpul războiului mondial pe „teritoriile ocupate" [29, f. 17] sau colaborase cu autoritățile românești revenite în Basarabia. *Raportul despre activitatea Universității pentru anul de studii 1948-1949* indică faptul că printre cele 102 cadre didactico-științifice angajate „se numără 9 persoane care au locuit în zona ocupată și 22 care au făcut studiile și au muncit peste hotare [...]" [30, ff. 7-12]. Dacă în primii ani de după război, din lipsă de personal calificat cu studii superioare în instituții sovietice, autoritățile au angajat absolvenți ai universităților europene, peste doar câțiva ani aceste persoane au fost eliberate, sub diverse motive, din posturi. Primele semne ale unei apropiate epurări a acestei categorii de angajați sunt consemnate în același Raport, autorul căruia susține că „o parte din aceste cadre didactice nu au asimilat metodologia marxist-leninistă și, nefiind pregătite din punct de vedere metodologic, nu au reușit pe parcursul anului să asigure un proces didactic la nivelul teoretico-ideologic impus" [30, ff. 7-8]. Unele cadre didactice de formație profesională europeană, bănuite de lipsă de loialitate față de puterea sovietică, au fost destituite până în anul 1950 din posturile universitare, „printre aceștia se numără: Marcenko – eliberat în martie din funcție; Ohrimenko, conferențiarul Trofimenko, conferențiarul Murzaev, lectorii Andiușenko și Volman" [24, f. 34].

Însă, „speranța" autorităților republicane rămâneau „cadrele autohtone", mai ales cele instruite și educate în școlile superioare din RSS Moldovenească înainte și imediat după cel de-al Doilea Război Mondial, dar și „autohtonii" cu studiile obținute în instituții de învățământ superior din diferite centre universitare ale Uniunii Sovietice. „Speranța" era justificată de mai multe raționamente.

Pe de o parte, politica de personal în instituțiile de învățământ superior era determinată de specificul politicii naționale a statului sovietic în RSS Moldovenească – nevoia de cadre autohtone cu studii superioare, „educate politic" și instruite în spiritul științei sovietice, care urmau să devină „portavoce" a puterii în mediul conaționalilor și să contribuie „la victoria socialismului" într-o Basarabie aflată în imediata apropiere de statul național, de unde a fost ruptă în contextul celui de-al Doilea Război Mondial și al imperialismului sovietic.

Directorul Institutului Pedagogic din Chișinău prof. Pavlov, analizând resursele umane ale instituției pentru anul de studii 1944-1945 și consemnând că cea mai mare parte a studenților „moldoveni după naționalitate, [...] cunosc slab limba rusă (iar o mare parte nu o cunosc deloc, mai ales cei de la primii ani)", iar Institutul are o mare nevoie „de cadre didactice care să poată preda în limba moldovenească", semnala: „Iată de ce în fața Institutului apare problema unei necesități acute de a promova la doctorat pe cei mai competenți studenți moldoveni care vor absolvi în perioadele imediate, cu scopul de a-i pregăti să activeze în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească.[...]. Printre absolvenții din anul curent sunt tineri talentați, care dau speranțe mari că pot deveni cercetători care cunosc Moldova natală, poporul ei, limba și psihologia poporului, care dispun și de alte calități ce corespund rigorilor impuse lucrătorilor sovietici din timpurile noastre" [11, ff. 2-3].

Pe de altă parte, și școlile superioare de pe teritoriul Uniunii Sovietice suportau un deficit de resurse didactico-științifice calificate, determinat de război și toate consecințele acestuia, astfel încât autoritățile unionale recomandau insistent celor de la Chișinău să-și recruteze cadrele din rândul absolvenților instituțiilor de învățământ superior din RSS Moldovenească, iar la solicitările insistente și repetate ale responsabililor de la Chișinău de a le trimite „specialiști" manifestau reticență sau le recomandau: „Creșteți-vă singuri profesori și doctori în științe" [31, ff. 17-18].

Deja la începutul celui de-al doilea an de activitate a Institutului Pedagogic din Chișinău 4 dintre cei 30 de lectori superiori au absolvit doctoratul și au definitivat tezele pentru obținerea titlului de doctor în științe, alții 8 absolvenți de doctorat erau încă în proces de definitivare a tezelor de doctorat [21, f. 1-5], iar în anul universitar 1946-1947 „în Institut sunt încadrați 44 de absolvenți de-ai noștri, care au absolvit în anii precedenți" [28, ff. 5-9].

În anul următor de studii, *Raportul despre activitatea Institutului pedagogic de Stat din Chișinău* înregistra că „în rândul cadrelor didactice ale Institutului Pedagogic Moldovenesc sunt încadrați și 26 de absolvenți ai Institutului, care au absolvit începând cu anul 1931. Dintre aceștia, 10 au absolvit doctoratul în instituții de învățământ superior din țară și 3 dețin titlul de doctor în științe" [22, ff. 6-7]. Totuși, Institutul se confrunta cu „o serie de greutăți în procesul de completare a corpului didactic" din rândul propriilor absolvenți. În primul rând, printre absolvenții Institutului erau prea puține persoane care cunoșteau limba română și, în a-l doilea rând, explica directorul, „din lipsă de spații locative nu putem anunța concurs pentru ocuparea posturilor vacante" [22, ff. 6-7].

O parte infimă din cadrele didactice ale Institutului Agricol din Chișinău – cca 6% (3-4 persoane) erau absolvenți ai instituțiilor de învățământ din RSS Moldovenească sau preluați din alte instituții de învățământ mediu sau/și superior autohtone: de la Tehnicumul Agricol din Soroca, de la Institutul Pedagogic din Chișinău, de la fosta Direcție agricolă a administrației românești a Basarabiei [15, ff.34-37 v.]. Și Universitatea de Stat din Moldova angajase în anul academic 1946-1947 vreo 6 absolvenți ai Institutului Pedagogic Moldovenesc, unii dintre aceștia fiind cumularzi și la Institutul Pedagogic din Chișinău [17, ff. 69-70, 213-214]. Iar Institutul Învățătoresc din Bălți avea angajat în anul universitar 1945-1946 un singur absolvent al Institutului Pedagogic Moldovenesc [14, f. 53 v.].

Astfel, cel mai mare număr de „cadre crescute" angajase Institutul Pedagogic de Stat din Chișinău, situație absolut explicabilă prin tradiția mai îndelungată de pregătire a cadrelor în această instituție, înființată în vara anului 1940 (cu denumirea Institutul Pedagogic Moldovenesc de Stat). Chiar dacă a fost evacuată în anii războiului sovieto-german, această instituție și-a continuat activitatea educațională la Buguruslan. Celelalte instituții de învățământ superior, fiind înființate după război, au avut nevoie de o perioadă mai mare pentru a-și putea identifica printre propriii studenți viitoarele cadre didactice.

Recrutarea și selecția personalului academic pentru școlile superioare din RSS Moldovenească s-a realizat pornind de la nevoile cantitative și calitative de resurse umane, stabilite anual de Comitetul Unional al Școlii Superioare de pe lângă Sovietul Comisarilor Poporului al URSS, care aproba anual statele de funcții ale instituțiilor de învățământ superior, stabilind numărul de angajați conform posturilor prevăzute în *Statutul școlii superioare din URSS*: profesor, șef de catedră; profesor la catedră; conferențiar, asistent, lector superior și lector. Profesorii angajați în posturi de șefi de catedre (în cazul școlilor superioare din RSS Moldovenească, unde posturile de șefi de catedre erau ocupate și de conferențiari ori chiar de lectori superiori – persoane fără grad științific) erau propuși în funcție de către directorii/rectorii instituțiilor de învățământ superior, fiind aprobați de Comisariatul Învățământului al RSS Moldovenești și confirmați în funcție de către Comitetul Unional al Școlii Superioare. Profesorii și conferențiarii erau confirmați în posturi de către Comisariatul Învățământului al RSS Moldovenești la propunerea directorului/rectorului instituției, iar lectorii, asistenții și lectorii superiori erau confirmați de către directorul/rectorul instituției la propunerea șefilor de catedre [20].

În scopul completării statelor de funcții, conform cifrelor și rigorilor stabilite de Comitetul Unional al Școlii Superioare, și pentru a asigura funcționarea școlilor superioare din RSS Moldovenească, pentru a realiza misiunea învățământului superior, autoritățile republicane de stat, de partid și instituționale au identificat diferite surse de recrutare și cooptare a personalului academic: puținele cadre didactico-științifice reevacuate în RSS Moldovenească odată cu instituțiile de învățământ superior la care erau angajate au fost completate după război cu „cohortele" de „specialiști sovietici" – toți vorbitori de limbă rusă și purtători de doctrină comunistă, care au fost detașați din universități sovietice din toate colțurile Uniunii Sovietice și trimiși de autorități să construiască învățământul superior și societatea socialistă în RSS Moldovenească. Insistențele

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.123-134

responsabililor de la Chișinău și adresele dese „după ajutor Comitetului Central în problema cadrelor, [...] pentru că încă nu stăm pe picioarele noastre" [31, f. 28] au determinat reacții pe potriva resurselor de care dispuneau responsabilii de la Moscova, aceștia recomandând instituțiilor moldovenești să-și completeze personalul academic din rândul propriilor absolvenți, pe care, de fapt, acestea încă nici nu-i aveau, fiind recent înființate. Puținii angajați dintre absolvenții instituțiilor de învățământ care au funcționat în RSS Moldovenească și înainte de războiul sovieto-german nu prea cunoșteau limba română și nu puteau acoperi necesitățile de resurse academice, autoritățile văzându-se obligate să identifice și să recruteze dintre absolvenții universităților din Iași, București, Cernăuți, Berlin, Sorbona, Viena și ai altor instituții europene cadre pentru a asigura procesul didactico-științific în instituțiile de învățământ superior din RSS Moldovenească.

Oricare ar fi fost sursa de recrutare a cadrelor și calea de pătrundere în școala superioară, la intrarea în funcție, toți angajații instituțiilor de învățământ superior, dar mai ales cei din urmă, erau selectați riguros, unele criterii fiind stabilite inclusiv în „Fișa personală de evidență a cadrelor", care fixa, pe lângă date cu caracter personal (anul, locul nașterii, naționalitatea, originea socială, partinitatea, studiile, situația familială etc.), și informații în baza cărora „autoritățile competente" apreciau gradul de loialitate și încredere al celor angajați. Potențialul angajat trebuia „să se spovedească" „dacă a participat în mișcarea revoluționară și dacă a fost supus represiilor pentru activitate revoluționară până la Revoluția din Octombrie", indicând cauza pentru ce a fost pedepsit, în cazul în care a fost supus represiilor, să specifice când și cine l-a pedepsit; să indice „dacă a participat în mișcarea de partizani și în activități ilegale", „dacă a luptat în armata albgardistă sau în Armata Roșie", „dacă a fost în prizonierat" cu indicarea condițiilor în care a fost luat în prizonierat și în care a fost eliberat, „dacă a ocupat funcții în guvernele albe", „dacă s-a aflat pe teritoriul ocupat provizoriu de nemți în timpul Războiului pentru Apărarea Patriei și cu ce s-a ocupat în acest timp" etc.[26, ff. 69-70].

Astfel, politica de personal în învățământul superior din RSS Moldovenească a fost pusă în serviciul strategiei. Or, tocmai metodele și criteriile de identificare, selectare și angajare a personalului academic care asigura procesul didactico-științific în instituțiile de învățământ superior au determinat circumstanțele oportune proceselor de rusificare și deznaționalizare a învățământului superior și, implicit, schimbărilor importante de mentalitate și felul de a înțelege identitatea națională a populației românești din RSS Moldovenească.

Referințe:

1. Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond R-2991, inventar 1, dosar 2.
2. ANRM, Fond R-2991, inventar 1, dosar 8.
3. ANRM, Fond R-2991, inventar 1, dosar 10.
4. CAȘU, I. *Politica națională în Moldova Sovietică. 1944-1991*, Chișinău: Cartdidact, 2000.
5. LEVADA, Y. *L'homme soviétique ordinaire: entre le passé et l'avenir : enquête*, Paris: Presse de la Fondation Nationale des Sciences Politiques,1993.
6. *Советский простой человек: Опыт социального портрета на рубеже 90-х* / [А.А. Голов, А.И. Гражданкин, Л.Д. Гудков, Б.В. Дубин, Ю.А. Левада и др.; под общ. ред. Ю.А. Левады]. Москва: Мировой океан, 1993.
7. ANRM, Fond R-1933, inventar 2, dosar 2.
8. ANRM, Fond R-2991, inventar 1, dosar 7.
9. Istoria Universității de Stat din Moldova / Ion Eremia (coord.), Anatol Petrencu, Liliana Rotaru (et.al). Chișinău: CEP USM, 2016.
10. ȘEVCENCO, R. Restabilirea sistemului de învățământ superior în RSS Moldovenească (1944-1945). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2008, nr.3.
11. ANRM, Fond 1961, inventar 1, dosar 6.
12. ANRM, Fond R-2991, inventar 1, dosar 4.
13. ANRM, Fond R-3059, inventar 1, dosar 1.
14. ANRM, Fond 3143, inventar 1, dosar 1.
15. ANRM, Fond R-1933, inventar 2, dosar 5.
16. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 1.
17. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 15.
18. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 3.
19. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 12.
20. Типовой устав Высшего Учебного Заведения. Утверждено Советом Народных Комиссаров Союза ССР 5 сентября 1938 г. – http://lawru.info/dok/1938/09/05/n1194951.htm
21. ANRM, Fond 1961, inventar 1, dosar 18.

22. ANRM, Fond 1961, inventar 1, dosar 56.
23. ANRM, Fond 3143, inventar 1, dosar 52.
24. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 66.
25. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 2.
26. Arhiva Universității de Stat din Moldova (AUSM), Fond 1, inventar 5, dosar 37.
27. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 25.
28. ANRM, Fond 1961, inventar 1, dosar 33.
29. AUSM, Fond 1, inventar 5, dosar 54.
30. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 37.
31. ANRM, Fond 3186, inventar 1, dosar 14.

Prezentat la 02.04.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.135-144

CZU: 94:070 (498)

DERAPÂND PRIN ISTORIE.
DISCURS IDENTITAR, CINEMA ŞI IDEOLOGIE ÎN ROMÂNIA COMUNISTĂ

Gabriel MOISA

Universitatea din Oradea (România)

Dezvoltarea cinematografiei şi a televiziunii într-un moment în care întraga viaţa socială era extrem de controlată transformă inclusiv filmul istoric într-o sursă documentară, chiar dacă deseori discutabilă în ceea ce privește prezentarea adevărului. Propaganda totalitară a generat o distorsionare extremă a acestui tip de sursă istorică. În peisajul cinematografic românesc, cu foarte puţine excepţii, producţiile de film și de televiziune au distorsionat în diferite grade realitățile prezentate. În România, ca şi în alte state totalitare, atât producţiile de ficţiune, cât şi cele documentare pot fi folosite ca sursă istorică pentru reconstituirea trecutului, dar numai în anumite condiţii. De fapt, urmărind filmul istoric produs în România în anii regimului communist, putem constata cele mai fine accente ale cenzurii existente în România vremii.

Studiul urmăreşte câteva accente ideologice surprinse în evoluţia filmului istoric românesc în timpul regimului comunist, o perioadă extrem de interesantă şi adesea favorabilă pentru această categorie de filme. Ceea ce se poate constata este existenţa unui teribil control politic şi ideologic în contextul în care rezultatul trebuia să reflecte punctul de vedere oficial asupra trecutului.

Noile realităţi româneşti favorizate de evenimentele din 23 august 1944 au avut consecinţe negative asupra cinematografiei româneşti. Împreună cu alte zone din viaţa românească, cinematografia a suferit mai multe transformări pentru a se conforma noii fizionomii a României.

Cuvinte-cheie*: cinema, propagandă, ideologie, istorie, comunism.*

DERIVING THROUGH HISTORY.
IDENTITY, CINEMA AND IDEOLOGY DISCOURSE IN COMMUNIST ROMANIA

The development of the cinema and television at a time when all social dimensions were severely controlled turns the film into a historical source, often questionable in terms of presenting the truth. The totalitarian propaganda did nothing but to distort to the extreme this type of historical source and to render it unusable. With very few exceptions, film and television productions distorted in varying degrees the presented realities. In Romania, as in other totalitarian states, both fiction and the documentary films were used as a historical source only on certain conditions. In fact, observing the film production, one can see how they were marked by the evolution of the regime's censorship and political emphasis.

Next we shall try to follow the evolution of the Romanian historical film during the communist regime, an extremely interesting and often favourable period for this category of films, through the ideological intrusion of the communist regime in this area and the way the communist regime interfered in this type of film production.

The new Romanian new realities favoured by the events of 23 August, 1944 had negative consequences on the Romanian cinema. Along with other areas of the Romanian life, the cinema underwent several transformations as to comply with Romania's new physiognomy.

Keywords: *cinema, propaganda, ideology, history, communism.*

Reconstituirea trecutului poate fi realizată recurgând la mai multe categorii de izvoare şi prin reconsiderarea evenimentelor, fenomenelor sau proceselor istorice trecute. Pentru refacerea cât mai complexă a unor momente de istorie, Pierre Nora vorbeşte despre necesitatea unui „*le retour de l'événement*" [1] în condiţiile în care, spune acesta, nicio epocă nu este atât de dinamică precum cea a noastră în considerarea şi reconsiderarea istoriei contemporane. În opinia sa, această perioadă suferă de o mare infirmitate atunci când încearcă să-şi afişeze propria identitate în raport cu celelalte epoci istorice.

În faţa acestei realităţi, apelul la interdisciplinaritate poate oferi o soluţie pentru trasarea unor coordonate specifice reconstituirii epocii contemporane. Bogdan Murgescu atrage, de altfel, atenţia asupra acestei chestiuni, afirmând că nici aceasta nu este o reţetă foarte uşor de gestionat din cauza conotaţiilor de natură practică a unui atare dialog [2].

Dar cum trebuie studiată istoria contemporană astfel încât propriile trasee intelectuale s-o definească clar în raport cu celelalte epoci istorice? Discuţia este, desigur, foarte amplă şi nu face obiectul abordării din aceste

pagini. Cu siguranţă, reconstituirea trecutului recent nu poate fi opera unei viziuni unice, iar cercetătorii sunt obligaţi să nu refuze teoria şi autoreflecţia atât în interiorul, cât şi în exteriorul disciplinei.

Totul trebuie realizat la modul profesionist şi în beneficiul meseriei noastre. În caz contrar, putem avea surprize de genul celor care vin spre istorie (prea mulţi!!!) fără a-şi însuşi instrumentele de lucru necesare abordării în cunoştinţă de cauză şi dau „opere" cu pretinse valenţe istorice, însă departe de ceea ce înseamnă reconstituirea profesionistă a trecutului.

Cea mai facilă abordare a istoriei contemporane este legată de recursul la documentul de arhivă. Incontestabil, fără el nu se poate apela sub nicio formă la cunoaşterea trecutului. Cât de complet este însă acesta? Răspunsul nu poate fi decât acela că „adevărurile" revelate de document sunt de la bun început susceptibile de a fi serios chestionate, întrucât ele reflectă în general poziţia autorităţii vremii. Lucrurile se complică, bunăoară, atunci când analizăm perioada comunistă a istoriei României, atunci când documentul este adesea construit uneori deliberat fals şi într-un desăvârşit limbaj de lemn care trebuie cunoscut foarte bine pentru a înţelege adesea despre ce este vorba [3]. Aici intervine, desigur, arta istoricului de a desface documentul şi a-l interpreta astfel încât acesta să nu se limiteze la simpla lui redare, ci să-l pătrundă critic şi, mai ales, să analizeze epoca fără patimă şi eliberat de orice prejudecăţi [4].

Secolul XX aduce însă cu sine o teribilă multiplicare a surselor care pot fi utilizate în reconstituirea faptelor sau fenomenelor, cu atât mai mult cu cât de-a lungul acestui veac se impune o mobilitate foarte mare şi o regândire permanentă a scrisului istoric sub presiunea mutaţiilor tot mai rapide şi frecvent intervenite în realitate [5]. Istoria, la rândul său, a fost nevoită să se adapteze „secolului vitezei". Uneori a făcut acest lucru cu o anumită lentoare, ceea ce a făcut ca, cel puţin aparent, să piardă teren în disputa cu celelalte domenii, inclusiv cu cele din sfera socioumană, precum politologia, relaţiile internaţionale, sociologia, psihologia, economia, jurnalismul etc., care par a fi obţinut o alonjă în plus în detrimentul istoriei.

Sunt, trebuie să recunoaştem, domenii care s-au prezentat mai bine la întâlnirea cu complicatul şi confuzul prezent, chiar dacă până la urmă ele îşi trag seva, argumentele şi unele metode de lucru chiar din arealul de lucru al istoricului. Acelaşi istoric Bogdan Murgescu atrage atenţia asupra acestui fenomen, subliniind apăsat că „*fără aportul istoricilor toate celelalte discipline socioumane ar fi practic lipsite de materia primă necesară elaborării şi verificării teoriilor şi metodelor lor*" [6]. Desigur, toţi aceştia construiesc adesea eşafodaje teoretice care de multe ori nu au nimic de-a face cu realitatea. Pentru a le lega de realitate au nevoie de „*experienţa trecută a omenirii. Or, această experienţă le este făcută accesibilă tocmai prin intermediul istoricilor de meserie*" [7], conchide Bogdan Murgescu.

Tocmai de aceea se impune şi pentru istorie o mai mare aplecare asupra metodelor de lucru şi a metodologiilor de „exploatare" a documentelor produse în regim de viteză. Disciplina noastră trebuie să rămână în continuare una profundă, ancorată în metodele sale clasice de lucru, dar mult mai atentă la noi posibilităţi de investigare care să o facă (de ce nu?) atractivă pentru un public în continuă mişcare.

În aceste condiţii, se impun inclusiv noi soluţii interpretative bazate pe surse, care până acum nu au fost privite ca fiind utile reconstituirii istorice. Desigur, în condiţiile în care, parafrazându-l pe academicianul Alexandru Zub, zeiţa *Clio* stă în permanenţă sub semnul interogaţiei [8], multiplicarea posibilităţilor de investigaţie a trecutului recurgând la noi soluţii documentare se impune ca o necesitate absolută mai ales pentru ultima jumătate de secol, în care progresele tehnologice erup pur şi simplu influenţând vizibil mersul istoriei. Semnale clare în acest sens sunt trase de câteva decenii în istoriografia europeană şi universală deopotrivă. Jerzy Topolsky, bunăoară, ne oferă noi modele de cercetare şi de interpretare istorică încă la începutul anilor '70 în contextul în care rediscută, inclusiv, etimologia şi evoluţia semnificaţiei termenului „istorie" care, în opinia acestuia, se schimbă de la o etapă istorică la alta, iar aceste modificări conceptuale sunt tot mai accelerate în ultimele decenii [9]. Tocmai de aceea, spune Jerzy Topolsky, explicaţia în istorie suferă la rândul său noi interpretări [10].

Desigur, poate cele mai ofertante sugestii în acest spaţiu al ideilor ce vizează multiplicarea surselor care trebuie investigate pentru o cât mai completă cunoaştere sunt oferite de istoriografia structuralistă, franceză şi anglo-saxonă deopotrivă. Poate cel mai aproape de noi sunt cele oferite de istoriografia franceză, în mod special de Şcoala Annales.

Pentru exemplificare am ales o singură sugestie „documentară" care este, cel puţin în istoriografia românească, foarte puţin spre deloc exploatată. Este vorba despre utilizarea filmului de ficţiune ca document istoric pentru reconstituirea istoriei comunismului românesc, mai exact – a nuanţelor ideologice ale acestuia. Desigur, dacă pentru istoricul tradiţional care-şi oficiază meseria recurgând la izvoarele clasice nuanţele sunt poate

mai greu de decantat, întrucât acesta discută cu armele macroistoriei, pentru istoricii care utilizează un areal de izvoare mai amplu sugestiile interpretative şi, în consecinţă, produsul istoriografic este mult mai atent la nuanţe.

Filmul de ficţiune poate fi, aşadar, un asemenea document utilizat în reconstituirea trecutului, iar pentru înţelegerea modului în care istoria a fost trecută prin filtrul ideologic al epocii comuniste filmul de ficţiune din epocă este, îndrăznesc să spun, un document fundamental. Acesta, filmul, surprinde mai bine poate decât orice alt lucru evoluţiile survenite în interiorul regimului comunist din România şi modul teleologic în care sunt analizate diversele epoci şi personalităţi ale istoriei naţionale care veneau să sprijine prezentul comunist şi pe liderii săi în efortul lor de a crea un viitor „luminos". De fapt, cinematografia, filmul istoric în speţă, era poate cureaua de transmisie cea mai directă şi eficientă către marele public care trebuie neapărat să afle informaţii despre istoria naţională aşa cum era ea filtrată ideologic. Trecutul devenea pentru viitor un tezaur pe segmente aproape exclusiv utile regimului din perspectivă ideologică. O carte era mai greu de citit şi de înţeles, însă un film intra mult mai uşor în mintea omului obişnuit cu doze şi cantităţi de trecut dinainte pregătite şi şlefuite ideologic. Nu întâmplător generaţii întregi de conaţionali cunosc şi astăzi istoria de la televizor sau de la cinematograf. Mihai Viteazul, spre exemplu, este mai degrabă încă pentru mulţi Mihai Viteazul lui Sergiu Nicolaescu sau Constantin Vaeni, nicidecum al lui Nicolae Iorga sau Petre P. Panaitescu, iar dacii sunt mai degrabă ai aceluiaşi Sergiu Nicolaescu, Gheorghe Vitanidis sau Mircea Drăgan decât ai lui Hadrian Daicoviciu [11], Mircea Petrescu-Dîmboviţa [12], Ioan Glodariu şi Eugen Iaroslavschi [13]. Şi exemplele pot continua. În aceste condiţii, exceptând mediul academic, cu greu se poate dialoga încă şi astăzi pe teme istorice distorsionate ideologic în anii regimului comunist cu cei care cunosc istoria doar de pe această traiectorie.

Desigur, utilizarea cinematografiei, a filmului istoric, ca document, este încă la început în istoriografia românească. Aceste demersuri sunt însă mult mai avansate în alte istoriografii, precum cea franceză, bunăoară.

Deşi puţini ar crede, deschizător de drumuri în această direcţie poate fi considerat Robert Mandrou, care într-un articol apărut în anul 1958, intitulat *Histoire et cinéma* [14], scrie într-un fel actul fondator a ceea ce avea să fie apoi un soi de istorie socială a cinematografului din perspectiva utilizării peliculei istorice ca instrument de propagandă politică şi distorsionare a trecutului pentru coafarea prezentului în vederea pregătirii unui ipotetic viitor luminos. El atrage atenţia aici că filmul istoric şi cel politic nu sunt doar poveşti ale cinefililor cu întâmplări anecdotice benigne, ci pot fi artizani ai istoriei prezentului prin schimbarea mentalităţilor şi chiar a modului de gândire şi de acţiune a maselor [15]. Studiul nu este un articol propriu-zis, ci o analiză critică a cărţii lui Edgar Morin intitulată *Le cinéma ou l'homme imaginaire* [16], apărută în anul 1956, care zăboveşte suficient asupra puterii de modelare a cinematografiei asupra omului. Filosof şi sociolog în primul rând, Edgar Morin stabileşte alte paradigme interpretative decât cele stabilite de Robert Mandrou trei ani mai târziu, atunci când discută despre relaţia trecut-prezent-propagandă-manipulare într-un context în care, într-o formulă foarte interesantă şi incitantă în acelaşi timp, spune că de fapt adesea cinematografia „*joacă teatru*" şi că este un „*joc periculos necesar*" care creează de prea multe ori tensiuni.

Naşterea simbolică a domeniului „istorie şi cinema" în istoriografie a avut loc însă, în opinia celor mai mulţi specialişti, în anul 1968, când Marc Ferro semnează un articol de numai cinci pagini, foarte dense însă, intitulat sugestiv *Société du XXe siècle et histoire cinématographique* [17].

Marc Ferro afirmă direct că pentru a studia istoria contemporană trebuie analizate toate sursele produse în această perioadă. Prin urmare, spune acesta, cinema-ul trebuie trecut în categoria instituţiilor care produc informaţie istorică. Marc Ferro compară din această perspectivă posibilitatea ca descrierea Evului Mediu să se bazeze doar pe texte (documente), ceea ce ar însemna că nu se poate devoala societatea medievală în toate dimensiunile sale. Tocmai de aceea, afirmă Marc Ferro, pentru istoria contemporană este vital a ridica „dialectica interpretării" astfel încât să fim foarte atenţi la relaţia dintre gesturi, dialoguri, imaginile din film, pe de o parte, şi realităţile politice, economice şi sociale ale epocii contemporane, pe de altă parte. Am fi surprinşi de câte sugestii interpretative găsim aici, dar mai ales ce realităţi ale societăţii sunt surprinse mai mult sau mai puţin fin de către pelicula cinematografică, realităţi pe care documentul nu are cum să le surprindă [18].

Pentru ca toate acestea să fie posibile, Marc Ferro sugera că ar fi necesar ca pentru o cât mai completă abordare aceste analize să fie realizate de istorici în combinaţie cu sociologi, lingvişti şi antropologi, iar pentru ca demersul să fie posibil din punct de vedere tehnic, ar trebui creat un depozit legal de film care să fie accesibil cercetătorilor fără complicaţii legate de drepturi de autor, utilizarea acestora să fie realizată strict în scopuri ştiinţifice şi pentru actul didactic [19].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.135-144*

Marc Ferro atrage, aşadar, în 1968 atenţia asupra potenţialului manipulator al cinematografului şi televiziunii în spaţiul unor colectivităţi umane „inconştiente", aşa cum le numeşte el (slab educate le-am spune noi azi), care pot schimba din punct de vedere psihosocial comunităţi întregi prin utilizarea în scop propagandistic, şlefuit ideologic, a adevărului istoric [20].

Cinci ani mai târziu, acelaşi Marc Ferro, într-un studiu definitoriu pentru această direcţie de cercetare, intitulat *Le film, une contre-analyse de la société ?* [21], se întreabă încă de la început dacă filmul este un document indezirabil pentru istoric [22], întrucât, spune acesta, aproape centenar, cinematograful nu a intrat încă în universul mental al istoricului [23]. Pentru a demonstra necesitatea utilizării filmului istoric ca un document pentru reconstituirea adevărului istoric în cât mai multe dintre componentele sale, Marc Ferro a oferit un exemplu de analiză asupra două producţii cinematografice cu puternice conotaţii ideologice. Este vorba despre *Uplotnenie*, unul dintre primele filme sovietice realizate în anul 1918 sub oblăduirea ministrului culturii al tinerei republici sovietice, Anatol Lunacearski, în care nu s-a făcut rabat de la a se demonstra necesitatea fuziunii clasei muncitoare şi a celei ţărăneşti cu intelectualii pentru o Rusie mai bună.

În contrapartidă era analizat un alt film realizat în acelaşi an 1918 la Kiev, intitulat *Jours de terreur à Kiev*, de pe poziţii antisovietice sub egida autorităţilor germane care-l protejau pe „albul" Skoropascki şi în care se încerca demonstrarea contrariului celor prezentate în filmul precedent. Filmul, subtitrat în germană şi franceză, venea să descopere un regim bolşevic terifiant pentru majoritatea locuitorilor.

Întrebarea lui Marc Ferro era: cum se va raporta publicul la cele două filme şi ce va lua pentru sine din perspectiva adevărului istoric şi a opţiunilor sale sociale, politice, economice de viitor? El concluzionează că aici nu este vorba despre prezentarea unei viziuni raţionale a istoriei, ci mai degrabă despre dorinţa de manipulare şi control a societăţii, reflecţie a unei relaţii nefireşti dintre autorităţi şi societate – „*dirigeants et la société*" [24] – cum spune Marc Ferro, atribute dominante într-o societate totalitară, dar care pot fi şi ale uneia care se găseşte în parametrii democratici; aici însă subterfugiile şi sugestiile sunt mult mai fine, la fel şi consecinţele pentru societate.

De aici pornind se naşte o literatură istorică, încă nu foarte bogată dar prezentă în istoriografia franceză. Amintim doar două puncte de reper în ultimele decenii. Este vorba despre studiul lui Jean Michel Frodon, *La projection nationale: cinema et nation* [25], apărut în 1997, dar mai ales despre volumul semnat de Christian Delage, Vincent Guigueno, *L'Historien et le film* [26], apărut în 2004.

Istoriografiile portugheză, italiană şi spaniolă mai ales, dar şi alte istoriografii precum cea românească, chiar dacă mai timid deocamdată, au astfel de abordări referitoare la utilizarea acestei surse şi resurse documentare pentru reconstituirea unor paliere ale societăţii puţin sau deloc reflectate în documentele oficiale ale epocii.

În cazul românesc, pentru reconstituirea regimului comunist, a nuanţelor sale şi a modului în care ideologia controla trecutul pentru a-l transmite cât mai facil prezentului în vederea construirii unui viitor fericit, filmul este unul dintre documentele de primă mărime.

Discursul identitar a luat forme şi manifestări specifice inclusiv prin intermediul cinematografiei naţionale. Este cunoscut faptul că în anii regimului comunist din România chestiunea dacă, romană şi simbioza daco-romană în formarea poporului român a fost un aspect amplu discutat cu decibeli şi nuanţe diferite de la un deceniu la altul sau chiar de la un an la altul. Fără a stărui prea mult asupra acestei chestiuni şi a disputelor istoriografice, trebuie spus că în anii '50, în contextul unei teribile ofensive sovietice asupra scrisului istoric, componenta romană din procesul de formare a poporului român pierde teren în faţa celei slave care câştigă puncte importante în raport cu romanii. Nişte romani „imperialişti", care oricum nu ar fi putut aduce nimic pozitiv profilului poporului român, întrucât erau hidoşi, răi şi au cucerit teritoriile dacilor cărora le-au furat întreg avutul transformându-i în sclavi. Este etapa în care slavii devin foarte importanţi în procesul etnogenezei, iar în limba română se descopereau foarte multe elemente slave. Inclusiv numele ţării este schimbat din România în Romînia (1953 până în 1964).

Anii '60 aduc cu ei noi poziţionări în plan politic ale României în raport cu Uniunea Sovietică, care se traduc în ceea ce ne priveşte, inclusiv în redobândirea poziţiilor elementului latin în formarea limbii şi a celui roman în etnogeneza românească. Anii '70-'80, chiar dacă mai cunosc oscilaţii, nu mai sunt atât de diametral opuse precum cele din primele două decenii comuniste.

Cinematografia, filmul istoric în speţă, surprinde excelent această stare de lucruri. Noi am început explicaţia pornind de la scrisul istoric înspre filmul istoric, însă un specialist în film poate porni investigaţia oricând în sens invers, urmărind această traiectorie interpretativă dinspre peliculă spre scrisul istoric pentru a descoperi de ce se produc aceste poziţionări uneori diametral opuse faţă de trecutul istoric în perioade diferite

cu privire la diverse momente ale istoriei naţionale, în cauză chestiunea daco-romano-slavă. În paralel trebuie neapărat urmărit şi foarte bine cunoscut contextul politic intern şi extern, în primul rând relaţiile româno-sovietice, fără de care nu poate fi oferită nicio explicaţie solidă, în egală măsură şi discursurile oficiale.

Dar să vedem cum este rezolvată spinoasa chestiune a etnogenezei româneşti de noul curs al politicii interne româneşti, în condiţiile în care multă vreme dacii şi romanii fuseseră incompatibili din punct de vedere ideologic, de-a dreptul marxizaţi înainte de vreme şi plasaţi în arealul „luptei de clasă". Realizarea este, trebuie să recunoaştem, ingenioasă în condiţiile în care noile nuanţe ale regimului în această direcţie urmau a fi aduse la cunoştinţa publicului larg ce necesita reeducat rapid pe noile coordonate interpretative. Acesta avea alte repere relaţionale pe complicatul traseu ideologic daci-romani, aşa cum fuseseră ele stabilite în anii '50. Elevii şi studenţii puteau afla noutăţile ideologico-interpretative din manuale sau din lucrări de specialitate.

Noile comandamente ideologice sunt însă surprinse treptat. Era şi greu să se schimbe brusc interpretarea. Tocmai de aceea totul a fost dezvoltat gradual între anii 1967 şi 1980. Astfel, prima producţie cinematografică de anvergură care încearcă să abordeze şi această chestiune a fost *Dacii*, un film istoric româno-francez, regizat de Sergiu Nicolaescu. Din punct de vedere ideologic, ne aflăm încă departe de a tranşa disputa legată de etnogeneză, regimul nefiind încă dispus la foarte mari concesii din acest punct de vedere. Noul curs intern şi extern al României nu era încă foarte bine definit. Modul în care începe filmul ne lămureşte deplin şi ne spune că va mai trece timp până ce romanii „imperialişti" vor fi parte a procesului de formare a poporului român. De altfel, după ce mai bine de un deceniu aceştia fuseseră mult huliţi, era şi imposibil să intre direct în gena românească fără a parcurge un meritat purgatoriu. Începutul filmului, a cărui acţiune se desfăşoară în anii 86-87 d.Hr., este elocvent din acest punct de vedere, iar dialogul dintre dacul apărător al pământului strămoşesc şi romanul „imperialist" este definitoriu pentru menţinerea în interiorul dogmei ideologice. Filmul se deschide cu o scenă-parabolă din această perspectivă. Pe de o parte, o imagine foarte largă în care era prezentă o imensă armată romană condusă de un comandant aflat mult în faţa trupei, iar, pe de alta, zidurile unei cetăţi pe ale cărei metereze se află un singur dac. Dialogul dintre cei doi este scurt, electrizant şi definitoriu pentru logica în care se desfăşurau încă lucrurile din punct de vedere ideologic:

- Romanul: *Deschideţi porţile. Vă dăm viaţa şi libertatea.*
- Dacul: *Cine sunteţi voi ?*
- Romanul: *Stăpânii lumii.*
- Dacul: *Veţi ajunge. Dacă noi vom pieri.*

Dialogul acesta este chintesenţa ideologică pură a epocii: de o parte – cei buni, dacii, puţini, viteji, luptători pentru palma lor de pământ, capabili de sacrificiul suprem pentru asta, iar pe de alta – cei răi, romanii, imperialişti (*stăpânii lumii*), stăpâni posesori ai dreptului asupra vieţii şi morţii celor din jur (*vă dăm viaţa şi libertatea*), care vin să fure bogăţiile celor săraci pentru a-i face şi mai săraci, iar pe ei şi mai bogaţi. Ne găsim aici în interiorul clasicei interpretări a ideologiei comuniste în raport cu occidentul imperialist, putred, decadent care trăieşte pe spatele celor săraci din ceea ce se numea în epocă „lumea a treia". Dacă dialogul ar fi fost purtat de un român şi un american al anului 1965, conţinutul putea fi identic de altfel, ceea ce înseamnă că ne găsim pe tărâmul teleologiei istorice. Această interpretare va face carieră în peisajul cinematografic în ultimele două decenii ale regimului comunist, reflexie a unui tip de istoriografie aflată sub teribil control ideologic pe care o întâlnim din ce în ce mai mult şi va fi tot mai vizibilă pe măsură ce regimul comunist intră în criză şi devine una dintre puţinele arme prin intermediul căreia se încerca găsirea unor argumente de coagulare naţională în jurul liderului politic de la Bucureşti. Este tipul de istoriografie în alb şi negru, buni şi răi, care, din păcate, a lăsat urme vizibile până astăzi în societatea românească.

Filmul începe după acest dialog cu bătălia dintre armatele dacă şi romană. Se trece direct la violenţă, nimic paşnic, la fel cum va fi aproape întreaga peliculă. În anul 1965-1966, când filmul a fost realizat, încă nu era loc de o apropiere serioasă daco-romană. Tot filmul este supus acestei logici a violenţei. Mai puţin un episod trecător unde se face totuşi o concesie nesperată şi care anunţă viitoarele interpretări din peliculele destinate acestei problematici, precum cele din *Columna*. Este vorba despre o poveste de dragoste „comunistoidă", în care ne găsim într-un soi de compromis estetic, unde povestea de iubire este sugerată cel mult de priviri uşor neideologizate şi prin strângeri de mâini tovărăşeşti, o poveste emblematică însă pentru ceea ce va fi revirimentul romanilor în etnogeneza românească. Aceasta consta într-o relaţie ascunsă de ochii tuturor dintre un roman (legionarul Marcus) – căzut rănit şi îngrijit de o dacă (Meda, care nu este altcineva decât fiica lui Decebal, aleasă poate deliberat în mod simbolic), întâmplare care se va lăsa cu amintita apropiere dintre cei doi, dar doar atât.

Regizorul nu putea trece încă la nivelul următor în care, eventual, să apară un urmaş al celor doi care nu putea fi (nu-i aşa?) nimeni altcineva decât la nivel simbolic însuşi poporul român. Aspectul putea fi complicat de explicat pentru un public care ştia că romanii sunt răi, iar dacii buni şi, în consecinţă, poporul român nu putea fi opera acestei singure combinaţii, în afara slavilor. Or, în această ecuaţie a războiului daco-roman din 85-87 d.Hr. era complicat a-i introduce şi pe slavi, întrucât aceştia apar mai târziu în peisajul istoriei. Tocmai de aceea poate că povestea de dragoste se încheie brusc şi romanul este nevoit să se întoarcă la Roma. Deşi există această apropiere între cele două elemente ce vor constitui pe viitor poporul român, relaţia lor este totuşi bazată pe multă neîncredere şi suspiciune. Dialogurile dintre cei doi parteneri sunt revelatorii din acest punct de vedere. Unul dintre acestea iese însă în evidenţă:

- Meda: *Îţi place carnea de urs*?
- Marcus: *Da*.
- Meda: *Am auzit că la Roma mâncaţi limbi de păun*.
- Marcus: *Şi ce mai facem noi la Roma*?
- Meda: *Tot felul de ticăloşii*.

În aceste condiţii era clar că poporul român un se putea naşte din daci cu trăsături exclusiv pozitive şi romani care fac „tot felul de ticăloşii”. Dialogul arată existenţa unei rezerve ideologice serioase din acest punct de vedere şi o neîncredere evidentă între cele două părţi. Asta şi explică, credem, motivul pentru care tânăra dacă nu se poate implica foarte mult în relaţia cu romanul Marcus.

În scurt timp se va trece însă la o altă etapă a relaţiei daco-romane şi la un alt nivel al explicaţiei apariţiei poporului român. Pasul va fi făcut în *Columna*, un film realizat în anul 1968, după noile canoane ideologice. Între cele două creaţii cinematografice, deşi sunt la o distanţă de trei ani de zile, se schimbă multe în nuanţa regimului, iar punctul de rezistenţă din această perspectivă este expunerea *PCR – continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste*, ţinută în 1966, cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea Partidului Comunist Român [27]. Intrăm într-o zodie a comunismului românesc, în care nuanţele se schimbă cu repeziciune în funcţie de interesele de moment şi de proiecţiile de viitor ale liderului politic şi ale celor din jurul său. Începe exploatarea dură şi secvenţială a trecutului în folosul prezentului, astfel încât trecutul să servească ca argument prezentului pentru a susţine promisiunile unui viitor incert, în care bunăstarea va sta la masă cu românul. Totul se desfăşura în viitor, chiar şi copiii şoimi şi pionieri aveau cel mai apropiat orizont de viaţă anul 2000, când „nu vor mai fi copii” şi vor trăi într-un viitor luminos comunist. Pentru asta însă trebuiau acceptate greutăţile prezentului, greutăţi care se vor agrava, nu se vor ameliora însă pe măsura trecerii anilor. Ori, pentru a accepta mai uşor situaţia, urmau a fi livrate publicului exemple grele şi mobilizatoare din istoria naţională pentru a dovedi că înaintaşii au trăit şi mai greu decât cei din prezent, desigur pentru un viitor luminos. În aceste condiţii, problemele prezentului urmau a fi mai uşor acceptate de cei care străbăteau în marş istoria spre statutul de om nou, de cetăţean multilateral dezvoltat.

În *Dacii* suntem, aşadar, încă într-o epocă a incertitudinilor, iar etnogeneza românească avea suficiente semne de întrebare, de altfel, aşa cum avea şi istoriografia, romanii nefiind încă bineveniţi, lucru sugerat inclusiv de dialogul de mai sus, în care romanii fac „ticăloşii” şi deci nu sunt demni de a fi parte a noului popor apărut în spaţiul carpato-danubiano-pontic.

În *Columna* însă lucrurile sunt total diferite. Filmul debutează cu o scenă de război, momentul 106 d.Hr., cu asediul şi cucerirea cetăţii Sarmisegetusa de către romani. Dacă în *Dacii* romanii sunt învinşi, iată că în *Columna* romanii înving încă din debutul filmului, ceea ce sugerează clar poziţiile pe care ne situăm şi ambianţa în care se va desfăşura întreaga peliculă, aceea a simbiozei daco-romane. Dacă în *Dacii* totul este în zodia conflictului, aici constatăm o translatare dinspre conflict, menţionat la începutul filmului, spre convieţuirea daco-comană care va da naştere poporului român. Pe întreaga durată a filmului caracteristicile romanilor sunt îndulcite. Aceştia nu mai sunt duri şi nemiloşi, cu atât mai puţin imperialişti şi aroganţi precum fuseseră în *Dacii*, aici existând o permanentă colaborare daco-romană la construirea de castre, aşezări civile şi chiar întemeierea de familii etc. Există relaţionări diverse între romani şi daci în această peliculă, cu toate că o anumită suspiciune persistă încă între daci şi romani. Acest fapt este reliefat de conţinutul relaţiei dintre romanul Tiberius şi nobila dacă Andrada. Ea este temătoare şi îl atenţionează totuşi pe Tiberius, deşi ei erau de acum soţ şi soţie: „*Niciodată pe acest pământ nimeni nu-ţi va spune nimic din ceea ce nu trebuie să ştii. Nimeni nu-ţi va da nimic din ceea ce nu trebuie să ai*”. Este un avertisment dur pentru roman, trebuie să recunoaştem, care era prevenit că era totuşi oaspete în Dacia fără a avea acces la toate datele ţării în care se afla. Este însă

doar o reminiscenţă a dârzeniei dacice, aşa cum era ea definită şi în istoriografie, de altfel şi cum este foarte vizibilă în pelicula *Dacii*. Totuşi, spre deosebire de filmul *Dacii*, *Columna* ne rezolvă multe dintre întrebările legate de etnogeneza românească întrucât (surpriză!) cei doi, Tiberius şi Andrada, au un copil. Dar cum se va numi acesta însă şi, mai ales, ce va fi sub aspectul identităţii? Chestiunile sunt rezolvate strălucit de scenaristul Titus Popovici şi regizorul Mircea Drăgan, astfel încât publicul, dacă mai avea dubii după anii '50, afla acum că în procesul etnogenezei româneşti au intrat exclusiv dacii şi romanii. Pe copil îl cheamă Tiberius Ulpius Traianus, un nume clar care nu mai lasă loc de interpretări, chiar numele cetăţii noii provincii Dacia romană. Mai mult, amprenta romană a numelui este evidentă în detrimentul nuanţelor de origine dacică. Ne întoarcem oarecum în sfera curentului latinizant din secolul al XIX-lea după excesele slavizante din urmă cu câţiva ani.

La întrebarea ce este din punct de vedere etnic, avem răspunsul chiar din gura copilului Tiberius Ulpius Traianus. Foarte interesant e faptul că un copil este cel care dezleagă aici nodul gordian al definirii poporului român, iar ăsta este, evident, meritul scenaristului Titus Popovici, care dezvoltă un dialog extraordinar din această perspectivă între Tiberius Ulpius Traianus şi Gerula, un lider dac din rezistenţa antiromană. Interesant este că, după acest dialog, filmul sugerează că Gerula abandonează lupta.

- Traianus: *Ce faci aici*?
- Gerula: *Te arunc în apă... glumind*
- Traianus: *Ei şi. Ies afară şi-ţi crăp capul cu o piatră.*
- Gerula (râde)
- Traianus: *Nu te-am mai văzut pe aici. Cum te cheamă*?
- Gerula: *Gerula*.
- Traianus: *Dacă vii în urbe, am să te duc la Therme. Avem Therme ca la Roma. Trebuie să te speli, deoarece cam puţi. Ce frumoasă sabie ai. Dă-mi-o mie. Când am să fiu mare, o s-o învârt ca marele rege Decebal*.
- Gerula: *Cum te cheamă*?
- Traianus: *Traianus.*
- Gerula: *Al cui eşti*?
- Traianus: *Tatăl meu se numeşte Tiberius Ulpius şi este comandantul castrului*.
- Gerula: *Şi mama*?
- Traianus: *Pe mama o cheamă Andrada. E dacă. Dar acum toţi suntem cetăţeni romani.*

Câtă diferenţă faţă de percepţia din *Dacii*, unde romanii sunt răul absolut, imperialiştii, cotropitorii, pentru ca acum ideea de cetăţean roman să devină o virtute. Filmul este realizat în anul 1968, an în care Nicolae Ceauşescu are o anumită poziţie în raport cu Occidentul şi Răsăritul sovietic. Expresia lui Traianus „*acum toţi suntem cetăţeni romani*" poate sugera o opţiune clară a apartenenţei la lumea latină de factură occidentală, fără însă să credem că Nicolae Ceauşescu ar fi mers serios pe această cale. Parabola trebuie văzută mai degrabă ca o „şicană" la adresa lumii răsăritene sovietice decât la o posibilă opţiune politică clară de viitor. Asemenea şicane vor mai fi în timp pe relaţia Bucureşti-Moscova în condiţiile în care o reacţie deschisă politică a Bucureştiului la adresa Moscovei era practic imposibilă.

Ideea latinităţii, a bagajului pozitiv cu care au venit romanii în procesul etnogenezei româneşti, este un laitmotiv al filmului. Dintr-un oraş mult hulit în *Dacii*, în *Columna* Roma devine un spaţiu al luminii şi bunului-simţ, al bunăstării care se revarsă şi peste Dacia. Centurionul Sabinus, rămas la rândul său în Dacia şi căsătorit cu o femeie dacă, devenit profesor al copiilor născuţi din daci şi din romani, le spune direct acestora: „*Copii, sunteţi cetăţeni romani. Într-o zi o să vă duc la Roma, cel mai frumos oraş al lumii*". Trebuie reţinut însă că ne găsim în anul 1968, în plin război rece şi când, iată, Roma, nu Moscova, este cel mai frumos oraş al lumii şi când Bucureştiul are o anumită poziţie singulară în cadrul blocului comunist vizavi de intervenţia în Cehoslovacia.

Toate acestea relevă o deschidere impresionantă într-un context carceral general central şi est-european. Cenzura, căci despre lipsa ei nu poate fi vorba, a dat undă verde acestor dialoguri care s-au înşurubat adânc în conştiinţa celor care priveau peliculele pe fondul unui sentiment antisovietic din ce în ce mai bine conturat la nivelul populaţiei, sentiment susţinut inclusiv prin asemenea producţii cinematografice.

Din păcate, un deceniu mai târziu, în 1980, odată cu filmul *Burebista*, ne găsim pe o pantă a involuţiei evidente din perspectiva celor discutate până aici. Ceea ce părea o rază de lumină la sfârşitul anilor '60 s-a

transformat într-un orizont întunecat în care nuanţele devin din ce în ce mai puţin luminoase alunecând spre gri închis şi chiar negru.

Filmul *Burebista*, realizat de Gheorghe Vitanidis, ne aruncă înapoi în timp în zona *Dacilor* lui Sergiu Nicolaescu şi chiar mai rău, întrucât peste imaginea dihotomică daci buni - romani răi se aşează cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu şi, poate şi mai grav, consecinţele curentului protocronist. Burebista este un rege factotum, cel mai mare rege al lumii, este un rege unificator care ţine toţi dacii strâns uniţi în jurul său. Statul său are toate atributele unui stat totalitar, aşa cum era cel al lui Nicolae Ceauşescu. Imaginea lui Burebista din acest film este aceea a unui tiran care are instrumente de forţă la dispoziţie, precum este cel de şef al poliţiei dace (un fel de şef al Securităţii), o instituţie inventată în film de un scenarist, Mihnea Gheorghiu, aflat în fruntea propagandei oficiale a regimului. Toţi sunt supuşi orbeşte lui Burebista, toţi sunt pedepsiţi dacă greşesc, inclusiv şeful securităţii sale care face trafic cu bunuri din Orient şi de la cetăţile greceşti, ceea ce-i va atrage oprobiul din partea lui Burebista. Nu putem să nu ne gândim la faptul că numai cu un an înainte şeful Securităţii lui Nicolae Ceauşescu, Ion Mihai Pacepa, defectase, fiind acuzat inclusiv de infracţiuni similare. Prins de Burebista, şeful securităţii sale, pe nume Viezure, este amendat însă de marele rege şi pus să ducă înapoi bunurile traficate. Sunt foarte multe sugestii în acest sens, ele putând fi înţelese doar de cineva care cunoaşte foarte bine istoria vremii. Altminteri lucrurile pot intra, pe de o parte, în derapaj, iar, pe de alta, într-o neînţelegere a mesajului.

Burebista scenaristului Mihnea Gheorghiu şi al regizorului Gheorghe Vitanidis seamănă până la identificare pe alocuri cu liderul politic al României. De altfel, acestuia îi face o deosebită plăcere să se identifice cu unii dintre marii oameni de stat ai acestui spaţiu, iar Burebista, nu Decebal, este favoritul dintre regii daci. Filmul este de fapt o comandă ideologică şi a fost pregătit pentru cel de-al XV-lea congres de ştiinţe istorice care urma să se desfăşoare la Bucureşti în august 1980. Toţi participanţii la congres au vizionat filmul, acesta fiind în programul oficial al manifestării.

Burebista nostru îşi expune filosofia sa despre stat şi lume încă de la început, ca să ştim cum stau lucrurile. Nu putem să nu constatăm că filosofia sa aduce mult cu una totalitară, asemănătoare epocii în care este realizat filmul. O transpunere în România lui Nicolae Ceauşescu, urmărind un scurt dialog, credem că este uşor de făcut, mai exact la unul dintre congresele partidului şi la un discurs al lui Nicolae Ceauşescu. Burebista devine un fel de prim secretar care vorbeşte membrilor de partid cu nuanţe ale prezentului ceauşist.

Filmul începe cu marele preot Deceneu care spune:

- Deceneu: *Glorie marelui Burebista, regele tuturor dacilor. (o masă imensă de daci, urale: glorie, glorie, glorie...)*
- Burebista: *Glorie Daciei mari, unite şi libere. În ţara cea mare, unită şi liberă, loc de robie nu mai este; şi ostaş, şi plugar, şi meşteşugar deopotrivă vor fi întru viaţă şi moarte. Să fim mândri de gloria marelui neam al tracilor şi de puterea gândului nostru nemuritor... (*urale: glorie, glorie, glorie...).

Trimiterile la prezent erau evidente, Burebista ţine un discurs politic valabil în România anilor '80. Publicul românesc descoperea un Burebista lider al unei lumi care se opune oricui ar atenta la cucerirea ţării sale, el fiind sprijinit de întreg poporul într-o anticipare a ceea ce avea să fie doctrina luptei întregului popor pentru apărarea patriei elaborată de Nicolae Ceauşescu şi apropiaţii săi, în care inclusiv elevii de la 14 ani erau instruiţi prin programa şcolară pentru a-şi apăra patria strâns uniţi în jurul comandantului suprem. Iar participanţilor la congres trebuia să le fie clar.

Urmează o voce care precizează clar din punct de vedere ideologic lucrurile din perspectiva raporturilor dintre dacii buni, harnici, viteji, apărători ai propriului popor şi romanii imperialişti: „*La mai puţin de şapte secole de la întemeierea cetăţii ei, Roma devine centrul lumii antice şi se pregăteşte să devină cel mai mare imperiu al tuturor timpurilor. În anul 70 ÎEN expansiunea mondială a Romei se apropie la sud de Dunăre de unde se întindeau bogatele pământuri ale geto-dacilor uniţi acum într-un mare şi puternic regat sub sceptrul viteazului şi enigmaticului Burebista. De acum înainte în faţa ambiţiosului Iuliu Cezar şi a invincibilelor sale legiuni romane şi barbare rămâne un singur regat nesupus: Dacia, şi un singur rege neînvins:* ***El.*** *Burebista*".

Scena continuă cu un dialog între Deceneu aflat la plimbare cu Burebista.

- Burebista: *Spune-mi, Deceneu. De ce ai cerut dacilor tăi să-mi jure mie credinţă, mie, un prinţ al geţilor, şi m-ai încoronat rege aici la Sarmizegetusa*?
- Deceneu: *Aceasta a fost porunca marelui gânditor. Unirea face puterea. Şi dacii, şi geţii suntem mlădiţele aceluiaşi trunchi tracic, iar astăzi tu eşti cel mai mare dintre toţi regii care au domnit asupra tracilor. ...*

Aşadar, avem aici precizări metodologice, ideologice, avem rezolvate probleme spinoase istoriografice precum identitatea daco-getică, originea lui Burebista. Aflăm aici fără niciun fel de dubiu că Burebista este din câmpia munteană sau din Oltenia fără a se sugera prea exact locul, deşi ne putem gândi la spaţiul oltean, locul de naştere a lui Nicolae Ceauşescu. Interpretarea nu este deloc deplasată, întrucât alte descoperiri arheologice din anii '60 sunt interpretate ideologic ca cele mai vechi din Europa în această perioadă, circa 2 milioane de ani se spunea. Este vorba despre descoperirile de la Bugiuleşti de pe valea Dârjovului, din vecinătatea Scorniceştiului. Toate muzeele aveau semnalate aceste descoperiri cu harta care specifica legătura locului de descoperire cu Scorniceştiul. Locul trebuia să aibă ceva cu totul special, de vreme ce acolo se considera că avem cei mai vechi oameni din Europa şi printre cei mai vechi din lume, posibil pe Burebista lui Vitanidis şi Mihnea Gheorghiu, lista sfârşind cu liderul politic de la Bucureşti dintre 1965 şi 1989.

Poate cea mai gravă denaturare a dacilor lui Vitanidis-Gheorghiu-Ceauşescu în raport cu ei înşişi şi cu romanii a fost generată de curentul protocronist. Astfel, întreg filmul se străduieşte să demonstreze superioritatea civilizaţiei dacice în raport cu cea romană. Sunt numeroase exemplele în acest sens. Vom da unul singur, dintre cele mai evidente din acest punct de vedere dintre multe altele, aşa cum este el prezent în film. Într-un moment al filmului (min. 10.30) este prezentată întâlnirea dintre un soldat roman şi un ţăran dac, apropiat însă de Burebista, unde dialogul este unul mai mult decât sugestiv pentru nuanţa regimului şi a unei părţi a istoriografiei controlate ideologic.

- Roman: *Pax Vobiscum*.
- Dac: *Ad vitaam eternam* (răspunde dacul în latină fără să clipească) şi continuă. *După vorbă şi port nu prea sunteţi de pe aici*.
- Roman: *Nu. Nu suntem. Da voi ce sunteţi, că înţeleg graiul vostru*.
- Dac: *Străinul trebuie să răspundă la întrebările stăpânului casei. De unde ne ştiţi graiul? De unde veniţi*?
- Alt roman (rănit): *Suntem*... şi cade de pe cal.
- Dac: (strigând la cei din jur) *Ce vă uitaţi. Luaţi pe fratele vostru şi duceţi-l la muierile voastre să-l oblojească, iar oaspeţilor daţi-le toate cele de trebuinţă să se întremeze*.
- Primul Roman: (în semn de recunoştinţă pentru tratament îi întinde un pumnal frumos şi spune întinzându-i-l) *Meştere*...
- Dac: Nu *ne trebuie. Avem şi noi şi mai bune. Ai fost gladiator*?
- Roman: *Da. Am fost în oastea lui Spartacus*.

Cei doi intră într-o fierărie unde doi daci bat un fier plug.

- Roman: *Asta la care lucrezi. Ce fel de armă este*?
- Dac: *Brăzdar de fier*.
- Roman: *De fier? La Roma oamenii ară cu pluguri de lemn*…

Avem aici unul dintre dialogurile cele mai complexe. Avem o demonstraţie pură a curentului protocronist. În primul rând descoperim de aici că dacii vorbesc fluent limba latină; dacul se înţelege cu cetăţeanul venit de la Roma în limba latină. Această informaţie trebuie corelată cu teoria intens exploatată ideologic încă de atunci referitoare la supremaţia civilizaţiei dacice asupra celei romane. Potrivit acesteia, dacii ar fi colonizat Peninsula Italică şi au dus limba latină acolo, ei fiind vorbitori de latină de fapt, ceea ce şi explică lipsa unei scrieri în limba dacă. Deci, romanii au preluat semnele civilizaţiei de la daci, nu invers. Acest fapt este întărit în acest dialog de prezenţa brăzdarului de fier la daci în vreme ce la Roma se folosea doar cel de lemn. Mai avem aici etalate principalele virtuţi ale dacilor: bunătatea, generozitatea, eleganţa etc., atribute transmise apoi poporului român.

Constatăm cu această peliculă o întoarcere secvenţială în timp la ideologia anilor '50. Secvenţială, deoarece dacă romanii sunt acum păstraţi în etnogeneză, în schimb sunt aruncaţi din nou în derizoriu atunci când vorbim despre calităţile lor, aceştia redevenind „imperialişti", hidoşi, cuceritori etc. Agravante sunt aici nuanţele protocroniste care încearcă să acrediteze ideea superiorităţii civilizaţiei dacice în raport cu cea romană, reflex al dorinţelor liderului politic de la Bucureşti care se vedea un continuator al acestor coordonate, coordonate care vor fi tot mai vizibile odată cu trecerea anilor, când trecutul va deveni singurul său aliat în prezentul anilor '80.

Toate acestea şi multe alte asemenea exemple demonstrează faptul că istoria poate deveni un instrument de propagandă şi manipulare teribilă atunci când este utilizată de neprofesionişti şi cu rea-voinţă. Tocmai de aceea, tot ceea ce am făcut aici este nu altceva decât o pledoarie pentru meseria de istoric profesionist. Istoria nu trebuie să fie practicată decât de oameni care stăpânesc instrumentele de lucru, altminteri poate deveni un „sport extrem" cu consecinţe dintre cele mai nefaste pentru societate.

Referințe:

1. NORA, P. Le retour de l'événement. En: Jacques Le Goff et Pierre Nora. *Faire de l'histoire*. Paris: Gallimard, 1974, p.283.
2. MURGESCU, B. *A fi istoric în anul 2000*. Bucureşti: All Educaţional, 2000, p.55.
3. THOM, F. *Limba de lemn*. Bucureşti: Humanitas, 2005, passim.
4. POP, I.A. *Istoria, adevărul şi miturile*. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2014, p.XIII.
5. Teodor, P. *Introducere în istoria istoriografiei universale*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2000, p.7.
6. MURGESCU, B. *Op. cit*., p.15.
7. Ibidem.
8. ZUB, A. *Clio sub semnul interogaţiei. Idei, sugestii, figuri*. Iaşi: Polirom, 2006, passim.
9. TOPOLSKY, J. *Metodologia istoriei*. Bucureşti: Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1987, p.38-42.
10. Ibidem, p.369-371.
11. DAICOVICIU, H. *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*. București: Dacia, 1972.
12. PETRESCU-DÎMBOVIŢA, M. *Scurtă istorie a Daciei preromane*. Iaşi: Junimea, 1978.
13. GLODARIU, I., IAROSLAVSCHI, E. *Civilizaţia fierului la Daci: (sec.II î.e.n.-I e.n.)*. București: Dacia, 1979.
14. MANDROU, R. Histoire et Cinéma. En: *Annales ESC*, année 1958, vol.13, no.1, p.140-149.
15. Ibidem, p.140.
16. MORIN, E. *Le cinéma ou l'homme imaginaire*. Paris, 1956.
17. FERRO, M. Société du XXe siècle et histoire cinématographique. En: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 23e année, 1968, no.3, p.581-585.
18. Ibidem, p.582.
19. Ibidem, p.584.
20. Ibidem, p.585.
21. Idem, Le film, une contre-analyse de la société? En: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, vol.28, no.1, 1973, p.109-124.
22. Ibidem, p.109.
23. Ibidem.
24. Ibidem, p.124.
25. FRODON, J.M. La projection nationale: cinema et nation. En: *Les cahiers de médiologie*, 1997/1, no.3, p.135-145.
26. DELAGE, C. GUIGUENO, V. *L'Historien et le film*. Paris: Gallimard, 2004, col. Folio Histoire, 362 p.
27. CEAUŞESCU, N. *PCR – continuator al luptei revoluţionare şi democratice a poporului român, al tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste din România. Expunere la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea PCR. 7 mai 1966*. Bucureşti: Editura Politică, 1966.

Prezentat la 18.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.145-148

CZU: 930(498.4):323.15(=411.16)

RAPORTURI IDENTITARE ÎN TRANSILVANIA. IMAGINEA EVREULUI ÎN MENTALITATEA ROMÂNILOR DIN SATUL NEGRILEȘTI, JUDEȚUL BISTRIȚA-NĂSĂUD

Adrian-Cosmin IUŞAN

Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (România)

Această lucrare își propune să aducă la lumină noi informații privitoare la istoria evreilor din spațiul românesc pornind de la un studiu de caz realizat în localitatea transilvăneană Negrilești din județul Bistrița-Năsăud. Vom încerca să trasăm, pornind de la puținele surse existente, imaginea evreului în mentalul românilor negrileșteni, atât cea care a existat în timpul în care satul a cunoscut o populație mozaică, cât și cea care s-a perpetuat, generațional, până în zilele noastre.
Cuvinte-cheie: *imagine, evreu, români, mental, identitate, Negrilești, Transilvania.*

IDENTITY RELATIONS IN TRANSYLVANIA. ROMANIANS MENTALITY IMAGE OF THE JEW IN THE VILLAGE NEGRILEŞTI, BISTRITA-NASAUD

This paper aims to bring to light new information on the history of Jews in Romanian space from a case study of Transylvanian village Negrileşti, Bistrita-Nasaud county. We will try to trace, from the few existing sources the image of the Jews in the mind of Romanian people of Negrileşti, the one that existend during the time the village had a Jewish population and the one that was transmitted generationally until today.
Keywords: *image, Jews, Romanian, mental, identity, Negrilești, Transylvania.*

Aspecte metodologice și dificultățile analizei

Pentru analiza întreprinsă au fost utilizate cu predilecție interviuri de istorie orală, realizate de către autor în cercetarea cu privire la istoria aceleiași localități din Bistrița, cu oameni care i-au cunoscut direct pe evrei (cei care au interacționat concret cu ei) sau indirect (cunoscându-i din relatările bunicilor sau ale părinților lor). Din nefericire, nu mai există niciun evreu în localitate, astfel că nu se poate realiza o comparație privitoare la perspectivele pe care cele două părți le-au avut una despre cealaltă, dar nu mai puțin adevărat este faptul că o situație precum cea actuală îi face pe negrileșteni să fie mai obiectivi decât dacă ar mai trăi evrei pe teritoriul localității studiate.

Ne interesează să creionăm, pornind de la puținele surse existente, imaginea evreului negrileștean, dar și felul în care aceasta se construiește. Ne privește și interacțiunea umană fără de care această imagine nu se poate construi. Pornind de la diverse relatări și povestiri, vom încerca să vedem preponderența lor din punctul de vedere al pozitivului sau negativului acestora, dar și care era interacțiunea, din punctul de vedere al românilor din sat, dintre populația iudaică din localitatea bistrițeană.

Din nefericire, există numeroase elemente ce fac dificilă o asemenea analiză. Pe lângă faptul că nu mai există evrei, ne-am confruntat cu un aspect generațional, în sensul în care cei care i-au cunoscut pe evrei (fie și un pic) au fost tineri și nu oameni maturi. De asemenea, oamenii aceștia au o vârstă înaintată la momentul interviului, unii având și peste 90 de ani. Astfel, distanța dintre momentul discuției și perioada interacțiunii directe cu evreii din sat este una de peste 70 de ani. Chiar și în atare condiții, am încercat să verificăm prin comparație informațiile din mai multe surse (interviuri).

Imaginea evreului în mentalul românilor negrileșteni

Evreul este văzut în primul rând ca un afacerist. De fapt, toți cu care am discutat îmi spuneau, mai devreme sau mai târziu, despre faptul că ei aveau mici magazine, în care erau comercializate diferite produse necesare localității, alimente sau obiecte. Interesant este însă că nu toți se ocupau cu micile prăvălioare. Un caz concret este cel al unui evreu din sat care, conform mărturiei lui S.A., „se ocupa cu lemne". Cel mai probabil, acest lucru însemna că el vindea produsul lemnos în sat și în alte localități [1]. Despre destinul acestui evreu (situație valabilă pentru aproape toți din localitate) nu știm foarte multe. Conform unei alte mărturii a unei

femei din sat, plecată împreună cu soțul ei în Statele Unite pentru a vizita o parte dintre neamurile stabilite acolo, acesta ajunsese și el în America, dar murise de ceva timp înainte ca ei să ajungă acolo, informație primită de la aceleași rude [2].

Referitor la aceste magazine, nu trebuie să le gândim asemănător cu cele actuale. În fapt, ele nici nu erau special amenajate, decât cu excepția câtorva. Știm, de pildă, că unul dintre magazinele importante era pe locul actualului magazin din centrul localității [3], iar altul era poziționat undeva între bisericile ortodoxă și greco-catolică (azi ortodoxă) și podul pentru mașini aflat puțin mai sus de cele două edificii [4]. În general, ele erau mai degrabă simple locuințe, anexe sau o cameră din casa în care locuia familia evreiască [5]. Acest lucru este interesant, mai ales că și magazinele românilor aveau o formă asemănătoare, și astăzi multe dintre ele fiind încorporate în locuința familiei. Mai mult ca sigur, spațiul comercial evreiesc a fost un model urmat și de primii comercianți români din localitate.

Evreul este văzut ca fiind unul corect. Contrar unor situații întâlnite în alte spații, în Negrilești nu am auzit, cel puțin până în acest moment, nicio mărturie despre faptul că evreii i-ar fi nedreptățit în momentul în care românii ar fi cumpărat ceva de la ei sau în oricare altă situație. Desigur, se poate considera că multor dintre intervievați, fiind copii, nu prea li se spuneau astfel de lucruri de către părinți, iar ei nu prea aveau cum să intre prea des în acele magazine, mai ales că bani nu prea existau. Un contraargument puternic este acela că, dacă ar fi existat multe situații de dezavantajare a românilor, cu siguranță și copiii ar fi auzit aceste discuții sau măcar ar fi fost avertizați de eventualele șiretlicuri ale evreilor. Nu am întâlnit astfel de cazuri. Desigur, acest lucru nu înseamnă că nu au existat deloc, ci semnifică faptul că ele, dacă într-adevăr au existat, au fost puține și nesemnificative pentru mentalul local.

În plan spiritual, evreul este perceput de către român ca o persoană fidelă credinței sale. În toate recensămintele de până la 1944, evreii negrileșteni se declarau toți mozaici în secțiunea religioasă. Aceasta înseamnă că nu existau convertiri, nici de o parte și nici de cealaltă (situație specifică cel puțin în spațiul românesc). De fapt, nimeni dintre cei cu care am discutat nu a vorbit despre schimbarea religiei a vreunuia dintre evreii satului. Era și greu, aproape imposibil, deoarece o atare schimbare ar fi dus la repudierea de către comunitatea evreiască a celui trecut la creștinism și, cu siguranță, un astfel de episod ar fi fost înregistrat. Nici aici nu regăsim exemple.

Tot din cele relatate de români reiese că evreii erau practicanți ai religiei în care au fost crescuți. Știm de existența unei micuțe sinagogi undeva în apropierea actualei primării, mai exact: pe ulița aflată imediată după această clădire [6, p.33], deci într-un spațiu central al satului. Nici nu avea cum să fie în altă parte, dat fiind că aproape toți evreii erau concentrații (cu mici excepții) în această parte a localității.

Constatăm din interviuri că evreul are o vestimentație diferită, distinctă. Acest lucru este observat de fiecare în parte dintre cei cu care am discutat. Nu trebuie de înțeles că aveau o îmbrăcăminte extravagantă: ei purtau articole vestimentare care erau purtate în general de evrei (deși existau și acolo diferențe, în funcție de categoria socială). Interesant este că hainele nu li s-au părut cu mult mai diferite de hainele românilor, deși în realitate aceștia din urmă purtau mai ales cele de tip tradițional. Această confuzie pare de neînțeles, dar există o explicație foarte simplă. Știm că evreii purtau pantalon, iar în satul Negrilești acesta se generalizează mai cu seamă după anii 60-70, odată cu colectivizarea și industrializarea inițiate de Partidul Comunist din România. Prin urmare, aici se produce o alterare a memoriei colective.

De menționat că nu au existat conflicte de natură interreligioasă (nu au fost consemnate). Nu credem că religia mozaică, așa cum era ea practicată în localitate, își dorea noi adepți din rândul românilor. Nu că acest lucru nu ar fi unul dintre scopurile principale ale oricărei religii, ci pentru că nu doreau să aibă conflicte cu localnicii. Oricum, nu existau căsătorii mixte și nici români care să vorbească evreiește, semn că nici românii nu doreau să treacă la religia unui alt neam. Cert este că și din acest punct de vedere imaginea evreului este una pozitivă. Ei își urmau legea lor (post, participarea la slujbe, la nunțile și înmormântările evreiești etc.) și nu deranjau pe ceilalți.

Evreii păreau scrupuloși din punct de vedere religios, lucru ce în mentalul colectiv al satului poate fi considerat o sabie cu două tăișuri. Sabatul era o lege sfântă și nu puțini au fost cei care mi-au confirmat acest lucru. Dintre numeroasele cazuri, menționăm pe cel relatat de C.D., care își amintește de o familie ai cărei membri nu lucrau nimic sâmbăta, nu-și încălzeau nici măcar mâncarea, lucru de care se ocupa mama lui C.D [7]. Aici vine una dintre criticile aduse. Deși de cele mai multe ori discursul începe într-o cheie laudativă,

moment în care se face o comparaţie între evrei şi români, punând pe primii într-o lumină pozitivă şi pe cei din urmă într-una negativă, reproşându-li-se faptul că ar fi trebuit şi trebuie încă să-şi aducă aminte de felul în care evreii îşi ţineau sărbătorile, ulterior discursul se mută într-o direcţie diametral opusă. Deşi niciodată direct şi concret, mulţi dintre cei intervievaţi, prin tonul utilizat, văd în aceste manifestări ale sabatului elemente ale unei habotnicii. Este clar însă că respectul faţă de evreu a crescut şi din acest considerent. Fiind un popor religios şi tradiţionalist, românii puteau să vadă în cazul evreilor şi un mod de manifestare pe care puteau să-l preia ei înşişi, în sensul în care îşi aminteau (cu sau fără voia lor şi, dacă era cazul, prin intermediul evreilor), că şi ei trebuie să fie foarte atenţi cu propria lor viaţă religioasă şi cu numeroasele practici ale acesteia.

Mai există însă şi alte elemente care certifică gradul mare de obedienţă faţă de prescripţiile şi cutumele evreieşti. Evreii au fost primii care au avut un cimitir propriu (astăzi, în stare de degradare). În general, ca şi în multe alte sate din judeţ, românii din Negrileşti îşi îngropau morţii în gradină sau într-un un loc undeva pe dealurile satului. În fapt, cele două cimitire existente azi au apărut în perioada comunistă. Evreii aveau unul, amenajat, probabil, imediat după ce s-au stabilit aici. Interesant este însă altceva. Mormintele lor erau mult mai îngrijite, pietrele funerare erau masive, rezistente, iar cimitirul era delimitat (inaccesibil celorlalţi). Faptul că mormintele erau bine îngrijite şi amenajate trebuie să fi avut o puternică impresie pentru negrileşteni, mai ales că, pentru români, cultul morţilor este foarte important.

Minoritatea locală părea una unită. Nu au fost înregistrate conflicte între membrii acestiea, dar nici între români şi evrei. Cu siguranţă, ele au existat. Trebuie subliniat însă faptul că, dat fiind că nu au fost înregistrate în mentalul colectiv, aceste conflicte nu au fost mari şi nu au influenţat viaţa comunităţii locale. Memoria locală nu a reţinut niciun conflict între evrei şi români sau între evrei şi evrei, spre deosebire de conflictele dintre români şi români, cum ar fi, spre exemplu, numeroasele bătăi care aveau loc la nunţi sau la jocurile din sat [8]. De aici reiese că imaginea evreului este şi una a individului nonviolent, paşnic.

Negrileştianul simţea că trebuie să i se adreseze respectuos. Această atitudine are o explicaţie foarte simplă. Evreii erau, de regulă, oameni înstăriţi. Unii, precum Dux Iosif, erau foarte bogaţi. Aveau mici afaceri, unii inclusiv slujbe în Dej (cel mai apropiat oraş) sau în alte spaţii din vecinătate. Se pare că mulţi evrei aveau români care lucrau pentru ei. Ş.L. îşi aminteşte că mama ei mergea pe la o familie de evrei ca să facă anumite treburi prin gospodărie [9]. C.D. relata că mama lui mergea des la ei pentru diferite activităţi, mai ales în zilele de sâmbătă, când aprindea până şi focul din casă [10]. S.A mărturisea că tatăl său, pe numele lui S., a fost cel care a săpat fântâna familiei evreieşti care trăia o casă mai jos [11], fântână care şi azi mai este funcţională. Acelaşi sătean îmi mărturisea că familia lui s-a folosit mult timp de fântâna respectivă, evreii neinterzicându-i acest lucru [12].

Totuşi, respectul mai reieşea dintr-un anumit lucru. Mai mulţi dintre cei intervievaţi mi-au spus că familiile lor erau des vizitate de către evrei, între unele legându-se chiar prietenii [13], cum este de fapt şi normal într-o comunitatea în care, voit sau nu, cele două grupuri etnice interacţionează constant. De fapt, mulţi mi-au spus că se şi jucau împreună [14], aceasta situaţie fiind valabilă în puţinele momente în care copiii românilor nu se aflau la lucru în câmp.

Evreii cunoşteau limba maghiară, românii nu o ştiau decât în foarte puţine excepţii. Dovadă a faptului că primii vorbeau această limbă sunt recensămintele realizate de către maghiari între anii 1870-1910, în care evreii nu erau trecuţi la etnie, ci înregistraţi în funcţie de limba maternă, toţi aceştia fiind trecuţi maghiari [15], motiv care ne face să credem că şi evreii din Negrileşti vorbeau ungureşte. De fapt, nici n-ar fi avut cum să n-o cunoască. Principalul motiv este acela vital pentru ei. Cum foarte mulţi aveau afaceri, era nevoie ca ei să se deplaseze foarte mult, iar dat fiind că limba maghiară era în uz în oraşele din zonă sau în altele mai îndepărtate, aveau nevoie să negocieze şi să interacţioneze, în anumite instanţe, cu instituţiile imperiului Austro-Ungar. Prin urmare, maghiara era o limbă pe care o cunoşteau, chiar dacă ea nu mai era necesară după evenimentele din 1 decembrie 1918. Această situaţie este diferită faţă de cea a românilor din Negrileşti. Aceştia nu vorbeau aproape deloc limba maghiară, neavând prea multe motive pentru care s-o cunoască. Acest lucru reiese din faptul că, în perioada dictatului de la Viena dintre anii 1940-1944, translatorul primăriei (funcţie pentru care trebuia să cunoşti foarte bine limba maghiară), era un om originar din Bucureşti dar care s-a căsătorit, la un moment dat, cu o localnică [16]. Faptul că el, un om venit din altă zonă, a ocupat această poziţie arată că maghiara nu era cunoscută în rândul românilor.

Evreii vorbeau foarte bine și limba română, altfel nu s-ar fi înțeles cu oamenii din sat. La toate acestea se adaugă și limba evreiască, adevărata limbă maternă. Prin urmare, ei erau cunoscători a cel puțin trei limbi. Acest lucru, credem, nu avea cum să nu cântărească mult pentru românii din Negrilești.

Concluzii

Populația evreiască a rămas o parte importantă a istoriei localității transilvănene Negrilești din județul Bistrița-Năsăud. Deși nu au fost prezenți în localitate decât pentru câteva secole, evreii au reușit să influențeze nu doar destinele acestui sat, ci mai ales populația acestuia, formată aproape tot timpul din români.

Dispariția lor rapidă în urma cumplitelor evenimente din 1944 nu avea cum să șteargă aceste lucruri, dar nici imaginea pe care românii și-au format-o despre ei. Nu mai puțin este adevărat că deportarea lor a influențat foarte mult această imagine, dar nu cred că greșim când afirmăm că ea nu avea cum să se schimbe radical, adică să treacă, chiar și în acele cumplite condiții, de la una preponderent negativă la una pozitivă.

Evreul din localitate este văzut ca fiind un om ca oricare, cu stare financiară de la bună la foarte bună și care se diferențiază de restul populației din sat prin vestimentație, prin limba vorbită acasă și prin religie. Imaginea este una preponderent pozitivă, iar faptul că aceștia au dispărut nu a schimbat-o.

Referințe:

1. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu S.A. din Negrilești în 19 septembrie 2015.
2. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu Ș.L. din Negrilești în 4 august 2015.
3. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu B.M. din Negrilești în 3 ianuarie 2016.
4. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu S.A. din Negrilești în 19 septembrie 2015.
5. Interviu realizat de Iușan Adrian Cosmin cu C.D. din Negrilești în 7 decembrie 2015.
6. IUȘAN, A. *Satul lui Negrea. O istorie a localității Negrilești din județul Bistrița-Năsăud* (disertație). Cluj-Napoca, 2016.
7. Interviu realizat de Iușan Adrian Cosmin cu C.D. din Negrilești în 7 decembrie 2015.
8. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu B.M. din Negrilești în 3 ianuarie 2016.
9. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu Ș.L. din Negrilești în 4 august 2015.
10. Interviu realizat de Iușan Adrian Cosmin cu C.D. din Negrilești în 7 decembrie 2015.
11. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu S.A. din Negrilești în 19 septembrie 2015.
12. Ibidem.
13. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu Ș.L. din Negrilești în 4 august 2015.
14. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu S.A. din Negrilești în 19 septembrie 2015.
15. BOLOVAN, I. Evreii din Transilvania între 1870-1930. Contribuții demografice. În: *Anuarul Institutului de Istorie „George Barițiu"*, 2005, nr.XLIV, p.540. ISSN 1220-5176
16. Interviu realizat de Iușan Adrian-Cosmin cu H.A. din Negrilești în 5 august 2015.

Prezentat la 27.03.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.149-161

CZU: 323.11+94(478)

IDENTITATEA ROMÂNEASCĂ ÎN DISPUTE CONTEMPORANE: CAZUL LUCIAN BOIA ŞI VASILE STATI

Ion EREMIA

Universitatea de Stat din Moldova

Articolul este consacrat examinării opiniilor lui L.Boia şi V.Stati referitoare la problema identităţii locuitorilor din Basarabia. O atenţie deosebită a fost atrasă declaraţiilor acestora privind obiectivitatea propriilor studii, stricta lor documentare, sinceritatea cu care au abordat problema. Totuşi, în pofida acestor asigurări, s-a constatat că ambii autori sunt chinuiţi de sindromul fricii, că opera lor va fi numaidecât atacată de „duşmani răutăcioşi" care nu le sunt binevoitori, iar ei ar putea fi învinuiţi chiar şi de trădare.

Cuvinte-cheie*: Moldova, moldoveni, români, conştiinţă naţională, Stati, Boia.*

ROMANIAN IDENTITY IN THE CONTEMPORARY DISPUTE: THE CASE OF LUCIAN BOIA AND VASILE STATI

The article is devoted to the examination of the opinions of L. Boia and V. Stati related to the issue of identity of the inhabitants of Bessarabia. A special attention is paid to their declarations regarding the objectivity of their own studies, also regarding their strict documentation and the sincerity of their problem approach. However, despite these assurances, it was found that both authors are afraid that their work will be immediately attacked by "the enemies", and they could be accused of betrayal.

Keywords*: Moldova, Moldovans, Romanian, national consciousness, Stati, Boia.*

Introducere

Privită din unghiul de vedere al identităţii, Republica Moldova prezintă în sine un fenomen foarte interesant, alimentat de disciţiile interminabile dintre adepţii românismului şi ai aşa-numitului moldovenism primitiv. Actualmente, trebiue să constatăm că influenţa statului şi a instituţiilor de învăţământ preuniversitar şi universitar prin predarea din anul 1990 a disciplinei *Istoria românilor* asupra formării în masă a conceptului etnonaţional de român este sub nivelul aşteptărilor.

Nu s-a reuşit nici formarea acelei „naţiuni civice moldoveneşti", obiectiv pe care îl aflăm înscris în programele mai multor partide politice din Republica Moldova. Şi atunci când diferiţi lideri politici, fie din Republica Moldova, fie din România, declară anumite lucruri despre realitatea etnică din Moldova (moldoveni, români, naţiune civică), acest lucru ţine doar de dorinţa, de interesul şi scopul pe care dânşii îl urmăresc şi mai puţin de realitatea obiectivă.

Problema identităţii, naţionale şi statale, continuă să rămână pe agenda curentă a politicienilor, savanţilor, analiştilor politici, experţilor, oamenilor de cultură etc., mai ales din România şi Republica Moldova. În acest context, apare oarecum surprinzătoare situaţia atunci când descoperim unitatea de idei, de esenţă antiromânească, a unui profesor universitar de la Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (Lucian Boia) şi a unui fost şef al direcţiei de Propagandă al CC al PCM, dr. în litere, dr. hab. în istorie, publicist, analist şi alte apelative cu care se autoidentifică dânsul (Vasile Stati), persoane, care pe timpurile când depuneau eforturi considerabile pentru construcţia societăţii comuniste, cel mai probabil, nici nu bănuiau „unul"de existenţa „celuilalt".

După anul 1989, cel de la Bucureşti, în temei, îşi camuflează comportamentul „ştiinţific" sub paravanul multiculturalismului şi europenismului, iar cel de la Chişinău recurge la vechiul paravan al istoriografiei sovietice referitor la „originalitatea poporului moldovenesc", ceea ce nici pe departe nu înseamnă că arsenalul „argumentelor" celor doi nu se intersectează uneori. Desigur, aceasta nu pune într-o lumină nouă naţionalismul moldovenesc primitiv al lui Stati, dar este limpede că şi antiromânismul deşănţat, evident pronunţat al lui Boia, promovat sub umbrela „demitizării" istoriei, nu este nici pe departe o ideologie europeană sau prezentarea obiectivă a istoriei românilor, în sens european. Puţin probabil că europenii, din orice ţară ar fi, îşi iau în derâdere propria ţară, propria istorie aşa cum o face Boia, sub nobilul motiv al demitizării. De fapt, nici pe departe nu este vorba despre demitizare, mai degrabă este vorba despre încercarea de a trezi dubii faţă de sursele istorice credibile, dar şi faţă de studiile istoricilor consacraţi.

Nemulţumit că există România

Boia afirmă că ceva timp în urmă, un secol şi jumătate, nu exista România. Existau doar oarecare fragmente, bucăţi, care au şi format România. Cine ştie, pe ce cale ar fi mers istoria, dacă alegeam **noi** altă direcţie, se întreabă patetic Boia.

În primul rand, cum **noi** (citeşte Boia) puteam alege altă direcţie, dacă sub influenţa revoluţiei franceze de la sfârşitul secolului al XVIII-lea, la începutul secolului următor a apărut doctrina despre statul naţional, conform căreia toţi reprezentanţii naţiunii respective trebuie să trăiască pe teritoriul statului ei naţional: Franţa trebuia să includă întreg arealul unde locuiau francezii, Germania – teritoriul unde locuiau nemţii etc.[1, p.321]. Românii, ca şi toţi europenii, au însuşit bine lecţia şi au realizat exact acelaşi lucru pe care l-au realizat popoarele europene.

În al doilea rand, este foare caraghios chiar însuşi faptul că Boia, prin categoricul **noi**, se asociază cu înaintaşii poporului roman care au făurit România modernă.

În al treilea rand, Boia ridică o problemă destul de interesantă: problema alternativităţii căilor de evoluţie a istoriei, problemă neglijată totalmente în istoriografia marxistă.

Unul dintre specialiştii din Rusia care se preocupă de subiectul dat sublinia că actualitatea ideii alternativităţii se păstrează atâta timp cât „noul" îşi caută rădăcinile sale în trecut, iar „vechiul" încearcă să se îndreptăţească. Dar când furtunile ideologice se liniştesc, comunitatea istoricilor nu se mai adresează în serios la ideea alternativităţii. Ea parţial se uită, parţial trece în domeniul bancurilor istorice [2]. Un alt exeget al problemei în cauză, B.G. Moghilniţki, sublinia că alternativa istorică poate avea loc atunci, când, în realitate, în primul rând, sunt esenţial oportunităţi excelente pentru dezvoltarea ulterioară şi, în al doilea rând, sunt forţe sociale care luptă pentru realizarea acestor posibilităţi [3, p.8-9].

Evident, ne punem întrebarea: dar ce posibilităţi excelente pentru dezvoltarea ulterioară au avut-o ţările române, ori cealaltă oportunitate era rămânerea în continuare a statelor separate?. După cum se cunoaşte, la mijlocul secolului al XIX-lea nu toţi **noi**, ca să utilizez în continuare termenul preferat de Boia, au ales unirea. Mişcarea separatistă, mai ales în Moldova, ţinând cont de „metodele" de activitate, a avut o mare influenţă. Numai că, acest tip de **noi**, adică separatiştii, au fost ghidaţi de interese personale. Concluzia făcută de Gheorghe-Gabriel Cărăbuş, autorul unui studiu fundamental al problemei separatismului moldovenesc de la mijlocul secolului al XIX-lea, este destul de grăitoare în acest sens: „Dacă programul partidei naţionale a avut *abilitatea* de a vedea problemele societăţii româneşti din prisma intereselor general-naţionale, cel al grupării separatiste privea eminamente problemele societăţii moldoveneşti, având în vedere interese personale şi locale" [4, p.557]. Istoria a mers pe calea pe care a mers, alta, în acel moment, în podida încercărilor făcute, nu a fost posibilă – unirea a fost unica cale posibilă şi ea a fost realizată. „Numai că, sublinia istoricul nominalizat, istoria avea să le joace separatiştilor o „festă" de proporţii, ideea unirii găsindu-şi totuşi calea spre înfăptuire prin abnegaţia şi îndărătnicia, am putea spune, a celor care credeau în ea" [4, p.558]. În încercarea sa, Boia „demitizează" noţiunea de necesitate istorică obiectivă, dar în procesul unirii însuşi, dintre cele două alternative existente la mijlocul secolului al XIX-lea, unirea şi separatismul, a biruit aceea care a fost susţinută masiv de forţele sociale care o promovau. Studiul lui Gheorghe-Gabriel Cărăbuş, realizat din perspectiva ce ar fi putut fi, în condiţiile realizării procesului unirii, atestă limpede că *unirea a fost o alternativă realizată şi nicidecum unica alternativă*.

În acelaşi context, amintim de faptul că şi Ţara Românească, şi Ţara Moldovei, la timpul lor, de asemenea s-au constituit din mai multe „fragmente" şi „bucăţi". Evident, dacă am pune problema aşa ca şi Boia, „pe ce cale ar fi mers istoria, dacă alegeam **noi** altă direcţie", fiindcă şi atunci, în secolul al XIV-lea, conform lui Ştefan S. Gorovei, „unificarea impusă de „descălecători" elementului „de baştină" nu a fost acceptată fără opoziţie", fără îndoială, riscăm să nimerim în „domeniul bancurilor istorice".

Pe de altă parte, oare istoricii germani şi italieni fac asemenea afirmaţii referitor la istoria ţărilor lor; or, şi aceste state, Germania şi Italia, s-au format din „fragmente", din „bucăţi". Şi dacă „fragmentele" şi „bucăţile" din care s-a format România modernă pot fi numărate pe degetele de la o singură mână şi încă mai rămân libere, pentru „fragmentele" şi „bucăţile" din care s-a format Germania, 26 de asemenea „bucăţi", nu ajung nici degetele de la picioare. Acelaşi lucru îl putem afirma şi despre Italia, pe teritoriul căreia, după Congresul de la Viena din anul 1815, existau mai multe formaţiuni care aveau un anumit statut politico-statal: Regatul Sardinia (Piemont), Regatul celor Două Sicilii, ducatul Parma, Ducatul Modena, Marele Ducat al Toscanei, Statul Papal, Ducatul Lucca şi Regatul Lombardia-Veneţia în întregime subordonat Imperiului Austriac şi condus de un vicerege austriac.

Conştiinţa naţională românească la moldoveni

Lucian Boia, într-o polemică absolut sterilă cu Ioan Aurel Pop, studiul căruia a fost publicat în anul 1998 [5], făcea o afirmaţie şocantă din toate punctele de vedere: „(moldovenii de altfel aveau să-şi spună moldoveni, şi nu români, până în plin secol al XIX-lea)" [6, p.35]. Făcând asemenea afirmaţie, constatăm că sursele istorice autentice sunt, nu ştim din ce motive, total neglijate de Boia, pentru ce a fost drastic sancţionat [7]. Multe dintre ele sunt demult cunoscute specialiştilor [8; 9; 10; 11; 12; 13, p.147,152,154; 14, p.161; 15, p.198-199], altele mai puţin. La una dintre aceste surse vom atenţiona în continuare cititorul.

Este vorba despre o informaţie dintr-un document de origine rusească. În rândurile ce urmează vom aduce în discuție un act din secolul al XVIII-lea, rămas mai puţin în atenția specialiştilor, publicat într-o remarcabilă colecţie de documente din Imperiul Rus încă în secolul al XIX-lea, document care este datat cu 28 februarie 1767. Este vorba de un *Raport* al contelui G.G. Orlov (1734-1783), președintele Cancelariei de Tutelă a străinilor din Imperiul Rus [16, p.35-49].

Documentul în cauză face anumite precizări extrem de preţioase referitoare la străinii veniţi pe teritoriul Imperiului Rus din Ţara Moldovei. Este vorba de reprezentanţii poporului, specifică actul dat, „*cum îl numesc ei singuri, popor român* **(**în originalul rusesc al documentului ***Ромунского народа*)**", de la care, anterior, încă pe 13 iunie 1765, au fost trimiși la împărăteasă împuterniciții acestora numiți Cuca (Cucu-?) și Telebuț (în originalul rusesc al documentului *Кука* и *Телебуцъ*), care urmau să solicite permiterea doritorilor din poporul lor, adică din *poporul român*, de a se aşeza cu traiul în Rusia, dar cu condiţia ca să beneficieze de anumite privilegii.

Una dintre primele doleanțe ale noilor veniți era ca ulterior ei singuri să primească în comunitatea lor doar pe acei pământeni, pe care vor binevoi să-i primească principalii lor șefi. Această solicitare a fost acceptată de autorităţile ruseşti, dar se menționează că pentru toți acei care deja au venit și pentru acei care vor mai veni ulterior încă nu s-au repartizat pământuri. În legătură cu situația creată, Cancelaria de Tutelă a străinilor consideră necesar să fie adoptate două hotărâri: una – pentru așezarea celor chemați de un lider de-al lor, Filipovici, și care vor veni singuri prin Kiev, alta – pentru acei care vor fi primiți de șefii acelui *popor român* **(**în originalul rusesc al documentului ***Ромунского народа*),** de la care au fost trimiși acei împuterniciți.

În actul nominalizat mai sus sunt prezentate ambele proiecte, primul fiind *Hotărârea referitoare la străinii chemați de Filipovici și acei care singuri au venit prin Kiev.*

Articolul 4 al acestui proiect de *Hotărâre* prevedea că dacă cineva dintre aceştia, chemați de Filipovici sau veniți singuri, în mod independent prin Kiev, vor dori să intre în comunitatea coloniştilor din *poporul român* **(**în originalul rusesc al documentului ***Ромунским народом*),** despre ei să se informeze din timp, și dacă îi vor primi, să-i trimită să se așeze acolo în baza privilegiilor acelor români care deja sunt, privilegii care vor fi prezentate mai jos; ceilalți, pentru a fi așezați cu traiul, să fie trimiși la contele P.A. Rumeanțev (1725-1796), care, în acest timp, îndeplinea funcția de general-guvernator al Malorossiei.

Urmează solicitarea referitoare la doritorii de a se așeza cu traiul în Imperiul Rus conform unor privilegii speciale: *Rugămintea celor veniți aici în anul trecut pe 13 iunie 1765 moldovenii Cuchi (Сucu -?) (молдавцев Куки) și tovarășii săi, care neam (*în originalul rusesc al documentului ***родъ*)** *al lor îl numesc în general românesc (*în originalul rusesc al documentului ***Ромунским*)** *și locuiesc în trei state (княжествах), și anume: în Valahia, Moldova și Transilvania.*

În sfârşit, urma rugăminte ca împărăteasa să le dea o carte, pentru încredințarea tuturor celor din *neamul nostru Românesc* (în originalul rusesc al documentului ***роду нашему Ромунскому***), sub care, după cum specifica documentul în cauză, se subînţeleg: moldovenii (*молдавцы*), volohii propriu-zişi (*точные Волохи*) şi transilvănenii (*Трансильванцы*), toţi *de o limbă* şi de *o credinţă* (*одного языка и веры*).

Aşadar, aceşti doi piloni – *limba* şi *credinţa*, a căror importanţă este subliniată şi în literatura de specialitate contemporană [17], în conceptul românilor moldoveni emigraţi în Imperiul Rus erau determinanţi pentru definirea *neamului*, *poporului*, *naţiunii* române de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Evident, trecerea treptată la citirea *Evangheliei* în limba română în biserică încă din secolul al XVI-lea a contribuit la coeziunea limbii poporului (limba română) şi a credinţei (ortodoxia), ceea ce i-a şi făcut factori determinanţi în identificarea naţiunii române din cele trei state la care se face referinţă în actul examinat aici – Moldova, Valahia, Transilvania.

Moldovenii respectivi nu erau deranjaţi deloc de nuanţele locale, de dialectele şi graiurile limbii române, aceste dialecte şi graiuri sunt indicii ale aceleiaşi limbi şi, în viziunea acestora, în niciun fel nu încalcă unitatea limbii române şi a locuitorilor din cele trei cnezate. Deosebirile dialectale ale limbii române nu erau atât de pronunţate, încât o carte tipărită în Transilvania să nu fie înţeleasă în Moldova ori în Ţara Românească; şi

invers, cărţile tipărite în una din cele trei ţări erau perfect înţelese de românii din toate cele trei ţări, ceea ce şi demonstrează unitatea lingvistică a acestora. Limba şi confesiunea au determinat conştiinţa naţională românească a moldovenilor din acea perioadă de timp, care, la rândul ei, este autoidentificarea comunităţii umane respective ca neam, popor, naţiune română.

Limba şi credinţa sunt indicaţi ca factori identitari încă în faimoasa scrisoare a mitropolitului şi marilor boieri munteni din 5 septembrie 1599, în care aceştia îl solicitau în calitate de domn pe Simion Movilă, fratele lui Ieremia Movilă, domn al Moldovei, invocând faptul că locuitorii dim Moldova şi Ţara Românească sunt „toţi de o leage şi de o limbă", iar Movileştii „sântu domni de rudă bună" [8, p.112].

După cum vedem, în actul respectiv din secolul al XVIII-lea sunt amintiţi *moldovenii, volohii propriu-zişi* şi *transilvănenii*, care, toţi împreună, alcătuiau şi fiecare în parte erau *neamul, poporul, naţiunea* **română**, care locuieşte dispersat în cele trei unităţi politice distincte, cnezate, state: Moldova, Valahia şi Transilvania. Fără îndoială, suntem în faţa unei răspândiri destul de largi a conştiinţei naţionale româneşti în societatea moldovenească de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Conştiinţa naţională are mai multe definiţii, care pot fi uşor consultate. Vom atenţiona doar asupra unui moment la care indică specialiştii în domeniu: „conştiinţa naţională este un produs intelectual foarte complicat" [18]. Conceptul de alte solidarităţi regionale, cum ar fi *munteni, olteni* etc., în contextul unei eventuale sosiri a lor în Rusia, nu era caracteristic pentru acei colonişti moldoveni trecuţi în Imperiul Rus la 1765; or, conform credinţei lor, în Valahia locuiau românii propriu-zişi. Cu alte cuvinte, putem afirma cu certitudine existenţa unei identităţi româneşti bine conturate la emigranţii moldoveni sosiţi în Rusia în anii 60 ai secolului al XVIII-lea, identitate pe care o adusese cu ei de la locul de baştină.

Aşadar, termenii *neam, popor, naţiune,* cunoscuţi şi în sursele ruseşti [19; 20; 21] din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în documentul examinat aici sunt utilizaţi în calitate de sinonime.

Cugetarea unor asemenea intelectuali

Revenind la protagoniştii studiului de faţă, remarcăm că Lucian Boia este în culmea fericirii de succesul cărţii sale (*Istorie şi mit în conştiinţa românească*), el o apreciază foarte elogios: „Cu atât mai mult cu cât cartea a devenit aproape clasică". Să fie aceasta o reminiscenţă asupra mentalităţii autorului rămasă ca o influenţă din partea „clasicilor" cu sprijinul cărora se tindea construcţia comunismului?

DEX-ul explică termenul *clasic* în felul următor: „*(Despre opere literare, științifice, artistice) Care servește ca model de perfecțiune, care poate fi luat drept model; (Despre scriitori, artiști, oameni de știință etc.) De mare valoare, a cărui operă își păstrează importanța de-a lungul veacurilor, rămâne în patrimoniul cultural-științific al unui popor sau al lumii*".

Ce să zic, se mai laudă oamenii pe sine, dar chiar atâta lipsă de modesie din partea unei personae care se consideră istoric… !!! De fapt, de ce să ne mirăm: Boia afirmă că el spune ce gândeşte: „Singurul lucru pe care pot să-l fac în cărţile mele este să spun deschis ceea ce gândesc". Şi omul crede că cartea lui este „aproape clasică"…

Propriile elogii asupra lucrării sale continuă: „A devenit subiect predilect de discuţie în mediile intelectuale. Au elogiat-o nume de primă mărime ale culturii româneşti". Poate, dar nu am găsit nimic relevant în această privinţă.

Mediile intelectuale de la Chişinău tot au discutat şi mai discută aberantele *Istorii ale Moldovei* ale lui Stati, oribilul *Dicţionar moldovenesc-românesc* etc., şi, din câte cunosc, îşi pun mereu întrebarea: oare chiar prostia omenească nu are margini? Interesant, o întrebare poate incomodă, dar ce crede Boia despre *Dicţionarul* respectiv? Din cele afirmate de dânsul despre moldoveni, despre locuitorii Basarabiei, se impune concluzia că el împărtăşeşte aceleaşi opinii ca şi Stati, acceptă şi „limba moldovenească" diferită de cea română şi, poate chiar, utilizează oribilul *Dicţionar* pentru a traduce „operele" lui Stati din „limba moldovenească" în limba română. *Dicţionarul* lui Stati, ca şi cărţile lui Boia, iniţial se vindeau cu duiumul, oamenilor nu le venea să creadă că absurditatea „savantă" poate atinge asemenea culmi şi o cumpărau doar pentru a se convinge că orizontul inepţiei cărturăreşti a lui Stati nu are limită. Prin aceasta opera lui Stati a devenit şi ea aproape „clasică" şi, desigur, va „dăinui" în secole ca o celebră stupiditate a intelectului uman.

Boia are viziunea sa şi asupra profesurii universitare româneşti: „Şi dacă te uiţi la corpul universitar de atunci (din perioada interbelică – *I.E.*), vezi nume de mare valoare. Astăzi nu prea stăm aşa de bine cu corpul universitar, e un amestec de valoare şi non-valoare". Nu este greu a ghici unde se situează autorul pe sine, care a scris o lucrare, apreciată tot de el, „aproape clasică". De fapt, dacă judecăm prin prisma „operei" scrise de Boia, alte valori ale istoriografiei româneşti actuale nici nu se observă – unica valoare este el singur.

Boia afirmă că România a pierdut teritorii locuite de populaţie neromânească: „Bun, s-au pierdut teritorii locuite de populaţie neromânească, cum ar fi Bucovina de Nord, **Basarabia** (subl. *–I.E*), Cadrilaterul" [22]. El afirmă, spune, cum scria mai sus: „spun deschis ceea ce gândesc". Datele statustice însă, referitoare la Basarabia, spun cu totul altceva. Reieşind din cercetările specialiştilor la subiectul dat, pentru prima jumătate a secolului al XX-lea situaţia în Basarabia se prezintă în felul următor: la sfârşitul primului război mondial, după cele mai diverse aprecieri, românii din Basarabia alcătuiau între 50 şi 66% [23, p.152]; conform unor date statistice din iunie 1927 – cca 58,1% [23, p.373], iar după un *Bilanţ statistic al Basarabiei (Dosar special. Ministerul Internelor, Direcţiunea Generală a Poliţiei, Arhiva Siguranţei)* din iulie 1940 – 70% [23, p.384-386]. Desigur, apare întrebarea: de ce Boia gândeşte aşa cum gândeşte, contrar datelor pe care le oferă statistica timpului? Şi dacă, conform lui, Basarabia este locuită de „populaţie neromânească", atunci cine ar putea să explice diferenţa de opinii dintre Stati şi Boia? Fiindcă este limpede: pentru Boia românii moldoveni sunt o populaţie neromânească.

„Se vede că răspundea unui orizont de aşteptare", continuă Boia propriile elogii despre cartea sa. Prin afirmaţia dată Boia caută să ne convingă în existenţa reală a unui mitic „orizont de aşteptare", care aştepta cu nerăbdare venirea unui Messia care să le explice adevărul despre istoria „demitizată" a României. Într-adevăr, oamenii aşteaptă mereu ceva nou, ceva veritabil. Dar aşteptau ei oare o lucrare în care, după cum afirmă Boia, „loveam, se pare, în bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti"? Sintagma „se pare", pusă special pentru a mai atenua intenţia, nu mai are, de fapt, niciun rost. Si de unde să fi luat Boia că închipuitul „orizont de aşteptare" anume aceasta şi aştepta? Dar era oare acest orizont de aşteptare în societatea românească? Cu o singură lovitură să doboare două ţinte: ideologia naţională şi identitatea românească! Şi dacă identitatea naţională, conform lui Constantin Schifirneţ, „se defineşte prin trăsăturile proprii, am spune unice, ale unei naţiuni, cum ar fi limba, cultura, religia, dar şi prin respectarea obiceiurilor, tradiţiilor, cutumelor specifice comunităţii naţionale" [24, p.466], întreb: de ce să lovim în ea? Care ar fi motivele care l-au îndemnat pe Boia să facă acest lucru? Referindu-se la identitatea românească, acelaşi Constantin Schifirneţ scrie: „În plan religios – ortodoxia este elementul de conservare a culturii şi spiritualităţii noastre; lingvistic – limba este liantul identităţii noastre etnice. Este poate singura dimensiune a românităţii nepusă la îndoială, dacă nu luăm în seamă alegaţiile unora despre limitele circulaţiei internaţionale a scrierilor în limba română; cultural – românii au o bogată cultură populară, temei al constituirii naţiunii noastre; economic – România este o ţară eminamente agrară şi pastorală, care se adaptează cu greu la industrialism şi la munca de tip capitalist; psihologic – românul este tolerant, ospitalier, sceptic, zeflemist, fatalist, cu tendinţă spre inactivitate, emite opinii relative, este adaptabil; geopolitic – cultura română ar fi o sinteză între Orient şi Occident, iar teritoriul românilor a fost poarta creştinităţii, dar şi o insulă de latinitate într-un spaţiu dominat de slavi" [24, p.471-472].

Aşadar, *limba* şi *credinţa*, acei piloni evocaţi de romanii moldoveni emigraţi în Rusia la mijlocul secolului al XVIII-lea, continuă să fie elementele principale ale identităţii româneşti şi la începutul secolului al XXI-lea. Iată de ce Stati şi compania depun eforturi, dar zadarnice, pentru a demonstra existenţa unei limbi „moldoveneşti" diferite de cea română. Trebuie să fie limpede pentru toţi că Eminescu nu a fost în stare să scrie poeziile sale concomitent în două limbi, el le-a scris într-o singură limbă – limba română.

„Loveam, se pare, în bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti (prin relativizarea unei istorii care, evident, nu putea fi decât una singură, şi anume aceea pe care o „ştiau" acuzatorii mei", accentuează Boia. Este limpede: acest gând – să lovească în bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti – era scopul principal pe care şi l-a propus Boia. Ar fi foarte interesant să aflăm, în numele cărui ideal Boia şi-a formulat un asemenea scop? Cu atât mai mult, el nu „relativizează" istoria, el o falsifică flagrant. Atunci când Boia scrie despre „acuzatorii mei", cum de nu-i veni în cap că anume el a acuzat întreaga pleiadă de iluştri istorici români, care au elaborat istoria romanilor, printre care, în „strălucita" epocă ceauşistă, a activat şi dânsul. Este absolut evident că argumentul de tipul „Eu nu cred că Mihai Viteazul a făcut unitatea națională la 1600" nu are nimic comun cu cercetarea ştiinţifică istorică. Este un fel de diletantism metodologic. Iată de ce Boia minte cu desăvârşire atunci când îşi autoapreciază „munca" sa şi asigură cititorul: „Ţin să precizez însă că lucrările mele se bazează pe o cercetare aplicată, serioasă"; or, seriozitatea cercetării unui istoric nu se bazează pe declaraţii. O asemenea cercetare nu poate nicidecum să finalizeze cu concluzia că „eu nu cred …". Boia crede că ştie o altă istorie.

Aşadar, Boia nu crede că Mihai Viteazul a făcut unitatea naţională la 1600, în schimb crede că Mihai „a contribuit substanțial la unitatea națională românească, în 1859 și în 1918, tocmai prin forţa mitului creat în jurul lui Mihai Viteazul". Fără îndoială, este un nou mit creat de Boia: prin acest „efort intelectual" el caută să-i

arunce în mrejele incertitudinii şi pe alţi specialişti să examineze echilibrat subiectul ce ţine atât de epoca lui Mihai Viteazul, cât şi de evenimentele din perioada Unirii de la mijlocul secolului al XIX-lea şi din anul 1918.

Admitem, dar întreb, aşa ca şi Boia, incomod: în ce temei a fost creat mitul respectiv în jurul lui Mihai Viteazul? De ce acest mit nu a fost creat în jurul lui Ştefan cel Mare sau Vasile Lupu? Răspunsul este următorul: fiindcă nici Ştefan cel Mare, nici Vasile Lupu nu au realizat unirea politică a celor trei ţări româneşti. Unirea a a fost realizată anume de Mihai Viteazul în rezultatul evenimentelor de la 1599-1600. Aşa cum a fost ea, de scurtă durată, nefinalizată în toate detaliile, încolţită de marile puteri de atunci, care, temporar, au renunţat la ostilităţile dintre ele şi şi-au unit eforturile în vederea eliminării construcţiei politice a lui Mihai Viteazul de pe harta Europei.

Si dacă totuşi ne întrebăm: cu ce a lovit Boia în „bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti"?, răpunsul ar fi: cu nişte falsuri.

Cu afirmaţia falsă despre „populaţia neromânească" a Basarabiei.

Cu afirmaţia că el nu crede „că Mihai Viteazul a făcut unitatea națională la 1600".

Cu afirmaţia, la fel de falsă, că Ştefan cel Mare nu se considera roman şi, deci, nu vorbea româneşte.

Vrea să audă Boia o „alternativă" la acest subiect? Ea există şi este promovată de un alt promotor al moldovenismului primitiv de la Tiraspol, Petru Şornikov: „Probabil, în limba rusă vorbea domnul (Ştefan cel Mare–*I.E*) şi în familie"[25, p.35]. Lucrarea acestuia a fost dur criticată în prezentarea-recenzia cărţii de către Oleg Grom[1], având şi un titlu sugestiv: *Despre „originalitatea moldovenească", sau despre aceea cum nu trebuie de scris istoria* [26].

Cu afirmaţia că în anul 1600 nu era cunoscut termenul *România*. În acest caz, Boia luptă cu morile de vânt. Dar cine dintre istoricii medievişti consacraţi, care au abordat problema Unirii Ţărilor Române de către Mihai Viteazul, au afirmat că la 1600 era cunoscut termenul *România*? Nimeni. Atâta timp cât un erau cunoscute izvoarele istorice respective. Iar atunci când sursa respectivă a fost desoperită de către Şerban Papacostea, în temeiul ei Ioan Aurel Pop afirma: „Izvorul este din secolul al XVI-lea, fiind un memoriu al iezuitului ungur Ştefan Szántó (Arator), prin care se cerea înfiinţarea la Roma a unor colegii pentru diverse naţiuni, între care şi pentru Valachia inferioară, *quae Romandiola et Romaniola dicitur*. Clericul spune că ţara aceasta era vecină cu Transilvania, că se numea odinioară Dacia şi că locuitorii ei vorbesc limba italică coruptă, pe care italienii o puteau înţelege. *„Romaniola"/„Romandiola"* este un derivat de la Romania, o variantă a acestui nume. Iezuitul ungur spune că „Valahia inferioară este numită *„Romaniola" şi „Romandiola"*, fără să indice de către cine. Se înţelege, însă, că de către locuitorii săi, românii, pe care îi prezintă ca italianofoni/ latinofoni, descendenţi de la Roma. Fireşte, românii nu pronunţau Romania sau Romaniola/ Romandiola, dar iezuitul nu a putut reda în latină anumite sunete (mai ales vocale) specifice limbii române. Faptul că autorul mărturiei de mai sus este maghiar, adică un cunoscător al românilor, este extrem de important, fiindcă el i-a putut auzi pe români cum îi ziceau efectiv celei mai vechi dintre ţările lor. Atestarea pentru secolul al XVI-lea a unei variante a numelui de Romania (Romaniola) în legătură cu Ţara Românească de atunci nu este surprinzătoare. Era firesc să fie aşa, în urma întregii evoluţii istorice. Ţara Românească a păstrat şi prin numele său denumirea poporului pe care-l adăpostea, a conservat cea dintâi, inclusiv sub aspect politic, identitatea românească şi a preluat apoi misiunea de reconstituire a unităţii tuturor românilor" [27].

De asemenea, Mihai Sorin Radulescu, examinând opera raguzanului Giacomo di Pietro Luccari *Copioso ristretto de gli annali di Ravsa, litri qvattro*, tipărită la Veneţia în anul 1605, atenţionează asupra faptului că în ea este menţionat numele „Romania" (în limba italiană), în legătură cu Ţara Românească. *„La Valachia č posta di lŕ dal Danubio, – scria Luccari, – fra la Transilvania, Moldavia e il Danubio verso i Triballi piena di vene d'oro, masse di sale, la cera a guisa di bitume scaturisce di sotto terra, ha animali grossi e minuti con i quali ne nutrisce tutta la Romania şsubl.meaţ; la gente segue le cerimonie de'Greci e parla la lingua latina corrotta ed alterata da' vocaboli forestieri. Fu fatta da Trajano Imperatore provincia del popolo Romano e vi mandň molte colonie de 'suoi, i quali cacciato il parlare de Goti introdussero il latino che i barbari domandano Vlaco, onde nacque il nome alla provincial"*. Autorul nominalizat subliniază că „Chiar dacă îmi este imposibil să afirm cu totală certitudine acest lucru, există un foarte mare grad de probabilitate ca aceasta să fie întâia menţiune a numelui României! Cuvântul „Romania" nu se referă aici, cum se întâmplă de obicei, mai ales pe hărţile medievale, la Imperiul Bizantin sau la partea europeană a acestuia – Rumelia –, ci în mod

[1]Oleg Grom, colaborator ştiinţific inferior la Institutul de cercetări umanitare şi social-economice al Centrului Ştiinţific de Sud al Academiei de Ştiinţe a Rusiei din oraşul Rostov-pe-Don.

expres la Ţara Românească. „Romania" din cronica lui Luccari este chiar Ţara Românească, fostă «provincie romană», fondată de împăratul Traian şi plină de bogăţiile amintite în pasajul de mai sus" [28].

Şi dacă aşa stau lucrurile cu informaţia surselor istorice, de ce să nu admitem, ca o ipoteză foarte credibilă, că la anul1600 era cunoscut termenul *România?*

Dar nu trebuie să ni se creeze iluzia că Boia nu a găsit şi momente pozitive în istoria României. Le-a găsit. Suntem atenţi la chemarea lui: „Uitaţi-vă la perioada interbelică, de exemplu, când s-a intrat într-o conjunctură agrară foarte proastă. Înainte de primul război mondial, când existau marile moşii, conjuctura agrară în România era foarte bună şi ţara era o exportatoare de cereale, iar asta ***i-a îmbogăţit pe boieri***. Iar când ***a venit şi rândul ţăranilor*** (subl. – *I.E.*), (observaţi şmecheria, întâi îmbogăţirea boierilor (probabil, erau săraci sărmanii), înainte de război, apoi ţăranii, după război, mod „original" de a stabili „rândul" spre îmbogăţire, a scrie şi interpreta istoria) conjunctura a fost proastă şi asta i-a lovit pe cei săraci" [22]. Glorificând conjunctura agrară din România de până la primul război mondial, Boia trece pe poziţiile conservatorismului fundamental. Întrebarea este, poate, incomodă pentru domnia sa: de ce Boia trece pe această poziţie?

Şi dacă perioada interbelică, conform lui Boia, este vinovată pentru ceea ce s-a întâmplat după 1948 (acceptarea comunismului de către ţărănimea sărăcită) („Poartă o vină perioada interbelică pentru asta? Sigur că poartă o vină. Mai mult, poartă o vină istoria") [22], perioada de până la primul război mondial nu poartă nicio vină pentru situaţia din perioada interbelică. După cum am văzut, perioada anterioară primului război mondial este prezentată de către Boia în culori roze, subliniind că „conjunctura agrară în România era foarte bună".

Pentru a clarifica situaţia, m-am adresat ***studiului introductiv*** al lui Lucian Năstase la culegerea de documente publicată în anul 2011, unde autorul scrie: „De fapt, tot marile proprietăţi funciare (dar şi cele mijlocii) au putut să confere României denumirea de „grânarul Europei". Iar acest apelativ, afluxul masiv de cereale de la noi spre apusul Europei – îndeosebi până când acesta a fost invadat de grânele nord-americane, mult mai ieftine, pe la începutul veacului XX – se datorează şi evreilor din România, fie prin faptul că unii au luat în arendă pământuri pentru a le transforma în plantaţii performante, fie prin rolul de intermediari între producţie şi desfacere" [29].

Fără îndoială, are perfectă dreptate autorul citat. Într-adevăr, după cum se constata şi într-un studiu mai vechi, „dat fiind că majoritatea suprafeţelor de grâu aparţinea marilor proprietari, moşierii sau arendaşii, care aveau posibilitatea, în comparaţie cu gospodăria ţărănească, să introducă şi unele metode avansate de lucru, tehnica agricolă perfecţionată etc., producţia de grâu a manifestat o anumită tendinţă de creştere (e drept, neînsemnată şi oscilatorie), faţă de creşterea corespunzătoare din ţările apusene" [30, p.93]. Totuşi, trebuie să fim de accord că nu introducerea unor metode avansate de lucru, a tehnicii agricole performante pentru acele timpuri, nu creşterea producţiei de grâne şi nu transformarea României în „grânarul Europei" a dus la răscoala ţăranilor români din anul 1907.

O cu totul altă opinie în această privinţă avea *Serviciul de spionaj rusesc,* care la începutul anului 1908 a prezentat *Cartierului General* un ***Raport*** alcătuit de agentura sa din România, în care explica legăturile cauză-efect ale crizei sociale din România, imaginea căreia era prezentată printr-o serie de trăsături caracteristice:

- sitiaţia foarte grea a populaţiei rurale;
- se aprecia că România are una dintre cele mai liberale constituţii din Europa, dar numai pe hârtie;
- rolul hotărâtor în societatea româneaască îl juca marea oligarhie stăpânitoare de moşii;
- lipsa de activitate parlamentară a ţărănimii care constituie 80% din populaţia ţării.

Sectorul agrar din România era caracterizat negativ în ***Raport,*** drept principală cauză a crizei fiind indicată interacţiunea dintre noile pături sociale ale societăţii româneşti, în care se desfăşura procesul de constituire a relaţiilor de piaţă. Situaţia năpăstuită a ţăranilor era apreciată drept „material incendiar", care avea nevoie de doar un impuls nesemnificativ pentru a declanşa explozia răscoalei populare. Deoarece, potrivit sursei respective, cea mai mare asuprire poporul o suferea din partea arendatorilor evrei, mişcarea, pur economică după natura ei, a căpătat, în opinia agentului rus, „un colorit nefiresc [31], în esenţa lui – naţionalist" [32, p.192]. În acelaşi timp, este de subliniat că în perioada interbelică minoritatea evreiască din România a beneficiat de o situaţie cu totul specială, în **sens negativ**, care a culminat cu legile rasiste care introduc principiul inegalităţii în faţa legii [33, p.13].

În ***Prefaţa*** la ediţia a III-a la a sa *Istorie şi mit,* scrisă în decembrie 2011 [6, p.6-7], Boia scria: „Mă miră – de fapt, nu mă miră prea tare absenţa, printre aceste direcţii fundamentale (vechimea, continuitatea, independenţa şi unitatea) ale istoriei româneşti, a rolului românilor în apărarea, aici, la frontierele continentului, a civilizaţiei europene („misiune" insistent pusă în evidenţă de istoricii noştri încă din secolul al XIX-lea).

Uitarea mi se pare semnificativă: toate marile valori invocate, fără excepţie, sunt strict naţionale, nici una europeană!".

Mai întâi o întrebare incomodă pentru Boia: care ar fi fost reacţia domnului Moldovei Ştefan cel Mare, care s-a adresat suveranilor creştini şi şi-a numit ţara **Poartă a creştinătăţii** (subl. – *I.E.*), la „mirarea" lui Boia? Doar nu istoricii ulteriori au numit-o aşa, ci însuşi domnul Moldovei!

Spre onoarea medieviştilor români, această temă nici pe departe nu a fost uitată. Chiar un deceniu anterior acestei „mirări" a lui Boia, reputatul medievist român Constantin Rezachevici depunea la Editura Albatros un manuscris cu titlul, „semnificativ" pentru Boia, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XV. Evoluţia unui concept în contextul vremii* [34]. Manuscrisul a primit undă verde pentru a fi publicat: Bun de tipar 15.12.2000. Adică, cu exact 11 ani înainte ca Boia să-şi exprime mirarea. Să însemne oare aceasta că Boia a încetat să mai citească?

De asemenea, în anul 2009 un colectiv de medievişti români publicau la Bucureşti volumul *Mircea cel Mare. Scutul Europei*. Dan Zamfirescu, amintind de „tradiţia" istoriografică străină, americană şi rusă, de a omite succesele românilor de la sfârşitul secolului al XIV-lea în lupta împotriva otomanilor, sublinia: „A-l scoate din tabloul epocii pe biruitorul lui Baiazid şi pe sprijinitorul – după aceea – al tuturor acţiunilor de contracarare a creşterii puterii otomane, a-i şterge lui Mircea cel Mare până şi numele din sintezele consacrate Bizanţului, a ignora deliberat momentul înscris de el în istoria confruntărilor de pe scena acestei părţi a continentului nu mai poate fi, în ultimă instanţă, decât **un certificat de ignoranţă** (subl.– *I.E.*), pe care cei ce procedează astfel şi-l acordă singuri, măcar pentru capitolul respectiv" [35].

Boia nu este amintit printre aceşti istorici, dar, întreb şi eu, aşa cum îi place lui Boia să dea întrebări „incomode": vrea oare Dan Zamfirescu să-l lipsească de multrâvnitul „**certificat de ignoranţă**", bineînţeles, la capitolul Mircea cel Mare, apărător al civilizaţiei europene? Teama mea s-a amplificat şi mai mult când în acelaşi volum (p.583), Alexandru V. Diţă şi Dan Zamfirescu, referindu-se la două articole semnate de doi doctoranzi pe atunci la Paris, Dan Ioan Mureşan şi Emmanuel Antoche, cu referire la studiile acestora, ţineau să menţioneze: „Într-o viitoare *Istorie a istoriografiei româneşti*, anul 2003 va deschide o etapă absolut insolită în raport cu toate cele de până atunci, al cărei titlu ar putea fi *Istorici români împotriva istoriei românilor*". Şi desigur, iar întreb, aşa ca şi Boia, incomod: de ce abia din anul 2003? De ce nu din anul apariţiei primei divagaţii a lui Boia? De ce Boia este ignorat total? Oare chiar istoricii români vor să-l lase pe Boia şi fără acel „**certificat de ignoranţă**"?

Boia afirmă că aceea ce a scris el nu a făcut-o pentru vreo publicitate sau pentru altceva: „Urmărisem ţeluri pur profesionale, şi nicidecum o publicitate ieftină sau scandalizarea opiniei publice".

Nicolae Alexandru Breban, scriitor, membru titular al Academiei Române, are altă opinie în această privinţă: „Băieţii ăştia (printre ei este nominalizat şi Boia – *I.E.*) au avut zeci de miliarde în mână, plus bugetul enorm pe care l-a avut Patapievici[2], ca să ne destabilizeze pe noi, ăştia care credem că naţiunea română este o naţiune puternică, mândră şi legitimă, creatoare de mari valori" [36].

Aşadar, „exclusivismul" lui Boia se ţine pe ceva destul de… material. În acest context, de „o cercetare aplicată, serioasă", cum ne asigură dânsul, nici nu poate fi vorba.

O altă întrebare, iarăşi, poate incomodă: este original Boia? Apreciat din unghiul de vedere al necorespunderii opiniilor sale privind problemele principale ale istoriei românilor, aşa cum le defineşte Boia (vechimea, continuitatea, independenţa şi unitatea), cu opiniile exprimate anterior practic de întreaga istoriografie românească, atunci nu putem identifica nicio originalitate. Modificarea opiniilor la Boia s-a produs nu datorită apariţiei unor noi surse istorice, care ar răsturna opiniile anterioare, nu datorită utilizării unor noi metode ştiinţifice care să permită interpretarea pe nou a surselor istorice cunoscute, ci datorită modificărilor ideologiilor contemporane, ideologii (suntem atenţi, nu am afirmat paradigme), care se recomandă a fi puse la baza cercetării istorice. Cu una din ele cercetarea sa se împleteşte organic, ceea ce nicidecum nu poate duce la rezultate originale.

Şi în acest caz mai apare o întrebare, poate tot incomodă pentru Boia: sunt oare juste afirmaţiile sale, sunt ele corecte, sau este vorba doar de un diletantism aranjat într-un mod atrăgător, pentru unii, pe paginile cărţilor sale, cu toate că Boia afirmă contrariul, apreciindu-şi propria cercetare, cum s-a spus şi mai sus, ca fiind „o cercetare aplicată, serioasă"? La marii istorici români de astăzi şi de altădată nu am găsit asemenea autoaprecieri, istoricii veritabili întotdeauna au lăsat ca cititorul singur, specialist sau nespecialist, să aprecieze cele scrise de ei.

[2] Horia-Roman Patapievici (n. 18 martie 1957, Bucureşti) este un personaj controversat, scriitor, fizician, filosof şi eseist român contemporan.

De aici aş conchide că succesul cărţilor lui Boia este unul limitat în timp. Ediţiile prăfuite de ani de zile, pe care le-am observat pe rafturile unei librării dintr-un oraş din România, vorbesc anume despre aceasta. Cititorii din deceniile ulterioare se vor desfăta cu cărţile lui Boia ca şi cu cărţile unui falsificator talentat, nicidecum ale unui istoric profesionist.

Pronunţându-se asupra tratatului ***Istoria României,*** Boia este deranjat de faptul că în el nu este nuanţată problema continuităţii, dar cel mai mult îl chinuie gândul că studiul dat „îi atribuie lui Mihai Viteazul făurirea unui stat căruia îi zice «Dacia românească»" şi dânsul se întreabă nedumerit: „mă întreb ce ar fi înţeles voievodul din această sintagmă!" [6, p.11].

Într-adevăr, pare o întrebare-bombă. La prima vedere. Să încercăm explicarea printr-o analogie. La mijlocul secolului al XIX-lea cărturarul Jean Henri Abdolonyme Ubicini (1818-1884), originar din Lombardia, cu studii în Franţa, bun cunoscător al Ţărilor Române, publică lucrarea *Provincii de origine romană Valahia, Moldova, Bucovina, Transilvania, Basarabia* (1856). Autorul studiului ştia despre aceea că Mihai însuşi s-a intitulat „domn al Moldovei, Valahiei şi Transilvaniei", era conştient de faptul că prin acest act Mihai Viteazul „reunea sub autoritatea lui toată vechea **Dacie**" şi chiar că Mihai domnea „asupra tuturor românilor" [37, p.219; 38, p.208, 222]. Rămân nesoluţionate doar două întrebări:

Primo: oare nu ştia Mihai Viteazul despre faptul că în epoca medievală pentru desemnarea Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei se mai utiliza şi vechiul termen *Dacia*?

Secundo: oare nu ştia Mihai Viteazul că în toate cele trei ţări locuiau majoritari românii?

La ambele întrebări răspunsul este pozitiv. Nu putea domnul Ţării Româneşti să nu ştie aceste lucruri. Corespondenţa sa din epocă confirmă în totalitate acest lucru.

În general, vocabularul utilizat de Boia faţă de Mihai este foarte deocheat: „Credeam că şi Mihai Viteazul aparţine acestei *specii rare* (subl. – *I.E.*)…".

Sarcasmul frazei lui Boia este mai mult decât evident. Faptul că se mai fac aluzii la specii rare de oameni este confirmat şi de către alţii. Aşa, un grup de autori, pronunţându-se asupra la aceea ce ei numesc „lumea finanţelor, a băncilor şi pieţei de capital", scriu că acestea „reprezintă … un univers aparte, un turn de fildeş populat cu o *specie rară*: oameni care dirijează zilnic un flux tot mai mare de capital disponibil pentru investiţii. Ei sunt cei care pot hotărî soarta unei naţiuni, pentru că nu sunt supuşi niciunui control" [39, p.97]. Mai apar în calitate de „*specie rară*" şi „profesioniştii în marketing digital" [40], dar şi „patriotul român, *specie rară*" [41], „Basarabeanul – *specie rară*, care dispare?" [42], „un bolşevic intelectual, asta e o *specie rară*. Nu-l omorâţi" [43] etc.

În această situaţie, când printre oameni sunt identificaţi mai multe *specii rare*, întreb, incomod: la ce *specie rară* poate fi atribuit Boia? Am găsit o apreciere foarte interesantă despre politician, care îi aparţine lui Marian Pătraşcu: „Politicianul roman este o specie umană degenerată care a înlocuit fapta cu vorba" [44].

„Românul" Mihai trece cu mult înaintea „europeanului" Mihai (chiar cu o tentă „antieuropeană", odată ce „ceilalţi" se fac vinovaţi de eşecul românilor la 1600 şi de uciderea voievodului)" [6, p.7], continuă Boia „meditaţiile" sale.

Dar cum se comportau „europenii", Rudolf al II-lea şi Sigismund al III-lea cu Mihai Viteazul? Într-o scrisoare a lui Rudolf către Sigismund din 22 decembrie 1599 primul se angaja să nu-i permită lui Mihai intrarea în Moldova. Oare ce fel de „tentă" este aceasta, „europeană" sau elementar antiromânească? Mai departe şi mai interesant. Împăratul habsburgilor ţine să revină la problema Moldovei şi să discute cu regele polon problema „cum poate fi înlăturată orice îndoială în privinţa drepturilor străvechi atât ale Ungariei, cât şi ale Regatului Poloniei asupra Moldovei şi în vremuri mai bune se poate trata prieteneşte de ambele părţi despre acestea". Dar acum în faţa „europenilor" stătea problema cum să-l linişteascã pe Mihai [38, p.217]. Acest mod de a aborda problema prin prisma drepturilor Casei de Austria şi ale Poloniei asupra Moldovei tot este un mod „european" de a formula şi soluţiona problema? Scrisoarea regelui polon Sigismund al III-lea din 6 ianuarie 1600 adresată lui Rudolf al II-lea este şi mai semnificativă. Referindu-se la un ilizoriu „obicei din străbuni", conform căruia palatinul Moldovei „se află sub ocrotirea noastră şi <ne este> supus", regele propunea în continuare că „potrivit dreptului nostru sau celui al neamurilor, ţinuturile ce trebuie pacificate, şi drepturile reciproce care trebuie păstrate, şi liniştea care trebuie ocrotită" vor fi discutate „prieteneşte" cu Rudolf al II-lea „potrivit legăturii noastre de neam şi de sânge şi potrivit râvnei neostenite pentru pace şi înţelegere" [38, p.224]. În instrucţiunile din 20 ianuarie 1600 Sigismund al III-lea destul de „europeneşte" este îngrijorat de faptul că într-o scrisoare anterioară Rudolf al II-lea „aminteşte de un anume drept al Regatului Ungariei asupra acelei provincii (Moldovei – *I.E.*)" şi subliniază insistent (desigur, tot „europeneşte") despre „dreptul

nostru (al Poloniei – *I.E.*)" asupra Moldovei, care este „după străveche lege, <dăinuind> de multe veacuri" şi îşi exprimă speranţa „că şi Majestatea imperială va judeca aşa" [38, p.228-229].

Cât priveşte tenta „antieuropeană", este de subliniat că habsburgii nu aveau încredere în Mihai, iar în august 1600 principalii lui duşmani erau, după o sursă contemporană, turcii, tătarii, poloni, transilvănenii şi propriii lui cazaci [38, p.307].

Cu referinţă la vinovăţia părţilor, sursele indică clar la acuzaţiile reciproce. Într-o scrisoare a lui Mihai din septembrie 1600 el indica referitor la învinuirile lui Basta: „că numai eu aş fi vinovat pentru împrejurările actuale". Domnul confirmă că este dispus şi în continuare „spre a servi creştinătatea" şi chiar „dacă ar fi să pierd totul, nu vreau să-mi pierd sufletul prin trădarea creştinătăţii" [38, p.320-321].

În acelaşi timp, regele Poloniei „a fost jignit de Mihai" prin acţiunile sale de ocupare a Moldovei şi de ruinare a unor regiuni din Polonia.

Într-adevăr, ceea ce a dorit să facă Mihai, **unirea celor trei Ţări Româneşti,** era în contradicţie cu planurile habsburgilor, şi nu numai. Raportul din 12 octombrie 1600 al comisarului imperial David Ungnad către împăratul Rudolf al II-lea este destul de elocvent în acest sens. Raportul îl învinuie pe Mihai de „pericolul de acum din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească" pentru faptul că nu a cedat de la bun început „Maiestăţii voastre Transilvania". Situaţie care nu era acceptată de nobilimea transilvăneană, care doreşte „să aibă iarăşi un principe din rândul naţiunii lor, căci sub stăpânirea germană le merge rău" [38, p.338]. Dacă ar fi făcut acest lucru, continua David Ugnand, „el (Mihai – *I.E.*) ar fi dobândit un mare şi nemuritor renume din partea întregii creştinătăţi, onoare, foloase şi averi, ar fi primit ajutoare considerabile din partea Sanctităţii sale papa, a Maiestăţii voastre, a regelui Spaniei, a Sfântuli Imperiu Roman şi a altor potentaţi creştini, … el nu numai că ar fi rămas un mare stăpânitor în Ţara Românească, ci ar fi adus sub ascultarea lui Serbia şi Bulgaria şi ar fi adus deci mari servicii întregfii creştinătăţi împotriva turcilor, iar Moldova i s-ar fi alăturat apoi de la sine" [38, p.334]. În acelaşi timp, Mihai urma să se întărească în Ţara Românească, pe care „să o menţină pentru Maiestatea voastră" [38, p.346]. Cu alte cuvinte, habsburgii sub niciun motiv nu doreau să cedeze Transilvania. Polonii, de asemenea, au trimis oaste „ca să-l nimicească pe <Mihai>" [38, p.341]. De ce atunci „ceilalţi", care promiteau marea şi sarea, nu erau vinovaţi de eşecul lui Mihai? Or, interesant, cum ar fi comentat Boia activitatea lui Mihai, dacă el ar fi mers după planul, de alternativă, schiţat de David Ugnand?

Cum a fost apreciată activitatea lui Mihai de către David Ugnand atunci când polonii au cerut extrădarea lui?: „Era mai bine dacă Mihai ar fi murit în prima bătălie pe care am avut-o noi cu el!"; „Iată deci unde ne-a adus trufia, înşelăciunea şi perfidia lui Mihai" [38, p.372]. Anume aşa se uita „celălalt" la Mihai Viteazul.

Despre năzuinţele lui Mihai ne spune şi generalul austriac Gheorghe Basta: „Bănuielile mele au crescut şi mai mult când am priceput trufia lui nesăbuită, **care îl făcea să i se pară prea mică, faţă de năzuinţele sale, Ţara Românească** (subl.– *I.E.*); şi tot aşa socotea că împăratul nu merită să se ostenească pentru ţara Transilvaniei, având acesta atâtea alte ţări şi provincii peste care împărăţea" [38, p.444-445]. De aceea, considerăm că anume acesta era gândul lui Mihai Viteazul; din această cauză Basta şi alţii erau nemulţumiţi, „ceilalţi" nu doreau să accepte realizările lui Mihai, ei doreau să-l împiedice „pe valah" să-şi ducă la îndeplinire gândurile sale [38, p.445].

De ce a fost omorât Mihai Viteazul? Pentru că „celălalt", în persoana lui Gheorghe Basta (şi nu numai), „ar fi avut nişte bănuieli, în ce-l priveşte pe valah" [38, p.446]. Reacţia „celuilalt" în persoana lui Rudolf al II-lea a fost şi ea aproape cinică: „Apoi, deoarece s-a întâmplat ca Mihai, voievodul Ţării Româneşti, să fie ucis …" [38, p.446], relata împăratul într-o scrisoare. Fapta era apreciată într-un raport al agentului englez la Constantinopol şi ca o „uneltire a împăratului (Rudolf – *I.E.*)", care, bănuindu-l de necredinţă, „s-a văzut astfel silit să-l piardă" [38, p.449]. Aşadar, sursele contemporane acelor evenimente indică destul de limpede la vinovăţia „celuilalt". Dar, după Boia, vina o poartă istoriografia românească! Cu alte cuvinte, sursele contemporane lui Mihai Viteazul atestă cu lux de amănunte faptul că „ceilalţi", iar aceasta o afirmă chiar ei, „ceilalţi": nu erau mulţumiţi de acţiunile lui Mihai şi au întreprins toate măsurile pentru a nu permite realizarea intenţiilor de unificare a celor trei Ţări Româneşti de către domnul Mihai Viteazul. Şi dacă este aşa, atunci prin ce a greşit istoriografia românească?

Boia îi acuză pe toţi de „abuzul de românism" [6, p.11]. Dar abuzul de antiromânism, mascat cu multiculturalism, europenism şi alte ism-uri, este oare astăzi benefic României şi Europei? Desigur că nu. Nu este benefic nici cititorului român. Unul dintre ei, politologul şi publicistul Cristian Chinea, după lectura cărţii *De ce este România altfel?,* în anul 2013 s-a exprimat destul de limpede: „M-am simţit aproape abuzat de autor. Când am terminat-o, a fost ca pe vremuri, când aveam televizor şi îl închideam cu senzaţia că mi s-au aruncat

în cap mizerii, isterii şi vorbărie… A scris o carte la nervi, se vede că a fost furios, că a simţit nevoia să se descarce. Şi ne-a aruncat nouă în cap această furie. De asta spun că m-am simţit aproape abuzat…. Lucian Boia a scris o carte de terapie pentru el însuşi… Boia propagă un nou mit. Un contra-mit, dar tot un mit" [45].

Boia îl apostrofează şi pe preşedintele Ion Iliescu, care „i-a denunţat pe cei care atentează astăzi la unitatea ţării". Boia vine cu explicaţia sa: „Principalii atentatori mi se par însă a fi **corupţia (**36% din români cred aşa**)** şi **sărăcia**. Ca şi deziluzia crescândă a oamenilor, greu de tratat cu discursuri naţionaliste. Potrivit unui sondaj recent, 41% dintre copii şi adolescenţi ar dori să nu mai trăiască în România!".

Aparent corect, dar nu trebuie să neglijăm că în societatea românească avem şi deziluzie faţă de intrarea României în comunitatea europeană. Si în acelaşi context: crede oare Boia că discursul său, antiromânesc, tratează România de corupţie şi sărăcie, iar pe români de deziluzie? Crede Boia că după citirea discursului său, antiromânesc, procentul copiilor şi adolescenţilor doritori să trăiască în România se va mări?

Pe de altă parte, este stabilit că corupţia şi sărăcia erau evidente şi la jumătatea secolului al XIX-lea, atunci când s-a produs Unirea celor două principate româneşti. Mai mult chiar, era prezentă şi rezistenţa antiunire, separatistă, dar totuşi unirea s-a produs!!! Cel puţin un autor scrie: „Mihail Sturza, pe care l-a prins revoluția de la 1848 domn al Moldovei, a binecuvântat construirea a sute de km de drumuri și poduri, a eliberat robii țigani ai domniei, a înființat școli de arte și meșteșuguri, dar a și traficat în neștire, pe bani grei, titluri și funcții, mărind numărul boierilor de la 850 la 3.750. Cu asta s-a ocupat și Alexandru Ioan Cuza, patronând o colecție impresionantă de atribuiri fără licitație, decrete ilegale, șpăgi luate de la „investitori strategici" străini, în vreme ce reforma statul. Independența României e consfințită de corupție" [46].

După ce am prezentat câteva din „adevărurile" lui Boia, în încheiere, să încercăm o comparare cu ideile moldoveniste ale lui Stati.

Stati afirma categoric că până la mijlocul secolului al XVII-lea nu se ştia de vreo „ţară rumânească" nici măcar pe Olt, cu toate că, în realitate, Ţrara Rumânească este amintită permanent începând cu chiar primul document original în limba română din anul 1521 – renumita scrisoare a lui Neacşu din Câmpulung.

Boia, după cum s-a arătat, se limitează la declaraţia că până în secolul al XIX-lea nu era cunoscut termenul *România.*

Cu alte cuvinte, într-un fel sau altul, la ambii „autori" persistă ura faţă de termenuii *Ţară Românească* şi *România.*

Stati crede că el este singurul care scrie o istorie obiectivă, că judecă după documente, după acelea pe care, după cum am demonstrat cu altă ocazie [47], nu le-a citit şi nu le cunoaşte.

Boia crede că el pentru prima dată scrie o istorie obiectivă, se laudă că opera sa este „o cercetare aplicată, serioasă", că pune întrebări incomode, întrebări care până la el n-au fost conştientizate de nimeni, întrebări la care el dă şi răspunsuri acelui imaginar „orizont de aşteptare"; chipurile, toată România era în aşteptarea „miracolului" cu numele Boia, care ulterior, în mod obiectiv, va completa cunoştinţele tuturor românilor, şi nu numai.

Stati îşi face închipuirea că prin istoria sa, unde repetă de zeci de ori cuvântul *moldovan,* pune capăt „naţionalismului românesc". De Europa nici nu mai vorbim: ea categoric nu este pe placul lui.

Boia îşi face închipuirea că el pune capăt istoriei românilor ca o ştiinţă naţionalistă şi o trece în categoria celei europene şi îi întreabă, aşa ca o divinitate, franc pe „naţionalişti": „Dacă vrem să intrăm în Europa, de ce oare nu ne place şi istoria de tip european?". Adică, lui îi place, el crede că scrie o istorie de tip european.

Stati se teme, bănuieşte că ar putea fi învinuit de trădare. Autorul ţine să sublinieze şi echidistanţa sa faţă de „fratele mai mare" (citeşte Rusia – *I.E.*) şi faţă de cititorii din „patria - mumă" (citeşte România – *I.E.*). Această echidistanţă, după el, este motivul principal pentru ca varianta sa de istorie a Moldovei să fie atacată şi de unii şi de alţii, toţi, în opinia lui Stati, duşmani răutăcioşi, gata să-l învinuie de trădare. Probabil, asemenea gânduri negre, aproape halucinaţii, despre aceea ce s-ar putea întâmpla cu el (vă daţi seama, învinuirea de trădare nu este o glumă!) i-au venit autorului reieşind din starea psihologică incertă în care se afla scriindu-şi cartea, atunci când mândria s-a întâlnit cu mahna şi amărăciunea în capul şi inima (ori poate stomacul) lui. De unde această teamă patologică de învinuire în trădare (hiclenie, cum ziceau strămoşii noştri), dacă Stati, după cum ne asigură de mai multe ori, scriindu-şi „opera", s-a condus numai de documente istorice şi a scris numai adevărul?

Lucian Boia, invocând aprecierile negative ale „acuzatorilor" săi, conchide: „Nu ar mai fi fost decât un pas – şi nu prea mare – până la (acuzarea în – *I.E.*) trădarea de patrie". „Atacatorii" lui Boia, conform propriei aprecierii, sunt mai prezenţi, mai vocali, mai duşmănoşi. „Eram convins, scriind-o, că mă expun la nenumărate atacuri", ne avertizează Boia.

Aşadar, acelaşi sindrom este characteristic şi pentru Vasile Stati şi pentru Lucian Boia: ei şi-au scris lucrările cu frică, ei se tem de atacatori, duşmani răutăcioşi, gata să-i învinuie de trădare. De unde această teamă, dacă ei afirmă că studiile lor sunt obiective?

Stati îşi laudă opera sa ca fiind obiectivă, scrisă numai în baza documentelor şi că istoricii n-ar trebui să se supere pe documente.

Boia se laudă că opera sa este „o cercetare aplicată, serioasă".

Desigur, în acest context apare întrebarea: de ce ambii se supără, falsifică sau ignorează acele documente care atestă că locuitorii Ţărilor Române şi în peritada anterioară secolului al XIX-lea s-au numit români? Pentru Stati, în pofida nenumăratelor documente din secolele anterioare, care atestă contrariul, termenul „român" este creaţia secolului al XIX-lea.

Concluzii

În încheiere la cele expuse mai sus constatăm faptul că, conform opiniilor exprimate de Lician Boia şi Vasile Stati, ei sunt unicii istorici care ne prezintă obiectiv, imparţial istoria, că întreaga lor operă este scrisă imparţial, după surse istorice, că ei scriu aceea ce gândesc, tip de scriitură pusă la îndoială încă de Nicolae Milescu-Spătarul [48, p.XXXIX–XL], fiind absolut conştienţi de fapta pe care o realizează. Şi dacă lucrurile stau anume aşa, de ce aceşti doi autori sunt dominaţi de sentimentul fricii? Pe de o parte, Boia scrie că opera lui „răspundea unui orizont de aşteptare", iar, pe de altă parte, îşi exprimă teama de învinuire în trădare. Un istoric onest nu are nevoie să se justifice în asemenea mod: unica justificare este opera sa.

Referinţe:

1. МЕНЩИКОВ, И.С. *Историческая наука, историческое сознание и историческая идентичность*. http://roii.ru/conf/2008/9-10.pdf [Accesat: 11.01.2016]
2. БОЧАРОВ, А.В. *Идея альтернативности исторического развития в отечественной методологии истории* (http://www.history.vuzlib.su/book_o004_page_14.html [Accesat: 11.01.2016]
3. МОГИЛЬНИЦКИЙ, Б.Г. Альтернативность в истории советского общества. В: *Вопросы истории*, 1989, № 11.
4. CĂRĂBUŞ, Gh.G. *Separatismul în Moldova: ideologie şi acţiune (1856-1866).* Iaşi: Universitas XXI, 2009.
5. POP, I.A. *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XV,* Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1998.
6. BOIA, L. *Istorie şi mit în conştiinţa românească*. Bucureşti: Humanitas, 2011.
7. POP, I-A. *Istoria, adevărul şi miturile.* (Note de lectură). Ediţia a 2-a, rev. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 2014.
8. CHIVU, Gh. *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*. Bucureşti, 1979.
9. *Varlaam, Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc,* (ftp://ftp.logos.md/Biblioteca/_Colectie_RO/Varlaam%20al%20Moldovei%20-%20Raspunsul%20impotriva%20catehismului%20calvin.pdf) [Accesat: 11.01.2016]
10. *Dosoftei, Dumnezăiasca Liturghie,* 1679. Ediţie critică de N.A.Ursu. Iaşi, 1980.
11. COSTIN, M. *De neamul moldovenilor …* (https://archive.org/details/DeNeamulMoldovenilor_563) [Accesat: 11.01.2016]
12. CANTEMIR, D. *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*. Chişinău: Ştiinţa, 2016.
13. *Documenta Romaniae Historica*. D. Relaţii între Ţările Române, volumul I (1222-1456), Bucureşti: Editura Academiei RSR, 1977.
14. GOROVEI, Şt.S., SZEKELY, M.M. *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ştefan cel Mare*. Sfânta Mănăstire Putna, 2005.
15. *Універсали Богдана Хмельницького. 1648-1657*. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 1998.
16. *Полное собрание законов Российской империи*. Собрание I (1649-1825). Том XVIII (1767-1769). СПб., Печатано в Типографии Второго Отделения Собственной его Императорскаго Величества Канцелярии, 1830.
17. МЕЧКОВСКАЯ, Н. *Язык и религия. Лекции по филологии и истории религий*, 1997 http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/Mechkov/01.php [Accesat: 16.03.2016]
18. *Политология*. Словарь. Москва: РГУ В.Н. Коновалова, 2010 http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/122/%D0%9D%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%B5 [Accesat: 10.02.2016]
19. МИЛЛЕР, А. *«Нация» и «народность» в России XIX века* (polit-ru/article/2008/12/29/nation) [Accesat: 11.02.2016]
20. МИЛЛЕР, А. *FAQ: История понятия «нация» в России* (http://www.strana-oz.ru/2012/1/istoriya-ponyatiya-naciya-v-rossii) [Accesat: 11.02.2016]
21. МОТОРИН, А. *Православные «народы» и западные «нации» (духовные истоки понятий)* (http://www.pravoslavie.ru/79095.html) [Accesat: 11.02.2016]
22. Interviu cu Lucian Boia: *„Minciuna este mitul fondator al României moderne"*http://adevarul.ro/cultura/istorie/ce-facem-romAnia-lucian-boia-minciuna-mitul-fondator-romaniei-moderne-1_50f6d4e1dc344dc202414409/index.html [Accesat: 12.02.2016]

23. ENCIU, N. *Tradiţionalism şi modernitate în Basarabia anilor 1918-1940. I. Populaţia Basarabiei interbelice. Aspecte demografice*. Chişinău: Lexon-Prim, 2013.
24. SCHIFIRNEŢ, C. Identitatea românească în contextul modernităţii tendenţiale. În: *Revista Română de Sociologie*, Serie nouă, anul XX, nr.5-6. Bucureşti, 2009. (http://www.revistadesociologie.ro/pdf-uri/nr.5-6-2009/05-CSchifernet.pdf) [Accesat: 11.02.2016]
25. ШОРНИКОВ, П.М. *Молдавская самобытность*: Монография. Тирасполь: Изд-во Приднестр. ун-та, 2007.
26. ГРОМ, О. *О «молдавской самобытности» или о том, как не надо писать историю* (http://dacoromania.net/blog/20130701) [Accesat: 14.02.2016]
27. POP, F. *De unde vine numele de România. Cine a folosit pentru prima dată această denumire şi care este diferenţa dintre România şi Ţara Românească* (http://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/de-vine-numele-romania-folosit-data-denumire-diferenta-romania-Tara-romanesca-1_54eae503448e03c0fde4fadc/index.html) [Accesat: 11.09.2016]
28. RADULESCU, M-S. *Despre numele României* (http://www.romlit.ro/despre_numele_romniei) [Accesat: 10.02.2016]
29. *Antisemitismul universitar în România* (*1919–1939*). *Mărturii documentare* / Ediţie îngrijită de Lucian Nastasă, cu o prefaţă de Carol Iancu. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, 2011.
30. *Marea răscoală a ţăranilor din 1907.* Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1967.
31. ZAMFIRACHE C.P. *Revoltele antisemite ale românilor. Cum s-au răsculat ţăranii şi studenţii împotriva evreilor la începutul secolului al XX-lea* (http://adevarul.ro/locale/botosani/revoltele-antisemite-romanilor-s-au-rasculat-taranii-studentii-evreilor-inceputul-secolului-xx-lea-1_5798c3965ab6550cb83faafd/index.html) [Accesat: 11.04.2016]
32. УЛУНЯН, А.А. «Национальная идея» и «национальная безопасность»: русский взгляд на Балканы (начало XX века). В: *Национальная идея на европейском пространстве в XX веке*. Сборник статей. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2005.
33. CHIRIAC, M. *Provocările diversităţii. Politici publice privind minorităţile naţionale şi religioase în România*. Cluj, 2005.
34. REZACHEVICI, C. *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XV. Evoluţia unui concept în contextul vremii*. Bucureşti: Albatros, 2001.
35. *Mircea cel Mare*: *scutul Europei*. Bucureşti: Roza Vânturilor, 2009.
36. *Academicianul Nicolae Breban: „Soros dă foarte mulţi bani la oameni care-şi pun problema, ca şi Lucian Boia, că poate Transilvania nu aparţine de poporul român*" *(*http://www.cunoastelumea.ro/academicianul-nicolae-breban-soros-da-foarte-multi-bani-la-oameni-care-si-pun-problema-ca-si-lucian-boia-ca-poate-transilvania-nu-apartine-de-poporul-roman/ [Accesat: 11.04.2016]
37. *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*. Vol.III , *Istoriografia străină din secolul al XIX-lea*. Texte alese. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1984.
38. *Mihai Viteazul în conştiinţa europeană*. Vol.V *Mărturii*. Bucureşti: Academiei Române, 1990.
39. *Ascultarea persoanelor în cadrul anchetei judiciare, Olteanu Gabriel Ion, Voicu Costică, Păun Costică, Pletea Constantin, Lazăr Elena*. Bucureşti: Editura AIT Laboratories, 2008 (https://books.google.md/books?id=MAD0y1FhSs0C&pg=PA197&lpg=PA197&dq=specie+rar%C4%83+de+oameni&source=bl&ots=ZtZYyyJBZa&sig=PGuG7be1RIISJwJXB-orMSDlZWg&hl=ro&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=specie%20rar%C4%83%20de%20oameni&f=false) [Accesat: 13.04.2016]
40. STIRBU, M.-C. *O specie rară: profesionistii in marketing digital* http://www.cariereonline.ro/articol/o-specie-rara-profesionistii-marketing-digital [Accesat: 11.04.2016]
41. MIHAI, D. *Patriotul român, specie rară*, https://www.criteriul.ro/patriotul-roman-specie-rara/ [Accesat: 11.04.2016]
42. VLAD, C. *Basarabeanul – specie rară care dispare?* http://www.ziarulnatiunea.ro/2016/03/22/basarabeanul-specie-rara-care-dispare/ [Accesat: 11.04.2016]
43. *Borcanul cu citate*. http://www.borcanulcucitate.ro/s/un-bol%C5%9Fevic-intelectual-asta-e-o-specie-rar%C4%83-nu-l-omor%C3%A2%C5%A3i-36582/ [Accesat: 11.04.2016]
44. *Borcanul cu citate*. http://www.borcanulcucitate.ro/profil/de%20specie/[Accesat: 11.04.2016]
45. GHINEA, C. *O carte altfel. Banală ca un talk-show*. http://dilemaveche.ro/sectiune/editoriale-si-opinii/articol/o-carte-altfel-banala-ca-un-talk-show [Accesat: 14.04.2016]
46. POPESCU, C.T. *Direcţia Naţională, pentru prima dată în 500 de ani, împotriva Corupţiei* (https://republica.ro/directia-nationala-pentru-prima-data-in-500-de-ani-impotriva-coruptiei) [Accesat: 11.09.2016]
47. EREMIA I. *Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati în Republica Moldova*". Chişinău, 2003.
48. Предисловие к исторической книге, составленной по повелению царя Федора Алексеевича. В: Замысловский Е.Е. *Царствование Федора Алексеевича*. Ч. 1: *Введение*. *Обзор источников*. СПб.: Типография Замысловского и Бобылква, 1871.

Prezentat la 19.04.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.162-170*

CZU: 94:33:314(498-35 Bihor)

ISTORIE, ECONOMIE ŞI DEMOGRAFIE ÎN ROMÂNIA POSTCOMUNISTĂ. STUDIU DE CAZ: SATELE DE PE VALEA SUPERIOARĂ A BISTREI (JUDEŢUL BIHOR, ROMÂNIA)

Cosmin PATCA

Universitatea din Oradea (România)

Valea superioară a Bistrei este situată în partea de nord-vest a României, în jumătatea de nord a judeţului Bihor. În 1989, majoritatea locuitorilor erau angajaţi la Fabrica de sticlă de la Pădurea Neagră şi la Exploatarea Minieră Voivozi; nivelul de trai era ridicat şi zona era una atractivă. Înlăturarea comunismului din România a determinat schimbări profunde în toate domeniile. Meseriile de sticlar şi miner dispar din peisajul local. Schimbările pe plan economic antrenează într-o mare măsură schimbări semnificative în privinţa populaţiei: regres, migraţie, sărăcie. O astfel de cercetare, la graniţa dintre istorie, sociologie, statistică şi demografie istorică, are rolul de a contribui la o cunoaştere cât mai adâncă şi exactă a realităţilor locale în vederea găsirii unor soluţii pentru redresarea economică a zonei.
Cuvinte-cheie: *sticlărit, minerit, valea superioară a Bistrei, restructurare economică, regres demografic, migraţie.*

HISTORY, ECONOMY AND DEMOGRAPHICS IN POST-COMMUNIST ROMANIA. CASE STUDY: THE VILLAGES ON THE UPPER BISTRA VALLEY (BIHOR COUNTY, ROMANIA)

The Upper Bistra Valley is located in the North-Western part of Romania, in the Northern half of Bihor County. In 1989 almost all the labour force was employed by the PadureaNeagra Glass Factory and the Voivozi Mining Exploitation. The fall of communism in Romania brought about a major change of the whole society; standard of living was high and the area was attractive. Mining and glass working disappeared. The economic restructuring and the closure of factories influenced the evolution of the population: demographic regress, migration, poverty. Such a research at the border between history, sociology, statistics and historical demography has the role of contributing to a deep and accurate knowledge on local realities with a view to find solutions for the economic revival of the area.
Keywords: *glass working, mining, the Upper Bistra Valley, economic restructuring, demographic regress, migration.*

Introducere

Anul 1989 a însemnat prăbuşirea comunismului în Europa de Est. În baza principiului dominoului, Polonia, Ungaria, Republica Democrată Germană, Cehoslovacia, Bulgaria şi România treceau, pe cale paşnică sau violentă, de la comunism la democraţie. Era începutul unui lung proces de tranziţie. Înlăturarea dictaturii Ceauşescu a însemnat o schimbare majoră a întregii societăţi româneşti, inclusiv a satelor de pe valea superioară a Bistrei. Unele transformări au fost imediate şi s-au manifestat încă de la început: alegeri libere, pluripartidism, drepturi şi libertăţi cetăţeneşti. Altele au fost treptate, s-au manifestat în timp şi au afectat domenii multiple: restructurare economică, economie de piaţă, privatizare, închiderea fabricilor, reconversie profesională, migraţie, regres demografic.

Din punct de vedere geografic, valea Bistrei este creaţia celui mai important râu din regiune, Bistra, ce izvorăşte din Munţii Plopiş şi deţine unul dintre cele mai mari şi constante debite în cadrul Dealurilor Dernei. Valea Bistrei este situată în partea de nord-vest a României, în jumătatea de nord a judeţului Bihor. Din punct de vedere administrativ, valea superioară a Bistrei cuprinde astăzi comuna Popeşti (cu satele: Popeşti – reşedinţă de comună, Bistra, Budoi, Cuzap, Varviz, Vărzari, Voivozi) şi localitatea Pădurea Neagră.

Studiul nostru porneşte de la premisa că nu tot ce a fost în România comunistă a fost în totalitate rău, la fel cum nu tot ce s-a petrecut după 1989 a fost în totalitate bun. Nu suntem deloc adepţii unei abordări maniheiste de genul bun-rău, alb-negru. Din contră, credem că orice cercetător are datoria de a scoate la lumină faptele în totalitatea lor, cu bune şi rele, indiferent de perioada istorică sau regimul politic existent. Nu vrem să dăm verdicte sau să găsim vinovaţi, ci doar să atragem atenţia asupra unor aspecte. În cercetarea noastră am utilizat date oficiale de statistică socială şi economică din perioada 1990-2016, preluate de la Institutul Naţional de Statistică. Vrem să vedem în ce măsură restructurarea economică şi închiderea fabricilor din valea Bistrei a influenţat evoluţia şi structura populaţiei din comuna Popeşti, mişcarea naturală şi migratorie a populaţiei, forţa de muncă, nivelul de trai. Două ocupaţii tradiţionale, mineritul şi fabricarea sticlei, dispar

din peisajul local după 1990, iar populaţia suferă transformări profunde. O astfel de cercetare, la graniţa dintre istorie, sociologie, statistică şi demografie istorică, are rolul de a contribui la o cunoaştere cât mai adâncă şi exactă a realităţilor locale în vederea găsirii unor soluţii pentru redresarea economică a zonei. În plus, diversitatea etnică şi confesională din valea superioară a Bistrei poate oferi concluzii interesante.

Istorie şi economie pe valea superioară a Bistrei

Valea superioară a Bistrei: scurt istoric. Cele mai vechi urme de locuire în valea superioară a Bistrei datează din neolitic [1, p.9]. Descoperirile arheologice atestă de asemenea urme de locuire ale dacilor liberi. În Evul Mediu, istoria văii Bistrei este direct legată de pătrunderea şi cucerirea teritoriului de către maghiari. Cu această ocazie apar menţionate pentru prima dată în documente satele de pe valea superioară a Bistrei: Varviz – 1327, Voivozi – 1406, Cuzap – 1406, Popeşti – 1435, Bistra – 1472 [1, p.41-43]. În cazul aşezărilor medievale, prima atestare documentară nu însemna în mod obligatoriu şi întemeierea lor; în majoritatea cazurilor întemeierea fiind mult mai devreme. Până la sfârşitul Primului Război Mondial, istoria văii Bistrei se confundă aproape în întregime cu istoria Transilvaniei, făcând parte din imperiile otoman, austriac şi austro-ungar. În secolul al XVIII-lea începe procesul de colonizare a zonei cu populaţii de origine germană şi slovacă. Apar astfel localităţi noi, locuite în majoritate de slovaci (Budoi. Vărzari) şi germani (Pădurea Neagră). După unirea Transilvaniei cu România la 1 decembrie 1918, valea Bistrei a făcut parte din România Mare. După al Doilea Război Mondial, la fel ca toată România, a fost administrată şi condusă de către comunişti. Extragerea cărbunelui şi fabricarea sticlei au devenit activităţile specifice ale locuitorilor din satele văii Bistrei.

Fabrica de Sticlă de la Pădurea Neagră. În zona Munţilor Plopiş, prima fabrică de sticlă a fost construită în secolul al XVIII-lea, la Huta Şinteu. Câţiva ani mai târziu a fost construită Fabrica de sticlă de la Pădurea Neagră, care devine în curând *icoana* fabricilor de sticlă din partea de nord-vest a României [2, p.194-195]. Construirea fabricii de sticlă pe acest loc s-a făcut din mai multe motive: râul Bistra avea apă suficientă în vederea măcinării cuarţitului; lemnul era în cantitate semnificativă în pădurile din jur şi era folosit la obţinerea potasei şi la topirea nisipului cuarţos; materialele auxiliare: arsen, salpetru, sare, mangan, argilă etc. erau aduse din împrejurimi [3, p.154]. Meşterii sticlari au fost aduşi la început din alte ţări. Primii au fost germanii, urmaţi de slovaci. Pentru completarea necesarului de forţă de muncă erau folosiţi ţărani din satele învecinate. Din octombrie şi până primăvara aceştia lucrau la fabrica de sticlă. De multe ori plata lor se făcea în obiecte de sticlă, pe care aceştia le vindeau ulterior.

Fabrica se dezvoltă şi se modernizează la cumpăna dintre secolele XIX-XX, cu toate că proprietarii s-au schimbat de mai multe ori între 1840 şi 1870. Un rol important în creşterea producţiei de sticlă l-a avut introducerea cuptoarelor încălzite cu gazogen obţinut din cărbune, mai precis lignit, adus de la Budoi. Construirea şoselei spre Aleşd, terminată în 1866, a uşurat transportul sticlei către pieţele de desfacere din ţară şi străinătate [3, p.153]. Pentru ornarea vaselor un rol important l-a avut construirea atelierului de şlefuit şi gravat, introdus în producţie pe la sfârşitul secolului al XIX-lea.

În perioada interbelică, Fabrica de sticlă de la Pădurea Neagră ajunge în primele cinci unităţi mai importante, care produceau sticlă în acea perioadă în România. Se fabricau servicii de cristal, sticlă colorată, sticlă pentru laboratoare şi farmacii, corpuri de iluminat, sticlă de geam şi altele, remarcabile în privinţa calităţii şi a valorii artistice [3, p.158-159]. Fabrica şi-a continuat activitatea şi în perioada comunistă sub denumirea „Întreprinderea de sticlărie Pădurea Neagră", semicristalul produs aici fiind apreciat în întreaga lume. În jurul anului 1989 fabrica avea peste 1500 de salariaţi ce proveneau din satele din apropiere [4]. După 1989 a avut loc privatizarea fabricii, una nereuşită. Muncitorii sunt disponibilizaţi, iar fabrica îşi închide porţile în 1996. Este abandonată şi se transformă într-o ruină. În cele din urmă, clădirile principale ale fabricii au fost demolate şi vândute pe bucăţi.

Exploatarea Minieră Voivozi. Prima exploatare a lignitului în valea superioară a Bistrei a avut loc la Budoi şi datează din 1891. Au urmat exploatările de la Cuzap, Voivozi şi Popeşti din 1899, toate administrate de către Societatea Anonimă Maghiară „Magyar Asfalt" [5, p.808]. În timpul Primului Război Mondial activitatea lor este mult redusă. În 1922 Societatea „Magyar Asfalt" este preluată de Industria Română de Petrol, o societate cu capital românesc. În 1923 minele din Popeşti, Voivozi, Budoi şi Cuzap sunt vândute către Banca Minelor. Pe fondul crizei economice, în 1931 Banca vinde minele lui Nicolae Csatovschi. După Dictatul de la Viena din 30 august 1940 acestea reintră în posesia statului maghiar care le deţine până în 1944, când revin în proprietatea lui Nicolae Csatovschi [1, p.96]. După venirea comuniştilor la putere minele trec în proprietatea statului român. În anii următori mineritul s-a dezvoltat permanent prin creşterea capacităţilor de extracţie şi extinderea exploatărilor. S-au deschis mine noi, la Varviz şi Vărzari. Au fost construite linii ferate pe rutele Borumlaca - Voivozi, Varviz - Voivozi, Budoi - Voivozi, pentru transportul mai rapid al

cărbunelui de la gurile de mină spre sediul întreprinderii din Voivozi [1, p.96]. În 1956 a fost terminată linia ferată Abram-Voivozi ce asigura legătura cărbunelui cu piaţa de consum. În februarie 1957, Întreprinderea Carboniferă Derna - Tătăruş a fost scindată în două exploatări: Exploatarea Derna - Tătăruş, profilată pe extragerea şi prelucrarea nisipului bituminos şi Exploatarea Minieră Voivozi, al cărei profil rămânea extragerea lignitului din zonă. Ambele erau subordonate Trustului Minier Ardealul, cu sediul în Oradea. În 1962, cele două exploatări au fost reunificate sub denumirea de Exploatarea Minieră Voivozi (E.M.V.) [5, p.811].

Producţia de lignit a crescut de la un an la altul: 76.060 tone în 1948; 205.770 tone în 1950; 289.000 tone în 1960; 1.287.860 tone în 1970; 1.777.230 tone în 1980 [6, p.156]. Începând cu 1968, întreprinderea a devenit rentabilă, nemaifiind nevoită să primească subvenţii de la stat. Aceasta s-a numărat printre cele mai importante societăţi de profil din România. Zona a devenit una prin excelenţă industrială, având o pondere de 5,4% din industria judeţului Bihor şi de 2,4% din cea a ramurii de profil la nivelul întregii ţări [7, p.107]. Între 1980 şi 1985 lignitul extras la Voivozi reprezenta 6% din producţia totală de lignit a ţării. În aceeaşi perioadă întreprinderea producea aproape tot nisipul bituminos şi uleiul polar din România. Anii 1984, 1985 şi 1986 au fost cei mai buni în privinţa producţiei, Exploatarea Minieră Voivozi ocupând, trei ani consecutiv, locul I pe ţară în extragerea lignitului. Anul 1988 a reprezentat apogeul; în acel an au fost extrase 1,8 milioane tone de cărbune, adică aproape 10% din producţia de cărbune a ţării [1, p.97].

Înfiinţarea Exploatării Miniere Voivozi a constituit principalul factor de progres şi dezvoltare economico-socială şi culturală a întregii văi a Bistrei. Numărul din ce în ce mai mare de localnici angajaţi în cadrul exploatării miniere, câştigurile tot mai mari, mutaţiile produse în plan economic şi social, au schimbat radical înfăţişarea satelor [6, p.157].

Locuitorii zonei, în special tinerii, aveau la dispoziţie multiple posibilităţi de perfecţionare şi specializare în domeniu, în diferite meserii, ca mineri, lăcătuşi mecanici, electricieni de mină, strungari, ingineri, subingineri, topografi, mecanici, etc. Încă din 1962 a fost înfiinţat Liceul Teoretic Popeşti, care pregătea în principal viitoarea forţă de muncă pentru exploatările de cărbuni din comună. Au fost create şi s-au dezvoltat o serie de colonii miniere la Derna, Voivozi şi Popeşti. Între 1950 şi 1960 la Popeşti şi Derna au fost construite 226 de apartamente pentru familişti, 200 de locuinţe individuale la Popeşti şi un dormitor comun pentru 300 de persoane. În 1971, la Popeşti şi Voivozi s-au dat în folosinţă 7 blocuri cu câte două etaje (84 de apartamente), iar între 1970 şi 1977 E.M. Voivozi construieşte alte 480 de apartamente la Voivozi şi Popeşti, pentru familiile de mineri. La Voivozi funcţiona o staţie de salvare minieră, o şcoală de calificare, o popicărie şi o modernă bază sportivă. Tot în Voivozi a fost construit un Club Minier, cu sală de spectacole, cinematograf, bibliotecă, săli de lectură [6, p.157-158]. Toate acestea au dus la o creştere considerabilă a nivelului de trai al minerilor, în special, şi al tuturor localnicilor, în general.

După 1989 a urmat declinul pentru satele de pe valea superioară a Bistrei. Intrarea României într-o nouă ordine mondială, deciziile de la nivel înalt privind restructurarea mineritului românesc, managementul defectuos, modificările legislative din domeniu, mai ales posibilitatea pensionării la 45 de ani a minerilor cu cel puţin 20 de ani vechime, au condus la scăderea performanţelor întreprinderii. Perioada 1990-1997 a însemnat scăderea continuă a producţiei de cărbune, iar cea de nisip bituminos s-a oprit. De la un an la altul s-au închis toate sectoarele miniere: Jurteana III şi Vărzari Nord în 1990; Cuzap II în 1993. Au avut loc disponibilizări masive şi s-au închis ultimele mine: Jurteana I, Cuzap I (1994-1995), Budoi (1997), Vărzari (1999) [2, p.195]. Între anii 1997 şi 2002 şomajul a atins cote importante, fiind o dovadă a creşterii sărăciei locuitorilor. Din anul 2000 Exploatarea Minieră Voivozi a rămas doar cu exploatările de suprafaţă. Numărul angajaţilor a scăzut continuu: de la 4254 în 1989, la 168 în 2003 [1, p.97]; aşadar, o reducere cu 96% în numai 14 ani.

La 30 iunie 2004 Exploatarea Minieră Voivozi şi-a încetat definitiv activitatea, iar ultimii angajaţi, 24 la număr, au fost disponibilizaţi. În februarie 2008, exploatarea cărbunelui reîncepe, în sistem privat, atunci când firma Maestro Trading SRL Oradea a obţinut o licenţă de exploatare a lignitului pe o durată de 12 luni. Nu este vorba însă de o exploatare continuă şi durabilă.

Trăsături sociodemografice ale văii superioare a Bistrei în perioada 1990-2016

Pentru început, să aruncăm o privire de ansamblu asupra evoluţiei populaţiei din valea superioară a Bistrei de la sfârşitul secolului XIX şi până în prezent (Fig.1). Populaţia de pe valea Bistrei a cunoscut, în general, un trend de evoluţie pozitiv, în două perioade istorice, între 1910-1930 şi 1977-1990. Cauza acestor tendinţe este diferită. Pentru prima perioadă tendinţa pozitivă este dată de modul în care au fost realizate recensămintele de către autorităţile maghiare (după limba vorbită şi după naţionalitate), iar în a doua situaţie creşterea demografică se suprapune peste o perioadă de prosperitate economică ce se răsfrânge pozitiv asupra indicelui

de natalitate al zonei [1, p.103]. După 1990 populaţia comunei Popeşti scade continuu şi consistent, înregistrându-se în trendul descendent de scădere al populaţiei ţării: 9335 în 1992, 8488 în 2002, 7362 în 2011. Cauzele acestei scăderi de populaţie sunt multiple şi ţin, în linii mari, de mişcarea naturală şi migratorie a populaţiei. Datele de la Institutul Naţional de Statistică vor fi lămuritoare în acest sens.

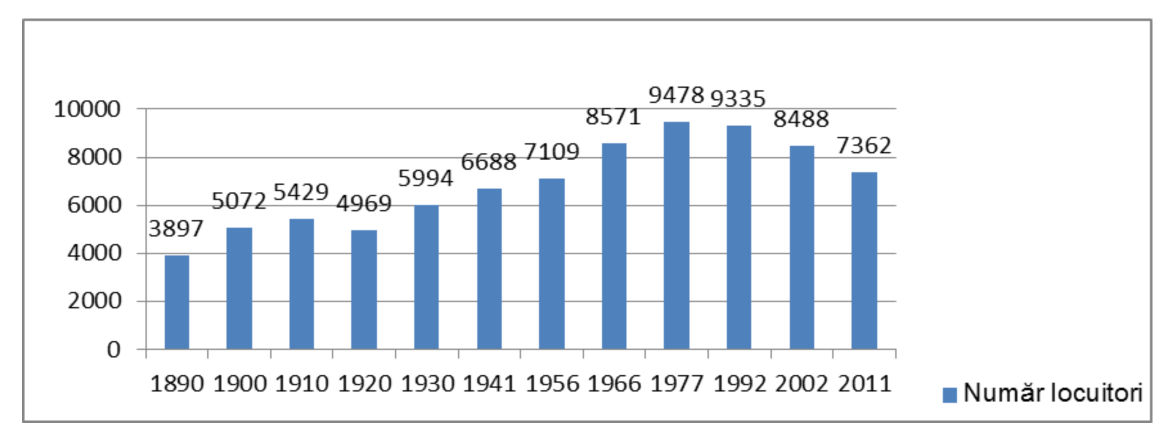

Fig.1. Evoluţia numerică a populaţiei stabile la nivelul comunei Popeşti [8, 9].

Mai întâi, prezentăm evoluţia populaţiei cu domiciliul în comuna Popeşti la 1 ianuarie a anului de referinţă pentru perioada 1992-2016 (Fig.2). Domiciliul persoanei este adresa la care aceasta declară că are locuinţa principală, trecută în actul de identitate, aşa cum este luată în evidenţa organelor administrative ale statului. În stabilirea valorii acestui indicator nu se ţine cont de reşedinţa obişnuită, de perioada şi/sau motivul absenţei de la domiciliu [9]. Datele diferă faţă de cele ale populaţiei stabile înregistrate la recensăminte. De exemplu, în 2011, populaţia stabilă înregistrată la recensământ este de 7362 locuitori, iar populaţia cu domiciliu la 1 ianuarie 2011 în comuna Popeşti este în număr de 8361. Diferenţa de aproape 1000 locuitori provine în principal din cei care au emigrat temporar dar şi-au păstrat vechiul domiciliu în actul de identitate. Analizând graficul, observăm că există două perioade distincte. Prima, între 1992 şi 2001, se caracterizează printr-o relativă constanţă şi chiar o uşoară creştere: de la 9047 în anul 1992 la 9064 în anul 2001. Faptul se explică prin atractivitatea economică a zonei, mulţi oameni îşi stabilesc domiciliul aici în speranţa ocupării unui loc de muncă. A doua perioadă, între 2002 şi 2016, marchează o scădere continuă, de la 9064 în 2011 la 7990 în 2016. Pe de o parte, închiderea fabricilor face neatractivă zona pentru cei din exterior, iar, pe de altă parte, tot mai mulţi localnici îşi părăsesc domiciliul în speranţa găsirii unui trai mai bun.

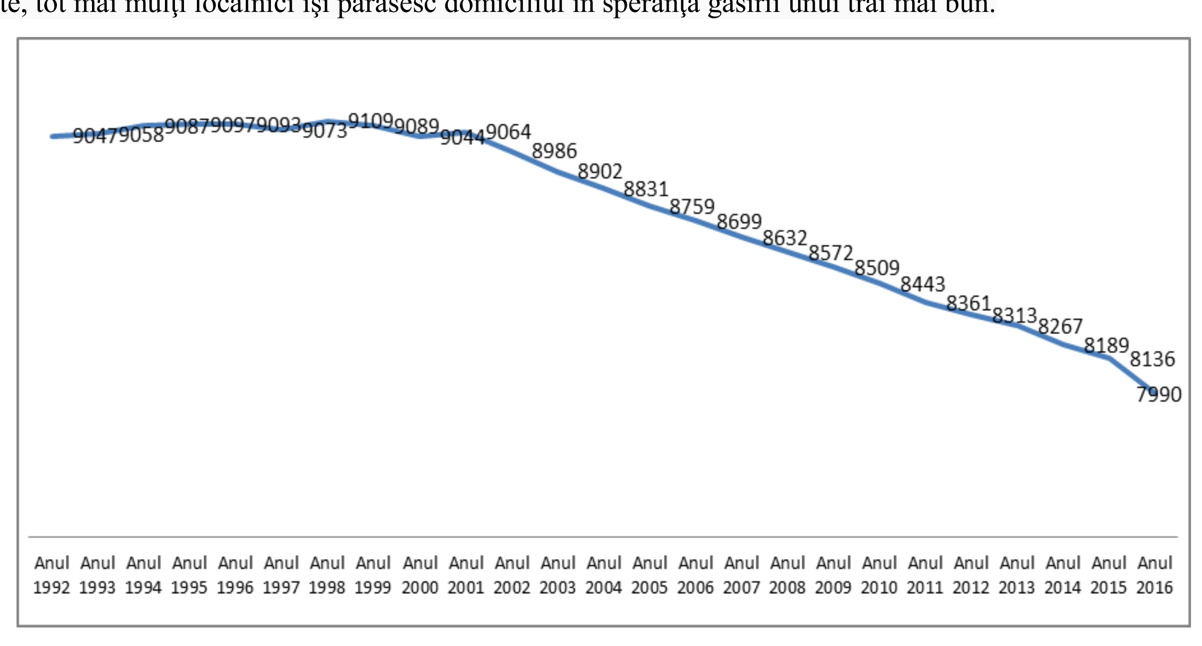

Fig.2. Evoluția populației după domiciliu la 1 ianuarie [9].

Pentru o mai bună înţelege a realităţilor demografice din valea superioară a Bistrei trebuie să ţinem cont de structura etnică (Tab.1) şi confesională (Tab.2) a populaţiei. Spaţiul văii Bistrei este unul caracterizat printr-o diversitate etnică şi confesională. Principalele etnii (români – majoritari, slovaci, maghiari, germani) înregistrează o diminuare a numărului lor, cu o singură excepţie: etnia rromă în perioada 1992-2002, cu o creştere de 236%.

Tabelul 1

Structura etnică a populaţiei comunei Popeşti [1, p.104-105; 8, 9]

Etnia / Anul	Români		Slovaci		Maghiari		Rromi		Germani		Evrei		Alţii/inf.indisp.		În total	
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1992	7112	76,2	1431	15,3	615	6,6	122	1,3	4	0,04	-	-	51	0,56	9335	100
2002	6226	72,87	1305	15,26	506	5,9	410	4,8	21	0,25	2	0,02	77	0,9	8547	100
2011	5393	73,3	952	12,9	320	4,4	328	4,5	-	-	-	-	358[1]	4,9	7363	100

Urmărind structura confesională a populaţiei (Tab.2) după 1989, constatăm prezenţa, pe lângă cultele vechi (ortodox, romano-catolic, reformat), a cultului greco-catolic, interzis în comunism, şi a cultelor neoprotestante (penticostal, baptist, adventist, Martorii lui Iehova, Creştini după Evanghelie etc.). Toate cultele vechi înregistrează o diminuare a numărului membrilor lor: ortodocşii cu 15%, romano-catolicii cu 28%, greco-catolicii cu 28%, reformaţii cu 33%. În schimb, cultele noi, neoprotestante, au un trend ascendent, cu mici excepţii. Se manifestă tendinţa de divizare şi de apariţie a unor culte noi.

Tabelul 2

Structura confesională a populaţiei comunei Popeşti

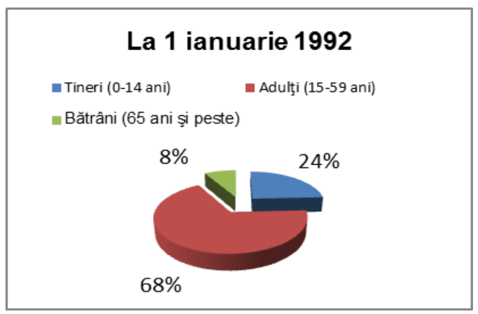
Confesiuni (nr.) / Anul	Ortodocşi	Greco-catolici	Romano-catolici	Reformaţi	Penticostali	Baptişti	Adventişti de ziua a Şaptea	Musulmani	Martorii lui Iehova	Creştini după Evanghelie	Alte confesiuni/ Fără religie
2002 [10]	5994	52	1496	272	475	131	-	5	36	-	55
2011 [9]	5057	41	1073	185	467	87	4	4	28	24	27

Structura populaţiei pe grupe de vârstă (Fig.3) ne oferă informaţii foarte interesante. Proporţia vârstnicilor în totalul populaţiei este un indicator ce măsoară stadiul în care se află la un moment dat o populaţie, din punctul de vedere al procesului de îmbătrânire demografică [11, p.49]. În 1992, populaţia îmbătrânită (cu vârsta de 65 de ani şi peste) reprezenta 8% din total, ceea ce înseamnă că populaţia de pe valea superioară a Bistrei era, imediat după căderea comunismului, la începutul unui proces de îmbătrânire demografică. Acest proces va continua abrupt în anii următori, ajungând să reprezinte, la 1 ianuarie 2016, 15% din total. Astfel, în prezent avem de-a face pe valea superioară a Bistrei cu o populaţie îmbătrânită. Cum s-a ajuns într-o astfel de situaţie?

---

[1] Pentru 350 dintre aceştia, informaţia referitoare la etnie a fost indisponibilă.

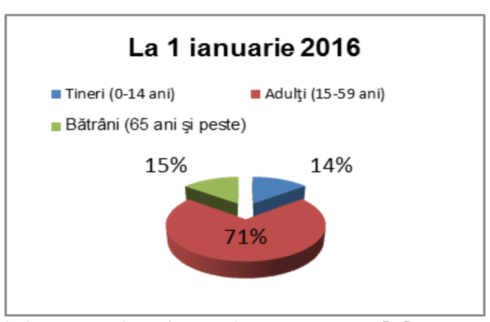

Fig.3. Populaţia comunei Popeşti pe grupe mari de vârstă la 1 ianuarie 1992-2016 [9].

Un răspuns în acest sens ni-l oferă analiza mişcării naturale a populaţiei (Fig.4). Natalitatea avea în 1990 o rată ridicată, aproximativ 17 născuţi vii la 1000 de locuitori. Atinge apogeul perioadei postcomuniste în 1991, când în comuna Popeşti sunt înregistraţi 172 de nou-născuţi vii, adică o rată de aproximativ 19 născuţi vii la 1000 de locuitori (19‰). Această rată mare a natalităţii, ca de altfel în toată ţară, îşi are cauza în măsurile coercitive luate de regimul comunist. Decretul 770/1966 interzicea complet avortul. Era instituit impozitul asupra veniturilor celibatarilor şi cuplurilor fără copii, care a devenit cu timpul substanţial [11, p.85]. De asemenea, comuniştii au luat şi măsuri stimulatorii ce vizau sprijinul acordat mamelor şi familiilor cu copii. Decretul 246/1977 mărea alocaţiile de stat pentru copii şi introducea alte forme de ajutor pentru familiile numeroase [11, p.86].

În 1990, toate măsurile cu caracter demografic luate de comunişti şi impopulare în majoritatea lor sunt abrogate de noua putere politică. Avortul redevine autorizat la simpla cerere. Începând din 1992, natalitatea urmează o traiectorie descendentă, la fel ca în întreaga ţară. De remarcat că ratele natalităţii din valea superioară a Bistrei sunt peste mediile pe ţară până în anul 2006. În 2014 rata natalităţii era de doar 6,6‰, ceea ce însemna o scădere cu 61% faţă de anul 1990. Cauzele căderii în picaj a natalităţii sunt multiple şi vizează o multitudine de aspecte cu caracter social, economic, politic, cultural, educaţional. Evident că factorul economic, închiderea fabricilor şi pierderea locurilor de muncă au jucat un rol important, dar nu a fost singurul şi nici decisiv. Mortalitatea avea în 1990 o rată de 11‰. Urmează o perioadă de relativă creştere până în anul 1995 (14‰), după care scade treptat, având o traiectorie oscilantă. În 2014 rata mortalităţii se situează la 10,9‰, uşor sub rata anului 1990. Rata mare a mortalităţii din valea Bistrei, peste media pe ţară, se explică şi prin condiţiile grele de muncă a minerilor şi sticlarilor. Sporul natural a fost pozitiv până în 1994, dar în descreştere. Începând cu 1995 avem un spor natural negativ, cu excepţia anilor 1996 şi 2000, când au fost înregistrate valori pozitive. Tendinţa generală a fost de descreştere continuă. Maxima negativă a sporului natural a fost de -4,7‰ în 2009. Cea mai mare scădere faţă de anul precedent a fost înregistrată în anul 2006 [9].

Evoluţia sporului natural după 1989 marchează intrarea într-o nouă fază a tranziţiei demografice. Tranziţia demografică sau revoluţia demografică este un proces evolutiv, obsevat într-un număr mare de populaţii, început în secolul al XVIII-lea, caracterizat printr-o scădere importantă a natalităţii şi mortalităţii. Tranziţia demografică face ca populaţiile să treacă de la regimul demografic vechi, caracterizat prin niveluri înalte ale natalităţii şi mortalităţii, la regimul demografic modern, în care natalitatea şi mortalitatea au niveluri scăzute [11, p.76]. În întreaga perioadă 1990-2014, sporul natural a ajuns de la +6‰ la începutul perioadei, la -4,2 ‰ în 2014.

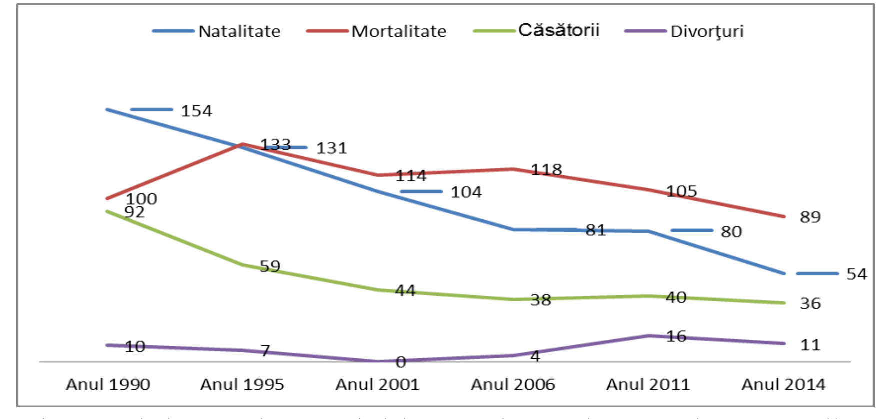

Fig.4. Evoluţia naturală a populaţiei comunei Popeşti. Numărul nou-născuţilor, deceselor, căsătoriilor şi divorţurilor în perioada 1990-2014 [9].

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.162-170

Căsătoriile în perioada 1990-2014 urmează un traseu general descendent, cu scurte perioade de redresare, în anii 1997, 1999, 2005 şi 2007. Rata de nupţialitate era în 1990 de 10‰. În 2014 rata de nupţialitate (4,4‰) reprezenta mai puţin de jumătate din rata anului 1990. Cauzele acestei evoluţii ţin mai ales de contextul social, cultural şi economic. Tot mai mulţi tineri refuză sau amână să se căsătorească trăind în concubinaj şi punând în prim-plan educaţia şi cariera profesională. Rata de divorţialitate era în 1990 de aproximativ 1‰. Până în 2007 are valori mici, sub această cotă. Începând din 2007 tendinţa sa este de creştere, atingând apogeul în 2011 (2‰), pentru ca până în 2014 să scadă uşor, dar menţinându-şi valoarea ridicată [9]. Cauzele sunt multiple şi ţin de: legislaţia favorabilă divorţurilor, filosofia de viaţă a soţilor care nu sunt dispuşi la prea multe sacrificii sau compromisuri, schimbarea percepţiei sociale asupra divorţului, probleme economice (pierderea locurilor de muncă, lipsa banilor, migrarea temporară a unuia dintre soţi în căutarea unui loc de muncă).

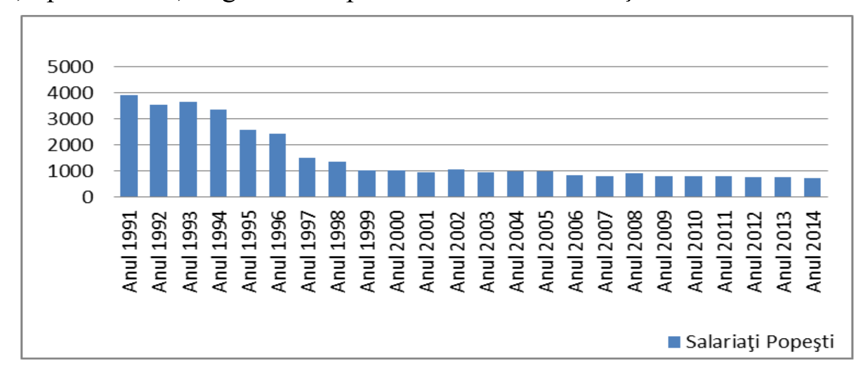

Fig.5. Evoluția numărului de salariați în cadrul comunei Popești [9].

Evoluţia forţei de muncă (Fig.5) este poate indicatorul cel mai evident al stării economiei. În 1991 erau 3931 salariaţi, adică aproximativ 40% din totalul populaţiei cu domiciliul în Popeşti la 1 ianuarie. Numărul salariaţilor scade continuu în perioada următoare ca urmare a închiderii treptate a minelor. Scăderea va fi treptată până în 1996 (2448 salariaţi) şi bruscă în 1997 – la 1505 salariaţi (reducere cu 38% faţă de anul precedent). Este momentul celor mai mari disponibilizări ca urmare a restructurării economice. Curba descendentă a numărului salariaţilor va continua şi în anii următori: 1022 în anul 2000, 818 în 2010, 756 în 2014. Numărul salariaţilor din 2014 reprezintă doar 19% din totalul salariaţilor din 1991 şi 9% din totalul populaţiei cu domiciliul în Popeşti la 1 ianuarie 2014. Micile perioade de creştere a numărului salariaţilor (1072 în 2002, faţă de 962 în 2001) marchează unele încercări private de repornire a economiei locale [9]. Prin hotărârea de guvern nr.196/1999 zona minieră Popeşti-Derna-Aleşd a fost declarată zonă defavorizată pentru o perioadă de 10 ani, beneficiind de facilităţi economice (scutiri de taxe pentru investitori). Astfel s-a dezvoltat în zonă industria textilă şi a încălţămintelor, în special datorită investitorilor italieni. Din păcate, nu a existat o continuitate.

Restructurarea economiei a însemnat apariţia unor fenomene mai puţin întâlnite până atunci în satele de pe valea Bistrei: şomaj, asistenţă socială, pensionari de boală sau cu pensie anticipată, scăderea nivelului de trai, sărăcie. Din păcate, nu dispunem de date referitoare la numărul şomerilor, al asistaţilor sociali sau al pensionarilor, date care ar fi extrem de interesante. Ştim doar că la sfârşitul lui 2010 în comuna Popeşti erau înregistraţi 251 şomeri, dintre care 67% bărbaţi. La sfârşitul anului 2014 erau 147 şomeri, dintre care 65% bărbaţi [9].

Evoluţia populaţiei este dată, pe lângă mişcarea naturală a sa, şi de mişcarea migratorie (Fig.6).

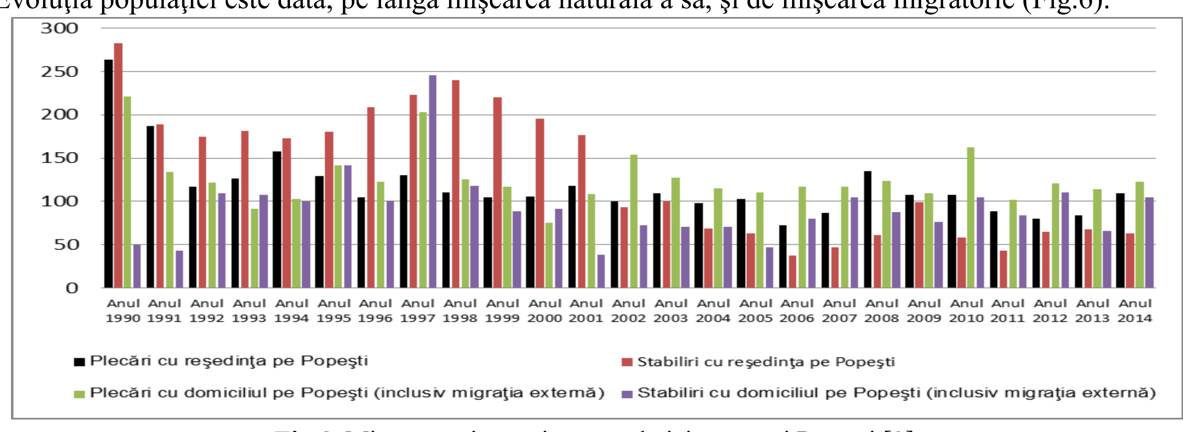

Fig.6. Mişcarea migratorie a populaţiei comunei Popeşti [9].

Urmărind plecările din şi stabilirile cu reşedinţa în Popeşti în perioada 1990-2014, putem evidenţia două perioade distincte: prima perioadă, între 1990 şi 2001, în care stabilirile de reşedinţă depăşesc plecările. Asta înseamnă că zona era încă atractivă din punct de vedere economic şi social, mulţi tineri stabilindu-se în zonă deoarece existau locuri de muncă. A doua perioadă, între 2002 şi 2014, marchează o răsturnare de situaţie, plecările devansând stabilirile. Prin închiderea fabricilor şi pierderea locurilor de muncă, zona devine mai puţin atractivă, mulţi tineri au părăsit valea Bistrei în căutarea unui loc de muncă. De remarcat că plecările au valoarea maximă în 1990 (264 persoane), imediat după înlăturarea regimului comunist şi a restricţiilor de mişcare. După 1990 plecările au o evoluţie oscilantă, dar tendinţa generală este una de scădere până în 2006. Din 2007, anul aderării României la Uniunea Europeană şi începutul posibilităţii de a călători liber în spaţiul Uniunii Europene, numărul plecărilor creşte. Tot mai mulţi locuitori au migrat sezonier în căutarea unui loc de muncă în Italia, Spania, Germania, Austria, Franţa, Marea Britanie etc., în domeniul agriculturii, construcţiilor sau asistenţei sociale. În privinţa schimbării domiciliului în perioada 1992-1999, balanţa dintre plecări şi stabiliri de domiciliu este oarecum echilibrată. În celelalte perioade, 1990-1991 şi 2001-2014, balanţa se înclină evident în favoarea plecărilor: 221 plecaţi în 1990, 154 în 2002, 162 în 2010 [9]. Cine au fost cei care au plecat şi unde? În principal, forţa de muncă calificată, sticlarii. Ei au optat pentru continuarea acestei meserii la alte fabrici de sticlă din ţară (destul de îndepărtate) şi din străinătate (Ungaria, Slovacia). O parte însemnată a sticlarilor din zonă, împreună cu familiile lor, a emigrat în Canada. O altă categorie importantă de emigranţi a fost reprezentată de tineri. Unii şi-au luat soarta în propriile mâini şi au plecat imediat după 1989 în ţările dezvoltate din vestul Europei sau SUA, în căutarea unui trai mai bun. Alţii au plecat la studii în marile oraşe din ţară, iar apoi şi-au găsit un loc de muncă în afara văii Bistrei (în marile oraşe din ţară şi străinătate).

Concluzii

Aşadar, pe valea superioară a Bistrei s-au produs schimbări profunde după evenimentele din decembrie 1989, unele imediate, altele cu efecte în timp. Dacă până în 1989 zona a fost extrem de atrăgătoare pentru cei din jur datorită dezvoltării economice superioare, majoritatea locuitorilor fiind angajaţi la Exploatarea Minieră Voivozi şi la Fabrica de Sticlă, câştigurile erau substanţiale, iar nivelul de trai ridicat, după 1990 lucrurile se schimbă treptat şi profund. Meseriile de sticlar şi miner au dispărut din peisajul local. Închiderea fabricilor a determinat apariţia pe valea Bistrei a unor fenomene sociale negative, cum ar fi: şomajul, scăderea nivelului de trai, sărăcia, asistenţa socială sub nivelul cerut, pensionările anticipate sau de invaliditate. Datele culese de la Institutul Naţional de Statistică pentru perioada 1990-2016 arată transformări majore în privinţa evoluţiei, structurii şi specificului populaţiei comunei Popeşti. Populaţia înregistrează un regres evident, cauzat în principal de natalitatea tot mai scăzută şi un bilanţ migratoriu negativ. Existenţa unui mozaic etnic şi confesional în valea superioară a Bistrei a accentuat declinul demografic de după 1989. Legăturile maghiarilor, slovacilor sau germanilor cu ţările de origine, cunoaşterea unei limbi străine au favorizat mişcarea migratorie a populaţiei şi, în final, au accentuat regresul demografic din satele de pe valea superioară a Bistrei. Cauzele evoluţiei negative în privinţa populaţiei sunt multiple şi ţin de întregul context social, politic, cultural, economic al României, în ansamblul ei. Este evident însă că restructurarea economică, pierderea locurilor de muncă şi declinul economic şi-au pus puternic amprenta asupra evoluției, structurii și specificului populației de pe valea superioară a Bistrei.

Referinţe:

1. ŞIPOŞ, S. (coord.) *Satele de pe valea superioară a Bistrei. Schiţă monografică*. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2011. 129 p. ISBN 978-606-10-0048-7
2. NISTOR, S., ŞIPOŞ, S. Historical and Geographical considerations about the Slovak communities in the villages of upper Bistra valley, Bihor county. În: M.Brie, I.Horga, S.Şipoş ed. *Ethnicity, confessions and intercultural dialogue at the European Union Eastern border.* International conference: Oradea, 02-05 June 2011. Oradea: Editura Universităţii din Oradea, 2011, p.184-194. ISBN (10): 1-4438-4607-4, ISBN (13): 978-1-4438-4607-3
3. PINŢA, GH. Din istoricul fabricării sticlei în judeţul Bihor. Fabrica de sticlă de la Pădurea Neagră. În: *Crisia*, 1991, XXI, Oradea, p.151-163. ISSN 1016-2798
4. OLARU, S. Sticla de Pădurea Neagră – de la paharele exportate în America, la peştii de pe televizoarele românilor. În: *Agerpres.ro*, 4 mai 2016 [Accesat: 15.05.2016] Disponibil: http://www.agerpres.ro/romania-colorata/2016/05/04/sticla-de-padurea-neagra-de-la-paharele-exportate-in-america-la-pestii-de-pe-televizoarele-romanilor-13-01-06
5. XXX Întreprinderea minieră Voivozi. În: *Crisia*, 1987, XVII, p.808-811. ISSN 1016-2798

6. MOISA, G. *Voivozi-Bihor (1406-2011). Leagăn de istorie, credinţă şi continuitate. Studiu monografic*. Cluj-Napoca: Grinta, 2011. 334 p. ISBN 978-973-126-240-6
7. BERINDEI, I.O., POP, GR.P. *Judeţele Patriei. Judeţul Bihor*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972. 162 p.
8. VARGA, E.A. *Bihar megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880-2002*. 2008 [Accesat: 15.02.2016] Disponibil: http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002/bhfel02.pdf
9. *Institutul Naţional de Statistică. Baza de date Tempo: A. Statistica socială; B. Statistica economică* [Accesat: 10-20.04.2016] Disponibil: http://statistici.insse.ro/shop/
10. *Primăria Popeşti* (Site oficial) [Accesat: 25.03.2016] Disponibil: http://comunapopesti-bh.ro/comuna-popesti/date-demografice/
11. MIHĂESCU, C. *Populaţie & Ocupare. Trecut. Prezent. Viitor*. Bucureşti: Editura Economică, 2001. 320 p. ISBN 9735903830

Prezentat la 05.05.2017

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.171-178

CZU: 271:282(478-21)

COMUNITATEA CATOLICĂ DIN ORHEI

Petru CIOBANU

Universitatea de Stat din Moldova

Din coloritul confesional al localităţii Orhei încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea a făcut parte şi comunitatea romano-catolică. Articolul prezintă istoria acestei comunităţi de la primele informaţii cu privire la ea şi până în timpurile de faţă, nu înainte de a prezenta pe scurt istoria localităţii. Sunt oferite date despre numărul credincioşilor catolici din Orhei, despre situaţia materială a parohiei şi vizitele episcopilor de Iaşi şi Chişinău în comunitate, despre misiunile populare care au avut loc aici, despre situaţia din perioada sovietică şi renaşterea comunităţii începând cu anii 90 ai secolului trecut. O atenţie deosebită este acordată bisericii catolice din localitate, construită la începutul secolului al XX-lea, distrusă în perioada comunistă şi reconstruită începând cu anul 2005.
Cuvinte-cheie: *Orhei, Basarabia, comunitate catolică, Dieceza de Tiraspol, Dieceza de Iaşi, Dieceza de Chişinău, episcop, preot, biserică, renaştere.*

THE CATHOLIC COMMUNITY IN ORHEI

The Romano-catholic community was a part of the confessional coloring of the locality Orhei since the first half of the XIX century. The article provides the history of this community from the first information regarding it and till nowadays, not before providing shortly the history of the locality. There are provided data on the number of catholic believers in Orhei, material situation of the parish and visits of bishops of Iasi and Chisinau in the community, popular missions that took place here, situation during soviet period and community renaissance starting with years '90 of the last century. A special attention is provided to the catholic church of the locality, built at the beginning of XX century, destroyed during communist period and rebuilt starting with 2005.
Keywords: *Orhei, Bessarabia, catholic community, Diocese of Tiraspol, Diocese of Iasi, Diocese of Chisinau, bishop, priest, church, renaissance.*

Istoria confesională a unei regiuni nu este numai istoria confesiunii dominante. Alături de aceasta au existat mereu şi alte confesiuni, al căror trecut trebuie studiat, pentru că face parte din marea istorie a respectivei regiuni. Acest lucru este valabil şi pentru Basarabia, unde, cu toate că majoritatea populaţiei este de confesiune ortodoxă, alături de aceasta au fost prezente, de mai demult sau de mai recent, alte confesiuni creştine, cum sunt cele catolică, protestantă, lipovenească etc., fără de care tabloul religios al Basarabiei nu ar fi complet. Penuria de studii dedicate acestor confesiuni ar putea crea impresia că acestea fie nu au o istorie îndelungată în spaţiul dintre Prut şi Nistru, fie nu s-au remarcat cu nimic. Afirmaţii care sunt greşite. Dacă e să ne referim la confesiunea catolică, aceasta este prezentă în regiune de mai multe secole, dovadă fiind comunităţile de la Cetatea Albă, Chilia, Ismail, Hotin, Ismail, Ciubărciu, cărora, în secolul al XIX-lea, li s-au adăugat cele de la Chişinău, Bălţi, Crasna, Tighina, Orhei, Soroca, iar în secolul al XX-lea şi cele din Grigorăuca şi Petropavlovca (r-nul Sângerei), Stârcea (r-nul Glodeni), Creţoaia (r-nul Anenii Noi).

Asupra comunităţii catolice din Orhei dorim să ne oprim în continuare, nu înainte de a prezenta un scurt istoric al acestei localităţi de pe malul Răutului, pentru ca apoi să vedem care este istoria comunităţii catolice din Orhei de la apariţia ei în secolul al XIX-lea şi până în prezent.

Scurtă prezentare istorică a localităţii Orhei

Oraşul Orhei, una dintre cele mai vechi localităţi din Republica Moldova, este situat în centrul ţării, în partea de nord-vest a Codrilor Orheiului [1, p.529].

Vatra iniţială a localităţii nu a fost dintru început unde se află acum, ci la bine cunoscutul Orheiul Vechi, care, ca localitate urbană, exista încă din primele decenii ale secolului al XIV-lea, când aparţinea Hoardei de Aur, având numele de Şehr-al-Iedid [1, p.530]. Prima atestare documentară a Orheiului (se înţelege că cel Vechi) datează de la 1 aprilie 1470, din perioada domniei lui Ştefan cel Mare (1457-1504), domn care a acordat o atenţie deosebită cetăţii Orhei, dovadă fiind faptul că doi dintre pârcălabi au fost boieri mari şi rude ale domnului: Vlaicu şi fiul său Duma, unchiul şi vărul lui Ştefan cel Mare [1, p.534].

Prima atestare, indirectă, a Orheiului Nou datează din anul 1554. În anul 1609, domnul Constantin Movilă (1607-1611) întărea mănăstirilor Dragomirna şi Secu „un iaz cu iezătură, pustiu, lângă târgul Orhei…, care iaz

mai înainte era iezit de Alexandru Voievod și din vremea ceia sunt trecuți 55 ani până la domnia noastră". Același domnitor numește și un pârcălab pentru noul târg, cel Vechi intrând deja în decădere [1, p.538].

Noul târg, foarte îndrăgit de domnii Movilești, înflorește pe timpul lui Vasile Lupu (1634-1653), de la care ne-au rămas cele mai multe documente. El a refăcut lacul Orheiului, a construit noi poduri, a reamenajat mai multe străzi, a înființat suburbia Slobozia Doamnei, a zidit biserica „Sfântul Dumitru" [1, p.539].

Se spune că pe vremea lui Vasile Lupu orașul era foarte bine amenajat, cu străzi podite cu lemn, cu mori de apă și un heleșteu mare. Orașul este descris și de cronicarul sirian Paul de Alep [2, p.283], iar vizitatorul apostolic al Moldovei, episcopul Marco Bandini, îl indică drept *oppidum* (târg) [3, p.369].

Situația înfloritoare din timpul lui Vasile Lupu avea sa sufere după 1672, din cauza răzvrătirilor serdarilor de Orhei, Mihalcea Hâncu și Apostol Durac, împotriva domnului Gheorghe Duca[1]. Răscoala este înăbușită cu ajutorul Porții Otomane. Târgul și zonele dimprejur sunt pustiite. În anul 1724 moșia târgului Orhei devine moșie domnească, dar mai târziu va fi donată și ea [1, p.540-541].

După anexarea spațiului dintre Prut și Nistru la Imperiul Țarist (1812), în anul 1835 Orheiul devine centru de zemsvtă, rol pe care și l-a păstrat și după Unirea Basarabiei cu Vechiul Regat în 1918.

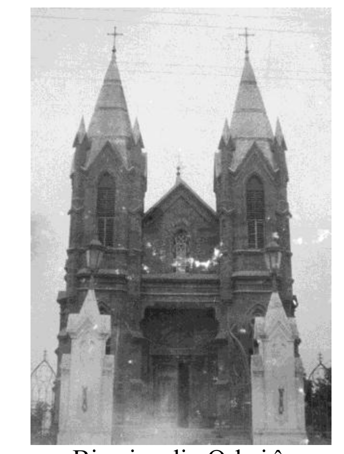
După raptul Basarabiei din 1940, Orheiul devine centru raional, dar pentru scurt timp, căci în anul următor revine, odată cu începutul războiului sovieto-german, administrație românească. La 6 aprilie 1944 în localitate revin la conducere cadrele sovietice, care retransformă localitatea în centru raional [1, p.544-546].

Recensămintele populației indică o creștere constantă a numărului locuitorilor din Orhei, de la 465 de suflete în anul 1772 la 35.517 în anul 1989, după care se observă o scădere a numărului populației, la recensământul din anul 2004 fiind numărați 25.641 de locuitori [1, p.562].

Istoria comunității catolice din Orhei

Până la începutul secolului al XIX-lea nu avem date cu privire la existența unei comunități catolice în orașul Orhei. După anexarea spațiului dintre Prut și Nistru la Imperiul Țarist (1812), catolicii din Basarabia, printr-un decret imperial special, au trecut sub jurisdicția mitropolitului de Moghiliov, Stanisław Boguś Sestręcewicz. Acesta, către anul 1814, i-a supus pe catolicii din Basarabia episcopului de Camenița, care a trebuit să reorganizeze parohiile din această nouă regiune conform cerințelor existente în imperiu [4, p.65].

Datorită colonizării și migrației în regiunea nou-anexată, încep să apară comunități catolice noi, pe lângă cele existente la Hotin, Cetatea Albă, Chilia, Ismail. Noii-veniți se stabilesc în centre ca Chișinău, Bălți, Soroca, Fălești, Orhei, Crasna etc. [5, p.50]

Biserica din Orhei în perioada interbelică

Ca parte componentă a parohiei Chișinău, comunitatea catolică din Orhei ia naștere în prima jumătate a secolului al XIX-lea. La jumătatea secolului al XIX-lea, conform datelor Consistoriului Duhovnicesc al Bisericii Romano-Catolice, în Orhei erau 34 de catolici [6, p.118]. În anul 1864, în orașul Orhei locuiau 33 de catolici (20 bărbați și 13 femei), iar în ținut numărul acestora ajungea la 64 (34 bărbați și 30 femei) [6, p.298]. În anul 1895 în orașul Orhei locuiau 125 de catolici (60 bărbați, 65 femei) [7, p.240].

Numărul catolicilor din Orhei nefiind mare, aceștia, pentru a participa la sfânta Liturghie, mergeau fie la Chișinău, fie la Râbnița [7, p.240]. Datorită creșterii numărului populației romano-catolice din orașul Orhei, către sfârșitul secolului al XIX-lea devine evident că și în această localitate era necesară construirea unui lăcaș de cult pentru satisfacerea necesităților confesiunii [6, p.174]. În 1904, catolicii din Orhei se adresează guvernatorului Basarabiei cu cererea de a li se permite să construiască o biserică catolică, scrisoarea fiind semnată de Bronislav Ianușevici, mareșalul nobilimii ținutului, Carol Kozerovskii, judecător orășenesc, Vladislav Belinski, medic, directorul spitalului de zemstvă, și de alte 147 de persoane. Tot atunci au fost prezentate planul noii construcții și devizul de cheltuieli. Părerea, necesară în astfel de cazuri, a conducerii eparhiale ortodoxe, cu privire la construcția bisericii, a fost primită deja în ianuarie 1905. La sfârșitul lunii ianuarie același an a venit și susținerea din partea Frăției ortodoxe misionare a Nașterii Domnului din Chișinău în vederea zidirii bisericii catolice din Orhei. În noiembrie 1906, Ministerul Afacerilor Interne l-a informat pe guvernatorul Basarabiei că, datorită intervenției episcopului de Tiraspol, credincioșilor catolici din Orhei li s-a permis colectarea donațiilor timp de trei ani, în limitele guberniilor Basarabia și Podolia, în sumă de 9.000 de ruble [7, p.240-241].

[1] A fost domn al Moldovei de trei ori: septembrie 1665 – mai 1666; noiembrie 1668 – 10 august 1672; noiembrie 1678 – 25 decembrie 1683 și al Țării Românești: noiembrie/decembrie 1674 – 29 noiembrie 1678. În 1680 a fost numit de Poarta Otomană hatman al Ucrainei.

În același timp, a fost declanșat și mecanismul de tergiversare atât de specific administrației locale. În principal, pretextul invocat era cel legat de lipsa unui spațiu convenabil pentru construcția bisericii [6, p.175]. Într-adevăr, începutul lucrărilor de construcție a întârziat ca urmare a lipsei unui loc prevăzut în planul orașului pentru această biserică. În urma discuțiilor purtate de arhitectul G. Cupcea, s-a decis ca viitorul lăcaș de cult catolic să fie zidit în limitele Parohiei ortodoxe „Sfântul Nicolae", între străzile Gogol (azi V.Mahu) și Alexandrovscaia (azi Ștefan cel Mare). Însă, abia la 21 iulie 1911 lotul de pământ respectiv a fost cedat definitiv comunității catolice [7, p.241].

Edificarea s-a înfăptuit după proiectul confirmat de inginerul gubernial A.M. Asvadurov și arhitectul gubernial M.Serocinski [8, p.291]. Lucrările s-au desfășurat datorită susținerii financiare și materiale, în cea mai mare parte, a familiei Doliwo-Dobrowolski, proprietari funciari, înstăriți și influenți, dintre care cel mai important donator a fost Cezarina Doliwo-Dobrowolski [7, p.241-242], care, pentru implicarea sa activă în construcția bisericii, în anul 1924 a primit din partea Papei Pius al XI-lea (1922-1939) diploma și crucea „Pro Ecclesia et Pontefice" [9, p.47].

Stilul bisericii era (și este) neogotic, fiind ales nu întâmplător, întrucât întruchipează cea mai strălucită expresie a arhitecturii medievale europene, în special a celei ecleziastice. Biserica are dimensiunile de 8,76 x 17,5 m, cu transeptul de 10,36 m, cu un plan sub formă de cruce latină, cu brațul intrării alungit, simbolul credinței întipărit în structura clădirilor catolice din cele mai vechi timpuri. Arhitectura fațadelor este subordonată și ea stilului gotic, atât la nivelul detaliilor, cât și al compoziției volumetrice, cea estică fiind flancată de două turnuri [8, p.291-292].

Pr. Nicolae Szczurek

În anul 1916, episcopul de Tiraspol, Iosif Kessler[2], l-a numit paroh la Orhei pe Pr. Nicolae Szczurek [10, p.121]. El a continuat să păstorească la Orhei și după unirea Basarabiei cu Vechiul Regat, la 27 martie 1918. În anul 1919, pe când parohia mai era parte componentă a Diecezei de Tiraspol (înființată în 1854), conform datelor prezentate de *Almanahul „Presa Bună"*, la Orhei existau 300 de credincioși [11, p.24]. În anul 1921, Papa Benedict al XV-lea (1914-1922) a transferat cele cinci parohii basarabene – Chișinău, Tighina, Bălți, Hotin și Crasna[3] – de sub jurisdicția Episcopiei de Tiraspol sub jurisdicția Episcopiei de Iași (înființată în 1884) [12, p.188]. La 21 decembrie același an, Pr. Nicolae Szczurek trimite episcopului de Iași, Alexandru Theodor Cisar[4] (1920-1925), o scrisoare în limba latină, în care îl informa despre numărul de credincioși din Orhei. Astfel, în

---

[2] Născut la 12 august 1862 în Louis, regiunea Samara. Urmează cursurile Seminarului din Saratov, fiind hirotonit preot în anul 1889. Absolvește Academia Teologică din Sankt Petersburg, obținând titlul de magistru în teologie. Din 1889 a slujit ca vicar în parohia Saratov, fiind și profesor la seminarul din același oraș. Din anul 1892 activează în decanatul de Simferopol, din 1895 – în decanatul de Sulz. Între anii 1899 și 1903 este inspector la Seminarul din Saratov, iar din 1904 deține funcția de canonic al catedralei din Saratov. La 1 aprilie 1904 Papa Pius al X-lea (1903-1914) l-a numit episcop de Tiraspol, fiind consacrat la 28 octombrie același an. La 14 august 1918, înainte ca bolșevicii să intre în Saratov, episcopul Kessler părăsește orașul și se retrage la Odesa. Când comuniștii au ocupat Odesa, trece în Basarabia, lucrând o perioadă ca preot în satul Crasna. În anul 1921 a vizitat SUA. La 23 ianuarie 1930 Papa Pius al XI-lea l-a numit episcop titular de Sinope. Începând cu anul 1930 s-a stabilit în orașul Zinnowitz, pe litoralul baltic al Germaniei. A murit la 10 decembrie 1933, fiind înmormântat în orașul Ornbau din Bavaria (cf. ЛИЦЕНБЕРГЕР, О. Красна – первая католическая колония в Бессарабии. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2008, nr.3, p.308-310).

[3] Nu știm care este motivul că în decretul papal sunt menționate doar cinci parohii basarabene, și nu opt, cum le găsim menționate la anul 1919 în articolul citat din Almanahul „Presa Bună".

[4] S-a născut la 21 octombrie 1880 la București. Din toamna anului 1892 a urmat cursurile Seminarului „Sfântul Duh" din București, iar în anul 1899 a fost trimis la Roma pentru a-și continua studiile. Aici, la 6 iunie 1903, în Colegiul *De Propaganda Fide* a fost hirotonit preot. Întorcându-se în țară, a fost numit secretar al arhiepiscopului de București, Mons. Francisc Xaveriu Hornstein, după care a fost numit prefect de studii la Seminarul arhidiecezan din capitala României. După o scurtă perioadă de pastorație în parohia Bărăția din București și la Craiova, în ianuarie 1918 a fost numit director al Școlii „Sfântul Andrei" din București. La 22 aprilie 1920 a fost numit episcop de Iași. A fost consacrat în catedrala din București, la 15 august 1920, și a fost instalat în catedrala din Iași la 22 august același an. În iulie 1924, episcopul Cisar a fost numit administrator apostolic al arhidiecezei, iar la 12 decembrie 1924 arhiepiscop de București, fiind, totodată, și administrator apostolic *ad interim* al Episcopiei de Iași, până la 5 iulie 1925. Păstorirea sa la București a durat până în septembrie 1948, când regimul comunist l-a impus să se retragă de la conducerea arhidiecezei. La 12 ianuarie 1949 și-a dat demisia. A revenit la conducerea arhiepiscopiei la 29 iunie 1949, pentru ca la 21 mai 1950 să-și depună din nou jurisdicția, cu doar câteva ore înaintea internării sale la mănăstirea franciscană de la Orăștie, unde i s-a fixat domiciliu obligatoriu între anii 1950 și 1953. În august 1953 a fost chemat la București pentru a fi recunoscut din nou în demnitatea sa de arhiepiscop. Moare însă, în condiții suspecte, la 7 ianuarie 1954. A fost înmormântat în capela catolică a Cimitirului Bellu din București. (Cf. CIOBANU, P. Trecerea parohiilor din Basarabia sub jurisdicția Episcopiei de Iași și vizitele pastorale ale episcopilor Alexandru Theodor Cisar și Mihai Robu în Basarabia. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2011, nr.5-6, p.185-187).

oraș (*in urbe*) locuiau atunci 95 de credincioși, iar în împrejurimile orașului – 120. Parohia nu dispunea de cimitir propriu, iar de doi ani pe lângă biserică exista și o școală parohială cu 14 elevi [13, f.130-130v].

Nicolae Szczurek s-a îngrijit de catolicii din Orhei până în anul 1922, când, la cererea credincioșilor catolici din Tighina, a fost transferat ca paroh în localitatea respectivă. Cererea era motivată de numărul mare de credincioși din urbea de pe Nistru față de numărul mic de credincioși din Orhei: „Parohia din Orhei fiind atât de mică, nu are nevoie atât de mult de paroh ca noi" [13, f.131-132]. Cererea le-a fost aprobată de episcopul de Cisar, faptul fiind adus la cunoștința credincioșilor din Tighina printr-o scrisoare din 30 august 1922, din care aflăm că, fiind numit paroh de Tighina și Balmaz, Nicolae Szczurek va merge „câteva ori la Orhei" [13, f.138].

Rămași fără preot prin transferarea lui Nicolae Szczurek la Tighina, următorul episcop de Iași, Mihai Robu[5] (1925-1944), s-a îngrijit să le ofere credincioșilor din Orhei un paroh, fapt ce poate fi dedus din schimbul de scrisori avut cu Pr. Leon Kalinowski din Adamow, Polonia, și cu Stanislau Ghijețchi, președintele comunității catolice din orașul Hotin. În urma unui anunț publicat într-un ziar din Polonia de către menționatul Ghijețchi, s-au arătat disponibili să activeze la Hotin mai mulți preoți. Alegerea episcopului Robu s-a oprit la Mihail Hellon, preot polonez, originar din Pașcani. Într-o scrisoare adresată lui Kalinowski episcopul de Iași menționează: „Chiar am nevoie de ajutorul Sfinției Tale, deoarece în Basarabia sunt și alte parohii de limbă poloneză vacante, de exemplu Orhei și Soroca", iar în scrisoarea adresată la 9 decembrie 1925 lui Ghijețchi informează că de ceilalți preoți are nevoie la Soroca, Orhei și Pașcani [14, p.239, 241], fapt ce reflectă respectul episcopului Robu față de identitatea națională a credincioșilor catolici din Basarabia.

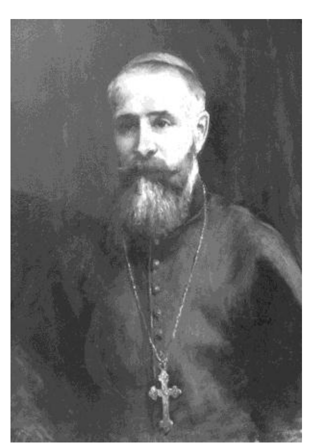
În anul 1930, conform datelor statistice din acel an, în județul Orhei existau 353 de catolici. Dacă pornim de la premisa că toți polonezii din ținut erau catolici, atunci putem afirma că dintre cei 353 de catolici 305 erau polonezi, restul fiind de alte naționalități [15, p.227-228].

Prezentând episcopului Mihai Robu situația parohiei din Orhei, găsim informații prețioase referitoare la evoluția acestei parohii între 1918 și 1936 [13, f. 172-172v]. Și anume:

Anul	**Botezați**	**Morți**	**Căsătoriți**
1918	9	2	1
1919	13	8	1
1920	9	3	1
1921	11	6	2
1922	7	1	2
1923	7	1	2
1924	4	4	2
1925	2	2	1
1926	0	3	0
1927	1	1	1
1928	9	2	2
1929	1	1	1
1930	3	2	1
1931	4	5	1
1932	2	0	1
1933	3	1	1
1934	0	0	6
1935	2	4	3
1936	2	3	1

[5] Primul episcop indigen al Diecezei de Iași, Mihai Robu, s-a născut în satul Săbăoani, județul Neamț, la 10 aprilie 1884. După absolvirea cursurilor primare în localitatea natală, a fost admis la Seminarul diecezan din Iași în toamna anului 1894. A primit hirotonirea diaconală la 19 noiembrie 1906, iar pe cea sacerdotală la 7 aprilie 1907. Până la începerea Primului Război Mondial, preotul Mihai Robu a fost profesor și formator în Seminarul diecezan din Iași, iar după 1914 a slujit ca paroh în comunitățile din Văleni, Faraoani și Bacău. În anul 1920 a fost numit secretar al episcopului Alexandru Theodor Cisar și și-a reluat activitatea de formator și profesor la seminar, iar din iunie 1922 a activat și ca paroh de Horlești. În anul 1924, Papa Pius al XI-lea l-a numit camerier secret, supranumerar. După numirea lui Alexandru Theodor Cisar ca arhiepiscop de București, la 7 mai 1925 Mons. Mihai Robu a fost numit episcop de Iași, fiind consacrat la 20 septembrie 1925. A păstorit Dieceza de Iași până la moartea sa (27 septembrie 1944). Din cauza represiunilor armatelor germane și maghiare, la mijlocul lunii septembrie 1944 episcopul Robu a fost nevoit să se refugieze în munți, la Beiuș, unde a contractat o dublă pneumonie, care i-a cauzat moartea. A fost înmormântat vineri, 29 septembrie 1940, în cimitirul din Beiuș, în anul 1964, osemintele fiindu-i aduse la Iași și reînhumate în catedrala „Adormirea Maicii Domnului" (cf. CIOBANU, P., *art.cit.*, p.193-195).

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2017, nr.4(104)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.171-178

Episcopul Alexandru Theodor Cisar

Episcopul Mihai Robu

În perioada aflării în componenţa Diecezei de Iaşi, parohia Orhei a fost vizitată de câteva ori de episcopii acestei dieceze. Prima a avut loc în anul 1922, când, luând în posesie comunităţile din Basarabia, episcopul Cisar efectuează prima sa vizită la Orhei, la 10 august, fiind însoţit în această vizită de canonicii din Bucureşti Carol Auner şi Andrei Kuczka [16, p.112]. Următoarea vizită a episcopului de Iaşi la Orhei a avut loc în anul 1924. „Folosindu-se de prezenţa sa la Chişinău, Prea Sf. Sa Episcopul a ţinut să ducă în persoană doamnei Doliwo-Dobrowolski medalia «Pro Ecclesia et Pontefice», ce i s'a acordat de Sf. Părinte. Găsind-o pe patul de suferinţe, P. S. Sa, pe lângă felicitările cuvenite odată cu predarea decoraţiunei, a exprimat d-nei Dobrowolska şi compătimirile sale de a o vedea suferindă – îndemnând-o la răbdare şi încredere în Dumnezeu" [17, p.63]. Cezarina a murit la 3 iunie 1924, fiind înmormântată la 5 iunie, de Mons. Marcu Glaser[6], paroh de Chişinău şi decan de Basarabia, şi Pr. Nicolae Szczurek, paroh de Tighina şi Orhei [18, p.416].

La 15 octombrie 1934, parohia Orhei a fost vizitată de episcopul de Iaşi, Mihai Robu, însoţit de Mons. Marcu Glaser şi de secretarul episcopal Iosif Szurgot. La acea dată, „Orhei este o parohie mică, dar formează centrul pentru mulţi catolici împrăştiaţi în acest judeţ. Biserica este şi ea mică, dar foarte frumoasă". Episcopul a celebrat sfânta Liturghie pontificală[7], la care „s-au împărtăşit cam 40 de persoane, iar Sf. Mir l-au primit 24 de persoane" [19, p.163].

Un rol important pentru menţinerea vieţii de credinţă a catolicilor din Orhei au avut misiunile populare[8]. Primele, în perioada interbelică, au fost ţinute între 19 şi 21 octombrie 1922. Putem să ne facem impresie şi despre numărul catolicilor existenţi în Orhei în perioada respectivă, plecând de la numărul celor care au primit sfânta Împărtăşanie: 70 de credincioşi [20, p.160]. Următoarele misiuni populare au fost ţinute în anul 1925, predicator fiind Pr. Felix Wierciński SJ, fost rector al Seminarului catolic din Iaşi. Acum, „din 50 de credincioşi s'au împărtăşit 40" [21, p.111]. De asemenea, misiuni populare au fost ţinute şi în anul 1935, predicatori fiind doi misionari dominicani din Polonia [22, p.79].

O contribuţie permanentă au avut-o credincioşii catolici din Orhei şi în ce priveşte susţinerea Seminarului diecezan din Iaşi. Astfel, la 13 mai 1922 parohul Nicolae Szczurek trimite la Iaşi suma de 408 lei pentru seminar însoţită de o scrisoare. Din aceşti 408 lei, 188 reprezentau suma colectei *tam parva* – atât de mică – din *paroenciuncula* (parohia mică), iar restul sumei (220 de lei) fiind contribuţia personală a unor credincioşi [13, f.137]. În anul 1925, parohia Orhei a contribuit pentru susţinerea seminarului din Iaşi cu suma de 325 de lei (225 strânşi la Paşti şi 100 de lei la Crăciunul din anul precedent) [23, p.182]. În anul 1930, la Orhei, pentru aceeaşi instituţie, au fost strânşi la Paşti 350 de lei [24, p.202], iar în anul 1931, tot de Învierea Domnului, suma a fost de 300 lei [25, p.180].

Dacă e să ne referim la proprietăţile parohiei Orhei în perioada interbelică, menţionăm că la 10 martie 1926, episcopul Mihai Robu l-a autorizat pe Pr. Nicolae Szczurek, care continua să fie paroh de Orhei, să cumpere pentru această parohie o casă, „al cărei venit să slujească pentru întreţinerea Parohului şi aceasta să fie dată

---

[6] Născut la 25 aprilie 1880 în Landau (Ucraina), într-o familie de origine germană. A studiat mai întâi la Saratov, apoi la *Collegium Germanicum* din Roma, unde susţine o teză de doctorat în filosofie şi una în teologie. Între 1907 şi 1916 este vicerector şi profesor de dogmatică la Seminarul din Saratov şi canonic al catedralei din acest oraş. În 1916 este numit paroh de Chişinău şi decan de Basarabia. La 5 februarie 1924 este numit camerier al papei, iar de la 31 octombrie 1930 figurează printre prelaţii Sfântului Scaun. La 1 septembrie 1939 este numit rector al Seminarului din Iaşi, iar la 26 iulie este desemnat superior al Misiunii Catolice din Transnistria, cu reşedinţa la Odesa. În această calitate, la 25 iulie 1943 este consacrat episcop. Odată cu înaintarea armatelor sovietice se retrage în România. La 10 aprilie 1944 este numit administrator apostolic al Diecezei de Iaşi, funcţie în care va rămâne până la numirea ca episcop de Iaşi a Mons. Anton Durcovici. După arestarea episcopului Durcovici la 26 iunie 1949, Marcu Glaser preia conducerea Diecezei de Iaşi ca administrator apostolic. Autorităţile comuniste emit, în mai 1950, un mandat de arestare pe numele său. Moare ca urmare a unei crize cardiace la 25 mai 1950 şi este înmormântat în Cimitirul „Eternitatea" din Iaşi (cf. NOUZILLE. J. *Catolicii din Moldova. Istoria unei minorităţi confesionale din România* / Tr. Anton Despinescu – Petru Ciobanu. Iaşi: Sapientia, 2010, p. 247-248).

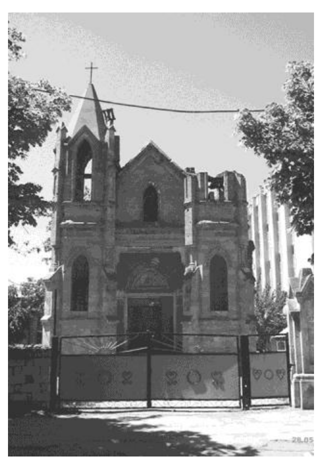
[7] În Biserica Catolică liturghia pontificală este liturghia solemnă celebrată de episcop.

[8] Misiunile populare sunt ciclu de predici pe care parohul le organizează în anumite perioade speciale ale anului liturgic, care au ca scop instruirea şi formarea creştină a credincioşilor, dar, mai ales, înaintarea lor în viaţa spirituală (cf. TAMAŞ, I. *Mic dicţionar teologic*. Iaşi: Sapientia, 2008, p.227).

în proprietate Parohiei însăși" [14, p.292]. Parohia dispunea de două imobile în valoare de 300 000 de lei, care aduceau un venit anual de 36 000 de lei. Mobila din cele două case costa 25 000 de lei. Simbria anuală, altfel spus – contribuția credincioșilor pentru susținerea parohiei, se ridica anual la suma de 24 000 de lei. Din suma veniturilor anuale parohia plătea impozitul comunal de 800 de lei și impozitul către stat 5 776 de lei [13, f.178], impozite plătite pentru că imobilele erau închiriate [13, f.178v], ceea ce ne face să conchidem că tranzacția pentru care Szczurek primise autorizația de la episcop în anul 1926 nu a mai avut loc.

În anul 1940, ca urmare a protocolului adițional-secret al Pactului Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), Basarabia a fost încorporată în URSS. Din această cauză, o parte dintre credincioșii înstăriți și activi din parohia Orhei au emigrat în România, sfintele liturghii în biserică fiind celebrate destul de rar și din cauza lipsei preotului, care venea uneori de la Tighina, Pr. Nicolae Szczurek continuând să rămână administrator al parohiei Orhei până la 6 iunie 1948 [10, p. 84].

Clădirea bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Orhei a avut de suferit în urma bombardamentelor din anul 1944 [7, p. 242]. După cel de-al Doilea Război Mondial și formarea RSS Moldovenești, comsomoliștii din Orhei s-au adresat Sovietului local cu cererea să li se cedeze edificiul de cult ca să-l folosească drept sală de sport. Cererea a fost satisfăcută și pentru că însuși Sovietul dorea acest lucru, biserica fiind situată pe strada centrală ce purta numele lui I.Stalin. Astfel, prin decizia nr.400 a sovietului local din 1 august 1946, având drept motiv lipsa credincioșilor polonezi și nefuncționalitatea bisericii timp de 50 de ani (sic!), edificiul a fost transmis Comitetului raional pentru educație fizică și sport [5, p.84]. Consiliul de miniștri al RSSM, la 4 noiembrie 1946, prin decizia nr.1067, a hotărât: „1. Se confirmă decizia Comitetului executiv Orhei nr.400 din 1 august 1946 de a transmite edificiul fostei biserici poloneze Comitetului raional pentru educație fizică și sport ca să fie folosit ca sală de sport. 2. Președintelui pentru probleme religioase de pe lângă Consiliul de miniștri al Uniunii RSS, tov. Polianski, i se cere să sancționeze transmiterea edificiului fostei biserici poloneze din orașul Orhei Comitetului raional pentru educație fizică și sport din Orhei ca sală de sport" [25, f.66]. Totuși, până la sfârșitul anilor '50 clădirea a fost lăsată în paragină. Reparată sumar în acea perioadă, a adăpostit stația locală de telefonie. Și mai mult a avut de suferit biserica din Orhei în anii '80 ai secolului trecut, când, în imediata ei apropiere, a fost construit un edificiu administrativ, fără a se ține cont de structura istorico-arhitecturală a orașului, dimensiunile bisericii și valoarea ei artistico-arhitecturală și estetică [7, p.242-243].

Biserica din Orhei
în anii 80 ai sec. XX

Odată cu *perestroika*, a fost posibilă și renașterea vieții Bisericii Catolice din Moldova. Rând pe rând, renasc comunitățile catolice vechi sau apar altele noi. În anul 1993, Papa Ioan Paul al II-lea (1978-2005) înființează Administratura Apostolică pentru Republica Moldova, pe care, tot el, în anul 2001 o ridică la rang de Dieceză de Chișinău, numindu-l ca episcop al acestei realități ecleziastice pe Mons. Anton Coșa [5, p.66, 94].

Refacerea comunității catolice din Orhei se datorează, în mare parte, muncii apostolice a părintelui Klaus Kniffki din Congregația Cuvântului Divin[9], care a activat în Republica Moldova începând cu anul 1996, fiind, după înființarea Parohiei „Preasfânta Inimă a lui Isus" din Stăuceni, paroh al acestei comunități. În toamna anului 1998, părintele Klaus i-a îndemnat pe enoriașii prezenți la una dintre liturghiile în limba germană să i se alăture în deplasările sale la Orhei pentru a renaște acolo comunitatea catolică. Ideea le-a plăcut unora, cu atât mai mult că aveau rude de confesiune catolică în localitatea dată. Cazimir Cotilevici, unul dintre credincioșii catolici din Orhei, îi cunoștea pe mulți dintre catolicii de aici, dar și din localitățile învecinate (Pelivan, Ivancea), mulți fiind etnici germani care la sfârșitul anilor '90 au emigrat în Germania [27].

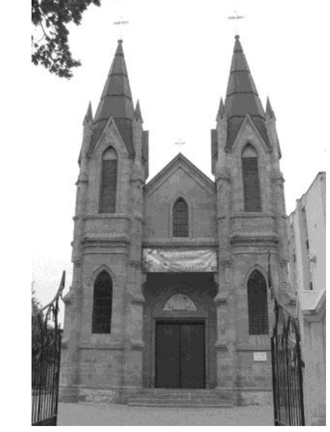
Deplasările la Orhei aveau loc în fiecare duminică, după Liturghia în limba germană din catedrala din Chișinău. Credincioșii care îl însoțeau pe părintele Klaus Kniffki se rugau în jurul bisericii, aflate încă în ruine. În perioadele reci ale anului se adunau pentru rugăciune în casele catolicilor din Orhei. Această situație a durat mai bine de cinci ani, perioadă în care misionarul verbit a organizat această comunitate [27].

Ca filială a Parohiei „Preasfânta Inimă a lui Isus" din Stăuceni, comunitatea din Orhei a fost înregistrată la 25 aprilie 2004, cu adresa pe strada Paghiș nr.1, avându-l ca reprezentant legal pe același Pr. Klaus Kniffki [28].

[9] Congregația Cuvântului Divin (*Societas Verbi Divini*) a fost întemeiată de germanul Arnold Janssen (1837-1909) la 8 septembrie 1875 în orășelul olandez Steyl, aproape de Venlo.

Acesta a început a face demersuri pentru retrocedarea edificiului bisericesc din localitate. Astfel, la 10 ianuarie 2005 s-a adresat cu o scrisoare primarului localităţii, dl Ion Şarban, în care îl ruga să-i ajute să reobţină biserica catolică, cu scopul de a celebra în clădirea respectivă cultul religios de rit romano-catolic [28]. Decizia de a fi retrocedată biserica a fost luată de Consiliul orăşenesc Orhei la 15 februarie 2005, „pentru celebrarea cultului religios de rit romano-catolic". Responsabilă pentru retrocedarea imobilului a fost numită primăria oraşului Orhei [28]. În anul următor, la 12 decembrie, Ministerul Culturii şi Turismului al Republicii Moldova dădea „în folosinţă şi protecţie", pe termen nelimitat, monumentul de istorie şi cultură biserica romano-catolică din oraşul Orhei [28].

După retrocedarea bisericii, Episcopia Romano-Catolică de Chişinău a început restaurarea clădirii, lucrările desfăşurându-se fără întrerupere începând chiar cu anul 2005, în conformitate cu planurile arhitectului restaurator Eugen Smolin. Calitatea lucrărilor în piatră este impecabilă, fără ca între partea istorică şi cea nouă să se observe o diferenţă sesizabilă. Din necesităţi funcţionale, în partea de vest a clădirii, îngrădind coborârea în cavoul de sub altar, unde se odihneşte ctitora Cezarina Doliwo-Dobrowolski, a fost construită o anexă, care nu umbreşte aura autentică a monumentului [8, p.293].

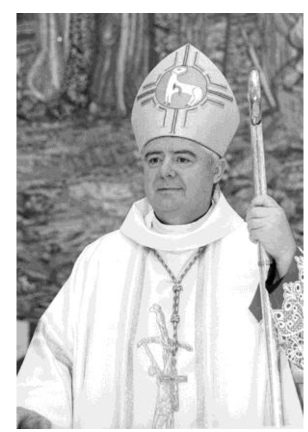

Biserica din Orhei
în anul 2014

La 15 august 2008, în Solemnitatea Adormirii Maicii Domnului, Anton Coşa, episcop de Chişinău, însoţit de un numeros grup de preoţi, în prezenţa multor credincioşi catolici din localitate sau veniţi din alte parohii, a consacrat altarul şi a sfinţit biserica nou restaurată, una dintre „perlele Moldovei", cum o numea părintele Klaus Kniffki. La eveniment, de rând cu numeroşi invitaţi, au participat şi strănepoatele Cezarinei Doliwo-Dobrowolski [29, p.411-412].

La 1 aprilie 2014, prin decretul nr.C-03/14, episcopul de Chişinău a înfiinţat Parohia „Adormirea Maicii Domnului" din Orhei, având drept teritoriu oraşul Orhei şi toate localităţile din raionul Orhei [30]. În aceeaşi zi, prin decretul B-04/14, în oficiul de paroh al noii parohii a fost numit Pr. Vivian Furtado din Congregaţia Cuvântului Divin [31]. La 15 iunie 2014, în cadrul unei Liturghii solemne celebrate de episcopul Anton Coşa în biserica din Orhei, noul paroh a luat în posesie parohia [32], care a fost înregistrată de organele de stat la 6 februarie 2015 [28].

La 16 octombrie 2014 a fost sărbătorit centenarul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Orhei. La acest eveniment, pe lângă episcopul de Chişinău Anton Coşa şi numeroşi preoţi veniţi din parohiile Diecezei de Chişinău, din România şi Italia, au participat ambasadorii Poloniei şi Ungariei la Chişinău, dl Artur Michalski şi, respectiv, dl Mátyás Szilágyi, primarul localităţii, dl. Vitalie Colun, reprezentanţi ai Bisericii Ortodoxe, precum şi strănepoatele ctitorei, Alexandra Auslander şi Irina Păcurariu [33, p.525].

La 25 ianuarie 2015, episcopul de Chişinău Anton Coşa a efectuat vizita canonică în parohia Orhei. Aceasta a început duminică dimineaţa, când episcopul a voit să se întâlnească cu colaboratorii mai apropiaţi ai parohiei, pe care a voit să-i cunoască personal pe nume şi de la care s-a informat despre misiunea lor, despre modul în care fiecare în parte vede implicarea sa personală în activităţile parohiei. După sfânta Liturghie, în dialogul cu credincioşii, episcopul a apreciat această mică comunitate parohială, unită în diversitate, a apreciat munca păstorului ei, Pr. Vivian Furtado, cu care împreună au stabilit şi unele puncte de reper pentru viitor, printre care promovarea tot mai mult în parohie a spiritualităţii mariane şi tinderea spre crearea aici a unui sanctuar diecezan dedicat sfintei Fecioare Maria [34].

Episcopul Anton Coşa

Concluzii

Feci quod potui faciant meliora potentes, spuneau consulii romani atunci când, încheindu-şi mandatul, transmiteau funcţia altuia. Noi am spune că este loc şi de mai mult, iar studiul scurt pe care l-am întreprins despre comunitatea catolică din Orhei reprezintă un început pentru studierea istoriei şi altor comunităţi catolice din Republica Moldova, mai ales a celor care au deja un trecut de cel puţin un secol, dacă nu chiar şi mai mult. Concluzia pe care ne-o permitem să o facem este următoarea: catolicii din Orhei au avut şi ei un cuvânt de spus în istoria localităţii, chiar dacă au fost – şi sunt – puţini, mai ales prin biserica în care se adună zi de zi pentru a fi mai aproape de Dumnezeu şi de sfânta Fecioară Maria. Prin vremuri de pace sau de persecuţii, au ştiut să rămână fideli credinţei pe care au primit-o la botez, credinţă pe care o mărturisesc şi acum.

Referințe:

1. *Localitățile Republicii Moldova. Itinerar documentar-publicistic ilustrat*, vol. 9 (N-O). Chișinău: Fundația Draghiștea, 2002.
2. Paul din Alep. *Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia* / Ediție și traducere adnotată de Ioana Feodorov. București – Brăila, 2014. ISBN 9789732724293, 9786066540971
3. BANDINI, M. *Codex. Vizitarea generală a tuturor Bisericilor catolice de rit roman din Provincia Moldova. 1646-1648*. Iași: Presa Bună, 2006. ISBN 9789738191785
4. GUMENÂI, I. Politica confesională a administrației țariste față de Biserica Catolică din Basarabia în secolul al XIX-lea. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2009, nr.3.
5. САГАНОВА, Н. Летопись Римско-Католической Церкви в Республике Молдова. 1987-2002 гг. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2005, nr.1.
6. GUMENÂI, I. *Comunitățile romano-catolice, protestante și lipovenești din Basarabia în secolul al XIX-lea*. Chișinău: Editura Lexon-Prim, 2016. ISBN 9789975310284
7. РЫБАЛКО, Е. О строительстве римско-католической церкви в городе Орхей. В: *Analecta catholica*, nr. 2, Chișinău, 2006.
8. NESTEROV, T. Biserica romano-catolică „Adormirea Maicii Domnului" din orașul Orhei. În: *Analecta catholica* (Chișinău), nr.9-10, 2015.
9. Onorificențe Papale. În: *Lumina creștinului* (Iași), 1924, nr.3.
10. САГАНОВА, Н. Римско-католическая церковь в Молдавской ССР в 1940-1960 гг. В: *Analecta catholica* (Chișinău), 2006, nr.2.
11. GABOR, A. Biserica Catolică în Basarabia. În: *Almanahul „Presa Bună"* (Iași), 1921.
12. Cf. CIOBANU, P. Trecerea parohiilor din Basarabia sub jurisdicția Episcopiei de Iași și vizitele pastorale ale episcopilor Alexandru Theodor Cisar și Mihai Robu în Basarabia. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2011, nr.5-6.
13. Arhiva Episcopiei Catolice de Iași, fond *Corespondență*, dosar XIII, vol.II.
14. TAMAȘ, I., DOBOȘ, F., ed. *Dinamica păstoririi Bisericii Romano-Catolice din Moldova de la înființarea Episcopiei de Iași (1884) până în prezent*. Iași: Sapientia, 2011. ISBN 9786065780163
15. ATUDOREI, I. *Comunitățile catolice din Moldova. Studiu de geografie istorică*. Iași: Presa Bună, 2015. ISBN 9786068116396
16. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1922, nr.8, august.
17. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1924, nr.4, aprilie.
18. POȘTARENCU, D. Neamul Doliwa-Dobrowolski din Basarabia. În: *Analecta catholica* (Chișinău), 2008, nr.3.
19. Vizitație canonică în Basarabia. În: *Analecta catholica* (Iași), 1934, nr.11, noiembrie.
20. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1922, nr.11, noiembrie.
21. Știri diverse. În: *Lumina creștinului*, 1925, nr.7, iulie.
22. Știri. În: *Lumina creștinului*, 1935, nr.4, aprilie.
23. *Lumina creștinului*, 1925, nr.12, decembrie.
24. *Ibidem*, 1930, nr.12, decembrie.
25. *Ibidem*, 1931, nr.12, decembrie.
26. Arhiva Națională a Republicii Moldova, fond 3305, dosar 1, vol. 45.
27. Din mărturiile doamnei Ecaterina Iajgunovici, una dintre primele credincioase care l-a însoțit pe părintele Klaus Kniffki la Orhei.
28. Arhiva Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău, fond *Secretariat 2016*, dosar *Parohii*, nenumerotat.
29. SAGANOVA, N., Sfințirea bisericii romano-catolice „Adormirea Maicii Domnului" din orașul Orhei (15 august 2008). În: *Analecta catholica*, (Chișinău), 2010, nr.4.
30. Arhiva Episcopiei Romano-Catolice de Chișinău, fond *Cancelaria*, dosar *Decrete de înființare*, nenumerotat.
31. Idem, fond *Cancelaria*, dosar *Decrete de numire*, nenumerotat.
32. Un nou paroh pentru comunitatea din Orhei [Accesat: 29.10.2016]. Disponibil: http://catolicmold.md.
33. CIOBANU, P. Sărbătoarea centenarului bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Orhei, 16 octombrie 2014. În: *Analecta catholica*, 2014, nr.9-10.
34. Vizita pastorală a episcopului Diecezei de Chișinău, PS Anton Coșa, în Parohia „Adormirea Maicii Domnului" din Orhei [Disponibil: http://catolicmold.md]. [Accesat: 02.11.2016].

Prezentat la 05.05.2017